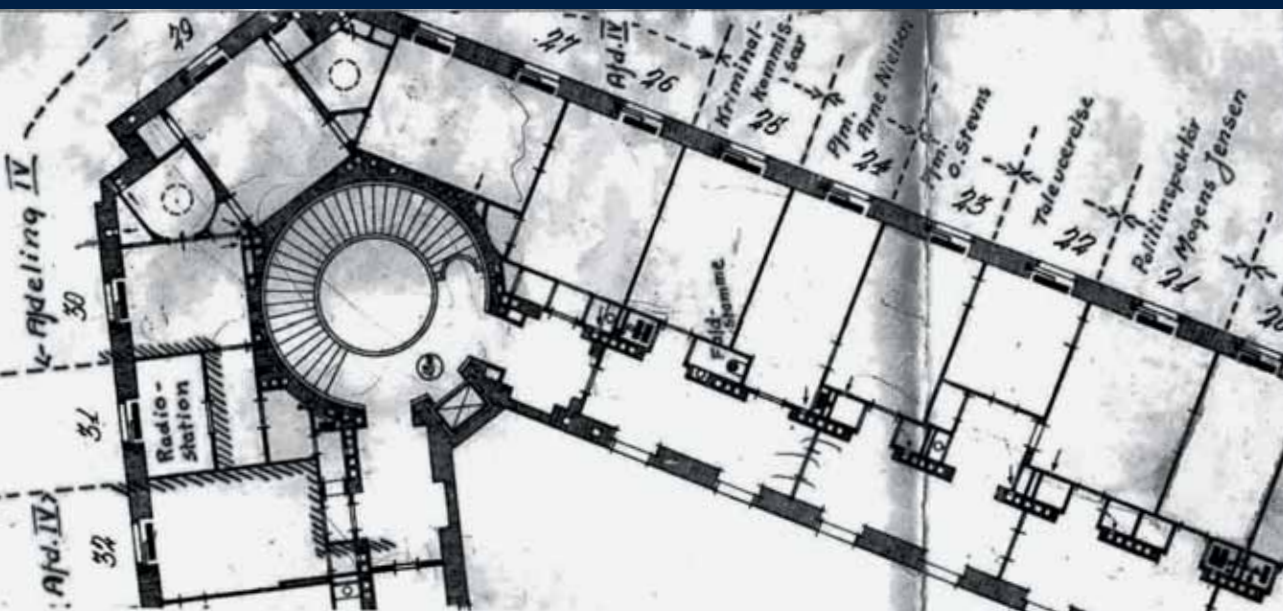

POLITIETS EFTERRETNINGSTJENESTE 1945-1968

PET-KOMMISSIONENS BERETNING

BIND 2

BIND 2

POLITIETS EFTERRETNINGSTJENESTE 1945-1968
PET's grundlæggelse og registreringer på det politiske
område 1945-1968

FORFATTER:

JOHNNY LAURSEN, LEKTOR, PH.D.

Johnny Laursen har i en årrække undervist og forsket i europæisk samtidshistorie på Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet. Han blev ph.d. i 1992 på en afhandling om Weimarrepublikkens fald og den nazistiske magtovertagelse 1930-1933. Johnny Laursen har forsket i tysk historie i mellemkrigstiden samt dansk og europæisk efterkrigshistorie. Han har publiceret om Tysklands historie, Den Europæiske Kul- og Stålundion, EU's historie, nordisk samarbejde i efterkrigstiden og dansk politisk historie efter 1945.

REDAKTØR:

REGIN SCHMIDT, PH.D.

Regin Schmidt er adjunkt ved Afdeling for Historie, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet, hvor han forsker og underviser i amerikansk historie. Han var Visiting Fulbright Researcher ved Georgetown University i 1992-93, hvor han foretog studier i private og statslige arkiver, bl.a. FBI's arkiv, som forarbejdede til Red Scare. FBI and the Origins of Anticommunism in the United States, 1919-1943 (Museum Tusulanum, 2000). Hans igangværende post-doc. projekt, der har været finansieret af Carlsbergfondet, er en undersøgelse af fremvæksten af den private antikommunistiske bevægelse i USA fra 1917 til den kolde krigs begyndelse.

POLITIETS EFTERRETNINGSTJENESTE 1945-1968

**PET's GRUNDLÆGGELSE OG REGISTRERINGER
PÅ DET POLITISKE OMRÅDE 1945-1968**

PET-KOMMISSIONENS BERETNING BIND 2

Forfatter: Johnny Laursen

Redaktion: Regin Schmidt

POLITIETS EFTERRETNINGSTJENESTE 1945-1968

Publikationen kan bestilles
via Justitsministeriets hjemmeside (www.jm.dk)
eller hos
Schultz Distribution
Herstedvang 12
2620 Albertslund
Telefon: 43 22 73 00
Fax: 43 62 19 69
schultz@schultz-grafisk.dk

ISBN: 89-91851-64-5
ISBN: 89-91851-65-3 (internet)
Tryk: Schultz Grafisk

Forord

Dette bind er forfattet af kommissionsmedlem Johnny Laursen. Kommissionsmedlem Regin Schmidt har foretaget supplerende undersøgelser og forestået redaktionen af bindet.

Forfatteren fremlægger herved resultatet af sine historiske undersøgelser. Kommissionen har nøje gennemgået og drøftet dette og de forudgående udkast til bindet, ligesom de er blevet sammenholdt med det underliggende kildemateriale. Efterfølgende har Kommissionen godkendt manuskriptet og antaget det til udgivelse i Kommissionens beretning.

Kommissionen har i henhold til PET-kommissionslovens § 4 foretaget anonymiseringer i fornødent omfang.

Johnny Laursen

Regin Schmidt

Ditlev Tamm

Jens Vedsted-Hansen

Leif Aamand
formand

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	3
Forkortelser og akronymer.....	8
INDLEDNING	9
I. FORLØBERE FOR PET	11
1. POLITIETS EFTERRETNINGSVIRKSOMHED FØR 1945.....	11
Politiets organisation indtil 1939.....	11
Opdagelsespolitiets Afdeling D	13
Efterretningsmæssig oprustning?.....	18
Sikkerhedspolitiet 1939-40	21
Udenlandsk propaganda.....	24
Besættelsen	26
2. RIGSPOLITICHEFENS EFTERRETNINGSADFDELING 1945-1950.....	31
Efterretningsvirksomheden reorganiseres	31
REA's efterretningsvirksomhed.....	35
Københavns Politis Afdeling E	39
Kartoteksdebatten i februar 1947.....	41
Folketingsdebatten den 5. marts 1947	45
Cirkulæret af 31. maj 1947.....	46
Justitsministeriets meddelelse af 4. maj 1948	51
Arbejderbevægelsens Informations-Central.....	60
Udenlandske kontakter og rivaliseringen med GE	67
Revision af kartotekerne i 1949-50	68
Trusselsbilledet i 1949-50.....	71
Forholdet til GE 1950-51.....	76
II. GRUNDLÆGGELSEN AF PET 1950-1953.....	78
3. EFTERRETNINGSTJENESTENS REORGANISERING 1950-1953.....	78
Atlantpagtpartierne og dannelsen af PET	78
Reformplaner	82
Status i REA.....	85
Udkast til en reorganisering.....	87
PET's grundlæggelse	98
Revision af cirkulæret fra 31. maj 1947?	103
Helga Pedersens instruks.....	105
Den nationale sikkerhedsmyndighed?	109

Justitsministerens udtalelser i Folketinget i 1952 om	
politisk registrering	111
Jutlandia-sagen	114
Helga Pedersen og partiformændene	117
Opfølgning	123
4. NATO OG DET VESTLIGE EFTERRETNINGSSAMARBEJDE	127
Forpligtelser som følge af NATO-medlemskabet.....	127
NATO og foranstaltninger for at modvirke subversion	138
Nøglepunkter og femtekolonne.....	140
Den tyske forbindelse.....	145
5. DEN NYE INSTRUKS I 1953	148
Instruksen af 30. november 1953.....	148
Frontorganisationer.....	154
III. PET'S VIRKE 1953-1968.....	157
6. PET'S INDRE FORHOLD I 1950'ERNE.....	157
PET's organisation og virke.....	157
Tromlerne	163
Videregivelse af oplysninger til udenlandske myndigheder mv.	166
PET og Atlantpagtsamarbejdet.....	167
Nøglepunkter og undtagelseslovgivning	172
PET og de uformelle antikommunistiske netværk	176
7. KRISEÅR.....	184
Mau-mau'erne og brix'erne.....	184
Brix-sagen.....	188
PET's nye ledelsesstruktur	189
Blechingberg-sagen	190
Christian Madsen og H.C. Hansen	193
H.C. Hansens uformelle østdiplomati	196
8. PET'S GENOPRETNING 1958-68.....	203
Mogens Jensens virke som politiinspektør.....	203
Den politiske kontrol med efterretningstjenesten.....	208
De uformelle netværk efter H.C. Hansen.....	211
Uformelt diplomati eller spionage?	213
PET under politiinspektør Arne Nielsen.....	216
IV. KONTROLUDVALGET OG PET 1964-1968.....	221
9. DEN STORE KARTOTEKSDEBAT 1964	221
Debattens start og forløb	221
Reaktionen på kritikken	227

Forslaget til folketingsbeslutning af 5. februar 1964.....	229
Folketingsdebatten den 27. februar 1964.....	231
Forhandlinger om et kontrolorgan.....	232
10. WAMBERG-UDVALGETS NEDSÆTTELSE OG VIRKE.....	236
Wamberg-udvalgets etablering.....	236
Kontroludvalgets arbejdsform	238
Regeringserklæring eller parlamentarisk kontrol?.....	244
11. KONTROLLEN MED PET'S REGISTRERINGER	250
Effekt	250
Udvalgets kompetence	253
Den brede politiske registrering.....	257
Østrejser og ambassadekontakter.....	268
Udenlandske myndigheder	273
Privatlivets fred.....	273
Sammenfatning.....	277
KONKLUSION	280
KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE.....	283
SPØRGSMÅL TIL JUSTITSMINISTEREN.....	289

Forkortelser og akronymer

ABA	Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv
AIC	Arbejderbevægelsens Informations-Central
AOF	Arbejdernes Oplysningsforbund
CIA	Central Intelligence Agency
CIC	Civil Interrogation Centre
DDR	Deutsche Demokratische Republik Den Tyske Demokratiske Republik, Østtyskland
DKP	Danmarks Kommunistiske Parti
DKU	Danmarks Kommunistiske Ungdom
DNSAP	Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti
DsF	De samvirkende Fagforbund
DsU	Danmarks socialdemokratiske Ungdom
FE	Forsvarets Efterretningstjeneste
FO	Fællesorganisationen København
GE	Generalstabens Efterretningssektion
Gestapo	Geheime Staatspolizei
HIPA	Hovedorganisationernes Informations- og Propagandaafdeling
KE	Københavns Politis Efterretningsafdeling
KF	Det Konservative Folkeparti
ME	Marinens Efterretningssektion
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OSS	Office of Strategic Services
PET	Politiets Efterretningstjeneste
REA	Rigspolitichefens Efterretningsafdeling
RV	Radikale Venstre
S	Socialdemokratiet
SIPO	Sikkerhedspolitiet
SSU	Strategic Services Unit
V	Venstre
WU	Wamberg-udvalget

INDLEDNING

Kommissionen fremlægger hermed sit beretningsbind vedrørende PET's oprettelse og registreringer på det politiske område 1945-1968. Den følgende beskrivelse fokuserer på den politiske, juridiske og organisatoriske baggrund for PET's virke. Det vil blive undersøgt, hvilke holdninger de skiftende regeringer havde til efterretningstjenesten, hvordan den generelle sikkerhedspolitik (heriblandt medlemskabet af NATO) påvirkede tjenesten, hvilken effekt de tilbagevendende politiske debatter om "de hemmelige kartoteker" havde på retningslinjerne for PET, hvilke retlige bestemmelser, der satte rammerne for tjenestens overvågning og registreringer, samt hvordan efterretningstjenesten organiserede sit arbejde. Der er således tale om de overordnede forhold, som formede PET's virke på det politiske område. For en mere detaljeret beskrivelse af PET's overvågning og registrering i praksis af politiske partier, ideologisk-prægede bevægelser og arbejdsmarkedet henvises til Kommissionens beretning, bind 6-14.

Den følgende beskrivelse kan opdeles i fire perioder eller områder. Kapitel 1-2 omhandler politiets efterretningsvirksomhed før oprettelsen af Politiets Efterretningstjeneste den 1. januar 1951. Før besættelsen blev der gjort flere forsøg på at etablere en centraliseret og landsomfattende sikkerhedstjeneste under politiet, men dette mødte modstand dels fra Københavns Politi, der oprettede sin egen efterretningstjeneste til at overvåge nazister og kommunister, og dels fra politikredsene. Modsætningerne fortsatte efter befrielsen, hvor den svage Rigspoliti-chefens Efterretningsafdeling (REA) i 1948 fik beføjelser af Justitsministeriet til at overvåge og registrere alle kommunister. Kapitel 3-5 beskriver etableringen af "efterretningsystemet" i 1950-53. Efter Danmarks tilslutning til Atlantpagten i 1949 blev efterretningstjenesten reorganiseret, der blev udsendt nye instrukser for dens virke, med vedtagelsen af femtekolonne-loven blev tjenestens retlige grundlag revideret, og PET blev en del af den vestlige forsvarsalliances indre sikkerhedssystem. Den første store kartoteksdebat i 1952 førte imidlertid til udstedelsen af en ny instruks, der strammede kontrollen med tjenesten og begrænsede registreringen. Kapitel 6-8 skildrer PET's virksomhed frem til 1968. PET's indsats efter reorganiseringen blev til en vis grad hæmmet af indre magtkampe, politisk

indblanding og sikkerhedsmæssige fejl. Det betød, at tjenesten skulle genopbygges efter 1957. Der blev rensset ud i personalet, forholdene til politikredsene blev forbedret, al efterretningsvirksomhed blev samlet i PET, og koordinationen af den indre sikkerhedspolitik blev effektiviseret med oprettelsen af Regeringens og Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg. Hermed etableredes i grundtræk den efterretningsorganisation, som PET havde i de følgende 30 år. Kapitel 9-11 undersøger den anden kartoteksdebat i 1964, der førte til nedsættelsen af det såkaldte Wamberg-udvalg, som skulle føre kontrol med retningslinjerne for PET's registreringer og tjenestens videregivelse af personoplysninger. Formålet med udvalget var fra politisk side at skabe ro om tjenesten. Udvalget lagde de første år pres på regeringen og PET, således at Wamberg-udvalget gradvist fik udvidet sin kompetence og begrænset omfanget af de politiske registreringer.

Den følgende beskrivelse bygger i overvejende grad på materiale fra PET's og Justitsministeriets arkiv. Kommissionen har desuden benyttet sig af regeringsprotokoller og FE-materiale fra Rigsarkivet, Jens Otto Krags dagbøger og Arbejderbevægelsens Informations-Centrals arkiv i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Kommissionen har desuden afhørt embedsmænd, PET-medarbejdere, medlemmer af Wamberg-udvalget mfl. fra denne periode. Endelig er der blevet anvendt publiceret materiale i form af Folketingstidende, dagspressen og den eksisterende forskning.

I. FORLØBERE FOR PET

1. POLITIETS EFTERRETNINGSVIRKSOMHED FØR 1945

Politiets organisation indtil 1939

Etableringen af en politimyndighed med ansvar for den indre sikkerhed i tiden efter maj 1945 var en vanskelig opgave. Det var der primært to årsager til. For det første kæmpede myndighederne med en række strukturelle problemer, der havde rod i mellemkrigstidens politireformer. For det andet var der en udbredt skepsis i befolkningen over for de politikere og embedsmænd, der havde samarbejdet med den tyske besættelsesmagt, ligesom politiets samarbejde med tyskerne i forbindelse med interneringen af de danske kommunister havde skadet politiets anseelse. Et betydeligt antal af de politifolk, som i tiden efter befrielsen fik opgaver inden for den politimæssige sikkerhedsorganisation, havde således kortere eller længere erfaring fra det sikkerhedspoliti, som man søgte at opbygge i 1930'erne, og som fungerede i besættelsesårene. Et tilbageblik på Sikkerhedspolitiets forudsætninger, grundlag og erfaringer kan således være til nytte med henblik på at forstå vilkårene for genetableringen af en sikkerhedstjeneste i Danmark efter den 4. maj 1945.

Det var traditionelt den militære efterretningstjeneste, Generalstabens Efterretningssektion (GE), der havde ansvaret for, hvad der blev betegnet som ”den præventive” efterretningsindsats. GE havde i fredstid til opgave at efterforske fremmede agenter og overvåge personer, der kunne forventes at udgøre en trussel under ”urolige politiske Forhold” eller i forbindelse med en krig.¹ Politiets funktion bestod i at videregive oplysninger til GE om forhold, der var omfattet

---

¹ Rigspolitiet, ujournaliseret Dok. 2: Generalstabens Efterretningssektion, ”Redegørelse for Den præventive Efterretningstjeneste”, oktober 1928.

af disse opgaver.² På grund af den forværrede internationale situation og den stigende spionage fra tysk, britisk og russisk side indskærpede Justitsministeriet i 1913 politimestrene, at oplysninger af interesse for GE skulle indsendes til Statspolitiet.³ Samtidig udsendte Statspolitiet en fortrolig instruks, der informerede om GE's opgaver og hvilke efterretningsmæssige oplysninger, der var af interesse.⁴ Under 1. Verdenskrig samarbejdede Statspolitiet og GE om efterforskningen af spionagesager, og der skete en centralisering af de politimæssige opgaver i Statspolitiet, hvis beføjelser og personale blev udvidet.⁵ Ved krigens afslutning begyndte myndighederne at interessere sig for truslen fra det nye bolsjevikiske styre i Rusland, der havde som mål at sprede revolutionen til resten af verdenen. I 1918-19 efterforskede GE og Statspolitiet formodede bolsjevikiske kurerer og deres eventuelle sympatisører på den danske venstrefløj.⁶ Statspolitiet etablerede også kontakt med det britiske politi og udvekslede oplysninger om den internationale kommunisme. I 1925 iværksatte Statspolitiet den første landsomfattende registrering af kommunismen i Danmark.⁷

Ved politireformen i 1937 fik politiet den organisatoriske form, hvori det for alvor blev konfronteret med efterretningsproblematikken. Politiet var placeret under Justitsministeriet, hvor forvaltningen af spørgsmål vedrørende politiet og senere hen også efterretningsvæsenet var henlagt til et ekspeditionskontor, det såkaldte politikontor.

Den centrale myndighed i politiets administration var fra 1937 Rigspolitiet under ledelse af Rigspolitichefen, som fra 1938 var Eigil Thune Jacobsen. Under Rigspolitiet lå flere centrale politiopgaver af efterretningsmæssig betydning. Det gjaldt således Fremmedpolitiet og det i 1939 oprettede Sikkerhedspoliti. Landet var opdelt i 71 politikredse ledet af en politimester, og i København af en politi-

2 Ibid., Dok. 16: Justitsministeriet, "Cirkulære til samtlige Politimestre", 6. februar 1911.

3 Ibid.: Justitsministeriet, "Cirkulære til samtlige Politimestre", 15. august 1913.

4 Ibid.: "Chefen for Statspolitiet, Kundgørelse 4/1913", 28. april 1913.

5 Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47. Bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed* (G.E.C. Gads Forlag, 1992), s. 54-55.

6 Morten Thing, "Da politiet var lige ved at få et efterretningsvæsen", i: Ning de Coninck-Smith, Mogens Rüdiger og Morten Thing, red., *Historiens kultur. Fortælling, kritik, metode* (Museum Tusulanums Forlag, 1997), s. 157-176.

7 Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 56. Statspolitiets fortsatte efterretningsrolle fremgår også af: Rigspolitiet, ujournaliseret, Dok. 16: Chefen for Statspolitiet, Kundgørelse for Statspolitiet Nr. 1. Instruktion angaaende Fremskaffelse af Oplysninger til Brug for det militære Efterretningsvæsen, 24. januar 1922.

direktør. Københavns Politi var landets største og mandskabsmæssigt stærkeste politiorganisation. Det var en ordning, som i vid udstrækning afspejlede kriminalitetens og ordenshåndhævelsens hidtidige lokale horisont, og som lagde meget stærke beføjelser i hænderne på politimestrene og på politidirektøren i København. En vis særstilling havde fra 1934 politiordningen i Sønderjylland, hvor et særligt embede som politiadjutant i Aabenraa var tildelt en central og koordinerende funktion for de politimæssige opgaver i de sønderjyske landsdele.⁸

Rigspolitiet var primært ansvarlig for personale og økonomi og havde ikke eksekutive beføjelser over for politimestrene og politidirektøren, som stod i direkte forbindelse med Justitsministeriet. Disse forhold gjorde, at de enkelte politikredse måske nok varetog et gnidningsfrit samarbejde med hinanden og med andre af Rigspolitiets organer som f.eks. Fremmedpolitiet, men at man samtidig vogtede over sin lokale jurisdiktion og mandskabet. Ethvert forsøg på at etablere landsdækkende specialiserede politiorganer med opgaver, som forudsatte nogen form for autoritet i forhold til politikredsenes efterforskning, eller som indebar krav på politikredsenes mandskabsstyrke og ressourcer, kunne således forudses at udløse konflikter. Hertil kom, at Københavns Politi havde en sådan størrelse og arbejdsdeling, at man havde egne specialiserede organer, som i vidt omfang kunne gøre de landsdækkende organer rangen stridig med hensyn til mandskabsmæssigt volumen, erfaring og sagkundskab. Det var i særlig grad tilfældet med Københavns Opdagelsespoliti, som havde flest erfarne kriminalbetjente. Etableringen i 1939 af et sikkerhedspoliti direkte underlagt Rigspolitichefen og med landsdækkende efterforskningsbeføjelser udgjorde derfor en alvorlig udfordring.

Opdagelsespolitiets Afdeling D

I 1927 havde chefen for Københavns Opdagelsespoliti Eigil Thune Jacobsen (den senere rigspolitichef) etableret en Afdeling D inden for opdagelsespolitiet. Den nye afdeling, også i daglig tale kendt som den politiske afdeling eller sikkerhedsafdelingen, fik overdraget en del opgaver med hensyn til våbenkontrol, radiolicenser, beskyttelsesopgaver ved statsbesøg osv. Derudover havde afdelingen til

---

8 Henning Koch, *Demokrati – slå till! Statslig nødret, ordenspolitiet og frihedsrettigheder 1932-1945* (Gyldendal, 1994), s. 111 ff., 132-136; Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47* s. 99-102.

opgave at overvåge de partier, som arbejdede mere eller mindre illegalt. Afdelingens arbejde var dog indtil 1931 begrænset til København. I takt med at den politiske radikalisering greb om sig, blev afdelingen ved justitsministerielt cirkulære i 1931 ophøjet til landsdækkende informationscentral, der skulle indsamle og registrere oplysninger om yderligtgående bevægelser og organisationer. Politikredsene fik endvidere til opgave at forsyne afdelingen med de fornødne oplysninger.⁹

Afdeling D var en afdeling under Københavns Opdagelsespoliti, og var dermed i tiden 1937-1940 underordnet politiinspektør Eivind Larsen, som refererede til politidirektøren for København. Daglig leder af Afdeling D var kriminalassistent Andreas Hansen med tilnavnet ”Russer-Hansen”.¹⁰ Blandt Afdeling D’s opgaver var opbygningen af et kartotek over personer og organisationer, som afdelingen ønskede at følge. Da afdelingen i 1931 blev koordinationsorgan på landsplan, havde man registreret ca. 13.000 personer.¹¹ Ved besættelsen den 9. april 1940 rummede Afdeling D’s kartotek 50.000 indførsler.¹²

Afdeling D’s arbejde og dens arkiv- og kartoteksforhold er beskrevet i de afhøringer, som Den Parlamentariske Kommission (1945-53) foretog efter befrielsen af de centrale politifolk, som havde arbejdet i afdelingen eller forestået dens arbejde. De blev bl.a. udspurgt om baggrunden for, at dansk politis optegnelser over danske kommunister kunne have tjent den tyske besættelsesmagt og danske politimyndigheder som støtte ved interneringen af de danske kommunister. Flere forhold træder frem på baggrund af vidneudsagnene.

9 Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 61-63; Henning Koch, *Demokrati - slå till!* s. 65-66; se endvidere: Torben Jano, ”På sporet af kommunisterne. Politiets overvågning af DKP 1932-1941”, *Arbejderhistorie*, 1, 1996, s. 1-20.

10 JM, ujournaliseret, læg mærket ‘3. kontor’: A.L. Elmquist til den parlamentariske kommission, 2. oktober 1946. I 1939 overgik ledelsen af Afdeling D til politikommissær Andst, og den 1. januar 1942 til 19. september 1944 til politikommissær Odmar. Ibid.; se: Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 61-63; Henning Koch, *Demokrati - slå till!*, s. 65-66; Torben Jano, ”På sporet af kommunisterne”, s. 1-20.

11 Henning Koch, *Demokrati - slå till!*, s. 66.

12 Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 165. Som målestok betragtet er disse tal noget grove. Det fremgår således hverken hvor mange navnekort, der var i Afdeling D’s kartotek, eller hvor mange af disse, der tilhørte personer under mistanke for illegal virksomhed. Mange kort kunne således vedrøre våbentilladelser osv.; Henning Koch, *Demokrati - Slå till!*, s. 244-245.

For det første synes det klart, at der frem til 1940 var tale om et omfattende kartotek, som ikke havde nogen særlig målrettet funktion.¹³ Et egentligt specialkartotek synes ikke at have eksisteret før ca. 1940, hvor der tilsyneladende blev iværksat et forsøg på at ordne de forhåndenværende oplysninger mere emnemæssigt, bl.a. opdelt i kommunister og nazister.¹⁴

For det andet synes arbejdet ikke at have været underkastet en målrettet instruktion om arbejdsfelt, målsætninger og begrænsninger for efterretningsarbejdet. Ifølge Thune Jakobsen, som var opdagerchef i København i årene 1926-33 og politidirektør 1936-37, gik kartoteket tilbage til 1. Verdenskrig og omfattede i hans tid oplysninger om kommunister og nationalsocialister. I 1931 havde den radikale justitsminister C. Th. Zahle opfordret opdagerchefen til at indhente flere oplysninger til kartoteket.¹⁵ I det hele taget var arbejdet i perioden frem til 1940 lidet målrettet, og kun ret få medarbejdere bidrog til det. Afdelingens otte-ni medarbejdere havde også opgaver som f. eks. beskyttelse af kongehuset, sikringsopgaver mv.

For det trejde genfandtes allerede her den lidt uklare begrebsanvendelse med hensyn til registrering, kartotek og arkiv, som skulle komme til at gælde også for PET's virke under den kolde krig. Principielt var der tale om et enhedskartotek, som i det store og hele rummede emnekort med få kortfattede oplysninger samt henvisninger til de akter, hvorpå oplysningerne støttede sig. Kartoteket var således på en og samme tid en samling af kondenserede oplysninger vedrørende navne og emner og samtidig en registratur til de oplysninger, som lå i afdelingens arkiv i egentlige sagsmapper og -akter.¹⁶ Formentlig rummede kartoteket også indgange til politiets registreringer vedrørende våbentilladelser, radio osv., således at der reelt ikke kun var tale om optegnelser vedrørende politisk virksomhed, men også over andre dele af sikkerhedspolitiets virke. Der har såle-

13 Den Parlamentariske Kommissions beretning (herefter: PK). Bilag til beretning til Folketinget afgivet af den af tinget under 18. januar nedsatte kommission i henhold til grundlovens § 45. VII. Justitsministeriet og retshåndhævelsen under besættelsen. Aktstykker. Bind 2, København 1950, s. 915.

14 Ibid., s. 916. Glud forklarede således, at han fra Andst – lederen fra 1939 – fik at vide, at kartoteket var forældet og burde lægges om. Dette sagde Andst i ganske klare vendinger til kommissionen, ibid., s. 917-918.

15 PK, VII, bd. 2, 1950 (Forkortet referat af de stenografiske referater af de ved den under 3. februar 1947 nedsatte kommissionsdomstol foretagne afhøringer vedrørende arrestationerne af kommunisterne den 22. juni 1941), s. 913-15.

16 Ibid., s. 914-914 (bl.a. Andreas Hansens forklaring), samt s. 919-920.

des næppe været tale om en skelnen i arkivet mellem belastende oplysninger og mere rutinemæssig politiforvaltning. Den senere chef for afdelingen politikommissær Hans Peter Andst forklarede Kommissionsdomstolen af 3. februar 1947, at da han ankom til Afdeling D den 1. august 1939, var to til tre mand beskæftiget med at klippe ud af aviser og tidsskrifter og lægge dem på sagerne. Man anslog, at kartoteket på dette tidspunkt bestod af 60.000 til 70.000 kort, hvoraf størstedelen ifølge Andst ”var forældet og ingenting værd.”¹⁷ Modpolen til denne ophobning af detailoplysninger var opbygningen af specialarkiver med hensyn til bestemte målgrupper eller emner. Det forudsatte imidlertid en bevidsthed om, hvortil oplysningerne skulle bruges. Var der f.eks. tale om oplysninger, som skulle bidrage til efterforskning af spionageaktiviteter, opbygning af illegale netværk og lignende, eller var der tale om en emnemæssig ordning af politisk aktive personer efter politisk overbevisning?¹⁸

En opdeling i specialkartoteker blev påbegyndt omkring 1. april 1940. Fire kriminalfolk blev sat til at opbygge specialsamlinger ud af det store kartotek over nazister og kommunister. To af disse, Christian Madsen og Verner Dinesen, arbejdede med kommunisterne.¹⁹ Daværende politikommissær Andst udtalte til Kommissionsdomstolen af 3. februar 1947: ”Han havde den opfattelse af situationen, at der skulle holdes særlig øje med kommunisterne ligesåvel som med de forskellige afskygninger af nazister.”²⁰ Der var formentlig tale om dels et forsøg på at målrette arbejdet, dels en trusselvurdering inspireret af den tysk-sovjetiske ikke-angrebspakt i 1939. Der var dog en vis uklarhed i forklaringerne. Christian Madsen forklarede således for Kommissionsdomstolen, at der allerede i det store kartotek bestod specialkartoteker for kommunister og nazister, og han mente at vide, at der fandtes en skuffe med centralkomiteéns medlemmer, hovedbestyrelsen for DKU, og ”Sovjetunionens Venner.”²¹

For det fjerde synes der ikke at have eksisteret regelsæt med hensyn til videregivelse af oplysninger fra dette store arkiv. Kriterier for, hvem der kunne modtage oplysninger fra arkivet, og hvilke oplysninger der kunne videregives, var i vidt omfang overladt til Andreas Hansens vurdering. Heller ikke videregivi-

17 Ibid., s. 917-918.

18 Se hertil Torben Jano, ”På sporet af Kommunisterne”, s. 4-5.

19 PK, VII, bd. 2, 1950 (Forkortet referat af de stenografiske referater af de ved den under 3. februar 1947 nedsatte kommissionsdomstol foretagne afhøringer vedrørende arrestationerne af kommunisterne den 22. juni 1941), s. 918-920, 923-924..

20 Ibid., s. 918.

21 Ibid., s. 920-921.

velse af oplysninger til udenlandske myndigheder var på dette tidspunkt underkastet faste regler. Oplysninger til og fra de nordiske lande gik således uden om de diplomatiske kanaler direkte til afdelingen. Det samme gjorde sig gældende for Tyskland (Andreas Hansens ledelse og dermed rækkevidden af hans beskrivelse rakte frem til 1939). Derimod gik kommunikationen med Storbritannien gennem gesandtskabet.²²

Afdeling D's og Andreas Hansens administration af forbindelserne til udlandet kom i 1939 frem i offentlighedens søgelys, da det blev kendt, at der havde bestået en nær forbindelse mellem Afdeling D's medarbejder inden for nazismeområdet, Kaj Yttesen, og Gestapo. I forbindelse med et forsøg på at udveksle oplysninger med personer fra det nazistiske miljø i Danmark havde Yttesen videregivet oplysninger om tyske emigrantkredse i Danmark, som fra de pågældende nazister gik videre til Gestapo. Det fremgik af tjenestemandundersøgelsen i 1939, at mens man fra Gestapo modtog oplysninger om flygtede tyske kommunister, var der også gået oplysninger tilbage til Gestapo om herboende emigranter. Sagen førte til, at Andreas Hansen blev afskediget for ikke at have ført tilstrækkeligt opsyn med Yttesens arbejde. Det var imidlertid ikke klart, hvor mange af de foresatte i opdagelsespolitiet og i ministeriet, som kendte til det eksisterende samarbejde. Modus for omgangen med andre landes politimyndigheder var formentlig i det store og hele overladt til politiets eget skøn²³. I 1933 henvendte politidirektøren og politiinspektør Thune Jakobsen sig til Justitsministeriet med et forslag om, at man via Udenrigsministeriet skulle søge oplysninger fra tysk politi om de flygtede tyske kommunister, som virkede politisk i Danmark. Justitsministeriet fandt det imidlertid ikke rigtigt at inddrage Udenrigsministeriet og fandt, at sådanne kontakter bedst var overladt til politiet selv.²⁴

For det femte anvendte Afdeling D i vidt omfang meddelere i de nazistiske eller kommunistiske miljøer. Dette fremgik af to sager, som førte til tjenestemandshør af Andreas Hansen. Denne forklarede, at anvendelsen af – i reglen betalte – meddelere var nødvendig for efterretningspolitiet. Man bevilgede mellem 1934-40 i alt 30.000 kroner til sådanne formål. Hertil kom 5.000 kroner bevilget af rigspolitichefen i 1939. Efter alt at dømme skaffede Afdeling D sig således oplysninger om de indre forhold i bl.a. DKP; også selv om der i mange tilfælde kunne forekomme tvivl om meddelernes troværdighed. Man var således

---

22 Ibid., 915.

23 Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 108-111.

24 Torben Jano, ”På sporet af Kommunisterne”, s. 9.

ofte i stand til at rapportere fra interne møder. Afdelingen dyrkede som en særlig metode at skaffe sig oplysninger om kommunisterne fra nazistiske meddelere og omvendt.²⁵

Efterretningsmæssig oprustning?

Efterhånden som de politiske forhold og den internationale situation forværredes gennem 1930'erne, styrkedes myndighedernes opfattelse af, at der var brug for en oprustning i forhold til indre sikkerhed, sabotage og spionage.²⁶ Indtil 1938 havde det sikkerhedsmæssige arbejde med hensyn til handlinger rettet mod landets selvstændighed og mod – som det hed – den lovlige samfundsorden – samt tilsynet med fremmede og rejsende således kun temmelig nødtørftigt fundet sted ved Fremmedpolitiet, Generalstabens Efterretningssektion og Københavns Politis Afdeling D samt endelig – i sporadisk form – politikredsene. Samarbejdet mellem disse instanser var dårligt. Dertil kom, at Københavns Opdagelsespolitisk Afdeling D var underbemandet. Ni mand skulle dække hele sikkerhedsarbejdet i København. Selv om det siden 1931 var pålagt politimestrene at indsende oplysninger fra politikredsene til Afdeling D, blev denne opfordring kun fulgt i meget ringe grad.²⁷

Politiets organisatoriske opbygning og ressourceanvendelse var i slutningen af 1930'erne i stigende grad til debat. Der var overvejelser om en centralisering og koordinering af det landsdækkende politiarbejde, som var overgribende i forhold til politikredsene. Samtidig stod man i 1930'erne over for en politisk urolig tid, hvor yderligtgående politiske grupper i stigende grad markerede sig. Det gjaldt især kommunisterne og nazisterne. Sidstnævnte voksede til et særligt problem, da Adolf Hitler i 1933 kom til magten i Tyskland og dermed tilføjede en ny dimension til spørgsmålet om den indre sikkerhed og orden. Der kom i stigende grad fokus på de sønderjyske landsdele, hvor man frygtede en forbindelse mellem pronazistiske kredse i det tyske mindretal og regimet i Tyskland. I slutningen af 1930'erne blev de danske myndigheders bekymringer skærpet af en række

25 Torben Jano, "På sporet af Kommunisterne", s. 6-9.

26 JM, ujournaliseret, læg mærket '3. kontor': "Notat vedrørende sikkerhedspolitiet", 18. marts. 1964, FP.

27 JM, ujournaliseret, læg mærket 'Elmquists mappe': "Angaaende Sikkerhedspolitiet", u. forf., påtegnet i hånd: "sommeren 1946".

spionagesager, flere tilfælde af politisk motiverede voldshandlinger og den overhængende krigsfare. Sidstnævnte gjorde det i flere politikeres øjne nødvendigt at gøre en indsats også for at modvirke udenlandsk politisk propaganda, som kunne bidrage til at hverve sympatisører for udenlandske magter eller bringe den danske neutralitet i fare. Særlig spektakulær var spionsagen mod kaptajn Pflugk-Harttung, som i januar 1939 førte til en straf på halvandet års fængsel for ham og otte måneders fængsel for syv andre. I et andet tilfælde blev dokumenter, der var stjålet fra det socialdemokratiske partikontor i København, med bl.a. en beretning fra det internationale socialistiske bureau i Prag, videregivet til partiets politiske modstandere og i slutningen af januar 1939 aftrykt i *Nordschle-swigsche Zeitung*.²⁸

I slutningen af 1930'erne kom bekymringerne over udviklingen bl.a. til udtryk i stadig stærkere appeller fra politimyndighederne om tildeling af øgede ressourcer. Gennem 1930'erne havde politidirektøren i København flere gange klaget over de knappe personaleressourcer i Afdeling D og påpeget, at afdelingen kun vanskeligt kunne møde de krav, som den skærpede sikkerhedssituation stillede. Politidirektøren betonedede, at det måtte forudsættes, at Afdeling D fastholdt en nøje tilknytning til Københavns Opdagelsespoliti, men gjorde samtidig opmærksom på den utilfredsstillende tilstand i resten af landet. Han foreslog en betydelig personalemæssig oprustning af Afdeling D, samt at man i politikred-sene ligeledes skærpede opmærksomheden på politiske forbrydelser og meldte tilbage til Afdeling D, således at denne afdeling reelt blev landsdækkende central for sikkerhedsarbejdet. Han foreslog videre en styrket koordination mellem de sikkerhedsmæssige aktører – dvs. Afdeling D, GE, Rigspolitiets Fremmedafde-ling – og, at Udenrigsministeriets informationsarbejde blev styrket. Politidirek-tøren foreslog en udvidelse med 20 mand samt en juridisk sekretær. Hertil kom ønsker om inventar, motorkøretøjer samt en kasse til brug for betaling af udgif-ter, herunder meddelere.²⁹

Da rigspolitichef Thune Jakobsen fik henvendelsen til udtalelse, gjorde han imidlertid kraftige ophævelser mod forslaget og foreslog i stedet, at man under rigspolitichefembedet dannede en centraliseret, landsdækkende efterretningsor-ganisation. Rigspolitichefen var dog i udstrakt grad enig i vurderingen og for så

28 Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 115-116, 148 ff., 181 ff.

29 JM, ujournaliseret, læg mærket '3. kontor'. Politidirektør Stamm og politiinspektør Eyvind Larsen til JM, 3. maj 1938. Der var således tale om en plan, som rakte ud over Afdeling D's hidtidige rolle som informations- og efterretningscentral.

vidt også i løsningen. Derimod var han uenig i, hvor indsatsen skulle finde sted. En stærkere koordination mellem politi, GE, Fremmedpolitiet og Udenrigsministeriet var han ganske enig i og ligeledes i, at samarbejdet med politikredsene og med politiadjudanten for Sønderjylland ikke havde været tilfredsstillende. Han betonedede behovet for et velorganiseret og stærkt sikkerhedspoliti, der i lyset af den internationale situation var i stand til at bekæmpe sabotage og spionage.³⁰ Der var altså ikke nogen uenighed om, at der var et presserende behov for et sikkerhedspoliti til at kontrollere de truende omstændigheder. Blot var man ikke enige om, hvem der skulle kontrollere et fremtidigt sikkerhedspoliti.

I 1938 trængte sagen frem på politisk niveau, idet justitsminister K.K. Steincke nu støttede en ressourceforøgelse for politiet og tillige valgte side til fordel for dannelsen af et særskilt, specialiseret og landsdækkende sikkerhedspoliti. Der blev derfor foreslået Rigsdagen en markant forøgelse af politistyrken med 120 stillinger i ordenspolitiet, 30 stillinger i kriminalpolitiet samt 48 stillinger i det nye sikkerhedspoliti.³¹

Den socialdemokratiske ordfører i Folketinget Hans Hedtoft-Hansen (som han dengang hed), begrundede mandskabsforøgelsen og etableringen af sikkerhedspolitiet med, at det havde vist sig, at ”politiske Spioner og Provokatører” skjulte sig blandt de flygtninge, der forsøgte at få ophold i Danmark, og med de seneste spionagesager.³² Hedtoft-Hansen henviste også til, hvad han kaldte ”kriminaliseringen af det politiske liv i Danmark” i form af politisk motiverede forsøg på pengeafpresning og indbrud.³³

30 JM, ujournaliseret, læg mærket ‘3. kontor’: Rigspolitichef Thune Jakobsen til JM, 23. september 1938. Rigspolitichefen understregede endnu engang i en ny skrivelse den 24. november situationens alvor og dokumenterede sit synspunkt med henvisning til en række spionagesager eller forhold, som antydede illegal aktivitet. JM, ujournaliseret, læg mærket ‘3. kontor’: Rigspolitichef Thune Jakobsen til JM, 24. november 1938.

31 Rigsdagstidende, Folketingets forhandlinger, ordentl. Samling 1938-39, I:2, sp. 1747-1753 (justitsminister K. K. Steincke). Hedtoft, 1938, sp. 2188.

32 Rigsdagstidende, Folketingets forhandlinger, ordentl. Samling 1938-39, I:2, sp. 2187-2189 (Hans Hedtoft-Hansen).

33 Ibid., sp. 2189.

Sikkerhedspolitiet 1939-40

Et centraliseret, landsdækkende sikkerhedspoliti (SIPO) blev i 1939 etableret under Rigspolitichefen med en normering på en politiinspektør, to kriminalkommissærer og 45 betjente.³⁴ Ifølge loven af 15. marts 1939 havde det nye sikkerhedspoliti til opgave at:

“...skabe et Værn mod Foretagender eller Handlinger, som kan antages at være rettet mod Rigets selvstændighed og den lovlige Samfundsordning, samt Gennemførelse af et effektivt Tilsyn med Fremmede og Rejsende.”³⁵

Der var kort sagt tale om opgaver, som både berørte den indre sikkerhed og orden, men som også rummede ansvaret for kontraspionage (dette lå implicit i tilsynet med fremmede og rejsende). Det er også værd at bemærke, at man allerede her havde formuleringen ”...som kan antages...”. En formulering, som skiftende justitsministre i tiden efter 1945 flere gange benyttede som begrundelse for PET’s behov for at efterforske visse foreninger eller aktiviteter.

Politiinspektør Emil Strøbech blev udnævnt som leder af det nye sikkerhedspoliti. Da Steincke igen i 1950 blev justitsminister og påny satte sig for at opbygge en efterretningstjeneste, forhørte han sig hos Strøbech om, hvad denne mente var gået galt i tiden op til besættelsen. Strøbechs svar henviste til Steinckes personlige engagement i sagen og afslørede betydelig bitterhed over manglende rygdækning fra Steinckes efterfølger som justitsminister fra 15. september 1939 – Svend Unmack Larsen – og over modstand fra andre politimyndigheder. Strøbech fandt, at SIPO frem mod besættelsen – trods svage ressourcer – arbejdede stadig mere effektivt.³⁶

I det hele taget bekræfter kildematerialet indtrykket af en væsentlig oprustning, som også på visse punkter brød med traditionelle revirforestillinger i politi og justitsforvaltning. Et memorandum forfattet af Strøbech den 15. juni 1939 giver et udmærket indtryk af de høje ambitioner, som den nye polititjeneste lagde

34 JM, ujournaliseret, læg mærket ‘Elmquists mappe’: Angaaende Sikkerhedspolitiet, u. forf., påtegnet i hånd: sommeren 1946.

35 Lov nr. 90 af 15. marts 1939 om ændringer i lov nr. 98 af 31. marts 1931 om statens tjenestemænd. Loven er også omtalt i Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 117.

36 PET, emnesag: bilag 1, E. Strøbech til K.K. Steincke, 23. maj 1950.

ud med.³⁷ Strøbech forudså muligheden for, at befolkningen på grund af påvirkningen fra udlandet ville blive opdelt i to uforsonlige lejre, hvis opgør kunne give anledning til udenlandsk indgriben.³⁸ Strøbech argumenterede kraftigt for en beslutsom politiindsats mod disse trusler. En af de vigtigste skulle bestå i observations- og efterretningsindsats rettet mod udlændinge, som opholdt sig i landet, eller som rejste gennem landet som kurerer. Hertil kom medlemmer af det tyske mindretal i Sønderjylland, som måtte nære forbindelser til tyske agenter.³⁹ Endelig skulle tjenesten vinde indpas i yderligtgående partier og grupperinger og følge deres møder og forsamlinger.⁴⁰ Strøbech forestillede sig hertil en række understøttende aktiviteter; bl.a. forudså han etableringen af en civil informationstjeneste, skygning, telefonaflytning, brevkontrol og ransagninger. Endvidere måtte politiet udvide sin brug af meddelere og informanter, og man måtte være indstillet på at sætte væsentlige midler af til opbygningen af et pålideligt net af civile observatører. Strøbech betonedede også betydningen af et samarbejde med GE og med politiet i de andre nordiske lande.⁴¹

En særlig indsats var ifølge Strøbech nødvendig i Sønderjylland og i København, som var de to steder i landet, hvor den illegale aktivitet formodedes at ville udfolde sig stærkest. Strøbech betonedede de vanskeligheder, som ville opstå, hvis SIPO ikke ville være i stand til at virke effektivt i København, og han forudså, at der ikke i længden kunne bestå to sikkerhedspolitikorps. Han overvejede og anbefalede dernæst en ordning, hvorefter SIPO's virke i et år blev begrænset til landet uden for København, og at Afdeling D bevaredes i denne periode og tildeltes yderligere otte mand. Til gengæld måtte Afdeling D videregive alle oplysninger af betydning til Sikkerhedspolitiet. Strøbech føjede i øvrigt til, at Sikkerhedspolitiets ledelse under rigspolitichefen måtte have uindskrænket adgang til at skaffe sig de nødvendige retskendelser i enhver jurisdiktion i landet, uden at det medførte gnidninger med de lokale politikmyndigheder.⁴²

En oversigt over SIPO's opgaver og arbejdsmetoder findes i en betænkning af rigspolitichef Thune Jakobsen fra den 7. april 1940: Overvågning af kommunister, nazister, ulovlige strejker, fremmed magts kontraspionage mod anden magt

---

37 PET, emnesag: E. Strøbech: Memorandum vedrørende Sikkerhedspolitiets Organisation, dets Opgaver og Arbejdsmetoder, 15. juni 1939.

38 Ibid., s. 2.

39 Ibid., s. 5-6.

40 Ibid., s. 6.

41 Ibid., s. 7-9.

42 Ibid., s. 10 ff.

på dansk grund, sabotage (jf. sagen om de spanske trawlere i Frederikshavn), ideologisk propaganda som kan bringe tvivl om dansk neutralitet, politisk vold, yderligtgående presse, centralisering af efterforskning pga. landsdækkende kriminalitet.⁴³ Betænkningen betonedede også vigtigheden af de politiske kartoteker, som gjorde det muligt at følge, hvad der blev benævnt ”de enkelte politiske Lov-overtræderes” virksomhed i hele landet.⁴⁴ Sikkerhedspolitiets korte levetid resulterede i en kort, men energisk indsats i overvågningen af den hjemlige politiske ekstremisme og af fremmede magters forsøg på at vinde indflydelse i Danmark ved spionage, hvervning eller almindelig påvirkning.

Sikkerhedspolitiet etablerede hurtigt et tæt samarbejde med Rigspoliti- chefens Fremmed- og Visumafdeling, Generaldirektoratet for Toldvæsenet og med Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet. På fremmedområdet strammedes kontrollen med udlændinge. Således forelagde Fremmedpolitiet fremdeles ansøgninger om indrejse-, opholds- og arbejdstilladelse for SIPO, før tilladelse blev givet. Et cirkulære af 5. september 1939 fra Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet etablerede et nært samarbejde med SIPO. Endvidere havde SIPO i februar 1940 gennem retskendelser sikret sig adgang til telefonaflytning af ca. 130 personer og adresser. I SIPO var man imidlertid stærkt bekymret over de sikkerhedsmæssige og praktiske vanskeligheder, som henvendelserne til domstolene om retskendelser kunne indebære. Rigspoliti- chefen indstillede således den 25. oktober 1939, at man ændrede politiets adgang til telefon- og postkontrol, og den 15. januar 1940 indstillede rigspoliti- chefen, at der blev oprettet en landsomfattende domstol til behandling af begæring- er om retskendelse i bl.a. spionsager.⁴⁵ Af SIPO’s parole den 27. februar 1940 fremgik i øvrigt, at der bestod strenge og nøje rutiner med hensyn til at sikre overblik over de verserende tidsbegrænsede kendelser, herunder deres forestående udløb, og hvordan

43 JM, ujournaliseret, læg mærket ‘3. kontor’: Oversigt over Sikkerhedspolitiets Opgaver, Arbejds- metoder og hensigtsmæssige Organisation samt Oplysninger om Organisationen af Nabolandenes Sikkerhedstjeneste, Rigspoliti- chef Thune Jakobsen, 7. april 1940. Denne redegørelse støttede sig sandsynligvis på et af Strøbch omtalt og af samme forfattet memorandum om SIPO’s opgaver af 15. juni 1939, jf. PET, emnesag: Bilag 1, E. Strøbch til K.K. Steincke, 23. maj 1950.

44 Ibid., s. 11-12.

45 PET, emnesag: Ang. starten på sikkerhedspolitiet 1939: Oversigt over Foranstaltninger til Bekæm- pelse af Spionfaren, samt over de siden Krigens Udbrud i Provinsen behandlede Sager angaaende Overtrædelse af Straffelovens § 105, 23. februar 1940; se også: PET, emnesag: ”Indberetning SIPO til Justitsministeriet”, 20. januar 1940, s. 4.

man i tide om fornødent kunne sikre dem forlænget.⁴⁶ Først og fremmest rettede SIPO's interesse sig mod nazistiske og kommunistiske miljøer over hele landet.⁴⁷

Sikkerhedspolitiet indførte i 1940 en nyskabelse, som i ændret form skulle komme til at leve videre i PET ti år senere: Regelmæssige parolemøder, hvor retningslinjer vedrørende arbejdet blev meddelt den på dette tidspunkt begrænsede medarbejderskare. Drøftelserne rummede en evaluering af arbejdsmetoderne, flere gennemgange af løbende sager, instrukser og praktiske anvisninger. Møderne udtrykte en voksende sikkerhedsbevidsthed og sikkerhedsreglementer, som ligeledes pegede fremad.⁴⁸ Det gjorde også flere af arbejdsmetoderne, såsom etableringen af ”diskrete og paalidelige civile Forbindelser”, der kunne videregive oplysninger.⁴⁹ En vigtig del af afdelingens arbejde var gennemlæsning af dansk og udenlandsk presse og opbygningen af et stort pressekartotek. En egentlig indskærpelse af brug af sådanne oplysninger til et navnekartotek over danske statsborgere fremgik ikke af omtalen af avislæsningen.⁵⁰ Derimod stod det klart, at opbygningen af et omfattende arkiv – inklusive personnavne – var en væsentlig del af efterretningscentralens virke.⁵¹ Kartoteket indeholdt i slutningen af oktober 1939 ca. 1.500 kort, men voksede frem til januar 1940 til 4.000 kort.⁵²

Udenlandsk propaganda

SIPO's arbejde var frem for alt koncentreret inden for spionageområdet. På dette felt erkendte man i 1939-40, at der var væsentlige sikkerhedspolitiske problemer, som imidlertid også rejste principielle spørgsmål om meddelelsesfriheden og borgernes ytringsfrihed. Efter den 2. Verdenskrigs udbrud var troværdigheden af den danske neutralitet vital for landets udenrigs- og sikkerhedspolitik i en situation, hvor totalitære ideologier med støtte i to europæiske stormagter søgte at gøre sig gældende på dansk grund. Det særlige problem bestod i sådanne mag-

46 PET, emnesag: Sikkerhedspolitiets parole, ”Referat nr. 1, sikkerhedspolitiets parole, lørdag, den 27. januar 1940”.

47 PET, emnesag: ”Rigspolitechefen til samtlige politimestre”, 14. marts 1940.

48 PET, emnesag: Sikkerhedspolitiets parole, div. referater.

49 Ibid.: Referat: ”Sikkerhedspolitiets Parole, Fredag d. 16. februar 1940”. Ud for citatet stod anført: ’Godtgørelse af Repræsentationsudlæg’.

50 PET, emnesag: ”Referat nr. 3, sikkerhedspolitiets parole fredag d. 9. februar 1940”.

51 Ibid., ”Referat nr. 2, sikkerhedspolitiets parole lørdag d. 3. februar 1940”.

52 PET, emnesag: ”Indberetning SIPO til Justitsministeriet”, 20. januar 1940.

ters forsøg på at udøve ideologisk og politisk indflydelse på den danske befolkning og eventuelt under samvirke med ideologiske sympatisører i den danske befolkning at søge indflydelse på den danske udenrigspolitik.

Det principielle problem var, om fremmede magter skulle have mulighed for direkte at øve indflydelse på den danske befolkning med propaganda af forskellig slags, og om danske statsborgere måtte formidle en sådan propaganda, som åbenlyst eller i det skjulte stammede fra en fremmed magt. Det sidste spørgsmål berørte borgernes ytringsfrihed og pressefriheden, men havde på den anden side konsekvenser for muligheden for at iagttage en troværdig neutralitet. Hertil kom bekymringer for, at en sådan propaganda kunne berede jordskælv for hvervning af danske sympatisører eller agenter til støtte for fremmed indflydelse i Danmark eller for spionage mod Danmark ved fremmede efterretningstjenester.

Problemet gjorde sig i særlig grad gældende for den tyske propaganda mod Danmark 1939-40. SIPO konstaterede således, at den tyske propaganda var ensrettet og centraliseret under det tyske propagandaministerium, men at udsendelser af propagandamateriale ofte blev camoufleret på forskellig vis. Et af redskaberne til formidling af tysk propaganda i forhold til Danmark var det såkaldte "Fichtebund", som havde hovedkontor i Hamburg. SIPO var blandt andet bekymret for det fænomen, at tyskerne via danske sympatisører sendte antibritisk propaganda til Storbritannien via det danske postvæsen, og dermed bidrog til at undergrave den danske neutralitetspolitik.⁵³

Dette problem var stigende gennem 1939-40, og tidligt i 1940 advarede en indberetning fra SIPO til Justitsministeriet mod de farer, som lå i den systematiske påvirkning. SIPO mente at vide, at Fichte-forbundets propaganda havde taget en mere målrettet form, og at forbundets leder havde forbindelse til det tyske efterretningsvæsen. Man noterede sig også, at propagandamaterialet var affattet på dansk. Man hæftede sig endvidere ved, at forbundets materialer fremtrådte afdæmpede og nøgterne, og at de tilsyneladende var målrettet mod det danske marked af en person med kendskab til "...den danske Mentalitets naturlige Afsky for altfor voldsomme Virkemidler." Det var lykkedes for SIPO sammen med Afdeling D gennem en række kendelser vedrørende brevkontrol at sikre et billede af, hvordan denne propaganda havde en vis effekt hos modtagerne, som gennemgående var håndværkere, handlende, arbejdsmænd og skoleelever: "De fleste af disse Personer røber i deres Breve blind Beundring for den tyske Fører og for hans Arbejde i Tyskland." SIPO gjorde opmærksom på faren for, at så-

---

53 PET, emnesag: "E. Strøbech: Bemærkninger til det tyske propagandamateriale", 2. november 1939.

danne personer kunne blive lette ofre for en dygtigt tilrettelagt propaganda. Man mente endnu ikke at have et tilfælde, som kunne bære en sigtelse efter straffelovens § 105 (spionageparagraffen), men ville alligevel anbefale Justitsministeriet at overveje mere systematiske skridt; f. eks. en afleveringspligt af tryksager på dansk trykt i udlandet eller et fuldstændigt forbud mod udenlandsk, politisk propaganda på dansk i Danmark. Det sidste var klart den foretrukne løsning.⁵⁴

Der forelå ikke nogen reaktion fra Justitsministeriet på forslaget, men få dage efter fandt SIPO anledning til i en ny indberetning at gøre opmærksom på, at Fichteforbundets propaganda havde taget en ny og skarpere form. Der var således tale om angiveligt danske synspunkter, som rettede skarpe angreb på den danske regerings og Rigsdags mentalitet, og mod den danske neutralitetspolitik. Man henviste påny til forslaget om et totalt forbud mod denne type påvirkning.⁵⁵ Disse indtrængende henstillinger over for Justitsministeriet fortsatte i februar og marts.⁵⁶ Særlig foruroligende virkede oplysninger fra Norge om en sympatisør, som havde givet den tyske efterretningstjeneste oplysninger om norske skibe i konvoj.⁵⁷ Der blev ikke taget skridt fra Justitsministeriet, og få uger efter bortfaldt aktualiteten af spørgsmålet i kraft af den tyske besættelse af Danmark. Men de principielle problemer var rejst, om end der ikke i det foreliggende materiale er klare vidnesbyrd om, at erfaringen med Fichtebund i 1930'erne satte sig noget aftryk i PET's politik i efterkrigstiden. Sagen blev imidlertid aktualiseret i forbindelse med forarbejderne til femtekolonnenloven i begyndelsen af 1950'erne. Der var her tale om hensyn og udfordringer, som senere skulle komme til at spille ind på politiets overvejelser i forbindelse med såkaldte påvirkningsagenter eller opinionsagenter under den kolde krig.

Besættelsen

SIPO's arbejde var i organisationens korte levetid vanskeliggjort af rivalisering med Afdeling D og af kompetencestridigheder eller andre vanskeligheder, som

---

54 Ibid.

55 PET, emnesag: ”Indberetning til Justitsministeriet angaaende tysk Propaganda paa dansk i Danmark”, 20. januar 1940.

56 PET, emnesag: Ang. starten på sikkerhedspolitiet 1939: ”Oversigt over Foranstaltninger til Bekæmpelse af Spionfaren, samt over de siden Krigens Udbrud i Provinsen behandlede Sager angaaende Overtrædelse af Straffelovens § 105”, 23. februar 1940, s. 2-3.

57 PET, emnesag: ”SIPO indberetning til Justitsministeriet”, 18. marts 1940.

fulgte af det arbejde, som strakte sig over flere politikredsers jurisdiktion. Problemet bestod først og fremmest i, at den intensive efterforskning af spionage skete ved indgreb i post- og meddelelseshemmeligheden og ved tiltag, som krævede dommerkendelser. Der blev også rejst en del sigtelser og foretaget anholdelser. Alt dette krævede et gnidningsløst, effektivt samarbejde både mellem de to store efterretningsafdelinger på Politigården i København og mellem SIPO og politikredsene. Rigspolitichefen og SIPO pressede derfor længe på for at udvirke en instruks til politikredsene om deres forhold til SIPO og om vilkårene for samarbejdet. Det lykkedes til sidst Strøbech at udvirke, at Justitsministeriet den 8. november 1939 udfærdigede et fortroligt cirkulære, hvori SIPO's opgaver blev præciseret. Udsendelsen af cirkulæret blev imidlertid standset af ukendte årsager.⁵⁸ Cirkulæret markerede da også en væsentlig betoning af ikke alene SIPO's pligter og fuldmagter, men også af andre politimyndigheders pligt til at informere SIPO om alle udviklinger med berøring til sikkerhedspolitiets arbejde.⁵⁹

Relationen mellem sikkerhedspolitiet på den ene side og politikredsene i almindelighed og Københavns Opdagelsespoliti i særdeleshed på den anden side forblev den vigtigste torn i SIPO's arbejde i tiden frem mod besættelsen. I en indberetning til Justitsministeriet i januar 1940 beklagede man sig over problemer – bl.a. under henvisning til det ikke udsendte cirkulære – i koordination, udveksling og samarbejde i forhold til det lokale politi.⁶⁰

Københavns Politi fastholdt sin modstand mod en nedlæggelse af Afdeling D, ligesom rigspolitichefen forstod, at en pludselig nedlæggelse af Afdeling D ville skabe store vanskeligheder i en situation, hvor SIPO ikke var udbygget, og hvor der bestod en skærpet sikkerhedssituation.⁶¹ Justitsministeriet bestemte derfor den 19. juli 1939 – i overensstemmelse med Strøbechs anbefaling i memorandummet af 15. juni 1939 – at Københavns Politis Afdeling D skulle fortsætte arbejdet, udvides med otte mand, og at SIPO i tiden indtil 1. september 1940

58 PET, emnesag: bilag 1, E. Strøbech til K.K. Steincke, 23. maj 1950.

59 PET, emnesag: bilag 2, "Cirkulære til Rigspolitichefen, Politidirektøren i København og Politimestrene vedrørende Politikredsens Forhold til Sikkerhedspolitiet", 8. november 1939, Unmack Larsen, påtegnet 'ikke udsendt'. Indtil 1. september 1940 skulle sikkerhedspolitiet i København dog stå under ledelse af politidirektøren gennem chefen for opdagelsespolitiet. Ibid. Sandsynligvis en forholdsregel, som skulle hindre en pludselig svækkelse af Opdagelsespolitiets Afdeling D.

60 PET, emnesag: "Indberetning SIPO til Justitsministeriet", 20. januar 1940, s. 9.

61 JM, ujournaliseret: læg mærket 'Elmqvists mappe': "Angaaende Sikkerhedspolitiet", u. forf., påtegnet i hånd: sommeren 1946.

alene skulle virke i provinsen, mens sikkerhedspolitiets opgaver i hovedstaden indtil videre blev varetaget af Afdeling D.⁶²

Det lykkedes aldrig at få et gnidningsløst samarbejde etableret mellem de rivaliserende politiorganer.⁶³ Konflikten brød frem til overfladen på et møde i februar 1940 mellem justitsminister Svend Unmack Larsen, rigspolitichef Thune Larsen, politidirektør Stamm og politiinspektør Strøbech. Det var formentlig dette møde, som førte til nedsættelsen af et udvalg, som skulle overveje efterretningsvæsnets organisation. Kort tid efter blev politiinspektør Strøbech opfordret til at overtage politimesterembedet i Kolding.⁶⁴

Justitsministeren indskærpede på denne baggrund alle politimyndigheder at samarbejde. Endvidere nedsattes et hurtigtarbejdende udvalg til at overveje sikkerhedspolitiets fremtidige organisation og virkemåde. Samtidig bestemtes det at udbygge Afdeling D's bemanning og at fastholde afdelingens virke i en tidsubestemt periode. Ministeren besluttede videre at holde sig orienteret gennem ugentlige samråd med rigspolitichefen, politidirektøren, politiinspektørerne Eivind Larsen (opdagelsespolitiet) og Emil Strøbech (SIPO) samt politimesterforeningens formand.⁶⁵ Udvalget nåede at holde to møder. Det første blev afholdt den 1. april 1940 og det andet den 8. april 1940. Den tyske besættelse den følgende dag betød, at det berammede 3. møde ikke fandt sted, og at de to organisationer SIPO og Afdeling D fortsatte parallelt frem til politiets internering den 19. september 1944.⁶⁶

Status var i 1940, at SIPO i provinsen havde 21 politifolk og i København 14 medarbejdere, hvoraf flere ledende. Fordelingen af opgaverne fremgik af, at 11

62 JM, ujournaliseret: læg mærket 'Elmqvists mappe': "Angaaende Sikkerhedspolitiet", u. forf., påtegnet i hånd: sommeren 1946. Normering blev bragt til veje ved lov. nr. 90, af 15. marts 1939.

63 JM, ujournaliseret: læg mærket '3. kontor': "Notat vedrørende sikkerhedspolitiet 18. marts 1964", FP.

64 PET, emnesag: "Sikkerhedspolitiets udvikling siden 1939", 6. juni 1950, ulæselig signatur. Der er her tale om et justitsministerielt dokument, som rummer en stillingtagen i nærmere overensstemmelse med politidirektørens, og en kritisk vurdering af sikkerhedspolitiets rolle. På lægget er den i Steinc-kes skrift den 10. juni 1950 omtalt som 'den umulige redegørelse til mig om udviklingen'. Ibid.; se også Strøbechs redegørelse: PET, emnesag: Bilag 1, E. Strøbech til K.K. Steincke, 23. maj 1950; PK, VII, bd. 1, 1950, dok. 204: Aa. Elmquist til den af 19. december 1945 nedsatte kommission, s. 753-754.

65 PET, emnesag: Bilag 3, Sv. Unmack Larsen, skrivelse, 5. marts 1940.

66 Ibid. Medlemmerne af udvalget var Departementschef Svendsen, rigspolitichef Thune Jakobsen, politidirektør Stamm, politiinspektør Eivind Larsen, politimester Fritsche, politiadvokat Krenchel samt repræsentanter for politiorganisationerne (muligvis politifuldmægtig Ernst Brix). Ibid. Se også: JM, ujournaliseret: læg mærket 'Elmqvists mappe': "Angaaende Sikkerhedspolitiet", u. forf., påtegnet i hånd: sommeren 1946.

ud af de 21 politifolk i provinsen var stationeret i de sønderjyske politikredse, hvor man havde etableret et samarbejde med politiadjudanten for Sønderjylland. Afdelingen i København havde anlagt et navnekartotek med 4.000 navne samt emnekartotek, fototek mv. Sikkerhedspolitiets ledelse havde instrueret medarbejderne om at sikre et godt forhold til kollegerne i de politikredse, hvor de arbejdede. Afdeling D rådede til sammenligning over 24-25 politifolk og havde et kartotek med 50.000 kort.⁶⁷ SIPO var på dette tidspunkt stærkt svækket. Dette skyldtes i høj grad modsætningerne mellem SIPO og politikredsene og rivaliseringen mellem SIPO og politichefen for København. Først og fremmest konkurrencen med Københavns Opdagelsespolitets Afdeling D havde bidraget til at hæmme det nye sikkerhedspolitis arbejde.⁶⁸

På dette tidspunkt havde Københavns Opdagelsespoliti besluttet sig for, at man ville fastholde sikkerhedspolitiets funktioner i Afdeling D. I hvert fald etablerede politiinspektør Eivind Larsen omkring den 1. april 1940 en særlig underafdeling, som skulle udarbejde specialkartoteker. To politifolk, Max Weiss og Alfred Andersen, skulle beskæftige sig med nazisterne, mens to andre, Christian Madsen og Verner Dinesen, skulle arbejde med kommunisterne. Ifølge Eivind Larsens forklaring til Kommissionsdomstolen af 3. februar 1947 var der ikke tale om noget særligt målrettet initiativ, men blot om et forsøg på at få retning i det hidtil opbyggede meget store arkiv i afdelingen.⁶⁹

Med besættelsen den 9. april 1940 ophørte anledningen til at overvåge tysk spionage- og påvirkning mod Danmark. Afdeling D fortsatte dog sit arbejde med overvågningen af yderligtgående partier indtil samarbejdspolitikens ophør den 29. august 1943. I efteråret 1940 oprettedes en ”Informationsafdeling”, som havde til opgave at indsamle oplysninger om landsforræderisk virksomhed. Afdelingen bestod indtil 19. september 1944.

Da de danske kommunister den 22. juni 1941 blev interneret, skete dette i vid udstrækning på grundlag af oplysninger, som forelå indsamlet af Afdeling D og SIPO. Selve arrestationen af kommunisterne skete ved den såkaldte Statsadvokat for Særlige Anliggender, men personalet bestod i vid udstrækning af

67 JM, ujournaliseret: læg mærket ‘3. kontor’: ”1. møde i Udvalget vedrørende Sikkerhedspolitiets Organisation og Virkemaade”, 1. april 1940.

68 Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 99-101, 104-108, 112-141.

69 PK, VII, bd. 2., 1950: (Forkortet referat af de stenografiske referater af de ved den under 3. februar 1947 nedsatte kommissionsdomstol foretagne afhøringer vedrørende arrestationerne af kommunisterne den 22. juni 1941), s. 916 (Eivind Larsen).

politifolk, som var blevet stillet til rådighed fra SIPO og Københavns Politi, ikke mindst Københavns Politis Afdeling D.⁷⁰ Betydningen af Afdeling D's såkaldte "sorte kartotek" (kommunistkartoteket) kom til at spille en væsentlig rolle i efterkrigsopgøret om besættelsestiden i bl.a. Den Parlamentariske Kommissions undersøgelser.⁷¹ Anholdelserne af de danske kommunister skete på grundlag af dansk politis oplysninger på Politigården i København. Justitsminister E. Thune Jacobsen hævdede senere i sin erindringsbog fra besættelsestiden, at han den 9. april 1940 havde givet ordre til at lade Rigspolitiets personfølsomme akter destruere i Politigårdens fyr. Mens en del af Rigspolitiets (og dermed SIPO's) akter således blev destrueret, var der imidlertid andre papirer i bl.a. Københavns Politis Afdeling D og i politikredsene, som undgik ødelæggelse.⁷²

70 JM, ujournaliseret, læg mærket '3. kontor': "A.L. Elmquist til den parlamentariske kommission", 2. oktober 1946. Se også: JM, Eivind Larsens mappe, "Redegørelse vedrørende de overfor de danske Kommuniste truffne Foranstaltninger", u. dato, påtegnet: Afgivet til Folketinget af Jm' en, 36 s., s. 2-3.

71 Herom Henning Koch, *Demokrati – Slå til!*, s. 251-252, 260-262; Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 216-217.

72 E. Thune Jacobsen, *Paa en Urias Post* (København, 1946), s. 28-29, "... at han havde givet Sikkerhedspolitiet ordre til at brænde alle dokumenter, som kunne bringe danske undersætter eller undersætter fra nationer i krig med Tyskland i fare", "Om aftenen den 9. April blev jeg ringet op af Presseattaché Frielitz fra det tyske Gesandtskab, og meget ophidset meddelte han, at der lige var tilgaaet ham Oplysning om, at der i Politigaardens Fyr blev brændt Dokumenter fra Politigaardens Arkiv; man vilde fra tysk Side gøre mig ansvarlig, hvis det der fandt Sted, var rettet imod den tyske Besættelsesmagts Interesser. Det var rigtigt, at jeg den dag havde givet Sikkerhedspolitiet Ordre til at brænde alle de Dokumenter i Rigspolitiets Arkiv, der kunde bringe danske Undersaatter eller Undersaatter fra de Nationer, der var i Krig med Tyskland, i Fare." E. Thune Jacobsen, *Paa en Urias Post*, s. 29. Chefen for Sikkerhedspolitiet Strøbech forklarede efter besættelsen, at han efter den 9. april vendte tilbage for at tage stilling til, hvilke dokumenter, der skulle brændes, og her sikrede, at meget materiale vedrørende kommunisterne blev destrueret. Henning Koch, *Demokrati – slå til!*, s. 248 samt s. 518 note 29; se også: PK, VII, bd. 2., 1950, s. 960-962; PK, VII, bind 1, 1950, E. Thune Jacobsen, bilag, 2.12. 1946, s. 91-95; PK, VII, bind 3, s. 482-487; PK, VII, 1950 (kommissionsdomstolens beretning): s. 21-22, 101-104.

2. RIGSPOLITICHEFENS EFTERRETNINGSAFDELING 1945-1950

Efterretningsvirksomheden reorganiseres

Efter befrielsen den 4. maj 1945 begyndte danske politifolk, embedsmænd og politikere at overveje ordningen af en myndighed med ansvar for efterforskningen af spionage, sabotage og undergravende virksomhed samt overvågningen af yderligtgående politisk aktivitet. Både SIPO og Afdeling D havde været underkastet betydelige forandringer, bl.a. i kraft af de ændrede funktioner under besættelsen og det forhold, at store dele af styrken indtil 1944 var spredt over forskellige funktioner og efter politiets internering var gået under jorden, flygtet til Sverige eller sendt i tysk koncentrationslejr. Hertil kom de brydninger, som fulgte af de forskellige opgaver, de enkelte politifolk eller -afdelinger havde haft under besættelsen. Da de tyske tropper i Danmark overgav sig, synes der således ikke at have eksisteret nogen planer for opstillingen af et efterretningspoliti. Dannelsen af et centralt, landsdækkende efterretningspoliti blev i høj grad præget af erfaringerne fra før krigen, besættelsestidens spor og af øjeblikkets krav i de første befrielsesdage.

Spørgsmålet blev taget op på et møde i Rigspolitichefens foreløbige hovedkvarter på Øregaard den 7. maj 1945. Til stede var departementschefen fra Justitsministeriet, Eivind Larsen, såvel som det officielle rigspoliti og det illegale politis ledelse. Mest presserende var forholdet mellem modstandsbevægelsen og politiet, men man tog også spørgsmålet om genopstillingen af et sikkerhedspoliti op. Det stod klart for deltagerne, at der ikke kunne være tale om en genetablering af SIPO. Der var ikke desto mindre enighed om, at en anden organisation måtte træde i SIPO's sted, bl.a. af den grund at der fra britisk side flere gange var blevet henvist til nødvendigheden af en særlig politiafdeling, som var i stand til

Departementschef Eivind Larsen var fra 1937 chef for Københavns opdagelsespoliti. I 1940-41 var han konstitueret statsadvokat for København, og i 1941 udnævntes han til departementschef i Justitsministeriet, hvor han frem til 1944 spillede en nøglerolle i forhandlingerne med besættelsesmagten om politiets forhold og jurisdiktionen. Eivind Larsen markerede en kontinuitet i Justitsministeriet til erfaringerne vedrørende politiets sikkerhedsopgaver før og under krigen og kom til at spille en afgørende rolle i forhandlingerne om dannelsen af PET i 1950. Han var 1951-68 politidirektør i København (Polfoto).

at overvåge nazistiske grupper, forestå kontraspionageopgaver og i det hele taget varetage de opgaver, som var efterladt efter SIPO.⁷³

Det blev besluttet at etablere et landsomfattende sikkerhedspoliti og at placere dette direkte under rigspolitichefen. Som politimæssig leder og souschef konstitueredes kriminalassistent H.C. Andersen. Gennem Andersen sikredes en

---

73 Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 470, 483-484.

kontinuitet tilbage til Afdeling D, mens hans fortjenester i modstandskampen og hans arbejde i Frihedsrådets arrestationsudvalg indgød den fornødne tillid til hans person. Som leder konstitueredes statsadvokat Troels Hoff; en mand, som også nød almindelig respekt. Tegningen til den nye efterretningsafdeling var stort opsat med en landsdækkende mandskabsstyrke på 125 mand.⁷⁴

Selvom Hoff og Andersen konstitueredes i maj 1945, tog det lang tid at etablere den nye tjeneste. Om end Hoff først blev udnævnt til politiinspektør under Rigspolitichefen i april 1947, og SIPO først formelt blev opløst i november samme år, begyndte den nye efterretningstjeneste, benævnt Rigspolitichefens Efterretningsafdeling (REA), sit arbejde i maj 1945. Hoff fik mundtligt regeringens opbakning til arbejdet, og han begyndte at udnævne personalet.⁷⁵ Det var først og fremmest Københavns Politis direktør, der lagde hindringer i vejen for den formelle etablering af afdelingen, idet han frygtede, at Københavns Politi ville få frataget de sikkerhedsmæssige opgaver i hovedstaden. I februar 1946 fremsatte Rigspolitichefen imidlertid forslag om oprettelsen af en efterretningsafdeling under Rigspolitiet – der de facto havde fungeret siden maj 1945. Ifølge forslaget skulle afdelingens hovedsæde være placeret i København, og det skulle opretholde kontakt til Københavns Opdagelsespoliti. Personalet skulle udpeges fra det øvrige politi, og der skulle foregå en jævnlig udskiftning af de ansatte for at undgå, at personalet mistede interessen for arbejdet. I hver politikreds skulle der udstationeres mindst én polititjenestemand, der skulle udføre opgaver for afdelingen. Rigspolitichefen argumenterede for, at der var brug for en landsomfattende efterretningstjeneste, idet ”anti-demokratiske Partier og Grupper samt Spionageorganisationer” havde lært af besættelsen og havde forgreninger i mange politikredse. Rigspolitichefen foreslog derfor en normering på 38 mand i Centralafdelingen (foruden Hoff og Andersen) og 69 i politikredsene.⁷⁶ Forslaget blev ligesom tidligere mødt med skepsis af Politidirektøren, der fastholdt, at det ville betyde, at Københavns Politi mistede sine sikkerhedsmæssige opgaver, at der ville opstå gnidninger mellem politiet og efterretningstjenesten, at kriminalpolitiet ville blive svækket, og at det i hele taget ville ”genoplive” problemerne med SIPO. I stedet foreslog Politidirektøren, der blev støttet af de øvrige politimestre, oprettelsen af en efterretningscentral, hvis vigtigste opgaver skulle være

74 Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 486-488. Hoff blev først udnævnt 1. april 1947, men virkede allerede fra kort efter befrielsen. *Ibid.*, s. 487.

75 Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 484, 486-488.

76 JM, departementschefens pengeskab: Rigspolitichefen til Justitsministeriet, 12. februar 1946.

at modtage oplysninger og opretholde kontakt til politiet og øvrige myndigheder.⁷⁷

Resultatet af forhandlingerne blev grundlæggelsen af en sådan svag efterretningstjeneste. Der blev oprettet en efterretningsafdeling under rigspolitichefen med en ny chefstilling, men der blev ikke opstillet normering for personalet. I stedet blev det udpeget efter behov. Efterretningsfolkene i politikredsene, de såkaldte kontaktfolk, blev udpeget blandt de stedlige kriminalpolitifolk, og REA's leder havde til opgave i samarbejde med den stedlige politimester at sørge for arbejdets tilrettelæggelse.⁷⁸ Politidirektøren må således siges at have vundet magtkampen om efterretningstjenesten, der fik en svag Centralafdeling, som var afhængig af de lokalt udpegede kontaktfolk.

Hvad angik afdelingens opgaver hed det i et justitsministerielt notat, at afdelingen skulle

“ – være Central for Oplysninger fra hele Landet, idet disse efter nærmere Regler skal indsendes, ligesom Afdelingen selv maa vise Initiativ med Hensyn til at faa Politikredsene til at indhente og indsende Stof, der har Betydning.

Dette Stof bearbejdes og videregives til Kredsene, saaledes at disse altid bliver gjort bekendt med, hvad der har almindelig Interesse og er af speciel Betydning for saa vidt angaar Kredsene.”⁷⁹

I virkeligheden var REA i sin tidlige form ikke meget andet end en koordinationscentral for det arbejde, som foregik i politikredsene. Nøgleordene var ”indhente” og ”indsende”, mens der ikke var tale om egentlig efterforskning, operativ virksomhed, endsige opbygning af et meddelernet. Det fremgik direkte af det samme notat, at ministeriet hermed havde vægtet et godt samarbejde mellem de forskellige politimyndigheder højere end idéen om en stærk, centraliseret og landsdækkende efterretningstjeneste: ”Man forlader saaledes den i 1939 indførte Ordning, der opstillede et særligt Korps, og lægger Vægten paa et naturligt og fornuftigt Samarbejde mellem Mænd, der har de samme Opgaver og Pligt til at virke for at fremme disse paa den bedst mulige Maade.”⁸⁰

77 Ibid.: Politidirektøren, Københavns Politi, til Justitsministeriet, 20. marts 1946.

78 Ibid.: Notat med påtegningen 1946-298 A, signeret EL (Eivind Larsen).

79 Ibid.

80 Ibid.

Troels Hoff blev i 1942 udnævnt til dommer i Københavns Byret og samme år statsadvokat for særlige anliggender. Han blev i 1946 statsadvokat ved Vestre Landsret. I 1947 udnævntes han som chef for Rigspolitiets Efterretningsafdeling. Han måtte forlade posten i 1949 på grund af sin involvering i den såkaldte "Edderkoppe-sag" (Arbejdermuseet/ABA).

REA's efterretningsvirksomhed

Med REA's fåtallige disponible mandskabsstyrke og de særlige opgaver i tiden efter befrielsen blev den egentlige overvågning af begrænset omfang. REA blev bl.a. forbindelsesorgan til Civil Interrogation Centre (CIC) på Alsgades Skole, hvor man sammen med briterne afhørte tyske krigsfanger. Fire afdelinger af REA blev etableret rundt om i landet ved de lokaliteter, hvor den britiske Field Security havde sine sektioner i Århus, Odense, Haderslev og ved Fårhuslejren. De af det danske politi anholdte spioner osv. blev erklæret allierede krigsfanger og indberettet til REA, som derpå fordelte dem på enten CIC eller en af de fire afdelinger. Først i 1946 afvikledes CIC og samarbejdet med den britiske Field Security. Samtidig fik REA til opgave at indsamle oplysninger om krigsforbrydelser og krigsforbrydere, og man overtog fra modstandsbevægelsen Centralkartoteket. Dette kartotek var udarbejdet af et udvalg under Frihedsrådet og indeholdt

navnene på omkring 21.000 personer, der formodedes at have udført landskadelig virksomhed.⁸¹

Den udenrigspolitiske situation udviklede sig hurtigt fra fredseufori til ny international spænding. Desuden blev det anset for en given sag, at efterretningstjenester, som tjente fremmede lande og fremmede ideologier, allerede opererede i landet. Hertil kom en spændt indenrigspolitisk situation, hvor forårets forventede arbejdskampe ville give en frodig grund for – som det hed – ”fremmede ideologier”. Det var derfor efter REA’s opfattelse i sidste øjeblik, at afdelingens forhold blev ordnet, således at man kunne tage sit egentlige arbejde op og sikre de ansvarlige myndigheder de nødvendige informationer.⁸²

REA’s første prioritet var at sikre sig det nødvendige mandskab. I slutningen af 1945 var det normerede mandskab kommet op på i alt 122 mand foruden chef og souschef. Heraf var de 52 mand planlagt placeret i hovedstaden, de 17 på Sjælland mv., ti på Fyn og i Sønderjylland samt 73 i det øvrige Jylland. Hovedstadens central havde to medarbejdere i avisafdelingen, fire medarbejdere i informations- og kontaktafdelingen, otte i afdelingen for yderligtgående partier, to medarbejdere i afdelingen for illegale grupper, en undersøgelsesafdeling på ti medarbejdere samt en rejseafdeling på 12 medarbejdere. På landsplan skulle arbejdet overvåges af fem afdelingsledere for hhv. København, Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, Fyn og Sønderjylland, Midtjylland og Nordjylland. Denne fordeling betød, at hver politikreds burde have én medarbejder som kontaktperson for REA’s arbejde. I realiteten havde REA i slutningen af 1945 betydeligt færre ressourcer, idet afdelingen kun havde 12 medarbejdere tilbage af det oprindelige personale i Sikkerhedspolitiet og 36 medarbejdere, som var lånt fra forskellige tjenestesteder. Af disse i alt 48 medarbejdere arbejdede de 27 under britisk ledelse med afhøringerne på Alsgades Skole.⁸³ Der var således indtil 1947 ikke noget udfoldet landsdækkende net. REA bestod i denne periode de facto af centralen i København og af det til samarbejdet med briterne tilforordnede mandskab.

REA’s arbejdsopgaver delte sig på to hovedområder: skabelsen af et værn for rigets selvstændighed og opretholdelsen af den lovlige samfundsorden. Da fremmede efterretningstjenester kunne tænkes at benytte danske statsborgere og organisationer til at udøve spionage og holdningspåvirkning, var det i praksis ikke

81 Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 488-490.

82 Ibid.

83 PET, emnesag: Notat, 19.december 1945.

muligt at sætte skillelinjer mellem de to opgaver.⁸⁴ Den ene gren af dette arbejde var ikke alene kontraspionagen, men også forebyggelse af sabotage og udenlandsk propaganda gennem f.eks. danske hjælpere, som kunne undergrave den danske forsvarsindsats i en eventuel krigssituation. Dette arbejde måtte foregå i et "intimt samarbejde" med Generalstabens Efterretningssektion, som allerede var sat i værk, da man fastlagde retningslinjerne for REA's arbejde. På den indre front skulle REA overvåge de yderligtgående partier, da man dels fra denne kant ventede ulovlige angreb på den bestående samfundsorden, dels forudså, at disse ville lade sig benytte af fremmede efterretningstjenester. Endvidere skulle REA holde sig orienteret om de aktiviteter, der blev udfoldet af fremtrædende enkeltpersoner, som var fjendtligt indstillet over for den lovlige samfundsorden eller som propaganderede for "fremmede ideologier".

Afdelingen havde til opgave at holde sig orienteret om den generelle udvikling, således at den var i stand til at gribe ind over for truende forhold. Man lagde stor vægt på at holde sig orienteret gennem provinspressen. Det var vigtigt for REA at være informeret om stemninger og forhold, som kunne få betydning for ro og orden i landet, og at formidle et samarbejde med rigspolitichefens udrykningstjeneste og de lokale politimestre. I København havde REA således gennem sommeren 1945 formidlet ordninger, som tog sigte på at undgå spændinger i forhold til modstandsbevægelsen. Referencepunktet for kontraspionagen var de erfaringer, som man – bl.a. via undersøgelserne af den tyske spionage i Danmark på Alsgades Skole – havde fra det tyske spionnet i Danmark. Den lære, man uddrog, var bl.a., at arbejdet måtte være landsomfattende, da disse net opererede på landsbasis, samt at havne, skibsfart og fiskefartøjer spillede en central rolle i kommunikationen. For at lette dette arbejde skulle REA opbygge et kartotek, der skulle omfatte alle personer og bevægelser, der havde afdelingens interesse.⁸⁵

Kortlægningen af yderligtgående bevægelser mv. havde fra begyndelsen visse skavanker. En af dem var fordelingen af kartoteksorganisationen mellem det lokale arbejde og hovedkartoteket i København, hvor kontaktmændene i politikredsene havde behov for et lokalt kartotek, der blev holdt ajour med eventuelle supplerende oplysninger fra Centralen.⁸⁶

Særlige forhold gjaldt som nævnt for Sønderjylland, hvor politikommandørordningen dannede grundlag for overvågningen af det tyske mindretal, af

84 PET, emnesag: "Rigspolitichefens efterretningsafdeling", 17. december 1945.

85 Ibid.

86 PET, emnesag: Udateret notat vedr. normering af REA.

dettes forhold til kræfter i Tyskland samt af yderligtgående partier og gruppers arbejde i området. Endnu i januar 1946 frarådede politikommandør i Sønderjylland Ernst Brix en nedlæggelse af denne ordning. Man var endnu ifølge Brix' fremstilling dybt engageret i arbejdet med i britiske fangelejre at lokalisere medlemmer af Gestapo og Sicherheitsdienst (SD), som kunne give oplysninger om danskere, der havde ydet bistand til den tyske besættelsesmagt. Herudover lå hos politikommandørembedet et stort arbejde med den centraliserede kontrol med opholds- og arbejdstilladelser for udenlandske statsborgere samt med det dansk-britiske paskontor i Flensborg. Spændingerne mellem befolkningsgrupperne var i øvrigt blevet forstærket under besættelsen, og der var brug for en centraliseret og fast politimæssig ledelse for at sikre ro og orden, hed det. Ifølge Brix var det derfor af afgørende betydning at overvåge det tyske mindretal. For at kunne modgå ny tysk infiltration og for at hindre at det tyske mindretal skulle modarbejde den danske stats interesser, ønskede Brix bevarelsen af betydelige centraliserede beføjelser; således skulle der eksistere en udvidet efterretnings- og oplysningstjeneste. Der skulle ligeledes være ensartede afgørelser for alle sager i landsdelen, og man skulle have rådighed over det i landsdelen stationerede politi.⁸⁷ Heri var politimestrene i Haderslev, Sønderborg, Graasten og Toftlund dog ikke enige. De fandt politikommandøren i Aabenraa et overflødig mellemlid mellem politimestrene og rigspolitichefen. De vendte sig også kraftigt mod, at politiet som etat skulle tage aktiv del i nationalitetskampen og understregede, at der allerede fandtes efterretningskartoteker i politikredsene, således at man kunne holde ministeriet orienteret om stemningen i befolkningen.⁸⁸ Da politikommandørordningen den 29. juni 1946 blev afviklet, fastholdt man alligevel denne særlige ordning for grænselandet. Brix blev af departementschef Eivind Larsen instrueret om at fortsætte sit virke mht. opgaverne som oplysningscentral for de specielle forhold i Nordslesvig.⁸⁹

DKP mente, at politiet også arbejdede med kartoteker over andre politiske grupperinger end tidligere nazister. Land og Folk henviste således til et kartotek, efter hvilket kommunister i 1941 blev arresteret.⁹⁰ For så vidt angår tiden indtil 1947, synes der dog næppe at have foregået nogen større registrering el-

87 PET, emnesag: E. Brix til Rigspolitichefen, 3. januar 1946.

88 PET, emnesag: Politimestrene i Haderslev, Sønderborg, Graasten og Toftlund til rigspolitichefen, 11. januar 1946.

89 Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 475.

90 "Politiet kender ikke til noget Kartotek over Kommunisterne", *Ekstra Bladet*, 4. februar 1947.

ler overvågning af danske statsborgere i REA's regi. Den største del af arbejdet var koncentreret om indsamlingen af oplysninger om forbrydelser under straf-felovstillægget og afhøringerne af de tyske krigsfanger. I den sammenhæng var Centralkartoteket, som var placeret i Vesterport, det største aktiv, og en af REA's opgaver var i denne sammenhæng at yde bistand til politikredsene i sidstnævntes efterforskning af sager i forbindelse med retsopgøret.⁹¹

Københavns Politis Afdeling E

Der er få bevarede akter, som kan kaste lys på efterretningsvirksomheden i Københavns Opdagelsespoliti i de umiddelbare efterkrigsår. En af de bedste bevarede kilder er Justitsministeriets besvarelse af en række spørgsmål, som blev stillet af det folketingsudvalg, der i 1947 skulle udrede forholdene omkring "det politiske politi" (jf. følgende afsnit). Da udvalget rummede flere kommunistiske rigsdagsfolk, og da den såkaldte kartoteksdebat foregik på dette tidspunkt, må det formodes, at ministeriet ikke har ønsket at overspille omfanget af den politiske overvågning. Oplysningerne er på den anden side ganske detaljerede, og hvor der kan krydstjekkes, svarer det oplyste til det, som fremgår af andet kildemateriale. Flere af spørgsmålene rettede sig i særlig grad mod Københavns Opdagelsespolitets Afdeling D, som havdet vundet sig et vist ry i forbindelse med kommunistinterneringen.

I hovedstaden blev Københavns Opdagelsespolitets Afdeling D ikke genetableret efter besættelsen. Størstedelen af opdagelsespolitiets personale var i de første år beskæftiget med landsforræderisagerne. Derimod etableres to afdelinger, som arbejdede med henholdsvis almindelige landsforræderisager og jurisdiktions-sager samt politiske drab og HIPO-sager.⁹² Efterhånden som det tyndede ud i sagerne, nåedes en mandskabsstyrke på 21 og 12 mand, hvoraf en to-tre stykker for den såkaldte Afdeling E's vedkommende arbejdede med henlagte landsforræderisager og likvideringssager fra besættelsestiden for Ministeriet for Særlige Anliggender.⁹³

91 Samtale med Henning Palludan-Nielsen, 31. oktober 2000.

92 JM, ujournaliseret: læg mærket 'Elmqvists mappe': Notat u. titel, u. forf. 19 s., dateret 20. maj 1947, s. 6-8.

93 Ibid., s. 6-8; PK, VII, bd. 2., 1950, s. 962.

Med hensyn til kartoteksforholdene fremgik det, at Afdeling D's kartotek, som var blevet brugt til afgivelse af oplysninger til Udenrigsministeriet, Justitsministeriet samt til Statsadvokaten for Særlige Anliggender i forbindelse med behandlingen af sager vedrørende kommunistloven, ikke ved politiets tilbagevenden den 13. maj 1945 fandtes og ikke siden var vendt tilbage til politiets varetægt. Derimod fandtes der et bevaret sagsregister efter sagsbehandlingen i Statsadvokatens Afdeling for Særlige Anliggender. Dette opbevaredes i Justitsministeriets varetægt sammen med et særligt kartotek vedrørende administrationen af kommunistloven. Endelig fandtes fra samme et specialkartotek over eftersøgte kommunister. Dette befandt sig i Den Parlamentariske Kommissions varetægt. Desuden var der i visse politikredse blevet ført kartoteker over "sikkerhedsforhold". Det blev oplyst, at man i den påtænkte instruks til politiet ville give pålæg om destruktion af sådanne kartoteker, som alene vedrørte personers lovlige politiske virksomhed. Endelig oplystes det, at der i Sønderjylland var blevet ført kartoteker over mindretallets virksomhed.⁹⁴

Det fremgik, at man ikke havde benyttet hverken sikkerhedspolitiets eller Afdelings D's kartoteker efter befrielsen. De bevarede arkiver fra Statsadvokatens Afdeling for Særlige Anliggender bevaredes i Justitsministeriet med henblik på brug for undersøgelserne i forbindelse med den Parlamentariske Kommission eller for de hos statsadvokaten behandlede sager. I det hele taget gav besvarelsen indtryk af, at de før 1945 eksisterende kartoteker, for så vidt som de stadig eksisterede, ikke ville blive taget i anvendelse. Undtagelsen var med stærke begrænsninger Centralkartoteket.⁹⁵ Som svar på spørgsmålene om politiets praksis med hensyn til indgreb i meddelelshemmeligheden (brevåbning, telefonaflytning mv.), fremstod et moderat billede. Det hed, at der krævedes en dommerkendelse for at kunne foretage brevåbning, og at politiet havde mulighed for at foretage affotografering af breve åbnet på dette grundlag. Hvad angik telefonaflytninger, blev det oplyst, at Rigspolitiet ikke havde foretaget aflytninger, mens Opdagelsespolitiet havde foretaget aflytninger i fem sager inden for den næsten toårige periode, som der spurgtes til. I alle sager var der indhentet retskendelse. Af de fem sager drejede de tre sig om eftersøgte for drab, mens en fjerde drejede sig om en mistænkt flugtrute for danske og tyske nazister. Den sidste sag drejede sig om en person, som havde været udsat for telefonterror.⁹⁶

---

94 Ibid., s. 8-10.

95 Ibid., s. 10-14.

96 Ibid., s. 14-16.

Man afviste dog at besvare spørgsmål om omfanget af meddelerforbindelser, samarbejdet med GE og overvågning af eller forbindelser med fremmede legationer og udenlandsk spionagevirksomhed. Til gengæld kunne man afvise rigtigheden af rygter om, at man havde truffet aftale med meddelere i Jylland om at modtage politiske informationer. Man havde naturligvis haft forbindelse til meddelere i forbindelse med efterforskning af mistanke om ulovlig indsmugling af våben eller såkaldt varulvevirksomhed.⁹⁷ Det blev dog understreget, at opdagelsespolitiets ledelse havde indskærpet personalet, at man ikke var interesseret i ”almindelige politiske informationer”.⁹⁸

Tilsyneladende foretog politiet således i tiden mellem 1945 og 1947 ikke nogen væsentlig registrering eller overvågning af lovlig politisk virksomhed. De to primære organer, som kunne tænkes at udfolde en sådan virksomhed, var ikke alene mandskabsmæssigt, men også organisatorisk svækkede efter besættelsen; hertil kom det betydelige arbejdspress og den mandskabsmangel, som arbejdet med landsforræderisagerne i særdeleshed og retsopgøret i almindelighed indebar. Svarene til folketingsudvalget omfattede REA og Københavns Opdagelsespoliti, men der var naturligvis stadig de mange talrige politikredse rundt omkring i landet, hvor lokale forhold spillede ind. Som omtalt i Kommissionens beretning bind 11 vedrørende overvågningen af den yderste højrefløj gjorde særlige regionale forhold sig således også gældende for Sønderjylland. Hvad opdagelsespolitiets snes kriminalfolk i Afdeling E var beskæftiget med, fremgik ikke med klarhed. Det dominerende billede er, at der var tale to svækkede organisationer, som begge havde mistet deres kartoteker fra tiden før 1944, og som ikke synes at have modtaget instruks fra de politiske myndigheder om, hvilke politiske grupperinger, man skulle rette blikket mod.

Kartoteksdebatten i februar 1947

Den 1. februar 1947 mødtes justitsminister Aage Elmquist (V) med rigspolitichef K. Begtrup-Hansen, departementschef Eivind Larsen og Københavns politidirektør for at drøfte politiets fremtidige efterretningsarbejde. Grundlaget for diskussionen var et forslag udfærdiget af Eivind Larsen. Ministeren gav på dette møde udtryk for, at man med ny kraft skulle tage sikkerhedspolitiopgaverne op,

---

97 Ibid., s. 17-18.

98 Ibid., s. 19.

og for at politiet skulle holde opmærksomheden rettet mod, at der ikke opstod bevægelser, som benyttede sig af ulovlige midler. Afdelingen skulle ikke opnormeres, men personalet måtte findes inden for de bestående rammer. I øvrigt skulle politimestrene have en pligt til at lade de nødvendige oplysninger tilgå REA, dog uden at Hoff skulle have nogen myndighed over førstnævnte. Rigspolitichefen og politidirektøren støttede dette oplæg, men ønskede samtidig den nødvendige støtte fra ministeriets side til ”oprettelsen af Sikkerhedspolitiet”.⁹⁹

I pressen begyndte tidligt februar 1947 en debat om den rolle, politiets kartoteker havde spillet med hensyn til arrestationen af kommunisterne. Dagbladet *Information* noterede sig kravet om, at Centralkartoteket skulle tilintetgøres. Hvad så med materialet fra politiets politiske afdeling, som havde samlet oplysninger om mere end 100.000 danskere, spurgte avisen, og fortsatte med at konstatere, at offentligheden måtte kræve garanti for, at det politiske politi ”...kommer til at arbejde ud fra Demokratiets ufravigelige Grundsætninger, og at dets Metoder bliver uangribelige.”¹⁰⁰ Ekstra Bladet forespurgte hos rigspolitichefen og Københavns politidirektør om disse arkiver, men de to politichefer nægtede at kende til sådanne. Vicepolitiinspektør Glud i Københavns Opdagelsespolitiet svarede derimod ligeud, at disse kartoteker ikke mere fandtes. Han tilføjede, at der heller ikke havde været noget kartotek over kommunister.¹⁰¹ I avisen den 5. februar fortsatte Glud med at kommentere MF Martin Nielsens (DKP) påstand om, at der ud af Afdeling D’s kartotek under krigen var blevet udskilt et særligt kommunistkartotek: Et sådant kartotek havde opdagelsespolitiet i hvert fald ikke ført, og der eksisterede ikke efter krigen noget sådant. REA’s leder Hoff fortalte avisen, at han forgæves havde ladet et sådant kartotek eftersøge.¹⁰²

Den 6. februar fulgte Martin Nielsen op på sagen med en anklage mod Glud for at tale usandt. Ikke nok med at politiet førte kartoteker under krigen, men dette arbejde blev videreført.¹⁰³ Ekstra Bladet undrede sig på lederplads over, at man tilsyneladende ustraffet kunne anklage en ledende politiembedsmand for usandhed.¹⁰⁴ Også *Information* meldte sig nu med krav til ministeren om en afklaring.¹⁰⁵ Den 8. februar meddelte Elmquist, at han ikke ville kommentere sagen,

99 JM, ujournaliseret: ”Referat af møde den 1. februar 1947”, 4. februar 1947.

100 Leder: ”Hemmelige Politiarkiver”, *Information*, 3. februar 1947.

101 ”Politiet kender ikke til noget Kartotek over Kommunisterne”, *Ekstra Bladet*, 4. februar 1947.

102 ”Politikommisær Glud tilbageviser Martin Nielsen”, *Ekstra Bladet*, 5. februar 1947.

103 Martin Nielsen: ”Politikommisær Glud taler fortsat Usandhed”, *Land og Folk*, 6. februar 1947.

104 Leder: ”Hr. Glud - !”, *Ekstra Bladet*, 7. februar 1947.

105 ”Politiet havde bogført Statsadv. Carl Madsens politiske Virksomhed”, *Information*, 7. februar 1947.

men at han ville tage den op med politiets ledere.¹⁰⁶ Politiken erklærede den 10. februar, at enhver "Lovlydig Borger" burde være sikker på, at den pågældende ikke blev registreret i politiets kartoteker: "Enhver anden Betragtning af denne Sag vil være med til at bygge en Politistat."¹⁰⁷

Den 20. februar udsendte de to kommunistiske folketingsmedlemmer Martin Nielsen og Robert Mikkelsen en pressemeddelelse gennem Ritzau, hvori de afslørede, at de fra modstandsbevægelsen var kommet i besiddelse af forskellige dokumenter vedrørende politiets virksomhed under besættelsen. Materialet viste eksempler på efterretningsindhentning fra SIPO's og Afdeling D's side ved hjælp af meddelere, telefonaflytning, telegramcensur, avisudklip og brevcensur. Det var særlig kritisabelt, at en stor del af materialet vedrørte danske statsborgeres lovlige politiske virksomhed. Om muligt større skade anrettedes af en skriftlig ordre fra daværende justitsminister Thune Jakobsen (u.p.) om internering af DKP's formand Aksel Larsen, "hvis Adfærd har givet særlig Grund til at antage, at han vil deltage i kommunistisk Virksomhed".¹⁰⁸

Kartotekssagen havde nu udviklet sig til et så vanskeligt politisk problem, at justitsministeren den 11. februar afholdt et møde om kartotekerne, hvor politidirektøren orienterede om kartotekernes udvikling siden den 1. Verdenskrig. Disse oplysninger, som byggede på et mundtligt referat fra vicepolitiinspektør Glud, drejede sig ikke mindst om Afdeling D's arbejde under besættelsen og om det såkaldte kommunistkartotek.¹⁰⁹ Det oplystes, at Københavns Politi førte et kartotek over våbenfund, og REA førte et nazistkartotek, men at politiet ikke førte noget kommunistkartotek.¹¹⁰

Den 24. februar holdt justitsministeren et radioforedrag, hvori han kom ind på kartoteksproblematikken. Han meddelte, at sådanne kartoteker eksisterede, og at de havde deres oprindelse i Københavns Politis Afdeling D. Disse kartoteker indeholdt oplysninger om personer, som myndighederne havde en efterretningsmæssig interesse i; det drejede sig bl.a. om medlemmer af yderligtgående partier, som ikke arbejdede på lovens grund, eller som tilsigtede ændringer i

106 "Politiets politiske Kartotek", *Ekstra Bladet*, 8. februar 1947.

107 Leder: "Politisk Politi", *Politiken*, 10. februar 1947.

108 "Politiets hemmelige Kartoteker kommer for Dagen", *Land og Folk*, 21. februar 1947 (forsiden); se også: "Hvad Politiets hemmelige Kartoteker indeholdt", *Land og Folk*, 21. februar 1947, s. 5.

109 JM, ujournaliseret: Uden titel, udateret, referat af møde den 11. februar 1947.

110 Ibid.

samfundets styrelse ad andre end demokratiske veje.¹¹¹ Han forsvarede, at politiet holdt sig ajour for at kunne forebygge ulovlige handlinger.¹¹² Politiet måtte holde sig orienteret om folk, der søgte at skabe sammenslutninger, som i givet tilfælde ville provokere til uro i samfundet eller tage magten ved udemokratiske midler. Politiet måtte gribe til handling, hvis man fik kendskab til udtalelser om, at nogen arbejdede derpå eller kunne tænke sig dette. Politiet måtte med andre ord have en vis margen til at arbejde også ”på hypotetisk, på formodet grundlag”.¹¹³

Elmqvists tale gav anledning til ny debat.¹¹⁴ I tiden der fulgte, blussede presedebatten op på ny. Dansk Samlings Morgenbladet forlangte, at politiets kontrol med politisk virksomhed blev afskaffet. Bladet betonedede, at det bedste middel var at fjerne de sociale årsager til utilfredsheden med samfundet.¹¹⁵ Social-Demokraten svarede med en kritik af kommunisternes pressekampagne.¹¹⁶ Lederne i såvel Politiken som Information var kritiske og henviste til, at det havde været bedre, om politiet havde haft mindre ”margin” under besættelsen.¹¹⁷ Information ville ikke afvise nødvendigheden af et politisk politi, men rettede alligevel et angreb på ministeren, som bladet mente havde sat alt for vilkårlige grænser for, hvem politiet måtte registrere.¹¹⁸ Information foreslog, at Rigsdagen nøje skulle definere, hvilke grupper den anså for en voldelig trussel mod folkets frihed.¹¹⁹ Nationaltidende krævede en varig kontrol fra Rigsdagens side med det politiske politis arbejde. Avisen foreslog således, at der i hver rigsdagssamling skulle være et samråd mellem justitsministeren og *alle* rigsdagens partier om dette politiarbejde.¹²⁰

111 JM, ujournaliseret: ”Den 24. februar 1947, kl. 19, justitsminister A. Elmqvist taler nu om politiets kartoteker”, stencil. manus. udateret.

112 Ibid.

113 Ibid.

114 ”Forsvaret for Systemet Glud”, *Land og Folk*, 25. februar 1947 (forside); Ibid.: Leder: ”Ud af Mørket”, s. 2.

115 ”Politi og Politik”, *Morgenbladet*, 28. februar 1947.

116 Leder: ”Kommunistisk Komedie”, *Social-Demokraten*, 27. februar 1947.

117 Leder: ”Ministeren og Politiet”, *Politiken*, 25. februar 1947, samt Leder: ”Kartoteker og Politistaten”, *Information*, 25. februar 1947.

118 Leder: ”Kartoteker og Politistaten”, *Information*, 25. februar 1947.

119 Ibid.

120 Leder: ”Anklagerne mod Politiet”, *Nationaltidende*, 25. februar 1947.

Folketingsdebatten den 5. marts 1947

Debatten førtes den 5. marts 1947 ind i Rigsdagen, hvor forespørgsler fra DKP og fra Dansk Samling til justitsminister Elmquist foranledigede en længere debat. Arne Sørensen fra Dansk Samling slog temaet an, da han begrundede forespørgslen. Han ønskede en debat om det politiske politis opgaver i fremtiden og en principiel stilling til ”i hvilket Omfang det er foreneligt med et Demokrati at have saadanne Kontrolforanstaltninger.”¹²¹ MF Robert Mikkelsen (DKP) hævdede, at der før krigen havde bestået et politisk kartotek med mellem 60.000 og 100.000 navne, og at dette fortsat eksisterede. Derfor mente han også, at politiinspektør Glud talte usandt, når denne hævdede, at der ikke førtes egentlige kartoteker. Han hævdede ligeledes, at politiet havde anvendt lønnede stikkere, i strid med retsplejeloven brudt brevhemmeligheden og foretaget telefonaflytninger. Mikkelsen mente at vide, at f. eks. Niels Bohr, Aksel Schiøtz, flere rigsdagsmedlemmer o.a. var blevet aflyttet. Endvidere ønskede han en forklaring på, at der på Aksel Larsens kort stod anført telegramcensur, et ham ukendt begreb.¹²²

Justitsminister Elmquist svarede, at:

“Politiet fører eller bruger ikke, uden at der foreligger Mistanke om Forbrydelse eller Mistanke om Planlæggelse af Forbrydelse – dette maa selvfølgelig med – Kartotek over ustraffede danske Borgeres lovlige politiske Virksomhed og har i hvert Fald ikke ført eller brugt saadanne Kartoteker siden 5. Maj 1945. Der har heller ikke været foretaget Telefonaflytninger eller skaffet Oplysninger gennem betalte Meddelere eller ved en for Adressaten skjult Kontrol gennem Post- og Telegrafvæsnet af nogen Persons lovlige politiske Virksomhed efter 5. Maj 1945.”¹²³

Justitsministeren tilføjede, at han ville være villig til i et udvalg at give mere detaljerede oplysninger. Ministeren fortsatte imidlertid med nogle supplerende bemærkninger, som efterlod et mindre kategorisk indtryk end ovenstående citat. Naturligvis førte politiet jo kartoteker over folk, som havde fået forskellige former for tilladelser samt arbejdskartoteker osv. Politiet førte også kartotek over personer, som mistænktes for landsskadelig virksomhed, for at tilhøre varulvebevægelsen¹²⁴ eller for at danne grupper med det formål at skabe uro og uor-

121 Rigsdagstidende, 98. ord. samling 1946-47, Folketinget II, sp. 3179-3180 (A. Sørensen).

122 Ibid., sp. 3180-3186 (R. Mikkelsen).

123 Ibid., sp. 3188 (Elmquist).

124 Vareulvebevægelsen er omtalt i Kommissionens beretning bind 11.

den i samfundet eller foretage anden ulovlig handling. Elmquist forsvarede, at politiet interesserede sig for politiske bevægelser, spionage osv.¹²⁵ Han holdt sig her ganske tæt op ad sine formuleringer fra radioforedraget. Han formodede, at lovlydige borgere ikke ville kritisere, at politiet holdt sig ajour med, om der opstod sammenslutninger, der havde som mål at skabe uro, tage magten eller på anden måde true landets selvstændighed. I et sådant forebyggende arbejde måtte politiet have en ”vis Margen til at arbejde paa hypotetisk Grundlag”.¹²⁶

Robert Mikkelsen (DKP) erkendte nødvendigheden af et efterretningsvæsen, men var imod, at der skulle findes et af det almindelige politi udskilt politisk politi. Han foreslog, at et folketingsudvalg skulle undersøge sagen.¹²⁷ Dette forslag blev støttet af de andre ordførere, og dagsordenen blev vedtaget med 120 stemmer mod Dansk Samlings fire.¹²⁸ Den 6. marts nedsatte Folketinget det pågældende udvalg.¹²⁹

Cirkulæret af 31. maj 1947

På et møde hos justitsminister Elmquist den 26. april 1947 drøftedes spørgsmålet om en instruks for politiets efterretningsvirksomhed. Tilstede var foruden Elmquist departementschef Eivind Larsen, rigspolitichef Begtrup-Hansen, politidirektør Seidelin, politiinspektør Krenchel og vicepolitinspektør Glud. Der udspandt sig en diskussion om, hvor præcise og detaljerede retningslinjerne skulle være. Politidirektøren og Krenchel var fortalere for en meget præcis og detaljeret instruks, som de ønskede forelagt for det rigsdagsudvalg, der var nedsat til at modtage oplysninger om efterretningsvirksomheden. Ræsonnementet var, at kun derved ville man forpligte de store partier og inddrage dem i ansvaret for de sikkerhedspolitimæssige opgaver. Heroverfor mente Elmquist, at ansvaret måtte

125 Ibid., sp. 3188-3189 (Elmquist).

126 Ibid., sp. 3189 (Elmquist).

127 Ibid., sp. 3202-3204, 3207-3208, 3216 (R. Mikkelsen). Her dukker igen den påstand op, at der i Københavns Politi foregik efterretningsaktiviteter. Københavns Politis Afdeling E blev først oprettet i 1948.

128 Ibid., sp. 3240 (afstemning).

129 Ibid., sp. 3306. Medlemmer af udvalget var: Thisted Knudsen, Holm, Axel Kristensen, Øllgaard, Jørgen Jørgensen, Bertel Dahlgaard, Hans Hækkerup, Hans Hedtoft, H.C. Hansen, Rasmus Hansen, Frode Jakobsen, Christmas Møller, Poul Sørensen, Ole Bjørn Kraft, Robert Mikkelsen, Martin Nielsen og Viggo Starcke. Ibid.

ligge hos regering og minister, og at det ikke kunne placeres hos Rigsdagen. Han meddelte, at han med forskellige politikere havde diskuteret, hvad han kaldte den løbende ”hetz” mod politiet, og over for dem understreget, at der måtte sluttes op bag politiet – også i partipressen.

Rigspolitichefen stod for den mellemløsning, at retningslinjerne skulle angives generelt, men med konkrete eksempler, som dog ikke måtte udelukke ”den nødvendige Handlefrihed i paakommende Tilfælde”. Denne formulering fandt dog ikke større genklang. Eivind Larsen søgte i stedet af vinde gehør for et egentligt lovforslag, som ville forpligte Rigsdagen til en positiv stillingtagen. Ministeren stod imidlertid fast, også med henvisning til, at noget sådant kunne skabe vanskeligheder for de partier, der støttede regeringen. Han anmodede i stedet rigspolitichefen og politidirektøren om sammen med statsadvokat Hoff og politiinspektør Krenchel at udarbejde et endeligt forslag til en instruks.¹³⁰

Udkastet blev drøftet på et møde hos justitsministeren den 7. maj. Diskussionen gjaldt først og fremmest afsnit II, stk. 3, i hvilket politidirektøren ønskede en udtrykkelig henvisning til ønskværdigheden af, at der førtes kartoteker. Det gjaldt ikke mindst i henseende til den heftige politiske debat om kartotekerne. Dette modsatte ministeren sig. Han fandt, at det kunne tages som et svaghedstegn i forhold til den foregående ”Hetz-Kampagne”. Han henviste også til, at det muligvis var for snævert at anvende udtrykket kartoteker, da andre former for registrering kunne være hensigtsmæssige.¹³¹ Ministeren erklærede sig villig til, hvis der efter udsendelsen af cirkulæret kom en forespørgsel fra politicheferne om berettigelsen af at anvende kartoteker, at bekræfte, at det fortsat var tilladt at registrere oplysninger i kartoteker.¹³² Dette accepterede rigspolitichefen og politidirektøren.

Debatten gik videre til spørgsmålet om, hvorvidt politiet burde afgive rapporter om offentlige politiske møder. Det blev oplyst, at man overvågede visse møder såsom DNSAP's møder, 6.-Maj-Foreningens møder og mindretallets møder i Sønderjylland. Man lagde vægt på at følge sådanne bevægelser ”af særlig Karakter”. Ministeren gav udtryk for nogen tøven over for indberetninger fra offentlige møder og mente, at man måtte begrænse politiets overvågningsvirk-

130 JM, ujournaliseret: Uden titel, uden dato, referat af møde hos justitsministeren den 26. april 1947.

131 JM, ujournaliseret: Møde hos Justitsministeren den 7. Maj 1947 angaaende Politiets Efterretningsvirksomhed, uden dato.

132 Ibid.

somhed til de tilfælde, hvor der forelå mistanke om, at ulovlig virksomhed fandt sted ved møderne.¹³³

De endelige retningslinjer for REA's arbejde blev fastlagt ved Justitsministeriets cirkulære af 31. maj 1947. Heri blev arbejdsfeltet for efterretningsvirksomheden afgrænset til foretagender og handlinger, som kunne antages at være rettet mod Rigets selvstændighed og mod den lovlige samfundsorden, herunder forbrydelser omhandlet i straffelovens kapitler 12 og 13. Herunder faldt også andre forbrydelser mod Rigets selvstændighed eller mod dets demokratiske organer. Politiets efterretningsarbejde sigtede mod at skaffe oplysninger om sådanne kræfter:¹³⁴

“... som paa ulovlig vis virker eller kan antages at ville virke opløsende paa det danske Samfunds Eksistens eller Struktur, eller som forbereder eller maa antages at forberede Uroligheder i Samfundet eller Dannelse af Sammenslutninger med det Formaal at fremkalde og støtte saadanne Uroligheder, hvad enten Angrebet rettes fra udenlandske Kredse eller fra Personer og Organisationer, som opholder sig her i Landet.”¹³⁵

Blandt de nøjere præciserede opgaver faldt kontraspionage, femtekolonnevirksomhed, sabotage, attentatvirksomhed mv. Man var endnu tæt nok på krigen til, at også ”varulvevirksomhed” blev nævnt. Blandt opgaverne var undersøgelser med hensyn til udlændinges erhvervelse eller leje af fast ejendom, private radiosendere samt uniforms- og våbenlovgivningen. Cirkulæret indskærpede en række vigtige begrænsninger i efterretningstjenestens virkemidler. Anvendelse af provokatører (dvs. agents provocateurs) var ikke tilladt, og det blev understreget, at telefonaflytninger skulle ske i overensstemmelse med de af Ministeriet for Offentlige Arbejder den 22. april 1938 givne instrukser for de koncessionerede telefonselskaber.¹³⁶ Først og fremmest rummede cirkulæret dog en vigtig præcisering af adgangen til at føre politiske kartoteker:

“De indkomne Oplysninger vil – forsaavidt der kan tillægges dem Betydning – være at registrere paa sædvanlig Maade. Saadan Registrering maa ikke finde Sted alene paa Grundlag af en Persons lovlige politiske Virksomhed; saafremt der fra

---

133 Ibid.

134 PET, emnesag: Fotokopi af Justitsministeriets fortrolige Cirkulære af 31. maj 1947.

135 Ibid.

136 Ibid.

tidligere Tid maatte findes Kartoteker eller lignende, hvori Registrering er sket alene paa Grundlag af vedkommendes lovlige politiske Virksomhed vil saadanne Oplysninger være at tilintetgøre.”¹³⁷

Endelig instrueredes alle politikredse om at indsende oplysninger af efterretningsmæssig interesse til REA. REA skulle fungere som central for bearbejdelsen og videregivelsen af sådanne oplysninger og ved regelmæssige rejser holde sig i nøje kontakt med arbejdet i politikredsene.¹³⁸

REA's opgaver er nærmere beskrevet i det bevarede arkivmateriale. I hovedafdelingen skulle avisafdelingen sikre sig udklip af interesse og sætte disse i en scrapbog med et register. Desuden skulle man skaffe sig forekommende illegale blade. Informations- og kontaktafdelingen skulle varetage kontakten til de politiske partier og tilsikre sig oplysninger, som måtte bero hos disse. Afdelingen skulle også sikre tætte kontakter til GE, post- og telegrafvæsenet, trafikselskaber, toldvæsenet og andre myndigheder med henblik på at skaffe sig de fornødne oplysninger.

Afdelingen for yderligtgående partier skulle skaffe sig den forekommende information om disse og om evt. hemmelige organisationer, som kunne have ulovlige formål af politisk art. Afdelingen vedrørende tidligere illegale grupper – dvs. modstandsgrupper – skulle søge forbindelse med disse grupper, og ”følge Udviklingen indenfor disse Kredse, der paa en Maade stadig maa betragtes som en Fraktionsdannelse i Samfundet, og som under visse Omstændigheder kan komme til at spille en Rolle”. Undersøgelsesafdelingen skulle foretage undersøgelser af forhold, som ikke faldt under de øvrige afdelinger eller bistå disse, bl.a. med opgaver vedrørende spionage efter straffelovens kapitel 12 og 13. Rejseafdelingen skulle bistå de lokale politikredse og i øvrigt støtte de øvrige afdelinger.¹³⁹

Man fornemmer en vis bevægelse i Justitsministeriets syn på de indre sikkerhedsforhold under kartoteksdebatten i 1947. Under drøftelserne af cirkulæret med retningslinjer om den politiske efterforskning synes der således at have hersket en opfattelse af et stigende behov for en styrkelse af den indre sikkerhed. Cirkulæret fik således også kun lov til at stå uden tilføjelser i 11 dage. Den 11. juni 1947 udsendtes en skrivelse fra ministeriet til politikredsene, hvori man anmodede om, at der omgående skulle indsendes indberetning til ministeriet,

---

137 Ibid.

138 Ibid.

139 PET, emnesag: ”Hovedafdelingen”, uden dato.

hvis der i kredsen fandtes bevarede kartoteker fra tiden før den 5. maj 1945. Det blev tilføjet, at cirkulærets krav om, at sådanne kartoteksoplysninger skulle tilintetgøres, ikke foreløbig skulle efterkommes, og at der senere fra ministeriet ville blive udsendt meddelelse om, hvad der skulle ske med de omtalte kartoteker.¹⁴⁰ En sådan anvisning ses ikke i det bevarede kildemateriale.

Den 15. september præciserede justitsminister Elmquist bestemmelserne i cirkulæret over for ministeriet og REA's ledelse. I et møde med politiinspektør Hoff fra REA og departementschef Eivind Larsen meddelte ministeren regeringens ønsker med hensyn til den politiske overvågning. Han oplyste, at det var regeringens ønske, at der skulle føres et effektivt arbejde, hvor der var mistanke om ulovlig virksomhed af politisk eller anden karakter.¹⁴¹ Man skulle tilrettelægge arbejdet således, at man opdagede eventuel virksomhed rettet imod den danske samfundsorden, men idet Justitsministeriet "understregede, at ingen Kontrol maatte føres med lovlige pol. Partiers lovlige Arbejde."¹⁴² Hertil føjedes videre regeringens ønsker om, at man oprullede ulovlige våbenansamlinger og ulovlig våbenbesiddelse, ligesom det også blev betonet, at man skulle efterforske varulvebevægelser og nazistisk prægede organisationer. Endelig blev det understreget, at der skulle etableres et fornuftigt samarbejde med GE. Såvel Eivind Larsen som Hoff erklærede sig ifølge notitsen indforståede i disse almene retningslinjer.¹⁴³ Som det fremgår af det følgende, opfattede Hoff det meddelte som en begrænsning af REA's muligheder for at overvåge kommunisterne.

På trods af den heftige avis- og folketingsdebat om den politiske overvågning og de politiske kartoteker fremstår REA ikke som nogen magtfuld institution i de første efterkrigsår. Det var primært den militære efterretningstjeneste (der på daværende tidspunkt var opdelt i Generalstabens og Marinestabens Efterretningssektion, GE og ME), der overvågede DKP. I efteråret 1945 havde GE fundet tegn på, at danske kommunister udførte militær spionage på opdrag fra Sovjetunionen. GE's kontraefterretningsvirksomhed blev på denne baggrund reorganiseret, og sektionen hvervede meddelere, der kunne videregive oplysninger om DKP's aktivitet.¹⁴⁴

140 JM, ujournaliseret: læg mærket '3. kontor': Justitsministeriet rundskrivelse, A.L. Elmquist & E. Andersen, 11. juni 1947.

141 JM, ujournaliseret: læg mærket 'Elmquists mappe': A. Elmquist, notits 15. september 1947.

142 Ibid.

143 Ibid.

144 Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989.

Mellem REA og GE bestod indtil 1948 et samarbejde, hvor GE bl.a. oversendte oplysninger til Rigspolitiet. Da Troels Hoff imidlertid af GE blev spurgt, om ”politiet agtede at samarbejde med sektionen på dette område”, var svaret ifølge GE ”absolut negativt”, og Hoff skal have oplyst, at ”han hverken turde, kunne eller for justitsministeriet måtte gå i gang med et arbejde, der var rettet mod den illegale, kommunistiske virksomhed.”¹⁴⁵

Regeringsskiftet i 1947 til regeringen Hedtoft medførte ikke umiddelbart en ændring i efterretningstjenesternes opgaver. Forsvarsminister Rasmus Hansen skal over for GE have tilkendegivet, at regeringen ønskede, at GE skulle overvåge DKP af hensyn til Forsvarets sikkerhed.¹⁴⁶ REA beskæftigede sig der imod kun i yderst begrænset omfang med kommunisterne. En beretning om besøg, der blev foretaget mellem december 1947 og marts 1948 af repræsentanter for Centralafdelingen i politikredsene, viser, at de stedlige kontaktfolk fortrinsvis overvågede 6. Maj-Foreningerne og straffede landssvigere samt efterforskede våbenfund, grænseoverløbere, flygtninge, radioamatører mv. Kontaktfolkene foretog også en ”dybtgaaende” undersøgelse af medlemmerne af hjemmeværnsforeningerne og havde i den forbindelse konstateret, at kommunisterne forsøgte at samle sig i enkelte kompagnier. Om kommunisterne hed det i beretningen:

”En almindelig Registrering af Partiets Medlemmer finder ikke Sted i nogen Politikreds. Man holder Øje med de Kommuniste, som man anser for ”farlige”, men det er mit Indtryk, at man herved kun sigter til Kommuniste, som er særlig ivrige eller aktive i propagandamæssig Henseende. Saavidt jeg kan se, har man intetsteds i Provinsen Opmærksomheden henvendt paa Kommuniste, som kan anses for egentlig farlige.”¹⁴⁷

Justitsministeriets meddelelse af 4. maj 1948

Justitsministeriets cirkulære, der udtrykte, at REA ikke måtte registrere personer alene på grund af lovlig politisk virksomhed, blev udsendt på et tidspunkt, hvor

145 RA, FE's arkiv, P.A. Mørchs embedspapirer, kasse 2, læg 22: Redegørelse for den militære efterretningstjenestes (generalstabens og marinestabens efterretningssektioner) udvikling siden den 5. maj 1945 med henblik på samarbejdet med Rigspolitiet (1950 F).

146 Ibid.

147 JM, departementschefens pengeskab: Beretning, 8. april 1948.

konsekvenserne under besættelsen af politisk registrering var i frisk erindring, og hvor den kolde krig endnu var i sin begyndelse. Mens Stalin gradvis strammede Sovjetunionens greb om Østeuropa, erklærede præsident Harry S Truman i marts 1947 i forbindelse med udviklingen i Grækenland og Tyrkiet USA's støtte til nationer, der var truet af indre eller ydre fjender. Efter udsendelsen af cirkulæret den 31. maj 1947 forværredes den internationale situation hastigt. Den amerikanske udenrigsminister George Marshall fremsatte i juni 1947 sit forslag om økonomisk bistand til Europas genopbygning, og USA reorganiserede den nationale sikkerhedsadministration. Den sovjetiske cheffideolog Sjdjanov erklærede på sin side, at verden var kastet ud i et opgør mellem den demokratiske og fredelige lejr og den antidemokratiske og imperialistiske lejr. Kominform blev oprettet med den opgave at koordinere kommunistpartiernes arbejde. I februar 1948 skærpedes situationen, idet kommunisterne tog magten i Tjekkoslaviet ved et kup, Moskva sendte et tilbud om en militærpagt til Finland, og de italienske kommunister havde mulighed for at vinde parlamentsvalget.

Disse begivenheder udløste en krigsfrygt i amerikanske regeringskredse. I Danmark gik Forsvaret og politiet i øget beredskab. Formålet var sandsynligvis et ønske om at vise, at den danske regering var beredt på at forsvare sig imod et eventuelt angreb udefra eller et kup indefra. Denne såkaldte påskekrise medførte, at myndighederne reviderede deres trusselsbillede, således at man så med større alvor på de danske kommunisters aktiviteter og deres forbindelse med Sovjetunionen, og således at man iværksatte en politimæssig overvågning af partiet og dets medlemmer.¹⁴⁸

Det første skridt i denne retning var en reorganisering af Københavns Politis efterretningsarbejde. Den 12. april 1948 oprettede Justitsministeriet under Københavns Politis en særlig efterretningsafdeling, som i København overtog de i cirkulæret af 31. maj nævnte opgaver. Denne afdeling arvede ikke det fra besættelsen belastede navn Afdeling D, men fik betegnelsen Københavns Politis Afdeling E (almindeligvis forkortet KE). Som leder udnævntes konstitueret statsadvokat Alex Haslund, som blev bistået af otte kriminalbetjente og en kon-

148 For påskekrisen se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af DKP 1945-1989. Se endvidere Nikolaj Petersen, "Påskekrisen 1948" i: Bertel Heurlin og Christian Thune (red.), *Danmark og det internationale system. Festskrift til Ole Krarup Pedersen* (Politiske Studier, 1989), s. 223-243; Peer Henrik Hansen og Jakob Sørensen, *Påskekrisen 1948. Dansk dobbeltspil på randen af den kolde krig* (Høst & Søn, 2000).

torhjælp. Afdelingen fik til huse på Politigården.¹⁴⁹ Denne tjeneste var indledningsvis ikke stærkt bemandet, men var i udstrakt grad i stand til at trække på kriminalbetjente fra Københavns Opdagelsespoliti. Hermed havde man på ny etableret en situation, hvor det københavnske politis efterretningssektion var en i det mindste potentiel rival til REA, og hvor kriminalefterforskningsarbejdet var tæt forbundet med efterretningsarbejdet. Denne sammenhæng blev i øvrigt institutionaliseret, da opdagelsespolitiet og KE i 1951 kom under samme leder – chefpolitiinspektør Haslund.¹⁵⁰ Der forblev ved denne ordning uklare skillelinjer mellem arbejdet i politikredsene, i Københavns Politis Afdeling E og i REA's central i København.

Københavns Politis Afdeling E blev etableret umiddelbart i tilslutning til påskekrisen i 1948. Initiativet må ses som et forsøg på hurtigt at styrke indsatsen i efterretningsarbejdet i hovedstaden. Cirkulæret af 31. maj 1947 havde da også defineret REA's opgaver som primært forbindelsesled og central for efterretningsarbejdet i Københavns Politi og i politikredsene ude i landet.¹⁵¹ Ifølge en redegørelse fra Københavns Politis Afdeling E fra formentlig 1962 havde KE i begyndelsen vanskeligheder ved at etablere kontakter til personer og institutioner, der kunne levere de oplysninger, der var nødvendige til personundersøgelser.¹⁵² Dette ændrede sig dog hurtigt. En af KE's tidligste succeser fremgik af, at en af de dertil knyttede politifolk i 1950 på et møde med nordiske kolleger oplyste, at der – bortset fra Land og Folks bygning – ikke var et sted i København, hvor man ikke havde indpas og var i stand til at aflytte de kommunistiske møder med stålbåndoptager.¹⁵³

Det næste skridt var reorganiseringen af REA's indsats på det politiske område. I marts 1948 blev politifuldmægtig Henning Palludan-Nielsen overflyttet til REA som souschef for Troels Hoff, der indtil da havde været REA's eneste juridiske medarbejder. På dette tidspunkt skete REA's samarbejde med politi-

149 PET, emnesag: Dagsbefaling no. 41 af 12. april 1948. Der var muligvis mere præcist tale om at tildele Afdeling E de pågældende efterretningsopgaver og ikke nødvendigvis en nygrundlæggelse af afdelingen.

150 Kgl. Hof- og Statskalender 1951, s. 334; Kgl. Hof- og Statskalender 1952, s. 356.

151 PET, emnesag: Fotokopi af Justitsministeriets fortrolige Cirkulære af 31. maj 1947.

152 PET, ældre materiale fremfundet hos Københavns Politi: u. titel, u. dato (seks. s.), O.Th.O., s. 4.

153 PET, emnesag: ”Beretning fra Kursus i Oslo i Tiden fra den 8.-13. maj 1950”. Dette lod sig gøre, fordi man havde forbindelse med den tekniker, som opstillede højtaleranlæg ved de kommunistiske mødelokaler. For et mindre gebyr installerede denne samtidig politiets stålbåndoptager. Over hvilken periode denne praksis strakte sig, fremgår ikke af materialet. Ibid.

Alex Haslund blev sekretær ved Københavns opdagelsespoliti i 1934 og udnævntes i 1937 til politiadvokat. Han var 1945-50 konstitueret statsadvokat for København. Han blev fungerende chef for Københavns Politis Efterretningsafdeling i 1948 og fra 1949 tillige chef for Rigspolitiets Efterretningsafdeling. Haslund blev i 1950 politiinspektør ved Københavns opdagelsespoliti og havde som sådan ansvaret for Københavns Politis Efterretningsafdeling, som gennem 1950'erne og de tidlige 1960'ere var en vigtig samarbejdspartner for PET (Arbejdermuseet/ABA).

kredsene blot fra sag til sag. Der blev nu sat ind på hos de enkelte politikredse at få tilknyttet faste kontaktfolk (K-mænd), således at REA endelig begyndte at få opbygget det oprindeligt tænkte net af K-mænd i provinsen. Organisationen var dog fortsat løs, og K-mændenes kvalifikationer og indstilling til arbejdet varierede temmelig meget. Det kunne også ofte knibe med opbakning fra den lokale politimester, som ønskede at trække på K-mændene til almindeligt politiarbejde. I reglen var det den politimand, som havde ansvaret for fremmedsagerne i politikredsen, som blev udpeget som K-mand.¹⁵⁴

Samtidig blev REA's virksomhed i stigende grad rettet mod de danske kommunister. Under møder i forbindelse med påskekrisen drøftede regeringens inderkreds samarbejdet mellem militærets og politiets efterretningstjenester, hvilket førte til en mundtlig aftale mellem Justitsministeriet, GE og REA om, at REA (bortset fra undersøgelser af Forsvarets personel) skulle fungere som den

¹⁵⁴ Samtale med Henning Palludan-Nielsen, 31. oktober. 2000.

”almindelige sikkerhedstjeneste”. I første omgang kortlagde REA den kommunistiske indflydelse i politiet, der viste sig at være af et meget begrænset omfang.¹⁵⁵

Udsendelsen af cirkulæret i 1947, der forbød politisk registrering, udgjorde nu en hindring for gennemførelsen af den overvågning og registrering, som man mente var nødvendig på grund af den ændrede internationale situation. En formel ophævelse af registreringsforbuddet ville imidlertid indbære, at Justitsministeriet måtte udsende et nyt cirkulære, der tillod politisk registrering. Ministeriet var betænkelig ved at udarbejde en sådan skriftlig instruks, som kunne udløse en ny offentlig debat om ”de politiske kartoteker”, og som ville tvinge regeringen til at begrunde registreringen af medlemmerne af et lovligt politisk parti med sæde i Folketinget. Den foreløbige løsning på dilemmaet blev, at ministeriet udarbejdede en ”meddelelse”, der formodentlig er blevet anvendt af ministeriet og repræsentanter for REA i forbindelse med en mundtlig orientering af politimestrene. Meddelelsen, der var dateret 4. maj 1948, lyder i sit fulde omfang:

”...Ifølge de Erfaringer, der er indhøstet i de Lande, som er eller har været udsat for Pres fra sovjetrussisk Side, kan man ikke se bort fra Muligheden af, at Kommunistpartiet her i Landet eller i alt Fald dette Partis mere yderliggaaende Fløj udover eller forbereder sig paa at udøve en mere eller mindre vidtgaende 5' Kolonne-Virksomhed med en russisk Besættelse [i margen: el. lignende] for Øje.

Under Hensyn hertil skal man meddele, at Justitsministeriets fortrolige Cirkulære af 31. Maj 1947 ikke er til Hinder for, at Politiet overvaager og registrerer yderliggaaende Medlemmer af Kommunistpartiet, hvorved bemærkes, at Justitsministeriet er klar over, at det vil være praktisk vanskeligt eller endog ugørligt at drage en skarp Sondring mellem de Kommuniste, der vil deltage i 5' Kolonne-Virksomhed, og dem, der stiller sig afvisende heroverfor.”¹⁵⁶

Denne korte meddelelse kan ses som grundlaget for efterretningstjenestens overvågning og registrering af de danske kommunister under den kolde krig. Den indeholder trusselsbilledet, sådan som det så ud i foråret 1948, ministeriets ophævelse af registreringsforbuddet fra 1947 og begrundelsen for den brede registrering af alle medlemmer af DKP. Meddelelsen indebar imidlertid, at den til enhver tid siddende regering, Justitsministeriet og efterretningstjenestens ledelse spillede et dobbeltspil, hvor man over for offentligheden stod ved registre-

155 Se Kommissionens beretning bind 6 om PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989.

156 JM, departementschefens pengeskab: Meddelelse, 4. maj 1948.

ringsforbuddet fra 1947, mens man indadtil registrerede danske kommunister på grund af deres politiske tilhørsforhold.

REA's kartotek var opbygget efter det såkaldte Informationsnummer-system, hvor hver emne- eller personsag blev tildelt et Inf.-nummer.¹⁵⁷ Der er i kildematerialet ingen spor af registre eller kartoteker, som måtte være overleveret fra besættelsestiden, bortset fra Centralkartoteket. Det synes, som om man, i hvert fald hvad REA's afdeling angik, i 1948 begyndte opbygningen af de politiske kartoteker på helt bar bund. Kartoteket var en enhedsnøgle til REA's arkiv, og rummede ikke kun navne på ”politisk mistænkelige personer”, men også våbentilladelser, sikkerhedsgodkendelser osv.¹⁵⁸

En vigtig del af sagsbehandlingen var kartotekskortene, som udgjorde en nøgle til at skaffe sig overblik over registrerede personer og sager. Ved en sags modtagelse skulle der udfærdiges foreløbige kort på sagens hovedpersoner, og tidligere kort skulle kontinuere med dato, sagens indhold, løbenummer og den pågældende politimands initialer. Alle personer, som blev afhørt eller berørt i en sag, skulle søges i rigsregistraturen, i Centralkartoteket og i Fremmedafdelingen. En særlig forbindelsesmand sørgede for kontakten til Fremmedafdelingen.¹⁵⁹ Inden en sag blev tilbageleveret til arkivet, skulle hovedpersonens kartotekskort kontinuere af den pågældende politimand med et koncentreret referat af sagens genstand, ”og helst paa en maade, der karakteriserer hans moralske og politiske habitus.”¹⁶⁰ For at sikre søgning tilbage fra sagen, skulle sagen ud for hver persons navn markeres med et dertil beregnet stempel, som markerede, at påtegning af kartotekskortet havde fundet sted. Personer, der var af interesse for tjenesten, blev opført i hovedkartoteket og eventuelt også i specialkartoteker.¹⁶¹ Samtidig blev der sat strikte grænser for videregivelse af informationer fra kartotekerne. Oplysninger fra specialkartotekerne måtte således kun gives til GE, Københavns Politis Afdeling E samt til kontaktmændene. Til andre politimyndigheder måtte kun oplyses, at vedkommende stod opført i specialkartotek. Endelig hed det, at oplysninger til andre myndigheder ”gives normalt ikke”.¹⁶² Det indebar imidlertid ikke, at REA ikke kunne udveksle oplysninger med udlandet.

157 PET, emnesag: Rigspolitichefens Efterretningsafdeling, 1948. Om Inf.-numre se Kommissionens beretning, bind 1.

158 Samtale med Henning Palludan-Nielsen, 31. oktober 2000.

159 PET, emnesag: Rigspolitichefens Efterretningsafdeling, 1948.

160 Ibid.

161 Ibid.

162 Ibid.

På grund af 1947-cirkulæret blev registreringen af kommunisterne i 1948 som anført iværksat i hemmelighed. En anden årsag var, at der blandt politiets personale ofte kunne være en vis sympati for kommunisterne på grund af deres indsats i modstandsbevægelsen. Det var derfor kun en begrænset kreds, der havde kendskab til registreringen. Denne blev foretaget af to sagsbehandlere under dække af andre opgaver, og registreringen blev foretaget i et særligt kartotek, der blev holdt separat fra REA's hovedkartotek. Senere blev de pågældende persons kort i hovedkartoteket forsynet med betegnelsen for den undergruppe, som de var registreret under (f.eks. medlem af DKU eller abonnent på Land og Folk). I løbet af kort tid havde sagsbehandlerne registreret 5.000 personer, hvoraf 2.000 navne stammede fra DKP's Odense-afdelings medlemskartotek, som REA var kommet i besiddelse af. For at undgå, at myndighederne mistede kartoteket i tilfælde af en sovjetisk besættelse, blev det besluttet at etablere et rømningsarkiv, og at kartotekskort blev mikrofilmet, hvorefter filmen blev deponeret uden for Politigården i København.¹⁶³

Samtidig med iværksættelsen af kommunistregistreringen styrkede REA's hovedkontor på Politigården i København kommunikationen med de lokale medarbejdere i politikredsene – de såkaldte kontaktmænd – som hidtil havde været det svage led i organisationen. Mange af kontaktmændene havde som anført samtidig andre politimæssige opgaver, og de havde begrænsede ressourcer. Samarbejdet med det øvrige politi var heller ikke altid optimalt, ligesom sikkerhedsforholdene undertiden lod en del tilbage at ønske. I 1948 afholdt REA en række møder, hvor kontaktfolk i det enkelte distrikt samledes og mødtes med et rejsehold fra REA's afdeling.¹⁶⁴ Henning Palludan-Nielsen karakteriserede foråret 1948 som ”den store skillelinie, hvor signalerne ændredes totalt”, og hvor arbejdet blev omprioriteret og interessen i langt højere grad rettet mod kommunisterne.¹⁶⁵

Det var på disse møder i politikredsene, at de stedlige politimestre og kontaktmændene blev gjort bekendt med Justitsministeriets nye tolkning af 1947-cirkulæret. Det var et gennemgående tema på møderne, at kontaktmændene udtrykte deres ubehag ved at udføre en opgave, der var i strid med cirkulæret fra 1947 og

163 Se Kommissionens beretning, bind 6, om PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989.

164 PET, emnesag: Fælles kontaktmøde for 5. Distrikt afholdt i Aalborg d. 3. Juli 1947 (må være 1948).

165 Samtale med Henning Palludan-Nielsen, 31. oktober 2000.

med justitsminister Elmquists offentlige udtalelser. Flere kontaktmænd ønskede derfor et nyt cirkulære fra ministeriet.¹⁶⁶

Et kontaktmøde i Kolding den 28. juli 1948 illustrerede problemerne. Sikkerhedsmæssigt var der langtfra tilfredsstillende opbevaringsforhold for de dokumenter og kartoteker, som kontaktfolkene arbejdede med. Man blev her stillet støtte til anskaffelse af pengeskabe i udsigt. Der var som i Aalborg en udbredt misstemning over, at et nyt cirkulære vedrørende registrering af kommunister ikke var udsendt. Flere nævnte i forbindelse med diskussion af en alarmeringsplan bestående kontakter til såkaldte A.K. grupper. Som en tilstedeværende sagde, havde man ”ikke i Haderslev slaaet Haanden af de illegale A.K.-Grupper”. En anden nævnte oplysninger om, at A.K.-grupperne skulle ”have Velsignelse fra allerhøjeste Sted.”¹⁶⁷ A.K.-grupperne var antikommunistiske grupper, som havde rødder i modstandsbevægelsen og levede i omegnen af hjemmeværnsmiljøet.¹⁶⁸

Af kontaktmøder i Herning og Aarhus i august 1948 fremgik det, at man så med stor alvor på den internationale situation. Der var megen tale om REA's arbejde med alarmeringsplaner, og man drøftede indgående mulighederne for på en sikker måde at få meldinger udsendt fra København og fra de lokale distrikter til København. Stemningen var sådan, at flere ikke ønskede at udtale sig detaljeret om arbejdet med at danne politigrupper med henblik på en alarmering. Der var også stor bekymring med hensyn til eventuelle femtekolonnefolk og kommunister, som kunne opsnappe eller bremse kommunikationen. Således blev det nævnt, at det var svært i Odense, hvor ”Partiet har ‘sat sig’ paa Telefonen, idet mange af de ved Telefonen ansatte er Medlem af K. Partiet”. Der taltes om etablering af en radiokæde, da man frygtede, at telefon, jernbane og post ikke var pålidelige kommunikationskanaler, da der angiveligt skulle findes mange ”h.F.” folk blandt disses ansatte. Hvorfra udtrykket ”h.F.” stammer er ikke klart, men det må være en eufemisme for kommunisterne.¹⁶⁹

166 Hoffs nærmeste medarbejder Henning Palludan-Nielsen erindrer ikke at have hørt om et supplement til cirkulæret eller om et nyt cirkulære. Samtale med Henning Palludan-Nielsen, 31. oktober 2000.

167 PET, emnesag: ”Beretning fra Kontaktmøde afholdt i Kolding Onsdag den 28' Juli 1948 under Forsæde af Politimester Sten-Clausen”.

168 AK-grupperne og deres forhold til Stay-Behind-netværket er beskrevet i Kommissionens beretning, bind 5.

169 PET, emnesag: ”Beretning fra Kontaktmødet i Herning den 17. August 1948”; Ibid.: ”Beretning vedr. Kontaktmøde afholdt i Aarhus den 17' August 1948 under Forsæde af Politimester Hoegh, Aarhus”.

De nævnte oplysninger gav naturligvis også anledning til uro med hensyn til de oplysninger, som blev indsendt til REA. REA's repræsentanter understregede således på stærkeste måde, at oplysninger fra kredsene ikke måtte rumme oplysninger, der kunne identificere kontaktfolkene. På dette punkt bliver referaterne fra kontaktmøderne mere uklare. Det fremgår således, at der synes at være en opfordring fra REA til at indsende oplysninger om "h.F." folk. Uklarheden om cirkulæret var den egentlige baggrund for denne forsigtighed.¹⁷⁰ I Herning rejste en deltager spørgsmålet om det ventede cirkulære og fik at vide, at Hoff var optaget af at få ministeriet til at ændre cirkulæret, men at det var vigtigt at påbegynde arbejdet med at indsende oplysninger om "H.-F."¹⁷¹ Også på mødet i Aarhus blev det understreget, at Hoff i ministeriet arbejdede på at skaffe nøjere direktiver med hensyn til arbejdet med "K.-folkene", men at han endnu ikke havde fået en afgørelse. Det var derfor blevet besluttet "under Pi. Hoff's Ansvar" at begynde arbejdet, idet man mente, at man ikke under de eksisterende omstændigheder kunne vente på et nyt cirkulære. Der var også betydelig ængstelse blandt politifolkene for, at der skulle forefindes "unationale mellem vore Rækker". Max Weiss fra REA svarede, at der havde vist sig at være et par stykker i nogle enkelte kredse, som man ikke kunne stole på, men disse var jo, som Weiss påpegede, kendte af politimestrene og stationslederne. Også kontaktfolkene var bekendt med dem, således at de kunne tage sig i agt for femtekolonnefolk.¹⁷²

Efterretningsarbejdet var i 1949 stadig hæmmet af kontaktmandsordningen. Politimestrene og kriminalpolitiet havde ofte en begrænset forståelse for betydningen af arbejdet og ville i mange tilfælde hellere benytte personalet til at opklare kriminalitet end indhente oplysninger til REA. Samtidig havde REA få ressourcer til at varetage kontakten til politikredsene og holde dem orienteret om arbejdet. Selv i politikredse, hvor ledelsen havde forståelse for arbejdet og udpegede dygtige kontaktmænd, havde de ofte ikke tid nok til at løse opgaverne.¹⁷³

---

170 Ibid.

171 PET, emnesag: "Beretning fra Kontaktmødet i Herning den 17. August 1948".

172 PET, emnesag: "Beretning vedr. Kontaktmøde afholdt i Aarhus den 17. August 1948 under Forsæde af Politimester Hoegh, Aarhus".

173 Rigspolitiet, ujournaliseret: Fortrolig notits, 19. maj 1949; "Vedrørende samarbejdet mellem rigspolitichefens efterretningsafdeling og de 3 birker", 8. september 1949 med vedlagt Notits, 31. august 1949.

Arbejderbevægelsens Informations-Central

Socialdemokraterne var allerede før befrielsen opmærksomme på, at de ville komme til at stå over for udfordringen fra kommunisterne efter krigen.¹⁷⁴ Den 19. oktober 1944 mødtes repræsentanter for De samvirkende Fagforbund, Socialdemokratiet og Den københavnske Fællesorganisations forretningsudvalg for at drøfte opgaverne efter krigen. De enedes om at oprette Arbejderbevægelsens Informations-Central (AIC) som forbindelsesorgan mellem bevægelsens store organisationer. AIC skulle tage sig af to hovedopgaver. Dels skulle centralen indsamle materiale om den socialdemokratiske arbejderbevægelses rolle i krigs- og besættelsesårene, dels skulle man forberede et fremstød i overensstemmelse med – som det hed – den demokratiske socialisme og med DsF's og Socialdemokratiets programmer. Repræsentantskabet bestod af tre repræsentanter for henholdsvis DsF og Socialdemokratiet, samt en fra Fællesorganisationen København (FO), Kooperationen, Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, AOF, DsU's sekretariat samt endelig Socialdemokratiets politiske redaktør. Der nedsattes også et tremands arbejdsudvalg med repræsentanter for Socialdemokratiet, DsF og FO. Endelig udpegedes til bestyrelsen Alsing Andersen, partisekretær Oluf Carlsson, Nina Andersen, DsF's formand Ejler Jensen samt DsF's næstformand Einar Jensen.¹⁷⁵ Der var ikke i disse diskussioner spor af, at man tillagde AIC egentlige efterretningsopgaver. Organisationen havde sin oprindelse i den situation, som den socialdemokratiske arbejderbevægelse stod i op til befrielsen, og i det vel erkendte behov for en forbindelse mellem bevægelsens hovedorganisationer.

Det fremgik da også af AIC's første leveår, at det i nok så høj grad var den vanskelige koordinationsproblematik mellem især parti og fagbevægelse, som optog sindene i de organisatoriske diskussioner. På AIC's første møde den 7. no-

174 Vedr. dannelsen af og udviklingen i AIC se: Oluf Bertolt, Ernst Christiansen og Poul Hansen, *En bygning vi rejser. Den politiske arbejderbevægelses historie i Danmark*, III, (Fremad, 1955), s. 249-250; Henning Tjørnehøj (red.), *Fremad og atter fremad...LOs historie 1871-1960* (København, 1998), s. 531; Henning Grelle, "AIC – propaganda- eller efterretningsorganisation", *ABAs Årsskrift* 1998, s. 30-37; Klaus Petersen & Regin Schmidt, "Gemensam nordisk front. De nordiske socialdemokratiske arbejderbevægelser og deres anti-kommunistiske samarbejde under den kolde krig", *Arbatarhistoria*, nr. 4, 2001, s. 42-46; Iben Bjørnsson, *Arbejderbevægelsens Informations-Central. Socialdemokratisk anti-kommunisme under den kolde krig 1944-73*, konferensafhandling, (Københavns Universitet, 2008); se endvidere Kommissionens beretning bind 8 om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989.

175 ABA, AIC, kasse 6, protokol 1: Protokol for møde 19. oktober 1944.

vember blev Alsing Andersen udnævnt som formand for AIC, mens typografernes formand Sigvald Hellberg blev valgt som forretningsfører. Ejler Jensen oplyste videre, at Socialdemokratiet og DsF havde nedsat et 6-mandsudvalg til "særlig intime problemer" vedrørende parti og fagbevægelse, og at dette udvalg ville arbejde videre inden for AIC's virkefelt. Den finansielle ordning for AIC kom til at ligne ordningen for forgængeren HIPA (Hovedorganisationernes Informations- og Propagandaafdeling), hvor FO bidrog med 4.000 kroner årligt, mens resten af udgifterne blev delt af partiet og DsF.¹⁷⁶

Godt en uge senere fastsatte arbejdsudvalget hovedlinjerne for AIC's arbejde. Opgaverne var rutinemæssige. AIC skulle således udsende en ugentlig bulletin samt indsamle og bearbejde materiale om besættelsesårene. Desuden skulle man søge forbindelse med de socialdemokratiske tillidsmænd på de større arbejdspladser og generelt støtte arbejdet i de socialdemokratiske klubber på arbejdspladserne. Sigvald Hellberg påtog sig opgaven som leder, og man enedes om at søge Poul Hansen og Viggo Molin-Nielsen ansat.¹⁷⁷

I det hele taget synes der ikke at være spor efter større aktivitet i AIC i forholdet til kommunister gennem 1945. Arbejdsstyrken var da heller ikke særlig stor. Ved siden af Sigvald Hellberg som forretningsfører beskæftigede AIC i 1945 Poul Hansen, Kaj Bundvad og Viggo Molin-Nielsen. Også Børge H. Jensen fra DsU havde kort været tilknyttet. Man udfoldede nogen aktivitet med hensyn til at opbygge visse kartoteker over egne tillidsfolk på arbejdspladserne, som var villige til at støtte arbejdet med at fordele tryksager og lignende. Der var et ønske om at få overblik over forholdene på arbejdspladserne mht. klubber mv. Igen var det helt håndgribelige praktiske forhold, som optog medarbejderne. Hvordan kunne man sikre sig et overblik over sine kræfter i en politisk kampagne? Hvordan skulle de enkelte dele af bevægelsen koordinere indsatsen?¹⁷⁸

På bestyrelsesmødet den 14. januar 1946 var kampen mod kommunisterne begyndt at indgå stærkere i AIC's overvejelser. Der var således enighed om, at AIC skulle trække sig ud af engagementet i diskussionsmøder med kommunisterne om samling i arbejderbevægelsen. Hovedengagementet for AIC var udsendelsen af bulletinen *Socialdemokratiske Noter*, som til gengæld også var en særdeles omfattende publikation. Hellberg fandt i sin beretning, at der var en

176 Ibid., protokol 1: Møde i AIC, 7. november 1944.

177 Ibid., protokol: Arbejdsudvalgets møde, 16. november 1944.

178 Ibid., AIC's virksomhed i 1945 (dette synes at være S. Hellbergs noter til AIC's bestyrelsesmøde den 14. januar 1946).

tendens til, at man i de socialdemokratiske klubber faldt for kommunisternes samarbejdsagitation. Han fandt derfor også god grund til at bringe kontakterne med kommunisterne til ophør. I diskussionen kom forholdet mellem AIC, partiet og fagbevægelsen op. Skulle man i AIC søge at stimulere dannelsen af socialdemokratiske klubber, og hvad var i givet fald fagbevægelsens holdning til, at partispørgsmål således trængte sig på i det faglige arbejde? Alsing Andersen talte stærkt for, at AIC i hvert fald skulle søge at støtte dannelsen af socialdemokratiske klubber, der hvor disse trængte sig på.¹⁷⁹ I den forbindelse måtte AIC imidlertid have informationer om, hvad der rørte sig på arbejdspladserne.¹⁸⁰

Sagen var, at socialdemokraterne følte sig presset af DKP's fremgang på arbejdspladserne og savnede overblik over det store billede. Eiler Jensen gav udtryk for, at princippet måtte være, at socialdemokraterne oprettede klubber dér, hvor kommunisterne havde taget magten.¹⁸¹ Hans Hedtoft mente, at det var nødvendigt, at fagbevægelsen klart gav tilslutning til denne praksis. Diskussionen efterlader et indtryk af, at i hvert fald de politiske ledere nu følte et behov for at inddæmme kommunisterne og gøre en ende på alle tanker om et samarbejde mellem de to partier.¹⁸² Problemet var ifølge Hellberg imidlertid stadig, at AIC overhovedet ikke blev betjent af arbejdspladserne med hensyn til stemninger og med hensyn til, hvad kommunisterne foretog sig.¹⁸³

Gennem foråret og sommeren 1947 bidrog kommunisternes rolle under den lange typografkonflikt og den tiltagende internationale spænding til, at forholdet mellem socialdemokrater og kommunister blev stadig mere spændt. Kampene om arbejdspladserne var vigtige, og *Socialdemokratiske Noter* understregede nødvendigheden af, at partifællerne mødte frem til generalforsamlinger og valg for at imødegå kommunisternes overtagelsesforsøg.¹⁸⁴ I juni 1947 indgik DsF og arbejdsgiverne en aftale om samarbejdsudvalg på arbejdspladserne, og De samvirkende Fagforbunds stræben efter ro på arbejdsmarkedet gjorde dem sårbare over for kommunisternes faglige strategier. H.C. Hansens 1. maj tale i København præsenterede således en tese om, at der var to typer kommunister. Dels "En snæver Inderkreds af overbeviste, ideologisk bestemte Kommuniste,

179 Ibid., "Bestyrelsesmøde i A.I.C. Mandag den 14. januar Kl. 9 (1946)".

180 Ibid.

181 Ibid.

182 Ibid.

183 Ibid.

184 *Socialdemokratiske Noter*, 4, 1947, leder: Aarvaagen og beredt, s. 219-220.

for hvem Bekendelsen til Proletariatets Diktatur var Alfa og Omega.” Dels utilfredse arbejdere og småkårsfolk, som man gerne i Socialdemokratiet ville have kontakt med.¹⁸⁵

Samtidig tog AIC mere systematisk fat på indhentningsopgaver i forhold til kommunisterne. Der var på det tidspunkt i de københavnske vælgerforeninger og i den københavnske fællesorganisation en følelse af, at man måtte styrke AIC's arbejde for at dæmme op for kommunisternes fremgang i fagforeningerne. Igen har typografkonflikten givetvis spillet en vigtig rolle. Der blev derfor taget initiativ til et bestyrelsesmøde i AIC med det ene formål at få ansat en ny sekretær til centralen. Til denne post var udset socialdemokraten Urban Hansen, som var ansat i Forsikringsselskabet ALKA, men som var villig til at tiltræde arbejdet. Hans opgave skulle være at holde sig i kontakt med de store arbejdspladser og gennem kontaktmænd sikre sig stemningsrapporter. Målet var, at man fra AIC's side hurtigt kunne foranstalte ”fornøden aktion”. Dette rejste finansieringsspørgsmålet, da kommunisterne ikke var et lokalt københavnsk fænomen. AIC havde på det tidspunkt et budget på 110.000 kroner årligt, hvoraf FO København betalte de 4.000, mens størstedelen blev betalt af DsF og partiet. Man enedes om, at FO forhøjede sit bidrag med et par tusinde kroner og overlod resten af regningen til de to store organisationer. Samtidig fandt man en løsning på AIC's lokale problemer i form af, at man blev lovet kontorplads på DsF's arkivplads på 5. sal på Rosenørns Allé 12.¹⁸⁶

Med ansættelsen af Urban Hansen havde man fundet en ordning, som efter det foreliggende kildemateriale at dømme eskalerede AIC's egentlig efterretningslignende virksomhed. Urban Hansen var, ifølge et brev fra Alsing Andersen til Ejler Jensen, ”en Mand fuld af Initiativ, Virkelyst og Arbejdsevne, og at han har baade særlig Interesse og Indsigt i disse Forhold.”¹⁸⁷ Når man havde brug for hans indsats, var det bl.a. på grund af et ønske blandt folkene på arbejdspladserne:

“Det er først og fremmest de socialdemokratiske faglige Klubber og vore gode Folk på Arbejdspladserne, som har ønsket A.I.C.s Virksomhed udbygget gennem en særlig Kontaktmand. (...) Begrundelsen var først og fremmest, at vi ikke maatte slaa os til Ro med de gode Resultater, vi har haft i Fagforeningerne i dette Foraar. Vi maatte regne med, at Kommunisterne vilde søge Revanche, og det gjaldt derfor

185 *Socialdemokratiske Noter*, 8, 1947, 507.

186 ABA, LO, journalnr. 503/47, kasse 47/48: Aksel Olsson: “Referat af Bestyrelsesmøde i A.I.C. den 25/6-47”.

187 *Ibid.*, Alsing Andersen brev til Eiler Jensen, 21. juli 1947.

om, at A.I.C. gennem en særlig Medarbejder, kunde holde sig dagligt orienteret om Udviklingen og hjælpe, hvor det var fornødent.”¹⁸⁸

Når vælgerforeningerne var inde i billedet, var det bl.a., fordi man i AIC havde haft tanker fremme om at opbygge et kartotek over egne partillidsfolk i fagbevægelsen. Det, som var fremme, var ikke et kartotek over kommunister, men derimod ”et Centralkartotek over Partiforeningernes Medlemmer i Hovedstaden, inddelt efter Fag, for at dette Kartotek kunde være til Raadighed for Arbejdet i Fagforeningerne”.¹⁸⁹

Det første klare tegn på, at den mere systematiske inddæmningspolitik i forhold til kommunisterne blev fulgt op med bestræbelser på en indsamling af oplysninger om kommunisternes lokale styrke, deres organisationsapparat samt navne på ledere og medlemmer, kom umiddelbart efter Urban Hansens ansættelse i AIC. Den 3. juli 1947 udsendte Sigvald Hellberg til alle socialdemokratiske redaktører en rundskrivelse med opfordring til at indsende oplysninger om kommunisternes lokale organisationsopbygning. Oplysningerne skulle belyse modstanderens organisationsopbygning og omfanget af kommunisternes virksomhed og var tænkt som en støtte til ”en effektiv Imødegaaelse af Kommunisternes Virksomhed”. Tanken bag henvendelsen var, at netop de socialdemokratiske redaktører var særligt velinformede om de lokale politiske forhold, men disse blev dog også opfordret til at konferere med partiforeningens formand, aktivgruppernes formand og fællesorganisationens formand for at få så nøjagtige oplysninger som muligt.¹⁹⁰ Med skrivelsen fulgte et spørgeskema, som omfattede DKP’s kontorer, deres faste funktionærer (med navn og adresse), tillidsmænd (igen navn og adresse), de omtalte funktionærers og tillidsmænds aflønningsforhold samt et overslag over udgifterne til DKP’s lokale apparat.¹⁹¹ Hermed havde AIC kastet sig ud i et ambitiøst kortlægningsarbejde.

Hvor omfattende og landsdækkende besvarelserne fra redaktørerne i sin tid har været kan i dag ikke konstateres. Der findes i AIC’s arkiv besvarelser fra Fyn og Ærø, men disse i alt otte besvarelser er formentlig repræsentative for regionen. Ingen af besvarelserne gav støtte til de forestillinger, som man i København

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Ibid., se også sammesteds: håndskrevet referat fra AIC’s bestyrelsesmøde 25. juni 1947.

¹⁹⁰ ABA, AIC, kasse 28, læg 2: S. Hellberg rundskrivelse til samtlige socialdemokratiske redaktører, 3. juli 1947.

¹⁹¹ Ibid., spørgeskema.

syntes at nære om kommunisternes organisationsapparat ude over landet.¹⁹² DKP syntes kun at have positioner værd at tale om i Odense og Svendborg, og generelt var partiet inde i en stærk tilbagegang at dømme efter meldingerne fra de mindre byer.¹⁹³

Som reaktion på, at besvarelserne bortset fra enkelte havde været meget mangelfulde, udsendte AIC en ny rundskrivelse til bevægelsens tillidsfolk, kredsformænd, redaktører mv. AIC understregede, at for at kunne bekæmpe den politiske modstander måtte man være klar over, ad hvilke veje og med hvilke midler man kunne vente den kommunistiske indsats.¹⁹⁴ Det blev indskærpet, at man fulgte kommunisterne nøje, og at man skulle holde AIC orienteret om lokale kommunistiske aktiviteter.¹⁹⁵ Sammen med rundskrivelsen fulgte en analyse af DKP's organisationsapparat.¹⁹⁶

Rundskrivelsen af 11. september 1947 blev indledningen til en mere aktivistisk linje fra AIC's side. Baggrunden var, at Urban Hansen intensiverede indsatsen med at sikre sig stemningsberetninger fra hele landet. Når Urban Hansen fik nys om lokale DKP-arrangementer – i reglen gennem Land og Folk – henvendte han sig til den lokale socialdemokratiske avis og opfordrede denne til at indsende et referat af det pågældende møde. Tidligt 1948 rettede AIC's opmærksomhed sig i særlig grad mod de forventede angreb fra kommunisterne på, at overenskomstforhandlingerne syntes at blive afviklet uden arbejdskampe. Urban Hansen kunne efter en rundrejse i provinsen konstatere, at DKP var i støt tilbagegang, og at socialdemokraterne mange steder var ved at tilbageerobre de faglige tillidsposter. Han havde imidlertid også med sig tilbage et nogenlunde klart billede af de kommunistiske styrkepositioner på arbejdspladserne.¹⁹⁷ På opfordring fra Urban Hansen fulgte nu en bølge af indberetninger om de kommunistiske møder rundt om i landet. Heller ikke denne gang synes der at have været tale om nogen stem-

192 Besvarelserne på skemaet i: ABA, AIC, kasse 28, læg 2.

193 Ibid.: besvarelse fra Fyns distrikt og fra Svendborg.

194 ABA, AIC, kasse 28, læg 2: rundskrivelse fra S. Hellberg og Kaj Bundvad til A.I.C.'s bestyrelse, Socialdemokratisk Forbunds og D.s.U.'s Hovedbestyrelse, D.s.F.'s og Arb. Fællesorganisations Forretningsudvalg, samtlige Redaktører, Kredsformænd m.fl., 11. september 1947.

195 Ibid.

196 Ibid.: Danmarks kommunistiske Partis Organisationsapparat.

197 ABA, LO, kasse 48, journalnr. 876/48: Rapport om en Rejse til provinsen i januar 1948. Se også Klaus Petersen & Regin Schmidt, "Gemensam nordisk front. De nordiske socialdemokratiske arbejderbevægelser og deres anti-kommunistiske samarbejde under den kolde krig", s. 42-46.

ningsbølge til fordel for DKP.¹⁹⁸ Igen må man konstatere, at ikke alt er bevaret i AIC's arkiv. Af interesse er således et følgebrev til Urban Hansen indsendt med et referat fra Esbjerg. Kun følgebrevet er bevaret, men heri henvises til en medsendt adresseliste, hvor der skal være afmærket med kryds, hvor der var kommunistisk formand.¹⁹⁹

AIC fulgte DKP's arrangementer i forbindelse med den 29. august 1948. Også herfra fulgte der på opfordring en række stemningsrapporter, der alle som en talte om en lunken opbakning til ikke alene arrangementerne, men også til DKP.²⁰⁰ Alle talte om en stærk tilbagegang for DKP og om et stort set fuldstændig fejlslagent forsøg på at tiltrække folk fra andre partier og ikke-medlemmer.²⁰¹ AIC fortsatte arbejdet med at stive de lokale folk af, således at man ikke lokalt lod sig forlede til at støtte kommunisternes kampagner. I december 1948 fik man nys om, at der i fagbevægelsen skulle være opbakning til kommunisternes skattekampagne. Det foranledigede AIC til en ny udsendelse af et skema med opfordring til, at det blev besvaret, og med en bøn om en afsluttende vurdering af kommunisternes lokale styrke.²⁰² Skemaerne omfattede fællesorganisationens medlemstal og antal beskæftigede, resolutioner stillet af henholdsvis kommunister og socialdemokrater eller andre samt stemmetal for og imod de pågældende resolutioner. Endelig var der mulighed for at opdele tallene på fagforeninger og arbejdspladser. Der var denne gang tale om en rent statistisk øvelse. Navne på politiske modstandere og partifæller forekom ikke på skemaet, bortset fra navnet på den, som besvarede det. At dømme efter det bevarede arkivmateriale indkom der ikke mange besvarelser, og de som indkom var kursorisk udfyldt. Det var dog tydeligt, at kommunisterne ikke stod stærkt rundt om i landet.²⁰³ Der er kun bevaret enkelte besvarelser i arkivet, og det fremgår ikke, hvor mange besvarelser der blev indsendt.

Det var på denne baggrund naturligt for REA at tage kontakt til AIC. AIC havde med sit kontaktnet til de socialdemokratiske tillidsfolk føling med den

198 ABA, AIC, kasse 28, læg 4: O. Pedersen til AIC, 31.1. 1948; samme indtryk fra møde i Horsens den 27. januar: Ibid.: Poul Erik Jespersen til AIC, uden dato.

199 Ibid.: M. Nielsen til Urban Hansen, 9. februar 1948.

200 ABA, AIC, kasse 28/8: Socialdemokratisk Forening til AIC, 30. august 1948.

201 Ibid.: Ferdinand Nielsen til AIC, 30. august 1948; Ibid.: Svend Hansen til AIC, 31. august 1948; Ibid.: Oluf Pedersen til AIC, 30. august 1948.

202 ABA, AIC, kasse 29/2: Urban Hansen og Sigvald Hellberg udsendelse til fællesorganisationerne i provinsen, 21. december. 1948.

203 Ibid.: Besvarelse fra Odense og Skive.

politiske stilling på arbejdspladserne og i fagforeningerne. Hverken REA's eller AIC's arkiv indeholder oplysninger om kontakten, men det fremgår af materiale fra Justitsministeriets arkiv, at AIC's daværende sekretær Urban Hansen på et tidspunkt omkring 1949-50 havde været utilfreds med, at han blev opsøgt af folk fra REA, KE og FE, der anmodede om oplysninger om kommunister i fagforeningerne. Efterhånden blev der dog etableret personlige kontakter mellem kriminalfolk fra KE og socialdemokratiske tillidsfolk på arbejdspladserne, således at REA kunne modtage de nødvendige oplysninger.²⁰⁴ AIC's sekretær havde også personlig kontakt til folk i efterretningstjenesten. Ifølge en tidligere PET-medarbejder kunne politiet stille skriftlige spørgsmål til Urban Hansen. De blev derpå tilkaldt tidligt om morgenen til dennes bopæl, og kunne skrive ned, mens Urban Hansen dikterede.²⁰⁵ Denne beskrivelse passer udmærket på politiassistent Christian Madsen, som i REA gik for at have haft meget tætte forbindelser til Urban Hansen og den socialdemokratiske finansminister H.C. Hansen. Det er oplyst om Christian Madsen, Urban Hansen og H.C. Hansen, at de udgjorde et triumvirat, som delte oplysninger.²⁰⁶

Udenlandske kontakter og rivaliseringen med GE

De danske kommunister var en del af en international bevægelse, og REA's overvågning medførte derfor et intensiveret samarbejde med andre vestlige efterretningstjenester. Dette internationale samarbejde gav imidlertid anledning til øgede spændinger med de militære efterretningssektioner. REA havde allerede kort efter befrielsen etableret et samarbejde med briterne i forbindelse med efterforskningen af tyske krigsforbrydere, varulvebevægelser og danske landssvigere. I efteråret 1945 besøgte ledelserne af REA og GE de britiske tjenester, hvorved der etableredes kontakt på chefniveau. Christian Madsen og Max Weiss fra REA havde allerede under krigen etableret uformel kontakt til den amerikanske Office of Strategic Services (OSS). De to kriminalfolk begyndte at forsyne OSS's efterfølger, Strategic Services Unit (SSU) med efterretninger; heriblandt materiale, der stammede fra GE. Dette skete formentlig med H.C. Hansens vidende.

²⁰⁴ Se Kommissionens beretning, bind 8, om PET's overvågning af arbejdsmarkedet 1945-1989 for en nærmere beskrivelse af kontakten mellem AIC og REA/PET.

²⁰⁵ Oplysning fra pensioneret PET-medarbejder, nedskrevet til Kommissionen, 4. januar 2000, s. 24.

²⁰⁶ Samtale med Henning Palludan-Nielsen, 31. oktober 2000.

I 1946 aftalte denne med amerikanerne, at oplysningerne frem over skulle videregives via GE, der således overtog kontakten. I forbindelse med påskekrisen i 1948 tog REA igen direkte kontakt til den amerikanske repræsentant i København, hvilket skabte fornyede spændinger med GE. Denne nye kontakt antog snart et omfattende omfang: I 1948 videregav REA til CIA en kopi af sit kartotek, som skulle fungere som rømningsarkiv i tilfælde af en sovjetisk besættelse. Det betød imidlertid, at de amerikanske myndigheder fik adgang til oplysninger om danske statsborgeres politiske tilhørsforhold. Christian Madsen skal samtidig have udleveret kopier af alle REA's løbende indberetninger og rapporter til det stedlige CIA-kontor, hvilket gav amerikanerne en detaljeret viden om danske statsborgeres politiske virksomhed. Kort efter påskekrisen påbegyndtes de regelmæssige chefmøder med de nordiske tjenester, og i 1949 etablerede REA endvidere kontakt til de belgiske og hollandske tjenester, hvilket igen førte til rivalisering med GE.²⁰⁷

Revision af kartotekerne i 1949-50

I efteråret 1949 indledte man en reorganisation af REA's arbejde. Man påbegyndte ligeledes en revision af de kort, som man havde i arkivet. Man var tydeligvis meget opsat på at søge et nært samarbejde med politikredsene og på at modvirke den følelse af ”hemmelighedskræmmeri”, som var fremherskende rundt om i landet hos de lokale politifolk. Samarbejdet var da også under udbygning, bl.a. i form af en observationstjeneste i de store politikredse. REA ønskede kredsens medvirken til en revision af registreringen af kommunisterne. Fotokopier af ”hf kort” (dvs. registrerede kommunister) blev udsendt til kredsene med anmodning om en revision.²⁰⁸ Revisionen omfattede for h.-f.-folkene ca. 20.000 kort, som ikke kun skulle revideres, men også valideres og klassificeres. Det ikke sikre materiale blev henlagt. Strukturen i kartoteket var således, at hovedkartoteket med navnene var ”nerven” i systemet, mens alle andre oplysninger var henlagt

207 Om etableringen af dette internationale samarbejde se Kommissionens beretning bind 4 om PET's virkemidler. Hertil også: Peer Henrik Hansen, *Da Yankee'erne kom til Danmark. Fra verdenskrig til kold krig. Den amerikanske efterretningstjeneste og Danmark 1943-46* (Lindhardt & Ringhof, 2008), s. 61, 63, 95, 122-127, 177.

208 PET, emnesag: ”Kontaktmöde i Aalborg den 22. september 1949”.

i undergruppekartotekerne. For at sikre en bedre information af justitsministeren og regeringen indførtes der også en nyskabelse i form af en beretning om forhold af efterretningsmæssig interesse i 1949.²⁰⁹ Denne ordning fungerede dog kun kortvarigt.

En vigtig brik i arbejdet med at styrke REA var som nævnt opbygningen af en egentlig observationstjeneste. I forventning om, at observationsopgaverne ville blive mere krævende i forbindelse med femtekolonneovervågning søgte REA i sommeren 1949 at inddrage forstærkninger fra kriminalpolitiet i de større politikredse i provinsen. I alt inddrog man 30 mænd og ti kvinder til skygnings- og observationsopgaver.²¹⁰ I oktober 1949 arrangerede REA to dage med foredrag ved bl.a. svenske kolleger om observationstjenesten i praksis.²¹¹ Det efterfølgende notat med vejledning i observationstjeneste omfattede ikke alene skygningstjeneste, men også brevcensur, telefonaflytning, radioaflytning og rumaflytning.²¹²

En kriminalkommissær fra REA overtog i 1949 rejsemøderne i provinsen. På det første kontaktmandsmøde i Odense den 21. november 1949 understregede kriminalkommissæren for de tilstedeværende K-mænd, at de kunne se bort fra cirkulæret, som forbød registrering af medlemmer af politiske partier på grundlag af lovlig politisk virksomhed alene. Årsagen var, at ”man i arbejdet med at oprette komm. kartoteker kunne forvente den støtte i arbejdet, som var nødvendig for at udføre dette.”²¹³ I løbet af de mange møder, som fulgte frem til i hvert fald april 1950, gentog kriminalkommissæren dette budskab, der byggede på ministeriets meddelelse af 4. maj 1948, idet han lod forstå, at det nu var ”et vist politisk parti”, som man interesserede sig for. I Ringkøbing hed det således, at man ikke mere tog hensyn til 1947-cirkulæret, og han beroligede tilhørerne med, at det skete med Justitsministeriets godkendelse, og at ingen kontaktmand eller politimester ville stå med ansvaret for registreringen.²¹⁴ På et efterfølgende møde gjorde kriminalkommissæren det klart, at ministeriet støttede kommunistregistreringen ”blot ikke skriftligt”. Ministeriet erkendte, at situationen var en anden end i 1947, men det var tilbageholdende med at udsende et nyt cirku-

209 PET, emnesag: ”Referat af Stationsleder- og Kontaktmøde i Kolding den 17. febr. 1950”; se også: ”Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950”.

210 PET, emnesag: ”Vedrørende assistance fra kriminalpolitiet i provinsen til observationsopgaver”, 6. juli 1949.

211 Ibid., Notat, 2. september 1949.

212 Ibid., I. Larsen: ”Observation – Skygningstjeneste”, 25. oktober 1949.

213 PET, emnesag: ”Kontaktmødet i Odense den 21/11-49”.

214 PET, emnesag: ”Kontaktmødet i Ringkøbing Politikreds den 10/2-50”.

lære, hvor man gav ordre om at registrere medlemmerne af et lovligt politisk parti.²¹⁵ Det blev på kontaktmøderne også betonet, at flere andre vestlige lande på lignende vis havde påbegyndt registreringen af kommunister uden nogen skriftlig instruks.²¹⁶

Selv om man ikke fik et nyt cirkulære at arbejde efter, blev der udarbejdet en erindringsliste, som til en vis grad udstak retningslinjer for kontaktfolkenes arbejde på det politiske område.²¹⁷ Særlig udtrykkeligt var dokumentet med hensyn til, at tidligere nazister, 6.-Maj-foreningerne og øvrige nazistiske organisationer skulle følges, og de betydende og ledende folk registreres. Også folk, som var straffet efter straffelovstilægget, dvs. nazister, østfrontfrivillige, landsforrædere osv. skulle følges med henblik på at konstatere, hvorvidt de genoptog gamle vaner eller "faldt til ro". Også her skulle der føres lister med adresser mv., indtil man havde konstateret, hvem der særligt burde følges.²¹⁸ Dokumentet fastslog, at efterretningstjenesten ikke interesserede sig for politiske partier, men tilføjede: "Skulde der derimod findes en revolutionær Gruppe indenfor et politisk Parti, skal vi selvfølgelig interessere os for den og dens Medlemmer."²¹⁹

"En revolutionær gruppe" blev beskrevet som en sammenslutning, der ikke ville lade sig nøje med lovlige midler for at nå sit mål. Igen måtte man her skønne, om sådanne grupper måtte "antages i givet Fald" at benytte sig af ulovlige midler. Blandt de sidstnævnte kunne der blandt eksemplerne ikke herske tvivl om, at sabotage og våbenmagt var ulovlige. Dokumentet nævnte også "ulovlige Strejker og lign.", hvormed man formentlig forstod overenskomststridige arbejdsnedlæggelser og faglige konflikter, hvor de strejkende anvendte ulovlige eller voldelige midler.²²⁰ Om retningslinjerne for kartotekerne hed det, at "Politiske Kartoteker maa vi ikke føre...". Derimod var der intet til hinder for, at politiet fulgte de nævnte revolutionære grupper:

215 PET, emnesag: "Referat af Stationsleder- og Kontaktmøde i Kolding den 17. febr. 1950".

216 PET, emnesag: "Beretning vedr. Kontaktmødet i Århus den 4. april 1950".

217 PET, emnesag: "Erindringsliste for kriminalpolitiet vedrørende Efterretningsvirksomheden i Politikredsene". Det fremgår ikke, hvem eller hvilken myndighed, der har udstedt det pågældende dokument. Heller ikke udstedelsesdatoen fremgår af dokumentet. På grundlag af de politifolk, som nævnes i det vedhæftede alarmeringsskema, må man datere det til mellem efteråret 1949 og efteråret 1950. PET, emnesag: Rapport 24. august 1971 ved ka. E. Simonsen.

218 Ibid., B.2, B.3.

219 Ibid., B.6.

220 Ibid., B.6.

“..og som politiske Urostiftere eller politiske Spektakelmagere fører dem i Arbejdskartoteker. Almindelige Retningslinier for, hvornaar en Gruppe indenfor et politisk Parti maa siges at være revolutionær, er det umuligt at give; men det kan siges, at vi her bør udvise Forsigtighed og være paa den sikre Side.”²²¹

Til gengæld etablerede dokumentet visse retningslinjer for, hvordan man kunne indhente informationer. Politiske møder skulle således kun overvåges af en politimand, hvis der var grund til at forvente noget særligt. Ellers kunne man orientere sig ved læsning af pressen eller ved at få en bekendt til at overvåge det pågældende møde.²²² Det blev indskærpet, at provokatører (agents provocateurs) ikke måtte anvendes, og at man burde undgå at få faste meddelere på lønningslisten. I stedet skulle man søge forbindelse med lokale tillidsfolk, som kunne orientere kontaktmanden over en kop kaffe eller lignende.²²³ Endvidere blev teksten udlagt med henblik på brug af telefonaflytninger.²²⁴ Her holdt man sig tæt til den fortolkning, som justitsministeren havde givet Folketinget i 1947.

Trusselsbilledet i 1949-50

Indtrykket er, at man i 1949-50 var i færd med at styrke den sikkerhedsmæssige indsats. Ovennævnte erindringsliste rummede forholdsordrer med hensyn til, hvordan man skulle forholde sig i en evt. krisesituation. En detaljeret alarmeringsplan angav en alarmeringskæde, som også ville være virksom uden for almindelig kontortid. Denne strakte sig også til kontaktfolkene i distrikterne og rummede mulighed for brug af en radiokæde.²²⁵ Kravene til hemmeligholdelse blev indskærpet.²²⁶ Der blev ligeledes udstukket retningslinjer for en striks overvågning af bl.a. våbenbesiddelse, radioamatørvirksomhed, udlændinges erhvervelse af fast ejendom og samt alt vedrørende flytrafik og lufthavne.²²⁷

---

221 Ibid., B.6.

222 Ibid., B.7. B.8.

223 Ibid., A.1.

224 Ibid., A.3, A.4.

225 PET, emnesag: ”Underretning af Kontaktmændene”.

226 PET, emnesag: ”Erindringsliste for kriminalpolitiet vedrørende Efterretningsvirksomheden i Politikredsene, A.6., A.7”.

227 Ibid., B.4., B.5., B.11.-B.18.

Der kan ikke herske nogen tvivl om, at man i 1949-50 opfattede kommunisterne som den egentlige hovedfjende. Kuppet i Tjekkoslovakiet i 1948, Berlin-krisen og Danmarks tilslutning til Atlantpagten i 1949 skærpede denne problematik. Det kan i dag være vanskeligt at sætte sig ind i den atmosfære, som herskede i disse dage. En ikke ringe del af diskussionerne på kontaktmøderne drejede sig om de såkaldte K-mænds personlige sikkerhed i tilfælde af en fjendtlig besættelse. Man mente også at vide, at man i DKP arbejdede på at samle et kartotek over politifolk. Der taltes på kontaktmøderne i 1950 om, at der skulle eksistere et net, som skulle søge at hindre en evakuering fra Jylland i krisetilfælde og likvidere K-mændene.²²⁸ På kontaktmandsmødet i Ribe den 25. august 1950 ønskede kontaktmændene således oplysning om, hvorvidt det havde noget på sig, at kommunisterne var ved at opbygge et net, som i givet fald skulle likvidere antikommunister eller hindre en evakuering fra vestkysten.²²⁹

Det trusselsbillede, som tegnede sig i 1949-50, var ikke som i de første efterkrigsår præget af forestillingen om en voksende tilslutning til DKP og en deraf følgende vækst i kommunisternes indflydelse på samfundets anliggender. Det erkendtes, at tilslutningen til DKP og til de kommunistiske frontorganisationer var vigende, men samtidig gled opmærksomheden i stigende grad hen på det, som man anså for kommunisternes særlige farlighed.²³⁰ REA var forurologt over de ”forbløffende mange udmeldelser af DKP”, og mistænkte, at de næppe kunne være ærligt ment, men derimod snarere måtte være en forberedelse til illegalitet.²³¹

Det, som især gav anledning til bekymring, var kommunisternes formodede potentielle rolle som femtekolonne i tilfælde af en storpolitisk krise eller et angreb på Danmark. REA's erindringsliste viser, at tjenesten var opmærksom på fremmed efterretningsvirksomhed i forbindelse med femtekolonnevirksomhed. Der var ikke tvivl om, at fremmede magter udførte propaganda i Danmark ved hjælp af agenter: ”Lige saa givet det er, at den almindelige Agitation ligger uden-

228 PET, emnesag: ”Kontaktmødet i Ringkøbing Politikreds den 10/2-50”.

229 PET, emnesag: ”Beretning vedrørende kontaktmandsmøde i distrikt VII, 29.8. 1950”.

230 PET, emnesag: ”Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950”. Kriminalkommissæren: ”Det betyder reelt ikke noget, at kommunisterne går tilbage. De sidste valg var ganske vist et naturligt resultat af udviklingen, og nyt valg ville formentlig give yderligere tilbagegang for kommunisterne, men de resterende (kernen) var veludrustede, godt oplærte og farlige.”

231 PET, emnesag: ”Beretning vedrørende kontaktmandsmøde i distrikt VII, 29.8. 1950”.

for vort Omraade, lige saa givet er det, at vi skal interessere os for alt, hvad der blot nærmer sig '5.Kolonne'-Virksomhed."²³²

På dette tidspunkt synes REA ikke at have udarbejdet centrale anholdelseslister. Der synes heller ikke at have været nogen klar ordning med, hvem der i påkommende tilfælde skulle tage sig af anholdelserne og interneringen. Efter en forespørgsel om sagen fra politikommandør Brix i august 1950 måtte den adspurgte medarbejder fra REA bede om tid til først at undersøge sagen. Svaret var, at dette måtte være en opgave for hjemmeværnet, forudsat at der først blev indgået en aftale herom mellem politiet og hjemmeværnet.²³³

Kriminalkommisæreren fra REA gjorde på sine rundrejser stedse opmærksom på, at man ikke måtte stirre sig blind på holdningerne i det kommunistiske parti eller i den enkelte organisation. Når det kom til stykket i afgørende spørgsmål, handlede kommunisterne erfaringsmæssigt altid efter ordre fra udlandet, hed det. Man havde også blikket rettet mod eventuelle forsøg på sabotage, som tog sig ud som "hændelige uheld", men som reelt alligevel var sabotage med det formål at nedbryde moralen og svække forsvarskraften. Man var yderligere opmærksom på muligheden for, at der kunne blive tale om aktioner mod de våbenleverancer, som kom til Danmark i forbindelse med medlemskabet af Atlantpagten. Som et led i bestræbelserne på at øge sikkerhedsbevidstheden indførte man i 1950 særlig skærpet agtsomhed i forbindelse med besøg af østskibe i danske havne. Man var også særlig opmærksom på kommunistisk infiltration i fagforeningerne, hvor sømandsforeninger, havne- og andre kommunikationsarbejdere var særligt interessante.²³⁴ En del af disse bestræbelser blev fremmet ved de internationale kontakter til Sverige, Norge, Holland og Belgien. Herigennem havde man også været i stand til at følge danske kommunisters rejser i udlandet.

232 PET, emnesag: "Erindringliste for kriminalpolitiet vedrørende Efterretningsvirksomheden i Politikredsene, B.1".

233 PET, emnesag: "Notits. Onsdag den 31. august 1951". For en nærmere beskrivelse af hjemmeværnets likvidationslister omkring 1950 og REA's undersøgelse heraf se Kommissionens beretning, bind 5, om "Stay-Behind" og Firmaet.

234 PET, emnesag: "Kontaktmødet i Odense den 21/11-49"; "Referat af Stationsleder- og kontaktmøde i Kolding den 17. febr. 1950"; "Beretning vedrørende kontaktmøde i Nykøbing Falster den 18. marts 1950"; "Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950"; "Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950".

Der var ligeledes forbindelser til den amerikanske og britiske besættelseszone i Tyskland.²³⁵

Inspirationen fra Norge og Sverige spillede her en anselig rolle. I begge lande herskede der i efterretningsspolitiet betydelig bekymring for femtekolonnevirksomhed. En del af disse erfaringer blev videregivet til danskerne ved deres deltagelse i et norsk arrangeret kursus i maj 1950. Kurset omfattede bl.a. instruktion i omgang med sprængstoffer og demontering af sådanne. Af direkte relevans for den politiske overvågning var et foredrag ved en svensk politimand. Denne gennemgik meget detaljeret, hvordan kommunisterne formodedes at sabotere produktion og samfærdsel. Han pointerede, at kommunisterne ville fungere som en femtekolonne i såvel freds- som krigstid. Det gjaldt med hensyn til propagan- daen, som sigtede mod demoralisering og opfordring til strejker mv., såvel som mere konkrete sabotageaktioner mod industrivirksomheder og skibe.²³⁶

Diskussionen på kursets sidste dag viste, at frygten for skjult sabotage var til stede i alle tre lande. Man mente således med sikkerhed at kende til eksempler på brandsabotage mod især skibe. Danskerne og nordmændene mente at have set påfaldende mange skibsbrande, men kunne dog ikke bevise sabotage. Til gengæld mente danskerne at kende til sager, hvor der var tale om ”oplagt sabotage”.²³⁷

Endelig var REA også begyndt at tage den egentlige kontraspionage op som politimæssig opgave. Netop trafikken og kommunikationen ved fjendtlige agen- ter gennem dansk territorium var af særlig interesse, da tjenesten opretholdt den tese, at København var et nordeuropæisk knudepunkt for efterretningsmæssig og subversiv kommunikation.²³⁸

I bestræbelserne på at overvåge mistænkte personers bevægelser kunne REA trække på tætte kontakter til de relevante myndigheder. Der fandtes i hvert fald siden 1948 en ordning, som gjorde det muligt at nedsætte alarmkort i hotelre- gistret og Københavns kommunes folkeregister. En lignende ordning fandtes i

235 PET, emnesag: ”Kontaktmødet i Odense den 21/11-49 (udl kont)”; ”Kontaktmødet i Ringkøbing Politikreds den 10/2-50”.

236 PET, emnesag: ”Beretning fra Kursus i Oslo i Tiden fra den 8.-13. maj 1950”. I kurset deltog to fra REA og to fra Københavns Politis Efterretningsafdeling.

237 Ibid.

238 PET, emnesag: ”Kontaktmøde i Aalborg den 22. september 1949”; ”Kontaktmødet i Odense den 21/11-49”; Ibid.: ”Kontaktmødet i Ringkøbing Politikreds den 10/2-50”; ”Beretning vedrørende kon- taktmøde i Nykøbing Falster den 18. marts 1950”; ”Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950”; ”Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950”; ”Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950”.

forhold til visumkartoteket og Fremmedafdelingen. Ikke-visumpligtige personer havde man derimod endnu ikke mulighed for at følge nøjere ud over ved at ned-sætte kort for de pågældende i hotel- og folkeregisteret.²³⁹

Denne interesse for rejser til og fra østblokken skulle blive begyndelsen til et konfliktfelt mellem myndighederne og dem, som stillede sig kritisk til efterretningspolitiets arbejde. Et første varsel kom, da venstremanden Per Federspiel den 24. maj 1950 benyttede sig af Folketingets spørgetid til at spørge justitsminister K. K. Steincke om den nyetablerede procedure for pasudstedelse. Federspiel fandt det angribeligt, at man nu skulle udlevere to pasfotografier sammen med sin ansøgning om pas. Mens det ene var til brug i passet, skulle det andet påklæbes ansøgningen og opbevares hos myndighederne. Med erfaringerne fra besættelsestiden i mente fandt Federspiel, at dette var en angribelig og stødende fremgangsmåde, som betød, at myndighederne fremover ville ligge inde med fotografier af alle, som rejste udenlands.²⁴⁰ Justitsminister Steincke forklarede, at ordningen var blevet indført ved Justitsministeriets cirkulære af 24. september 1949 om udstedelse af pas, men at den havde været på vej i udvalgsbehandling siden 1939. Ordningen tog sigte mod at undgå pasforfalskning. Ministeren indrømmede, at det også havde talt til fordel for ordningen, at politiet derved ville have let adgang til eftersøgning af forbrydere. Ansøgning og fotografi beroede imidlertid ikke i et fototek, men var arkiveret på normal vis og ville blive destrueret efter ti års forløb.²⁴¹

Stemningen blandt kontaktfolkene ude i landet synes i 1950 at have været stærkt præget af forventningen om en reorganisation af tjenesten og nye instrukser. Der var en klart afventende stemning.²⁴² Der var stor nysgerrighed, men også nogen skepsis med hensyn til, om man kunne udforme en ordning, som ikke samtidig var snærende. Ifølge en politimester var det vanskeligt at formulere et cirkulære ”uden at komme i strid med demokratiets ånd”, og det var ligefrem

239 PET, emnesag: Alarmkort, ”G’, 18.11. 1948”. Ordningen for hotelregistret havde bestået længere, men i 1948 blev det arrangeret, at de folk fra REA, som anmodede om at få nedsat kort, blev anonymiseret. Hotelregistret omfattede kun København. Endnu i 1952 blev ordningen bekræftet. PET, emnesag: Alarmkort, ’G’, 18.11. 1948., påtegning ved 506, 15. december 1952

240 Rigsdagstidende, 1949-50, 101. ord. samling, II, sp. 4855-5857 (Federspiel). Den nye ordning var blevet indført ved justitsministerielt cirkulære af 24. september 1949.

241 Rigsdagstidende, 1949-50, 101. ord. samling, II, sp. 4857-4858 (Steincke).

242 PET, emnesag: ”Beretning vedrørende kontaktmandsmøde i distrikt VII, 29.8. 1950”.

hans opfattelse, at en efterretningstjeneste i et demokrati var nødt til at arbejde ”illegalt”.²⁴³

Forholdet til GE 1950-51

Et særligt problemfelt for REA var forholdet til GE, som netop i disse år var i færd med at udvide og konsolidere sit kontaktnet ud over landet.²⁴⁴ Som tidligere omtalt fandt et møde mellem de to tjenester sted i april 1948 efter opfordring fra regeringen i et forsøg på at etablere et samarbejde. Deltagerne var departementschef Eivind Larsen og Troels Hoff fra REA, generalmajor E.C.V. Møller fra generalstaben og lederen af GE Kaptajn P. Winkel. På mødet enedes parterne om en ”grænseaftale”. GE blev tildelt ansvar for indhentning af militære efterretninger i Danmark og udlandet og ret til en vis kontraspionage også på det civile felt. Den almene sikkerhedstjeneste – bortset fra militære personalespørgsmål – var derimod politiets anliggende. Man erkendte, at begge tjenester uundgåeligt ville kunne virke inden for samme felt, og aftalte derfor at holde hinanden gensidigt orienteret.²⁴⁵ Aftalen holdt imidlertid kun i kort tid. Snart forfaldt de to E-tjenester til en rivalisering. Hoff nærede en grundlæggende mistillid til GE, og et skift i atmosfæren kom først, da Haslund afløste Hoff som chef for REA i 1949.²⁴⁶

Det var REA's klare opfattelse, at man også skulle overvåge kommunistisk infiltration af hjemmevernet. REA fik fra tid til anden oplysninger fra hjemmevernenskonsulent Anker Olesen og fra sine egne kilder i hjemmevernskompanierne om kommunistiske grupper, som kom ind i hjemmevernet.²⁴⁷ Hertil kom spørgsmålet om forholdet til A.K.-folkene, dvs. de antikommunistiske grupper, der var opstået ude omkring i landet, og som havde rod i besættelsestidens modstandsgrupper. En del af disse grupper havde lokale forbindelser til K-mændene. Da REA i 1949-50 søgte at skaffe sig et overblik over A.K.-grupperne, gav det imidlertid anledning til konflikt, da GE havde opbygget et net af meddelere blandt disse grupper, som skulle virke efter en eventuel fremmed besættelse af

243 PET, emnesag: ”Referat af distriktsmøde på Søgaardhus den 10/12 1951”.

244 PET, emnesag: ”Kontaktmødet i Odense den 21/11-49”; ”Beretning vedrørende kontaktmøde i Nykøbing Falster den 18. marts 1950”; ”Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950”; ”Beretning vedr. Kontaktmødet i Århus den 4. april 1950”.

245 Se Kommissionens beretning bind 5 om ”Stay-Behind” og Firmaet.

246 Samtale med Henning Palludan-Nielsen, 31. oktober 2000.

247 Ibid.

landet. Omvendt mente REA, at disse grupper kunne tænkes at forsyne amerikanerne og briterne med handelspolitiske oplysninger.²⁴⁸ Alle oplysninger om A.K.-grupperne var da også samlet i et helt afsondret kartotek i REA.²⁴⁹

---

248 Se Kommissionens beretning bind 5 om "Stay-Behind" og Firmaet.

249 PET, emnesag: "Kontaktmødet i Ringkøbing Politikreds den 10/2-50"; "Referat af Stationsleder- og kontaktmøde i Kolding den 17. febr. 1950"; "Beretning vedrørende kontaktmøde i Nykøbing Falster den 18. marts 1950"; "Referat af kontaktmøde i Viborg den 3. april 1950". Se i øvrigt Kommissionens beretning bind 5 om "Stay-Behind" og Firmaet.

II. GRUNDLÆGGELSEN AF PET 1950-1953

3. EFTERRETNINGSTJENESTENS REORGANISERING 1950-1953

Atlantpagtpartierne og dannelsen af PET

Den politiske baggrund for regeringens og Rigsdagens stilling til organiseringen af sikkerhedsmyndighederne var i tiden efter Danmarks tilslutning til Atlantpagten i 1949 præget af et betydeligt sammenhold mellem de såkaldte atlantpagtpartier: Venstre, Det Konservative Folkeparti og Socialdemokratiet. Den nyeste forskning peger i retning af, at enigheden mellem de tre partier var større end hidtil antaget. Således skal ledende konservative politikere i tiden omkring regeringskiftet i 1950 have haft overvejelser om dannelsen af en atlantpagtregering bestående af de tre store partier, der havde ført Danmark ind i den vestlige forsvarsalliance.²⁵⁰

For så vidt angår politiets efterretningsvirksomhed og overvågningen af kommunisterne, bestod der i de første efterkrigsår og i 1950'erne en betydelig overensstemmelse mellem atlantpagtpartierne om bestræbelserne på at øge den indre sikkerhed. Kontakterne mellem de politiske partier og de parlamentariske ledere om den indre sikkerheds forhold er på baggrund af de ofte uformelle forbindelser endnu i dag vanskelige at belyse. Ved siden af de formelle parlamentariske institutioner bestod der i perioden en sædvane for at drøfte politiske spørgsmål af større politisk rækkevidde i kredsen af partilederne for de ”demo-

---

250 Rasmus Mariager, ”Den brede enigheds ophør. Om baggrunden for det sikkerhedspolitiske opbrud i begyndelsen af 1980'erne – og noget om socialdemokratisk exceptionalisme i dansk samtidshistorie”, *Historisk Tidsskrift*, 105, hft. 2, s. 553-583; for den politiske baggrund for Danmarks tilslutning til Atlantpagten se: Thorsten Borring Olesen og Poul Villaume, *I blokopdelingens tegn. Dansk udenrigspolitikals historie 1945-1972* (Gyldendal, 2005), s. 111-118.

kratiske partier”. DKP og dets leder Aksel Larsen blev ikke inddraget i sådanne drøftelser. Atlantpagtpartierne og deres ledere udgjorde inden for denne ramme en særlig gruppering, som samarbejdede eller i det mindste holdt nøje kontakt om større sikkerhedspolitiske spørgsmål i relation til ikke alene atlantpagtens forpligtelser, men også i forhold til spørgsmål i forbindelse med den indre sikkerhed. Mens De Radikale stillede sig i opposition til atlantpagtmedlemskabet og de deraf følgende forsvarspolitiske beslutninger, er det straks betydeligt vanskeligere at danne et billede af, hvorvidt partiets ledelse var orienteret om eller deltog i drøftelser om sikkerhedsmyndighedernes organisation og virke.

Betoningen i atlantpagtpartiernes forbindelse til og engagement i efterretningsvirksomhed i efterkrigstiden er dog forskellig, idet bestræbelserne i f.eks. Arne Sejrs hemmelige efterretningsorganisation ”Firmaet” primært – men ikke udelukkende – var båret af borgerlige kræfter med politisk tilslutning fra atlantpagtpartiernes ledere. På den anden side udfoldedes AIC’s virksomhed udelukkende af den socialdemokratiske arbejderbevægelse.²⁵¹

---

251 Historikeren Wilhelm Christmas-Møllers bog *Obersten og kommandøren* om det danske efterretningsvæsen i de første år efter den 2. Verdenskrig var et af de første værker, som kastede lys på forholdet mellem de danske efterretningstjenester og dansk politik. Christmas-Møller, som selv havde en baggrund i den militære efterretningstjeneste, fremlagde den hypotese, at der bestod et særlig tæt forhold mellem efterretningsvæsenet og den socialdemokratiske ledelse. Wilhelm Christmas-Møller, *Obersten og kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-55* (Gyldendal, 1995), s. 7-12, 48-53. Christmas-Møller fandt, at sikkerhedsbevidstheden hos de socialdemokratiske ledere var særlig udtalt, dels på grund af, at partiet var statsbærende, dels på grund af at man efter befrielsen havde haft så mange kampe med kommunisterne om herredømmet i arbejderbevægelsen. *Ibid.*, s. 16. Han citerede en ledende efterretningsofficer for, at: “...Socialdemokratiet [var] faktisk det eneste parti, der havde forståelse for betydningen af de hemmelige tjenesters arbejde. Ved at lægge ryg til en efterretningsudvikling, der ikke altid var demokratisk, set fra en ideel synsvinkel, fik partiet et ansvar, der betød, at det senere og efter evne lagde låg på de skandaleagtige sager, som opstod med mellemrum.” *Ibid.*, s. 16. Andetsteds fremkom forfatteren med en lignende udtalelse – her primært med sigte på den militære efterretningstjeneste – om, at de borgerlige partier ifølge P. Mørch ikke havde tilsvarende forbindelser til og forståelse for den politiske betydning af e-arbejdet. *Ibid.*, s. 228. En betydelig modificering af denne tese om den eksklusive sammenhæng mellem Socialdemokratiet og efterretningstjenesternes udvikling er imidlertid nødvendig, selv om der næppe kan være tvivl om, at der i den socialdemokratiske inderkreds i den umiddelbare efterkrigstid var en betydelig interesse for og kontakt til udviklingen inden for landets sikkerhedsmyndigheder. Som anført bestod der således betydelige kontakter mellem atlantpagtpartierne om udviklingen inden for centrale sikkerheds- og alliancespørgsmål. Hertil kommer, at det formentlig er vigtigt at skelne mellem den militære og den politimæssige efterretningsvirksomhed. Endelig er der grund til at formode, at ledende borgerlige politikeres engagement i og

Visse særlige forhold gjorde sig dog gældende for den socialdemokratiske arbejderbevægelses forhold til kommunisterne og for de socialdemokratiske leders forhold til især den politimæssige sikkerhedstjeneste. Sådanne forhold kan have spillet en rolle i sammenhæng med, at det var under en socialdemokratisk regering, at atlantpagtpartierne i enighed skred til en omlægning af sikkerhedsmyndighederne og dannelsen af politiets efterretningstjeneste (PET).

For det *første* havde den socialdemokratiske arbejderbevægelse og dens tilhidsfolk på arbejdspladserne siden 1930'erne været i strid med kommunisterne om magten i de lokale fællesorganisationer, i fagforbundenes lokalafdelinger og i de enkelte fagforbund. Denne rivalisering havde allerede siden 1930'erne fundet organisatorisk udtryk i AIC's forløber Hovedorganisationernes Informations- og propagandaafdeling, HIPA, som de to fremtrædende socialdemokratiske ledere, Hans Hedtoft og H.C. Hansen, havde stået i spidsen for.²⁵² For det *andet* var der en betydelig informationsudveksling mellem de nordiske socialdemokratier i 1930'erne og 1940'erne, som væsentligt bidrog til at bestyrke og skærpe det socialdemokratiske trusselsbillede i forhold til kommunisterne.²⁵³ For det *tredje* havde danske socialdemokrater i 1930'erne haft tæt kontakt til partifæller fra bl.a. Tyskland, som kunne videregive deres erfaringer med hensyn til forsvaret af den demokratiske orden.²⁵⁴ En del af erfaringerne og synspunkterne fra forvaltningen af den indre sikkerhed i 1930'erne – bl.a. erfaringer fra Sikkerhedspolitiet – er formentlig videreført bl.a. i kraft af en personmæssig kontinuitet i den socialdemokratiske ledelse – først og fremmest omkring Hans Hedtoft og H.C. Hansen. Endelig bør som en *fjerde* faktor nævnes, at der senest fra besættelsestiden havde eksisteret nære personlige netværk mellem visse medarbejdere i PET og en kreds af socialdemokratiske politikere med berøring til AIC.

Der var mellem atlantpagtpartierne betydelig opmærksomhed i forhold til den indre sikkerhed og de politimæssige efterretningsopgaver. I tiden mellem 1948 og 1950 blev denne opmærksomhed og forventningen til, at det ville være nødvendigt at skride til skærpede tiltag, stadig større – ikke mindst under ind-

---

forbindelser til e-virksomhed bl.a. på baggrund af kildesituationen har været undervurderet. Se i øvrigt Kommissionens beretning, bind 5.

252 Rasmus Mariager og Klaus Petersen, "Socialdemokratiet og forholdet til DKP under den kolde krig", *Arbejderhistorie*, nr. 4, 2004, s. 55-76.

253 Se bl.a.: ABA, Hans Hedtofts arkiv, ks. 51: Arnfinn Vik brev til Hans Hedtoft, 22. november 1948; Klaus Petersen & Regin Schmidt, "Gemensam nordisk front. De nordiske socialdemokratiske arbejderbevægelser og deres anti-kommunistiske samarbejde under den kolde krig", s. 42-46.

254 Se iagttagelsen herom hos Henning Koch, *Demokrati – slå till*, s. 81-85, 328.

tryk at den tiltagende skærpelse af den kolde krig. Det kommunistiske kup i Tjekkoslaviet og påskekrisen i 1948 bidrog til at skærpe denne opmærksomhed over for kommunisterne og over for behovet for en effektiv efterretningstjeneste.²⁵⁵ Disse erfaringer gav stødet til, at den socialdemokratiske regering under Hans Hedtofts ledelse allerede fra 1948 iværksatte overvejelser om en reorganisation af den danske efterretningsvæsen og en skærpet politisk overvågning og registrering af de danske kommunister. Overvejelserne om en reorganisering førte dog først til konkret politisk handling i 1950.²⁵⁶ Dette arbejde blev i det store og hele videreført af den borgerlige VK-regering under Erik Eriksen (V) fra 1950 til 1953, der fuldførte reorganiseringen af efterretningstjenesterne og fik vedtaget femtekolonne-loven og i 1953 den nye grundlov. Netop lovgivningsarbejdet om femtekolonne-loven og om de sikkerhedsmæssige aspekter af grundlovsforarbejdet 1952-53 var da også genstand for et bredt samarbejde mellem atlantpagtpartierne.

Ved siden af denne politiske baggrund var der, som tidligere nævnt, en række overvejelser i Justitsministeriet om en reorganisering af politiets politiske overvågning og om et forbedret samarbejde med den militære efterretningstjeneste. I 1950 synes disse overvejelser om en effektivisering og reorganisering af efterretningsvæsenet at have fået ny aktualitet. Departementschef i Justitsministeriet Eivind Larsen, som havde været chef for Københavns opdagelsespoliti, og som under besættelsen havde været statsadvokat for særlige anliggender, var den centrale figur i disse overvejelser.²⁵⁷

Medlemskabet af Atlantpagten og dannelsen af Den Nordatlantiske Traktatorganisation (NATO) som militær samarbejdsorganisation har utvivlsomt bestyrket regeringen i dens overvejelser om den indre sikkerhed og om behovet for en effektiv efterretningssystemorganisation. Ifølge Ernst Brix' senere beretning skal justitsminister K. K. Steincke netop have henvist til Danmarks tilslutning til At-

255 Wilhelm Christmas-Møller, *Obersten og kommandøren*, s. 228-229, 76-77; om påskekrisen: Nikolaj Petersen, *Påskekrisen 1948*, s. 223-243; Bo Lidegaard, *I kongens navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-1958*, (København, 1996); Peer Henrik Hansen og Jakob Sørensen, *Påskekrisen 1948*; Thorsten Borring Olesen og Poul Villaume, *I blokopdelingens tegn*, s. 92-96.

256 Wilhelm Christmas-Møller, *Obersten og kommandøren*, s. 146-147, 210.

257 Vedr. Eivind Larsen se: Henning Koch, *Demokrati – slå til!*, s. 254 ff. Koch gør opmærksom på, at Eivind Larsen '...der havde haft sin faste gang på Rosenørns Allé, var i Staunings lommebog i 1939 blevet prioriteret som den mest ønskelige justitsminister.' Ibid., s. 255, s. 519, note 53; Henrik Stevnsborg omtaler de personlige forbindelser til Hans Hedtoft: Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938-47*, s. 107, 118; Christmas-Møller, *Obersten og kommandøren*, s. 210.

lantpagten, samt problemerne med REA's forhold til GE og til politikredsene.²⁵⁸ Hertil kom givetvis bekymringen over spionagesager i udlandet, bl.a. i USA hvor Rosenberg-sagen om udlevering af atomhemmeligheder til Sovjetunionen skabte røre. Endvidere føjede udbruddet af Koreakrigen den 25. juni 1950 ny alvor til de danske overvejelser. Endelig kan forhandlingerne om femtekolonneloven tidligt i 1950 have givet impuls til overvejelser på regeringsplan om, hvorvidt det nye lovkompleks om sådanne særlige politiske forbrydelser kunne give anledning til en ændring af efterretningsvæsnets organisation.²⁵⁹

Reformplaner

Meget tyder på, at der i den socialdemokratiske regering i foråret 1950 var en øget opmærksomhed på den indre sikkerhed. I såvel statsminister Hans Hedtofts som finansminister H.C. Hansens efterladte akter beror dokumenter, som afslører interesse for en reorganisering af de nationale sikkerhedsmyndigheder.²⁶⁰ På samme tid søgte Hedtoft efter en afløser for justitsminister Busch-Jensen. Valget faldt på K.K. Steincke, som også i 1930'erne havde været justitsminister. Steincke havde som justitsminister deltaget i reformen af og oprustningen af sikkerhedspolitiet i 1938 og været en udtalt kritiker af demokratiets modstandere. Hedtoft gjorde klart for Steincke, at alle større sager skulle forelægges ham. Steincke

258 JM, P.O.-sag: ”Redegørelse II fra politichef E. Brix I anledning af den af ham begærte tjenestemandundersøgelse som følge af de mod ham i ”Ekstrabladet” rejste ærefornærmende sigtelser”, 5. april 1957.

259 Justitsministeren meddelte den 8. november 1949 regeringen, at der nu forelå et oplæg til femtekolonnelov fra dels en kommissionsbetænkning, dels beretning fra et folketingsudvalg: ABA, Socialdemokratiets Arkiv, kasse 1565, ministermøder 1947-50: ”129. møde, 8.11. 1949”. Sagen kom frem på ministermødet igen i februar og marts 1950: Ibid.: ”142. møde, 20.2. 1950” samt ”145. møde, 7.3. 1950”.

260 ABA, H. Hedtofts arkiv, ks. 50/9: P. Lunding & A. Haslund: ”Reorganisation af landets efterretningstjeneste”, 21. juni 1950; ibid.: ”Om sikkerhedstjenestens organisation”, u. dato, u. forf., 8 s.; Ibid.: ”PM vedrørende de civile og militære opgaver, som der løses af efterretningstjenesten”, 21. juni 1950; ibid.: div. materiale om den norske efterretningsorganisation, om rigspolitichefens efterretningsafdeling, oversigt over udgifter vedr. efterretningsvæsen 1949-50, ibid., ks. 50/10: ”Rigspolitichefens beretning nr. 2-4, 1950”; ABA, H.C. Hansens arkiv, ks. 21/6: Den nationale sikkerhedstjeneste, udat., ni s.; ibid., ks. 21/11: Notat om eksilregering, udat.; ibid., ks. 21/13: Opbygningen af en dansk sikkerhedstjeneste 1950, udat. u. forf.; ibid., ks. 21/15: B's planer for et hemmeligt politi (om det tyske sikkerhedspoliti).

Justitsminister K.K. Steincke er først og fremmest kendt for sit virke som socialminister og for socialreformen fra 1933. Steincke var imidlertid tillige justitsminister fra 1935 til 1939. Hans tid som justitsminister var karakteriseret ved en hård linje over for antidemokratiske bevægelser, hvortil han regnede kommunisterne. Det var formentlig denne baggrund og hans rolle i dannelsen af Sikkerhedspolitiet i 1939, som bevægede statsminister Hans Hedtoft til at udnævne Steincke til justitsminister i 1950 med den udtrykkelige opgave at finde en nyordning for politiets efterretningsopgaver (Polfoto).

gik ind på vilkårene og tiltrådte som justitsminister den 4. marts 1950. At der var tale om en bunden opgave, fremgår af, at Hedtofts aftale med Steincke lød på højst to år.²⁶¹

Det er i sammenhængen klart, at af de sager, som Steincke skulle afstemme med Hedtoft, var den vigtigste utvivlsomt styrkelsen af REA som et særligt sikkerhedspoliti med ansvar for kontraspionage og indre trusler. Hertil kom femtekolonnenloven, som Steincke som en af sine første embedshandlinger fremlagde for Folketinget i maj 1950.

Det kan i denne sammenhæng være værd at citere Steinckes erindringer i en passage, hvor han omtaler sine foredrag og taler om demokratiet før sin udnævnelse, og hvori han diskuterede:

²⁶¹ Tage Kaarsted, *De danske ministerier 1929-1953. Et hundrede politisk-historiske biografier* (København, 1977), s. 408-410; Jacob Christensen, *K.K. Steincke*, s. 298-300; K.K. Steincke, *Påen igen*, (Fremad, 1954), s. 130-132; for 1930'erne se s. 67-68, udnævnelsen s. 124-126.

“...demokratiets magtmidler til brug for dets selvforsvar overfor dem, der netop vil udnytte de demokratiske frihedsrettigheder til at forberede vold og borgerkrig for at tilintetgøre selve demokratiets grundlag, en undersøgelse der kommer ind på problemer som en særlig straffelovgivning til værn for statens sikkerhed, en 5-kolonne Lovgivning o.s.v., problemer der jo er særlig aktuelle efter sidste verdenskrig.”²⁶²

Og videre hedder det:

“Dansk demokrati er i sin lammefromhed bange for at slå til – at skabe ‘martyrer’, som det så kønt, men falsk hedder – enddog slå til overfor en endnu farligere diktaturbevægelse som den fjernstyrede kommunisme...”²⁶³

Der var således politiske interesse for en reform af sikkerhedstjenesten, som formentlig var afstemt med de enige atlantpagtpartier. Endvidere spillede Justitsministeriets departementschef Eivind Larsen en central rolle i overvejelserne. Ved sin tiltrædelse drøftede Steincke på et møde med Hedtoft og departementschef Eivind Larsen sidstnævntes forslag til en reorganisering af de civile og militære tjenester.²⁶⁴ Samtidig synes Steincke at have rettet sin opmærksomhed mod en kortlægning af erfaringerne fra 1939-40. I et dokument med titlen ”Sikkerhedspolitiet” opstillede Steincke maj-juni 1950 en liste over de oplysninger, som han havde samlet. Disse små stikordsoptegnelser over forløbet viser, at Steincke var af den opfattelse, at man i 1940, trods verserende overvejelser om efterretningsmæssige foranstaltninger med henblik på en forestående besættelse, havde været for svag i ledelsen af Justitsministeriet og af Sikkerhedspolitiet.²⁶⁵ Denne materialesamling og Steinckes kommentarer viser, at justitsministeren gjorde sig nogle af de samme overvejelser, som regeringen gjorde i 1940, hvor landets sikkerhed var truet af en indre og en ydre fjende.

Steincke noterede sig på sin liste over baggrundsmateriale Elmquists cirku-lære af 31. maj 1947 som ”det nuværende grundlag for politisk efterretningsvirksomhed, herunder om rigspolitichefens central” (dvs. REA). Det samme gjaldt

262 K.K. Steincke, *På den igen*, s. 110.

263 *Ibid.*, s. 187.

264 JM, P.O.-sag: Eivind Larsen, notat, 19. april 1951.

265 PET, ujournaliseret: Steincke: Sikkerhedspolitiet, 29. maj 1950. Der er givetvis tale om den 29. juni 1950, da der i listen omtales et notat af 6. juni 1950.

justitsministerens cirkulære af 11. juni 1947 om ”...de hemmelige kartoteker. Tilintetgjort?”. Endelig føjede han til listen ”Den ganske utilfredsstillende `grønne` redegørelse af 6/6 50 til mig” og ”Svensk pjece om 5-kolonne og demokratiets selvforsvar”.²⁶⁶ Sidstnævnte pjece var et optryk af en række artikler i Dagens Nyheter i tiden fra 18. marts til 1. april 1950 ved den politiske hovedredaktør Leif Kihlberg. Man finder her Steinckes påtegning uden på omslaget med angivelse af sidehenvisninger for temaer som: Wollweber, sabotagegrupper, fredskampagner, femtekolonne, nøglestillinger og endelig regeringsopgaver.²⁶⁷

Steincke havde markeret kapitlet om regeringen og sikkerhedstjenesten, hvor Kihlberg bl.a. omtalte manglende oplysninger og behovet for klare retningslinjer sanktioneret af regeringen. Ministeren havde ligeledes interesseret sig for de passager, hvor forfatteren understregede behovet for at styrke, specialisere og uddanne sikkerhedspolitiet. Det samme gjaldt passagen med omtalen af de muligheder, som fandtes i at inddrage fagbevægelsen og hjemmeværnet i bekæmpelsen af femtekolonnen.²⁶⁸

Status i REA

En række efterladte papirer fra denne periode viser, at Justitsministeriet havde forsøgt at gøre status om det eksisterende efterretningsspolitis ressourcer og organisation. En af statsadvokat Alex Haslund udarbejdet oversigt fra 1950 over REA's arbejde og ressourcer henviste til Justitsministeriets cirkulære af 31. maj 1947 som grundlaget for arbejdet og for tjenestens organisation. Modsat under Sikkerhedspolitiet udgjorde personalet i REA og ude i politikredsene ikke et selvstændigt korps med eget normativ, men var en del af politiet under rigspolitichefen. Arbejdet blev ledet og koordineret fra REA's Centralafdeling, som pr. 1. juni 1950 rådede over 45 medarbejdere, hvoraf de 29 var kriminalfolk og resten kontor- og hjælpepersonale. Københavns Politis Afdeling E rådede ud over chefen – statsadvokat Alex Haslund – over 14 kriminalfolk og to kontormedarbejdere. Desuden rådede tjenesten blandt politiet rundt i landets politikredse over en række kontaktfolk, som var understillet den lokale politimester. Kun

²⁶⁶ Ibid. Der ses ingen henvisning til beslutningen i 1948 om registrering af kommunisterne.

²⁶⁷ PET, ujournaliseret; Bilag 8: Leif Kihlberg, *Den ryske agenturen i Sverige* (Nordstedts, Stockholm, 1950). De nævnte temaer er udførligt behandlet i Kommissionens beretning, bind 6.

²⁶⁸ Ibid., s. 49-53.

ti kriminalfolk – fra større provinsbyer som Århus, Aalborg, Esbjerg, Odense og Aabenraa – arbejdede udelukkende med efterretningsopgaver. Politikredsene uden for København var inddelt i ni større distrikter, som hver anden måned modtog besøg af to kriminalbetjente fra Centralafdelingen.²⁶⁹

REA varetog et nært samarbejde med en række andre myndigheder. Det gjaldt som nævnt GE. Man havde også kontakt til Fremmedpolitiet, som dagligt rapporterede til REA om hvilke visumpligtige personer, der var meddelt indrejsetilladelse. REA havde fra de vigtigste grænseovergangssteder sikret sig oplysninger om visse nærmere angivne personers ind- og udrejse til og fra Danmark. Siden 1948 havde der eksisteret et samarbejde med efterretningsmyndighederne i Norge og Sverige, som man afholdt regelmæssige møder med. Der var også etableret et samarbejde med de hollandske og belgiske myndigheder.²⁷⁰

I Justitsministeriets cirkulære af 31. maj 1947 hed det ganske vist, at registrering ikke måtte finde sted alene på grundlag af en persons lovlige politiske virksomhed. Det fremgik dog (jf. Justitsministeriets meddelelse af 4. maj 1948), at man var i færd med at opbygge et arkiv med et centralt register samt en række specialregistre.²⁷¹ Organisationen var fordelt i grupper, som helligede sig visse særlige arbejdsområder, deriblandt DKP, antikommunistisk virksomhed, nazistisk virksomhed, femtekolonnevirksomhed, spionage m.m. Der var tale om et ganske betydeligt virkefelt ud over arbejdet med overvågning af våbenlovgivning, uniformsloven og kontrollen med oprettelsen af private radiosendere samt undersøgelser vedrørende udlændinges erhvervelse eller lejemaal af fast ejendom i Danmark.²⁷² Kortlægningen af efterretningstjenestens aktiviteter og ressourcer tog ikke mindst sigte på en betydelig udvidelse – først og fremmest mandskabsmæssigt.²⁷³ Man sigtede højt med en plan om en personaleudvidelse i Centralafdelingen på 50 % og en udvidelse i Københavns Politis Afdeling E på 100 %.²⁷⁴

269 PET, ujournaliseret: Rigspolitechefens efterretningsafdeling: u. titel (redegørelse), 2. juni 1950. Påtegnet med blyant: ”Haslunds redegørelse af 2.6. 50.”

270 Ibid.

271 Ibid.

272 Ibid., s. 3, 6.

273 PET, ujournaliseret: Rigspolitechefens efterretningsafdeling: u. titel (redegørelse), 2. juni 1950. Påtegnet med blyant: ”Haslunds redegørelse af 2.6. 50.”, s. 6.

274 PET, ujournaliseret: U. forf., u. dato [juni, 1950]: ”Personalet i rigspolitechefens efterretningsafdeling”.

Udkast til en reorganisering

Ud over en ressourcemæssig oprustning og overvejelserne om en reorganisering og effektivisering havde man også berøring til samarbejdet med Generalstabens Efterretningssektion. En del af baggrunden for overvejelserne om en ny ordning for efterretningstjenesten var de fremkomne gensidige besværinger mellem REA på den ene side og Generalstabens Efterretningssektion på den anden. Visse kompetencestridigheder havde gjort sig gældende siden styrkelsen af REA's indsats på kommunistovervågningen i 1948. Der var ikke mindst betydelige problemer med hensyn til kontraspiration.²⁷⁵

I april 1948 var der blevet afholdt et møde mellem departementschef i Justitsministeriet, Eivind Larsen, chefen for REA, statsadvokat Hoff, og fra GE general Møller og kaptajn Winkel om problemerne. Tvivlsspørgsmålene forblev dog uløste i en tid, indtil der fra forsvarets side blev spillet ud med et forslag til en reorganisering, som indebar en aftale mellem forsvarsministeren, justitsministeren, udenrigsministeren og statsministeren. Herved skulle arbejdsdelingen præciseres, og der skulle etableres en civil efterretningskoordinator fra f. eks. Statsministeriet. En del dokumenter i kommandør Mørchs embedsarkiv tyder således på, at man i Generalstabens og Marinens Efterretningsektioner fra 1949 og intensivt mellem foråret og sensommeren 1950 gjorde sig organisatoriske overvejelser om forholdet til REA's arbejdsfelt.²⁷⁶ Mørch søgte i en længere redegørelse fra 1950 at understrege, at politiets sikkerhedsmæssige opgaver kun udgjorde en del af de samlede efterretnings- og sikkerhedsmæssige opgaver.²⁷⁷

Mørch gjorde gældende, at Rigspolitiet ikke havde holdt aftalen fra april 1948, og påpegede, at klarhederne i kompetencefordelingen kunne skabe et uheldigt indtryk hos de udenlandske samarbejdspartnere. Han foreslog, at der dannedes

²⁷⁵ Se Kommissionens beretning bind 5.

²⁷⁶ RA, FE, Mørchs embedspapirer, pk. 2, læg 22: "Disposition", udat., u. forf. to s. Det fremgår af indholdet, at det er blevet til mellem 1948 og 1950, formentlig i 1949. Papiret er en skitse til et dokument, som opstiller de militære klagepunkter over REA og et "konstruktivt forslag til en nyordning". Se også sammesteds: "P.M. vedrørende indenrigstjenesten", 7. september 1949, hvori militæret gjorde krav på, at den militære indenrigstjeneste skulle varetage kontraspiration og bl.a. indtrængen i 5. kolonneorganisationer.

²⁷⁷ RA, FE, Mørchs embedspapirer, pk. 2, læg 22: "Redegørelse for den militære efterretningstjenestes (generalstabens og marinestabens efterretningssektioner) udvikling siden den 5. maj 1945 med henblik på samarbejdet med rigspolitiet", udat., u. forf. (er formentlig forfattet af P. A. Mørch), s. 21.

et snævert koordinationsudvalg, hvis direktiver skulle fastsættes af regeringen, og som skulle bestå af repræsentanter for både forsvar, udenrigstjeneste og rigspoliti. Mørch foreslog, at man indkaldte til drøftelse af sagen på et møde mellem statsministeren, udenrigsministeren, justitsministeren, forsvarsministeren og værnscheferne.²⁷⁸

Tankerne blev udfoldet i et notat af 7. marts 1950, i hvilket forfatteren – formentlig Mørch – opsummerede sin organisatoriske tænkning. Mørch ønskede retningslinjer med hensyn til den militære kontraspionages og politiets sikkerhedsvirksomheds kompetencer vedrørende kommunistisk virksomhed.²⁷⁹ Desuden skulle Rigspolitichefens Efterretningstjeneste ændre navn til sikkerhedstjeneste, og politiets udenlandske forbindelser indskrænkes til udenlandsk politi, mens ”e-mæssige” forbindelser skulle – med henvisning til Norge og Sverige – gå gennem den militære efterretningstjeneste.²⁸⁰ Den 20. maj sendte Generalkommandoen og Søværnet et brev til forsvarsministeren efter disse retningslinjer.²⁸¹

Samarbejdsproblemerne blev belyst fra REA's synsvinkel i en 11 sideres redegørelse fra statsadvokat Haslunds hånd. På grundlag af egne dagbogsoptegnelser redegjorde han for koordinationsmøderne med ledelsen af GE – Mørch og Schou – og for, hvordan GE efter hans opfattelse undlod at informere REA om væsentlige forhold og i det hele taget søgte at trænge sig ind på REA's arbejdsområde.²⁸² Ifølge Haslund forblev der vanskeligheder i den gensidige information, og der var stadig rivalisering om kontakter, meddelere (specielt inden for hjemmevernet) og kontakterne til udenlandske myndigheder. Hovedanstødsstenen var, at GE efter REA's opfattelse trængte ind på politiets enemærker med hensyn til overvågning af kommunisterne.²⁸³ Haslund fastholdt, at GE's naturlige

---

278 Ibid., s. 21-22.

279 Ibid.

280 Ibid.

281 RA, FE, Mørchs embedspapirer, pk. 2, læg 22: Skrivelse fra generalkommandoen og søværnet til forsvarsministeren, 20. maj 1950.

282 RA, FE, Mørchs embedspapirer, pk. 2, læg 22: ”Redegørelse for forholdet mellem GENERALSTABENS EFTERRETNINGSSEKTION og POLITIETS EFTERRETNINGSADFDELING, REA 273. 1950”, (forf. A. Haslund). Se også dokumentet i: PET, ujournaliseret: ”Redegørelse for forholdet mellem Generalstabens Efterretningssektion og Politiets Efterretningsafdelinger, REA 273. 1950”. Forfatteren er her angivet som rigspolitichefen i ministerens læg m. oversigt o. bilag: PET, ujournaliseret: ”Sikkerhedspolitiet I Afd., Steincke 13.6. 50”. Af dokumentet fremgår imidlertid, at det er forfattet af REA's fungerende leder siden august 1949 – dvs. statsadvokat Alex Haslund.

283 Ibid., s. 10.

virkefelt inden for kontraspirationen måtte begrænses til militæret, dets personel og militære og halvmilitære virksomheder og institutioner samt afsløring af egentlig militær spionage, og at GE's opretholdelse af et kommunistkartotek var et unødvendigt dobbeltarbejde.²⁸⁴

Justitsministeren noterede i sin bilagsliste en kommentar ved henvisningen til dette dokument: ”Tåbelig dobbeltarbejde, utrolig illoyalitet osv. fra G.E.'s side”.²⁸⁵ Utvivlsomt har ministeren i denne sammenhæng støttet sig til departementschef Eivind Larsens vurdering. I det hele taget er der grund til at formode, at departementschefen, som selv havde betydelige erfaringer på sikkerhedsområdet fra før og under krigen, var en vigtig udfarende kraft bag arbejdet for at styrke politiets efterretningsorganisation. Det skal tilføjes, at rivaliseringen skyldtes, at GE traditionelt havde haft til opgave at bekæmpe ulovlig efterretningsvirksomhed i Danmark, mens REA's opgaver havde været begrænsede. Som det fremgår af Kommissionens beretning bind 6, opdagede GE i 1945, at danske kommunister bistod de sovjetiske tjenester med at udøve militærspionage, mens REA's ledelse med henvisning til Justitsministeriets holdning afviste at deltage i kontrapionagevirksomheden. GE iværksatte en overvågning af DKP, hvilket i 1947 blev sanktioneret af den socialdemokratiske forsvarsminister. GE's optræden skal således ses i lyset af sektionens traditionelle indsats og politiets tilbageholdende indstilling efter krigen.

Haslunds redegørelse var blevet til på opfordring af Justitsministeriet og er dateret den 27. marts, dvs. tre uger efter Steinckes tiltræden som justitsminister den 4. marts 1950. Den militære efterretningstjenestes stillingtagen afspejler formentlig, at man har erkendt og accepteret, at den stigende politimæssige efterretningsindsats over for femtekolonnespørgsmål og over for kommunisterne var nødvendig. Efter marts 1950 synes det således, at initiativet igangsat af Steinckes tiltræden og med departementschef Eivind Larsen som drivende kraft er overgået til Justitsministeriet.²⁸⁶

I begyndelsen af juni syntes man at være på vej fra refleksion til handling med hensyn til en reform af REA. I et strategipapir fra begyndelsen af juni konstaterede Eivind Larsen (på baggrund af Haslunds redegørelse) den utilfredsstillende

284 Ibid., s. 10-11.

285 PET, ujournaliseret: "Sikkerhedspolitiet I Afd., Steincke 13.6. 50".

286 RA, FE, Mørchs embedspapirer, pk. 2, læg 22: "Referat af møde i justitsministeriet, den 21. september 1950 kl. 10.00", 22. september. 1950, seks s. Eivind Larsens bemærkninger. Se også Kommissionens beretning bind 6.

situation i REA. Han foreslog i stedet samlingen af et ministerielt sikkerhedsudvalg for at tilrettelægge sikkerhedstjenestens virke, koordinere sikkerhedsarbejdet og ”organisere strategien og taktikken vedrørende den politisk betonede kamp mod kommunismen.” Han udkastede videre den tanke, at man skulle samle den politimæssige og militære (dvs. for sidstnævntes vedkommende den indenlandske afdeling) sikkerhedstjeneste under en chef, men med to souschefer for de to afdelinger og som bindeled til ministerudvalget.²⁸⁷

Der var altså tale om ideer, som knyttede an til Mørchs organisatoriske forestillinger, men med betydelig stærkere vægt på en enhedstjeneste og med bredere perspektiver med hensyn til indsatsen mod især kommunismen.

Den 8. juni orienterede Steincke på ministermødet sine ministerkolleger om sikkerhedstjenesten og dens forhold, som det kursorisk hedder i ministermødeprotokollen. Det blev besluttet, at et lille *ad hoc* ministerudvalg bestående af statsminister Hedtoft, udenrigsminister Gustav Rasmussen, forsvarsminister Rasmus Hansen og justitsminister Steincke skulle varetage den nærmere behandling af sagen.²⁸⁸ Det vides endvidere, at ministermødet gav tilslutning til grundprincippet i reformen – dannelsen af et sikkerhedsudvalg og sammenslutningen af de to tjenester under én chef – således som skitseret i Eivind Larsens papir.²⁸⁹

K. K. Steincke greb nu sammen med forsvarsminister Rasmus Hansen i forlængelse af regeringens beslutning den 8. juni fat om samarbejdsproblemet, idet de instruerede fungerende politiinspektør Haslund og oberstløjtnant Lunding om at udarbejde en betænkning til brug for regeringens indre overvejelser om en nyordning af sikkerhedsmyndighederne. Grundlaget for betænkningen var departementschef Eivind Larsens udkast til en nyordning. Mandatet var begrænset til kompetencefordelingen. Hovedprincipperne i udkastet – dannelsen af et sikkerhedsudvalg under regeringen og sammenslutningen af de to tjenester under en fælles chef – var som nævnt allerede stadfæstet i et ministermøde.²⁹⁰ Betænkningen lagde ud med at afvise et af de arbejdsområder, som efter Eivind Larsens udkast var henvist til ministerudvalget for sikkerhedsspørgsmål,

287 PET, ujournaliseret: ”Om sikkerhedstjenestens reorganisation”, u. dato. Forfatteren var, fremgår det af Steinckes omslag, Eivind Larsen. Ud for omtalen af en central chef var noteret i blyant ”Hermann”. Dvs. landsdommer Povl Hermann.

288 ABA, Socialdemokratiets Arkiv, kasse 1565: ”162. ministermøde, 8.6. 1950”.

289 PET, ujournaliseret: Redegørelse fra Haslund & Lunding (u. titel), 21. juni 1950.

290 PET, ujournaliseret: Redegørelse fra Haslund & Lunding (u. titel), 21. juni 1950. Det må dreje sig om ministermødet den 8. juni 1950, jf. ovenstående.

nemlig den ”politisk betonede kamp mod kommunismen” i form af oplysningsvirksomhed.²⁹¹ Det, Haslund og Lunding hermed sagde, var, at den militære og politimæssige gren af efterretningstjenesten ikke havde noget at gøre med den politiske kamp mod kommunisterne.

For så vidt angik politiets efterretningsopgaver henviste betænkningen til behovet for gennemførelsen af det, der betegnedes som security-tanken. Hermed mentes, at den politimæssige efterretningstjeneste skulle påtage sig ansvaret for person- og dokumentetsikkerheden i staten (bortset fra Forsvarsministeriet og militære organer). Inden for livsvigtige virksomheder (virksomheder af strategisk interesse), offentlige værker, transport og kommunikation skulle REA i samarbejde med ledelse og faglige organisationer påtage sig ansvaret for værnet mod og kortlægningen af en eventuel femtekolonne. Overvågning af fremmede repræsentationer var ligeledes klart en politiopgave.²⁹² Forfatterne var enige i behovet for en udvidet registrering:

“For saa vidt der herved tænkes paa en mulighed for registrering af personer ud over de ved justitsministeriets fortrolige cirkulære af 31. maj 1947 fastsatte rammer, hvorefter registrering ikke maa finde sted alene paa grundlag af en persons lovlige, politiske virksomhed, kan referenterne give tilslutning til, at en saadan udvidet registrering maa skønnes absolut nødvendig til bekæmpelse af 5. kolonne virksomhed og yderliggaaende politisk infiltration i officielle institutioner m.v. Det har her vist sig, at cirkulærets stive regel paa dette punkt har været hæmmende for et effektivt efterretningsarbejde, og en ændring af cirkulæret maa skønnes paakrævet allerede nu, idet man næppe bør afvente gennemførelsen af det fremsatte lovforslag til ændring af straffeloven (5. kolonne loven).”²⁹³

Haslund og Lunding kunne tilslutte sig, at det måtte være en politiopgave at udfolde et systematisk studium af kommunistisk strategi og taktik og at indsamle oplysninger om den internationale kommunisme i såvel dens legale som illegale former.

Af interesse er også, at betænkningen gav tilslutning til, at der i fredstid blev etableret en filial i udlandet med henblik på ”sikring af efterretningstjenestens livsvigtige arkivmateriale ved anbringelse af fotografiske gengivelser paa et pas-

---

²⁹¹ Ibid., s. 2.

²⁹² Ibid., s. 6-8.

²⁹³ Ibid., s. 8.

sende sted i udlandet”²⁹⁴ Referenterne anbefalede, at efterretningstjenesten ikke skulle påtvinges for faste rammer med hensyn til at samarbejde med arbejdsgivere, fagforeninger eller med hensyn til at etablere et net af civile meddelere. Også for så vidt angik samarbejdet med fremmede efterretningstjenester, anbefalede referenterne, at man udstak ret vide rammer. Afslutningsvis gjordes der opmærksom om, at de nye opgaver ville kræve en personaleudvidelse i REA med mindst 10-15 nye medarbejdere og tilsvarende for Københavns Politis Efterretningsafdeling.²⁹⁵

Den 29. juni forelå der fra Eivind Larsen en indstilling til ”Den nationale sikkerhedstjeneste”. Arbejdsopgaverne for den politimæssige sikkerhedstjeneste omfattede indsamling af ”alle oplysninger” om yderligtgående, evt. revolutionære partier, alle aspekter af femtekolonne-virksomhed, udenlandske legationer og missioner, spionage, sabotage og ulovlige strejker, illegal kurervirksomhed mellem Danmark og udlandet, politiske trusler og attentater, våben- og radiosager, flygtningespørgsmål samt mindretalsspørgsmål i Sønderjylland. Til støtte skulle etableres en teknisk afdeling og en kartoteksafdeling, som – bl.a. ved inddragelse af erfaringer fra udlandet – skulle opbygge et centralt hovedkartotek, arbejdskartoteker mv. Endelig skulle der etableres en teoretisk planlægningssektion med den opgave at studere og klarlægge yderligtgående, revolutionære partiers historie og arbejdsmetoder på grundlag af dansk og udenlandsk materiale. Ressourcemæssigt sigtede man på en udvidelse af antallet af politimæssige efterforskere i REA fra 27 til 45. Også kontorpersonalet på 17 personer måtte udvides. Lederen af den politimæssige efterretningstjeneste skulle bistås af en souschef dvs. en jurist med kendskab til politiforhold. Hertil kom en jurist – politifuldmægtig – som leder af det indenlandske efterretningsarbejde samt en kriminalkommissær som umiddelbar personalechef for politipersonalet. Man anslog, at disse udvidelser ville kræve en forhøjelse af budgettet på 250.000 kr. således at udgifterne steg fra de hidtidige 800.000 kr. om året til 1.050.000 kr.²⁹⁶

Koreakrigens udbrud den 25. juni 1950 kastede en alvorlig slagskygge ind over dansk sikkerhedspolitik. På Det udenrigspolitiske Nævns møde den 29. juni stod det allerede klart for mange, at krigen i Det Fjerne Østen hensatte Vesteuropa,

294 Ibid., s. 9-10. Citat s. 10.

295 Ibid., s. 8-9. Vedrørende PET's sikkerhedskopiering af arkivet, se Kommissionens beretning bind 3 om PET's virksomhed 1968-1989.

296 PET, ujournaliseret: Den nationale sikkerhedstjeneste, 29. juni 1950, påtegnet: E.L. samt ”justitsministeren”.

herunder Danmark, i en endnu mere udsat position end førhen. Denne situation foranledigede Ole Bjørn Kraft (KF) til at spørge statsminister Hans Hedtoft, hvorvidt man nu var helt tryk ved den danske efterretningstjenestes effektivitet, idet denne jo var opdelt i to adskilte afdelinger.

Hedtoft benyttede sig af denne anledning til at orientere nævnet om regeringens reorganiseringssplaner, og om at der var nedsat et regeringsudvalg til at forfølge sagen. Statsministeren var ikke tilfreds med samarbejdet mellem den civile og militære efterretningstjeneste. Han forudså i stedet en ordning, hvor den militære tjeneste fremover kun skulle varetage den rent militære oplysningsvirksomhed, mens de øvrige opgaver blev henlagt under en fælles chef, som under sig skulle have en politimæssig og en militær sektion. De indsamlede efterretninger skulle ledes videre til en snæver kreds af ministre, som skulle have beføjelse til at instruere chefen for efterretningstjenesten om gennemførelsen af særlige opgaver. Denne oplysning blev hilst velkommen af Ole Bjørn Kraft, som yderligere opfordrede til at fremskynde efterretningstjenestens reorganisering.²⁹⁷ Der var således blandt atlantpagtpartierne tilslutning til regeringens bestræbelse på at styrke efterretningstjenesten.

Hvad de nævnte særlige opgaver kunne være, fremgik af et andet spørgsmål til statsministeren om, hvorvidt man var parat til at indlede straffesag mod Land og Folk for avisens forvrængede udlægning af de alvorlige internationale begivenheder. Hedtoft tilsluttede sig kritikken af Land og Folks reportager og ønskede om en straffesag. Han oplyste, at regeringen havde drøftet dette spørgsmål, men at regeringens juridiske rådgivere havde ment, at sagen ikke kunne føres til doms. Det rettede man sig efter, idet Hedtoft tilføjede, at hvis der skulle foreligge en mulighed for at gennemføre et sagsanlæg, ”ville der blive slået til.”²⁹⁸ Da Jørgen Jørgensen (RV) til Hedtofts bemærkninger oplyste, at Aksel Larsen skulle tale på et bestemt møde samme dag, var statsministerens svar, at ”efterret-

297 RA, UM: ”Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 29. juni 1950, kl. 16.00”. Foruden de fire oprindelige ministre med ansvar for reorganiseringen af tjenesten nævnte Hedtoft nu også finansministeren, H. C. Hansen, som deltager i disse overvejelser. Ibid.

298 Ibid. Det var hensigten med femtekolonne-loven at kriminalisere visse former for publicistisk virksomhed, som usandfærdigt tillagde regeringen visse synspunkter eller handlinger. Disse bestemmelser blev dog ændret ved lovens behandling i 1951 efter pres fra bl.a. Danske Dagblades fællesforening. Se K.K. Steincke: *På en igen*, s. 112-113, 187. Rigsdagstidende, 1951-52. Landstinget, sp. 796-797 (Steincke).

ningstjenesten ville holde øje med den slags møder”. Hertil er der ikke i referatet anført kommentarer.²⁹⁹

Den 1. juli 1950 modtog departementschef Eivind Larsen besked fra Steincke om, at regeringen – dvs. de fire sikkerhedsministre – den foregående dag havde godkendt nyordningen. Man havde accepteret Steinckes forslag til ledelsesgruppe. Der blev knyttet kontakt til landsdommer Povl Hermann, som gav et foreløbigt tilsagn. Da det stod klart, at det var på plads med Lunding, kunne man tage kontakt til politikommandør Ernst Brix, som gav tilsagn den 4. juli.³⁰⁰

Ernst Brix var i 1945 politimester i Aabenraa og tillige konstitueret politikommandør for Sydjylland. Han blev i 1950 blev udnævnt til vicepolitichef og chef for PET. Som chef for PET søgte Brix at sikre embedet en privilegeret stilling med adgang til regeringens centrale ministre, samtidig med at han søgte at centralisere beslutningerne i tjenesten omkring dennes juridiske ledelse. Brix lagde stor vægt på PET's rolle i det internationale efterretnings samarbejde og søgte at fremme det internationale samarbejde over for de såkaldte frontorganisationer. Allerede kort efter sin tiltræden løb Brix ind i samarbejdsvanskeligheder med kriminalassistent Christian Madsen, som snart efter forlod PET uden dog at opgive forbindelsen til tidligere kolleger. Fra 1956-57 eskalerede Brix' interne problemer. Efter sin afgang fra PET blev han i 1960 udnævnt til politimester i Gentofte (Arbejdermuseet/ABA).

Rekonstruktionen af Hedtofts mundtlige instruks til den nye PET-chef må støtte sig til Brix' efterfølgende påberåbelse af de aftaler, som blev indgået ved hans ansættelse. Gentagne gange senere gjorde Brix således gældende, at han ved sin ansættelse var blevet tilkendegivet, at han havde direkte referat til enhver af ministrene, således at referatet af en given sag skulle fremføres over for den pågæl-

299 RA, UM: "Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 29. juni 1950, kl. 16.00".

300 PET, ujournaliseret: "Notat, Eivind Larsen, 17.7. 1950". At der må have været tale om en godkendelse af de fire sikkerhedsministre fremgår af, at Hedtoft først den 11. juli informerede ministermødet om nyordningen, jf. ABA, Socialdemokratiets Arkiv, kasse 1565: "167. ministermøde, 11.7. 1950".

dende minister, og ikke gennem Justitsministeriet.³⁰¹ Der var i så fald tale om et stærkt mandat, idet Brix kunne forelægge sager uden om sin departementschef og minister. Konstruktionen er forklarlig i sammenhæng med ønsket om at etablere en overordnet national sikkerhedschef med reference til Regeringens Sikkerhedsudvalg.

I dagene 7.-11. juli 1950 forhandlede departementschefen med finansminister H.C. Hansen om finansieringen af nyordningen.³⁰² Den 11. juli orienterede statsminister Hans Hedtoft ministermødet om den påtænkte nyordning af efterretningstjenesten og om de personelle planer med hensyn til Hermann, Lunding og Brix.³⁰³ Bortset fra, at der var visse problemer med at få Lunding frigjort, var kabalen næsten på plads den 14. juli, hvor Eivind Larsen på Steinckes opfordring redegjorde for status for statsminister Hans Hedtoft.³⁰⁴

På et møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 1. august 1950 kunne Hedtoft nu i mere endelig form redegøre for regeringens reorganisering af sikkerhedstjenesten til en organisation med to afdelinger: en civil og en militær med én overordnet chef. Han oplyste også, at cheferne ville blive Brix og Lunding, mens den overordnede chef ville blive landsdommer Hermann. Igen modtog han Ole Bjørn Krafts anerkendelse for at have bragt sikkerhedstjenesten i orden. Kraft ville i øvrigt også gerne vide, om det var hensigten at bringe resultaterne af efterretningstjenestens undersøgelser til nævnets kundskab. Hedtofts svar var lidt forbeholdent. Oplysninger af teknisk karakter ville tilgå de højere embedsmænd, mens oplysninger af politisk karakter ville tilgå et regeringsudvalg bestående af statsministeren, udenrigsministeren, forsvarsministeren og justitsministeren. Men som Hedtoft bemærkede: ”Hvad der var af virkelig betydning ville blive meddelt de politiske partier”.³⁰⁵ Her har statsministeren sikkert tænkt på traditionen for, at regeringen til tider uformelt konsulterede lederne af ”de demokratiske partier” om centrale politiske spørgsmål. Bemærkningen kan umiddelbart også

301 PET, ujournaliseret: læg vedr. statsministeriets cirkulære af 23. april 1952, Brix til kt. ch. Heide-Jørgensen, 26. februar 1952, s. 2.

302 PET, ujournaliseret: ”Notat, Eivind Larsen, 17.7. 1950”.

303 ABA, Socialdemokratiets Arkiv, kasse 1565: ”167. ministermøde, 11.7. 1950”.

304 PET, ujournaliseret: ”Notat, Eivind Larsen, 17.7. 1950”. Wilhelm Christmas-Møller giver den oplysning, at det var Hedtoft, som udvalgte Lunding som kandidat til chefposten i den militære efterretningstjeneste, idet han ønskede en officer, som ’...han turde stole på...’, Christmas-Møller, *Obersten og kommandøren*, s. 197. Andetsteds siger Christmas-Møller, at det var forsvarsministeren, som foretrak Lunding frem for kommandør Mørch. *Ibid.*, s. 82.

305 RA, UM: ”Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 1. august 1950 kl. 14.00”.

ses som en udstrakt hånd til de øvrige atlantpagtpartier, som støttede styrkelsen af efterretningstjenesten og dennes arbejde.

Den 21. september 1950 blev der afholdt endnu et møde i Justitsministeriet om reorganiseringen. I mødet, som var indkaldt af Eivind Larsen, deltog Hermann, Brix og Haslund. Fra forsvaret deltog oberst Nordentoft, kommandør Mørch samt oberstløjtnanterne Lunding, Winkel og Schou. Anledningen var igen samarbejdet mellem tjenesterne, ikke mindst som det forelå belyst gennem Haslunds redegørelse, men også gennem Eivind Larsens udkast til en reorganisering af efterretningstjenesterne. Eivind Larsen anlagde en forsonlig linje, bl.a. med at udkaste ”tanken, om det ville være praktisk, at den militære E-tjeneste helt og holdent blev udskilt fra kontraspionagetjenesten.” Det betød, at GE’s indenlandske afdeling burde lægges sammen med REA. Eivind Larsen oplyste også, at reorganiseringen var blevet besværliggjort af militærets folk, og at fremgangsmåden ved udpegningen af den nye leder ”fra regeringens side måtte skønnes at være mindre tilfredsstillende.”³⁰⁶ Han forklarede, at man ønskede at udnævne landsdommer Hermann som civil leder af et koordinationsorgan. Denne skulle virke formidlende mellem tjenesterne og referere til et ministerkollegium på fem ministre (dvs. et sikkerhedsudvalg på ministerniveau). Den aktive militære efterretningstjeneste skulle dog forblive uden for systemet med direkte reference til forsvarsministeren.³⁰⁷

Under punktet fordeling af opgaverne gennemgik man under Eivind Larsens ledelse de omstridte arbejdsområder. Det blev fastslået, at det var tvingende med udveksling af oplysninger, og at ”sikkerhed indenfor egne rammer udelukkende var en militær opgave”. Mørch påpegede, at den militære kontraspionage var afhængig af politiets samarbejde med fagforeningerne på Holmen. Lunding mente, at sikkerheden inden for egne rammer måtte forstås i ”videste forstand”, og gjorde krav på sikkerheden inden for krigsindustrien og virksomheder designerede til at indgå i krigsindustrien. Her enedes man om, at der var tale om ”et overdrev”, hvor der skulle finde et samarbejde sted, og hvor ”koordinator formentlig ville kunne udfolde et velsignelsesrigt arbejde”.³⁰⁸

---

306 RA, FE, Mørchs embedspapirer, pk. 2, læg 22: “Referat af møde i justitsministeriet, den 21. september 1950 kl. 10.00”, 22. september 1950, 6 s. Mødet er første gang omtalt i: Christmas-Møller, *Obersten og kommandøren*, s. 197-199. Christmas-Møllers kildegrundlag var kommandør Mørchs arkiv, pk. 167, ”mødereferat af 21.9. 1950”.

307 Ibid.

308 Ibid.

På grundlag af Haslunds memorandum medgav oberstløjtnant Lunding til gengæld, at kontrollen med kommunister og andre ”uønskede elementer” måtte være en opgave for politiet.³⁰⁹ Lunding satte derimod stærkt ind på, at forsvaret måtte have et melderet med henblik på krigstilstande ude i landet, og at dette net skulle udbygges, vedligeholdes og uddannes i fredstid. Det måtte også omfatte personelle oplysninger, om end den militære efterretningstjeneste straks skulle videregive sådanne oplysninger til REA, såfremt de var af civil art.³¹⁰ Han tilføjede, at når militæret havde tiltaget sig sikkerhedsopgaver i Danmark efter 1945, skyldtes det, at politiet ikke havde haft ressourcer til at løse problemerne. Nu hvor politiet atter var kommet på fode, var det naturligt at det overtog disse opgaver.³¹¹

Der var her tale om en markant indrømmelse fra militær side, som var udgangspunktet for den følgende drøftelse. Mødedeltagerne enedes om, at det ikke var tilladeligt for den militære efterretningstjeneste at hverve politifolk som meddelere, eller for politiet at hverve meddelere blandt forsvarets befalingsmænd. Mere kompliceret var spørgsmålet om hjemmeværnet, hvor det ikke lykkedes de militære repræsentanter at holde REA ude. Det aftaltes, at REA kunne hverve også befalingsmænd i hjemmeværnet, men dog kun efter nærmere aftale med GE. Også inden for skibsfarten bestod der en gråzone, som nødvendiggjorde et vist samarbejde. Her fandt Justitsministeriet, at sikring af skibe mod sabotage, sikring af havne og i det hele taget sikring mod, at skibsbesætninger overtog skibe og førte dem til en uønsket havn, måtte være en politiopgave. Også her blev der givet tilsagn om samarbejde. Opsynet med fremmede legationer henlagdes derimod til politiets efterretningstjeneste, om end man måtte indrømme militæret at kunne ”dyrke fremmede forbindelser”. Kontakten til faglige organisationer forblev en politiopgave, ligesom politiet skulle føre et hovedkartotek.³¹² Til gengæld fastholdt forsvarets efterretningstjeneste atlantpagtsikkerheden som en militær opgave indtil anden bestemmelse blev truffet.³¹³

Mødet udgør en milepæl på vej mod dannelsen af PET og etablering af det virkefelt, som tjenesten kom til at tage op i 1950'erne. Det var klart, at mens GE i vidt omfang havde udfyldt funktioner i bl.a. kommunistovervågningen og på

---

309 Ibid.

310 Ibid.

311 Ibid.

312 Ibid.

313 Ibid.

den indre sikkerheds område, og mens politiet var optaget af retsopgøret mv., var politiets efterretningsopgaver og indsats på dette område fra 1948 vokset betydeligt. Udviklingen i 1949-50 var formentlig også udtryk for, at politiet nu krævede sine virkefelter tilbage og havde erhvervet sig en tilstrækkelig erfaring og ballast til at gøre det med effekt.

Det synes imidlertid som om, at den militære efterretningstjeneste med Lunding og Mørch i spidsen i hvert fald indtil videre formåede at forsvare sin selvstændige stilling over for forsøget på et opbygge en enhedstjeneste. Departementschefen konstaterede senere, at aftalerne med Hermann og Brix allerede var på plads før regeringsskiftet, og at de dannede grundlag for den nye VK-regerings overvejelser.³¹⁴

PET's grundlæggelse

Arbejdet med etableringen af politiets efterretningstjeneste (PET) fortsatte under den nye VK-regering under ledelse af statsminister Erik Eriksen. De for sikkerhedsarbejdet centrale ministre var den konservative udenrigsminister Ole Bjørn Kraft, forsvarsminister Harald Petersen (V) og justitsminister Helga Pedersen (V).³¹⁵ Hvilke overvejelser den nye regering gjorde sig, findes der kun få oplysninger om. Den 20. december 1950 redegjorde Erik Eriksen på ministermødet for det "system, man var ved at opbygge vedrørende en sikkerhedsplan". Hvori dette system bestod, fremgår ikke af mødeprotokollen.³¹⁶ Da regeringen drøftede forberedelserne til general Eisenhowers besøg i Danmark, bad justitsministeren udenrigsminister Ole Bjørn Kraft om i få ord over for general Eisenhower at understrege "de sikkerhedsforanstaltninger, vi her i landet havde truffet mod 5. kolonne."³¹⁷ Den nye justitsminister Helga Petersen bekræftede i store træk vilkårene for Brix' overtagelse af PET. Ved den nye Venstre-regerings tiltræden gik den afgående justitsminister K.K. Steincke til sin efterfølger og drøftede med hende sin plan for efterretningstjenesten. Hun skal have været enig i oplægget, men i ministermødet have stødt ind i det argument, at man kunne bortspare

314 JM, P.O.-sag: Eivind Larsen, notat, 19. april 1951.

315 Tage Kaarsted, *De danske ministerier*, s. 455 f., 462-463, 481-482.

316 Ministermødeprotokol, 20. december 1950.

317 Ministermødeprotokol, 10. januar 1951.

Helga Pedersen var dommer og blev justitsminister i Erik Eriksens VK-regering 1950-53. Som justitsminister afsluttede hun grundlæggelsen af PET. Det var i Helga Pedersens tid som justitsminister, at Folketinget vedtog femtekolonnenloven og færdiggjorde forarbejdet til den nye grundlov, som blev vedtaget i 1953 (Arbejdermuseet/ABA).

den egentlige chefpøst, til hvilken landsdommer Povl Hermann var designet.³¹⁸ Bortset fra denne ændring fortsatte reorganiseringen i overensstemmelse med Justitsministeriets oplæg.

Brix har siden hen kommenteret de vilkår, som blev etableret ved hans overtagelse af chefpøsten i PET. Han bemærkede i en redegørelse fra 1952, at justitsminister Helga Petersen ved hans tiltrædelse havde tilkendegivet, at embedets struktur og forretningsområde ville blive som nævnt med tidligere justitsminister Steincke. Regeringen ønskede dog at udskyde Hermanns stilling som koordinationschef mellem PET og Forsvarsstabens Efterretningssektion, og imellem efterretningstjenesterne og regeringens snævre sikkerhedsudvalg, idet man fandt det mere formålstjenligt at have direkte kontakt til de pågældende efter-

³¹⁸ Politimestrene overvejer protest, *Berlingske Aftenavis*, 16. februar 1957. Steincke gav denne oplysning til *Berlingske Aftenavis* i forbindelse med blæsten omkring Brix' ledelse nogle år efter. Steinckes vurdering var, at man hermed havde fjernet den centrale figur og pillet strukturen i opbygningen af sikkerhedstjenesten fra hinanden. Ibid. Se også: K.K. Steincke, *På den igen*, s. 150. "Hun var så elskværdig at invitere mig til middag, hvor jeg anvendte hele aftenen på at redegøre for planerne, men såvidt jeg har forstået, kunde hun ikke få dem gennemført, hvad der lyder yderst troligt og meget dansk." Ibid.

retningschefer.³¹⁹ Få måneder efter regeringens tiltræden drøftedes det i Regeringens Sikkerhedsudvalg (det ”lille ministermøde”), om man skulle oprette en af efterretningstjenesterne uafhængig sikkerhedskomiteé. Hertil svarede statsminister Erik Eriksen: ”Vi har jo Lunding-Brix, og jeg vil ikke høre tale om flere komitéer”.³²⁰

Den 1. januar 1951 blev politiets efterretningsvirksomhed udskilt som et selvstændigt embede under rigspolitichefen og omdøbt til Politiets Efterretningstjeneste. Som ny chef indsattes konstitueret vicepolitichef Ernst Brix, og tjenesten forblev med adresse på Politigården i København. PET-chefen havde referat til departementschefen og i særlige tilfælde til justitsministeren og statsministeren. Samtidig blev de politimæssige efterretningsopgaver udvidet. REA's princip med politikredsene som udøvende arm for efterretningsarbejdet blev fastholdt, og kontakt blev bl.a. etableret ved rejsehold, som udgik fra centralen på Politigården.³²¹ De storstilede ambitioner om en mandskabsudvidelse synes derimod at være blevet opgivet. Hvor denne beslutning faldt, er uklart. I slutningen af februar 1951 redegjorde statsministeren over for ministrene om de samtaler, som han, udenrigsminister Kraft, justitsminister Helga Pedersen og forsvarsminister Harald Petersen havde haft med oberstløjtnant Lunding og vicepolitichef Brix. Indholdet af disse samtaler kendes ikke.³²²

Den eneste ændring i forhold til tidligere var, at den nye regering ikke ønskede den planlagte koordinationschef som bindeled.³²³ Brix blev bedt om at effektivisere tjenesten og rapportere direkte til Justitsministeret og ”det snævre regeringsudvalg”.³²⁴ Af den senere redegørelse fra Brix fremgår det indirekte, at den nye regering har lagt vægt på et brud med den gamle organisations praksis, og at man har været sig bevidst, at der var tale om et også politisk sensitivt ar-

319 PET, ujournaliseret: ”læg vedr. partiformandsmødet d.8.januar 1953”, bilag 1, 18 s. redegørelse fra Brix, 1. december 1952.

320 PET, ujournaliseret: læg vedr. statsministeriets cirkulære af 23. april 1952, Brix til kt. ch. Heide-Jørgensen, 26. februar 1952, s. 1.

321 PET, ujournaliseret: afskrift, 12. januar 1951.

322 Ministermødeprotokol, 20. februar 1951.

323 JM, P.O.-sag: Redegørelse (u. titel) fra E. Brix til departementschefen for Justitsministeriet, 1. december 1952. Brix brugte formuleringen, at den nye regering ønskede at ’udskyde’ koordinationschefen. Ibid., s. 1.

324 Ibid., s. 1.

bejde. Erik Eriksen erklærede ved et af de første møder, at arbejdet skulle sigte efter ”så lidt som muligt, men saa effektivt som muligt”.³²⁵

Centralafdelingen fik hovedkvarter på Politigården, hvorfra man skulle samle efterretningsaktiviteterne hos kontaktmændene i politikredsene og i Københavns Politis Afdeling E. Brix skulle instruere efterretningsfolk, som formelt var understillet de lokale politimestre og for Københavns vedkommende politidirektøren. Heri rummedes en samarbejds-mæssig udfordring. Det gjaldt specielt i forhold til politidirektøren for København og KE. KE var i mandskabsstyrke sammenlignelig med Centralafdelingen, og KE havde en lang erfaring med hensyn til specielt kontraspionage, fremmede legationer og overvågning i det politisk meget aktive hovedstadsmiljø.

Brix har i forbindelse med de undersøgelser, som blev foretaget ved hans tilbagetræden som leder af PET 1956-57 udførligt beskrevet de forhold, som prægede PET's registreringer ved hans embedsovertagelse. Selv med et vist kildemæssigt forbehold kan disse retrospektive forklaringer være værd at inddrage i forsøget på at vurdere betydningen af den nye tjenestes etablering og skiftet fra REA. Brix var ifølge eget udsagn kritisk over for den organisation, som han overtog. Der var 27 kriminalpolitifolk og et antal kontorister, men da hver mand havde sit eget arbejdsområde, var arbejdet slet organiseret, uden samarbejde og samordning. Der fandtes store bunker af ubearbejdet stof, og oplysningerne var samlet i et hovedkartotek og et stort antal arbejds-kartoteker. Brix stillede sig ret kritisk over for konsekvenserne af Justitsministeriets cirkulære af 1947, som efter hans opfattelse i vidt omfang havde betydet, at man ved omfattende destruktion havde ødelagt det materiale, som var grundlag for oplysninger, som meget kortfattet var nedfældet på de bevarede kartotekskort. Der var ligeledes tale om en betydelig udveksling af oplysninger mellem REA, KE og FE om personer med kommunistisk sindelag.³²⁶ Også ordningen af kontraspionagen og for udleveringen af oplysninger beskrev Brix som mangelfuld.³²⁷

For at rette op på de mange huller, som var opstået, og dermed sikre oplysningernes lødighed, gennemførte Brix – stadig efter egne oplysninger – en nyordning af de registrerede oplysninger. Fra slutningen af 1951 eller begyndelsen

325 Ibid., s. 4. Brix' tilføjelse i margenen.

326 JM, P.O.-sag: ”Redegørelse II fra politichef E. Brix i anledning af den af ham begærte tjenestemandundersøgelse som følge af de mod ham i 'Ekstrabladet' rejste ærefornærmende sigtelser”, 5. april 1957, s. 3.

327 Ibid., s. 3-4.

af 1952 blev der ikke længere noteret nye oplysninger på de gamle kartotekskort. Fremover skulle alle oplysninger fra politikredsene indgå i kontrolleret form, og materialet henlægges i aktsamlinger som dokumentation. Der blev etableret et hovedregister, hvori man kunne finde navn og henvisninger til akterne. De gamle kartotekskort, som indeholdt en mængde oplysninger, som ikke fandtes andetsteds, blev i mellemtiden bevaret og underkastet en kritisk gennemgang, hvorunder værdiløse oplysninger blev destrueret.³²⁸

Brix gennemførte ved sin embedsovertagelse en stramning af brugen af de forhåndenværende oplysninger og en skærpelse af vilkårene for videregivelse af oplysninger til andre myndigheder samt firmaer mv. Det blev praksis, at PET i forbindelse med sikkerhedsundersøgelser kun videregav eventuelle belastende oplysninger, men at det var den pågældende styrelse, der besluttede at sikkerhedsgodkende eller ikke.³²⁹

Som Brix selv retrospektivt bemærkede, havde han imidlertid haft betydelige vanskeligheder ved at gennemføre disse principper i sin embedsperiode. En særlig komplikation var kriminalassistent Christian Madsens kontakt til den amerikanske efterretningstjeneste, hvor denne, antagelig med H.C. Hansens velsignelse, udleverede kopier af REA-materiale til amerikanerne. Brix fratog straks Christian Madsen dennes kontakt til amerikanerne, hvilket fik kriminalassistenten til ved udgangen af januar 1951 at søge om forflyttelse til Fremmedpolitiet. Brix orienterede efterfølgende Hedtoft og Urban Hansen om sin beslutning, som den tidligere statsminister støttede.³³⁰ Hedtofts reaktion (således som den er beskrevet i Brix' udsagn) tyder på, at han formentlig var blevet holdt uvidende af H.C. Hansen om dennes og Christian Madsens tætte kontakt til den amerikanske efterretningstjeneste. Ifølge Brix havde det været ham magtpåliggende at

328 JM, P.O.-sag: Tjenestemandsførhør vedr. Brix. Beretning, s. 27; Brix' forklaring til tjenestemandsførhøret: JM, P.O.-sag: "Udskrift af forhørsprotokol for forhør i medfør af tjenestemandsløven over politichef Ernst Brix", s. 26-29. Forklaring af flere kriminalassistenter og en kontorassistent, som bekræfter denne ændring. Ibid., s. 80-81 samt 82-83.

329 JM, P.O.-sag: "Redegørelse II fra politichef E. Brix i anledning af den af ham begærte tjenestemandundersøgelse som følge af de mod ham i 'Ekstrabladet' rejste ærefornærmende sigtelser", 5. april 1957, s. 4-5.

330 JM, P.O.-sag: E. Brix, "Redegørelse II fra politichef E. Brix i anledning af den af ham begærte tjenestemandundersøgelse som følge af de mod ham i 'Ekstrabladet' rejste ærefornærmende sigtelser", 5. april 1957; "Udskrift af forhørsprotokol for forhør i medfør af tjenestemandsløven over politichef Ernst Brix", s. 26. Det er ikke oplyst, hvorfor Urban Hansen blev inddraget. Brix har formentlig ønsket at bevare det nære samarbejde med AIC.

sikre, at oplysninger om kommunistisk sindelag – med mindre det havde forbindelse til egentlig international kommunistisk virksomhed – ikke kom uden for de danske myndigheders rækkevidde.³³¹

Revision af cirkulæret fra 31. maj 1947?

Ernst Brix blev af Justitsministeriet anmodet om at udarbejde et udkast til en ny instruks vedrørende politiets efterretningsvirksomhed. Den 24. april 1951 tilsendte han ministeriet det ønskede udkast.³³² I forhold til Justitsministeriets ret kortfattede cirkulære fra 31. maj 1947 var der nu tale om en længere tekst, som ligesom cirkulæret fra 1947 tog udgangspunkt i de i straffelovens kapitel 12 og 13 omhandlede forbrydelser, men som tydeligere end sin forgænger henviste til femtekolonnevirksomhed.³³³ Femtekolonnevirksomhed blev defineret som:

“Ved 5. kolonnevirksomhed forstås enhver virksomhed fra enkeltpersoner, grupper eller organisationer, som går ud på ved planlægelse og gennemførelse af spionage, sabotage, attentater, infiltration, propaganda m.v. at svække landets forsvar eller dets alm. modstandsevne over for angreb på statsmagtens sikkerhed og frihed.”³³⁴

Herefter udfoldedes detaljerede retningslinjer for PET's arbejde på en lang række felter med berøring til den indre sikkerhed. Centralt stod sikringen af centraladministrationen og dokumentetsikkerheden. Hertil kom kontraspionage og tilsyn med en række forhold, såsom kontrol med ulovlige radiosendere, med våbenlovgivningen og udlændinges erhvervelse eller faste lejemål af fast ejendom i Danmark. På personkontrollens område nævntes flere væsentlige områder. Det gjaldt gennemførelse af nøjere efterretningsmæssig kontrol med fremmede og rejsende og den almindelige politiske overvågning, som først og fremmest blev samlet under femtekolonnebegrebet. Det hed således, at det påhvilede tjenesten

331 JM, P.O.-sag: “Udskrift af forhørsprotokol for forhør i medfør af tjenestemandsløven over politichef Ernst Brix”, s. 26-27.

332 JM, P.O.-sag: Brix til justitsministeriet, 24. april 1951.

333 JM, P.O.-sag: Udkast til fortroligt cirkulære til rigspolitichefen, chefen for politiets efterretnings-tjeneste, politidirektøren i København og samtlige politimestre, (u. dato), syv s., version I. For en nærmere beskrivelse af femtekolonneloven se Kommissionens beretning, bind 15.

334 JM, P.O.-sag: Udkast til fortroligt cirkulære til rigspolitichefen, chefen for politiets efterretnings-tjeneste, politidirektøren i København og samtlige politimestre, (u. dato), I, s. 1.

at indsamle og bearbejde oplysninger vedrørende femtekolonnevirksomhed eller kræfter, der mistænktes at forberede uroligheder i samfundet.³³⁵

Organisatorisk lagde udkastet op til en helt central og stærk stilling for PET og for dennes ledelse. I spændingsfeltet mellem rigspolitichefen, politidirektøren i København og de lokale politimestre lagde udkastet op til en styrket stilling for PET's chef. På det operationelle felt tiltænkte chefen for PET mulighed for – efter forhandling med politidirektøren eller den lokale politimester – i særlige tilfælde at iværksætte ”specielle politimæssige undersøgelser”. Endvidere hed det, at hvis en politiundersøgelse krævede ”særlige forholdsregler”, kunne chefen for PET efter forhandling med vedkommende politimester ”træffe de foranstaltninger, som måtte findes påkrævet”.³³⁶

Hvad angik forbindelser til udlandet, tildelte udkastet chefen for PET en nøglerolle med hensyn til enhver art af oplysninger af efterretningsmæssig interesse. Ligeledes blev der foreslået en styrkelse af PET's stilling i fremmedkontrollen med visumpligtige rejsende i forhold til rigspolitichefens fremmedafdeling. Endelig anførtes en række almindelige bestemmelser, som bl.a. vedrørte muligheden for at benytte meddelere, deres anonymitet, troværdighed mv.³³⁷

Justitsministeriet noterede sig i et notat om udkastet, at dette lagde op til en væsentlig forandring i forhold til 1947-cirkulærets bestemmelse som begrænsede adgangen til registrering af personer. Man var bekymret for, at PET's chef skulle få for store beføjelser i forhold til politikredsene. En bemærkning – formentlig fra departmentschef Eivind Larsen – på notatet anførte, at udkastets formulering om bemyndigelsen til PET's chef om ”...alene at overtage ledelse af, og – med de begrænsninger der følger af nærværende cirkulære – ansvaret for gennemførelsen af de med politiets særlige efterretningsvirksomhed forbundne opgaver” burde ”afdæmpes”. Der har sandsynligvis været et ønske om at undgå tvivl om, at PET's chef var underordnet departementet.³³⁸

Brix centraliserede beslutningerne og kontrollen med oplysninger omkring sig selv og en lille ledergruppe af jurister. Han indskærpede ”som det mest påtrængende af alt” personalet, at ingen oplysninger måtte gives udadtil, medmin-

335 Ibid., I, s. 1-2.

336 Ibid., s. 3-5.

337 Ibid., s. 5-7. På den ene side blev meddeles sikkerhed og anonymitet stærkt betonet, men på den anden side blev det understreget, af enhver politimand på chefens anmodning skulle kunne være i stand til at angive kildens identitet. Ibid., s. 6.

338 JM, P.O.-sag: Notat fra Justitsministeriet vedr. udkast til cirkulære (u.titel), 28. april 1951. Bemærkning i margen formentlig ved Eivind Larsen.

dre Brix selv havde godkendt til hvem og under hvilken form oplysningerne kunne gives. Der blev ligeledes indført en streng disciplin med de oplysninger, som beroede i tjenestens kartoteker.³³⁹

Betydningen af de historiske erfaringer med de politiske kartoteker fremgik også af, at der etableredes en nødplan for tilintetgørelse af arkiverne i en krigssituation, og at det over for tjenestens operative grene indskræpedes, at efterretningstjenestens virkemidler var begrænset af bestemmelserne i retsplejeloven. Det blev gjort personalet klart, at overholdelsen af disse bestemmelser var en ”absolut nødvendighed”.³⁴⁰

Helga Pedersens instruks

Vicepolitichef Brix fik sine instrukser fra regeringen mundtligt, men modtog den 24. januar 1952 tillige en skriftlig instruks fra justitsministeren. Samme dag modtog politiets chefer et cirkulære med samme indhold fra Justitsministeriet. Den 8. april 1952 fulgte et fortroligt cirkulære fra Statsministeriet, hvori PET-chefens beføjelser med hensyn til sikkerhedsmæssige foranstaltninger blev fastlagt.³⁴¹ Justitsministerens cirkulære bemyndigede chefen for PET til at meddele politidirektøren i København og de lokale politimestre anvisninger med hensyn til tilrettelæggelsen af efterretningsarbejdet i politikredsene. Det blev også bestemt, at enhver henvendelse fra udlandet – som ikke åbenbart var uden efterretningsmæssig interesse – skulle tilgå PET. PET fik ansvaret for de nødvendige foranstaltninger til sikring af centraladministrationen, ligesom tjenesten skulle forelægges sager vedrørende indrejse- og opholdstilladelse til visumpligtige udlændinge. Til varetagelse af efterretningsopgaverne i politikredsene tildeltes PET lokale politifolk. Cirkulæret indeholdt ingen anvisninger på, om man måtte indhente og registrere oplysninger om enkeltpersoner eller organisationer, men bestemte blot, at Justitsministeriets cirkulære af 31. maj 1947 blev ophævet.³⁴²

339 Ibid., s. 2-3. Brix's oplysninger om stregheden af dette regime må dog ses i lyset af, at den pågældende redegørelse fremkom i forbindelse med kritik af kartoteksvæsenet i 1952.

340 Ibid., s. 4-5.

341 JM, P.O.-sag: Redegørelse (u. titel) fra E. Brix til departementschefen i Justitsministeriet, 1. december 1952.

342 JM, P.O.-sag: Fortroligt cirkulære til rigspolitichefen, chefen for Politiets Efterretningstjeneste, politidirektøren i København og samtlige politimestre angående organisationen af politiets efterretningstjeneste, Helga Petersen/Heide-Jørgensen, 24. januar 1952.

I instruksen til Brix specificeredes de opgaver, som PET skulle varetage. Det drejede sig i første omgang om straffelovens kapitel 12 og 13, som netop var under ændring med Folketingets forhandlinger om vedtagelsen af en femtekolonne-lov.³⁴³ Under disse opgaver faldt kontraspionagen, overvågningen af fremmede repræsentationer i København, efterretningsmæssig kontrol med udlændinge, kontrol med våbenlovgivningen, kontrol med private radiosendere og udlændinges erhvervelse eller lejemål af fast ejendom i landet. Endvidere pålagdes tjenesten i forhandling med de militære myndigheder at sikre de efterretningsmæssige og sikkerhedsmæssige foranstaltninger med hensyn til medlemskabet af NATO, bl.a. dokumentetsikkerheden. Endelig hed det, at chefen for PET skulle holde regeringen underrettet om ”alle forhold af betydning for landets indre sikkerhed” og videreformidle regeringens instrukser til politidirektøren og politimestrene.³⁴⁴

Disse pligter tog Ernst Brix op, da han i 1952 udsendte en række rundskrivelser til PET's Centralafdeling, politidirektøren i København og til politikredsene med retningslinjer for arbejdet. Rundskriverne 1-5 berørte en række sikkerhedsforhold vedrørende koder, dokumentetsikkerhed og lignende; de efterfølgende tre rundskrivelser 6-9 udstak de nøjere retningslinjer for den politiske efterforskning og overvågning og registrering af borgere, foreninger og sammenslutninger.

Rundskrivelse nr. 7 var en ”ønskeseddel” med hensyn til, hvilke oplysninger tjenesten ønskede indberettet om ”politiske organisationer og sammenslutninger, der som følge af formål og arbejdsmetoder kan være af efterretningsmæssig interesse.” Her var et fingerpeg om, hvilke kriterier man skulle anlægge for at vurdere, hvilke foreninger og sammenslutninger, som det var fornødent at overvåge. Først og fremmest ønskedes en grundig redegørelse for foreningens opbygning, organisation, dens økonomiske forhold, presse, adresser, lokaler mv. Der ønskedes endvidere indsendt nøje oplysninger om organisationens arbejdsmetoder. Videre ønskedes oplysninger om dækorganisationer og ungdomsorganisationer.³⁴⁵ Om medlemmer af organisationen ønskede man oplyst følgende:

“Indberetninger om enkeltpersoner må foruden oplysninger om personens fulde navn, fødedata, fødested, stilling, arbejdsplads og bopæl også indeholde oplysning-

343 JM, P.O.-sag: Instruks (udateret).

344 Ibid.

345 PET, ujournaliseret: “Rundskrivelse nr. 7, 1952”, 7. april 1952.

ger om den pågældendes ægteskabelige stilling og for giftes vedkommende fulde generalia på ægtefællen. Det må endvidere til belysning af den indberettede persons aktivitet og fanatisme tilstræbes at give en kort karakteristik af denne, og i forbindelse hermed bør det oplyses, hvilke personer han omgås. Ligeledes ønskes oplyst, om den pågældende er i besiddelse af motorkøretøj, fast ejendom (sommerhus, kolonihave) m.v., og om han har et påfaldende stort pengeforbrug.”

Ikke kun medlemskab kunne udløse en indberetning. Også abonnement på visse dagblade og tidsskrifter knyttet til organisationen ønskedes indberettet. Det samme gjaldt personer, som regelmæssigt købte disse blade. For så vidt angik strejker og faglige aktiviteter, ønskedes oplysninger om strejkernes årsag, formål og omfang. Man ønskede også kendskab til organisationsmedlemmernes placering i fagforeningerne og til, om en minoritet tilhørende den pågældende organisation tilrev sig ledelsen i fagforeningen. Endvidere: ”Organisationens eventuelle forsøg på gennem infiltration at skabe grundlag for femtekolonne virksomhed ønskes belyst så indgående som muligt.”³⁴⁶

Der var tale om en omfattende indhentningsvirksomhed på det personelle plan i politikredsene vedrørende både ledere og medlemmer af hovedorganisationen og lederne af dæk- og ungdomsorganisationer samt alle talere på møder, aktivister mv. Selv sympatisører, om hvilke man ikke havde konstateret direkte tilhørsforhold til organisationen, ønskedes indberettet i fuldt omfang. Hvad mere var, politikredsene måtte på opfordring fra PET's Centralafdeling i København være indstillet på at levere personoplysninger om personer, som søgte ansættelse i stat og kommune og i visse centrale virksomheder. Det blev indskærpet, at man nøje måtte prøve pålideligheden af de indberettede oplysninger. Det skulle således fremgå, om oplysningerne støttede sig på dokumentariske oplysninger, eller om de stammede fra en meddeler. I sidstnævnte tilfælde skulle indberetningen indeholde en bedømmelse af meddelerens tilforladelighed samt oplysning om, hvorvidt informationerne støttede sig på meddelerens egne erfaringer.³⁴⁷ Man syntes således at have været opmærksom på de potentielle problemer med hensyn til pålideligheden af de indberettede oplysninger og på, at man måtte søge at udskille lokal sladder og rygter.

Rundskrivelse nummer 8 fra samme dag etablerede regelsættet for indberetning af oplysninger om foreteelser, som kunne være udtryk for illegal virksomhed rettet mod landets selvstændighed og sikkerhed. Rundskrivelse nummer 8

---

346 Ibid.

347 Ibid.

havde særligt opmærksomheden rettet mod de aktiviteter, som blev udfoldet fra visse udenlandske repræsentationer i Danmark. Men det var klart, at interessen reelt også omfattede danske statsborgere eller personer bosiddende i Danmark. Dette fremgik af den indledende indskærpelse til politikredsene om at indsende oplysninger vedrørende mistanker om, at en person drev ulovlig efterretningsvirksomhed til fordel for en fremmed magt. I det hele taget rummede rundskrivelsen instruks om indrapportering af alle oplysninger, som kunne være relevante for femtekolonneaktivitet.³⁴⁸ Også personer, som ansøgte om radioamatørsendetilladelse, kom under skærpet undersøgelse. Endvidere rummede rundskrivelsen en indskærpelse om at indsende alle oplysninger om ulovlig våben- og sprængstofbesiddelse, våbensmugling, våbendepoter, tyverier af sprængstof og våben mv.³⁴⁹ Man ønskede desuden oplysninger om sabotage og om ulykker, som kunne være forårsaget af skjult sabotage.³⁵⁰

Rundskrivelse nummer 9 fuldendte den gruppe af rundskrivelser, som fastlagde kriterierne for PET's overvågning og registrering. Skrivelsen fastlagde bestemmelserne for PET's overvågning af fremmede og rejsende. Her bestemtes det alment, at politikredsene skulle indberette "politisk mistænkelige" personers ind- og udrejse af Danmark.³⁵¹ Det var en bestemmelse, som omfattede såvel danske statsborgere som udlændinge bosiddende i Danmark og andre udlændinge. Rundskrivelsen fastlagde også, at kredsene ved behandling af ansøgninger om udlændinges indrejse-, opholds- eller arbejdstilladelse skulle overveje oplysninger, som kunne gøre det sikkerhedsmæssigt betænkeligt at imødekomme ansøgningen. Det samme var tilfældet for ansøgninger om dansk indfødsret. Sådanne oplysninger skulle tilstilles fremmedpolitiet eller PET's Centralafdeling. Hertil kom bestemmelser om overvågning af skibe fra østblokken, som anløb dansk havn, illegal indrejse, illegale flygtningeruter mv.³⁵² Det centrale er rundskrivelsens bestemmelser om kontrol med "politisk mistænkelige personers" ind- og udrejse, samt med udlændinges ansøgning om indrejse-, opholds- og arbejdstilladelse samt ansøgning om dansk indfødsret.

---

348 PET, ujournaliseret: "Rundskrivelse nr. 8, 1952", 7. april 1952.

349 Ibid.

350 Ibid.

351 PET, ujournaliseret: "Rundskrivelse nr. 9, 1952", 7. april 1952.

352 Ibid.

Den nationale sikkerhedsmyndighed?

I atlantpagtsamarbejdet var det forudsat, at medlemslandene oprettede en national sikkerhedsmyndighed som ansvarlig for dokumentetsikkerhed mv. i forhold til NATO-samarbejdet. Spørgsmålet blev først rejst på et såkaldt lille ministermøde i sensommeren 1951. Mødet fandt sted på foranledning af Forsvaret, som rejste spørgsmålet, om man skulle oprette en national sikkerhedskomiteé. Dette blev afvist af statsminister Erik Eriksen med henvisning til PET og FE. Da den danske repræsentant ved NATO's stedfortræderråd i London videresendte en henstilling fra NATO's Security Coordinating Committee om, at medlemslandene oprettede nationale sikkerhedskomiteéer, svarede Udenrigsministeriet den 11. august 1951 – bl.a. på baggrund af ministermødets stillingtagen – at den danske regering havde tildelt chefen for PET og chefen for FE sådanne beføjelser, at de tilsammen udgjorde en dansk national sikkerhedskomiteé.³⁵³

PET's rolle som ansvarlig for personsikkerheden gav gennem længere tid anledning til usikkerhed om ansvars- og kompetencefordelingen. I 1952 instrueredes PET derfor ved et statsministerielt cirkulære om at forestå de sikkerhedsforanstaltninger, som Danmark var forpligtet til under Den Nordatlantiske Traktats Organisations aftaler, bl.a. på centraladministrationen og de her underlagte områder (bortset fra Forsvarsministeriet).³⁵⁴ Det statsministerielle cirkulære havde især betydning på dokument- og bygningssikkerhedens område, hvor PET fik en rådgivende og vejledende funktion over for de offentlige myndigheder, som lå inde med klassificerede dokumenter.³⁵⁵

I 1952 rejste FE på ny spørgsmålet om den nationale sikkerhedsmyndighed. Det var opfattelsen hos den militære tjeneste, at Statsministeriets skrivelse fra den 23. april ikke kunne forstås som udtryk for, at der var taget en beslutning om den nationale sikkerhedsmyndighed. Efter forhandlinger med Brix udarbej-

353 JM, P.O.-sag: Udenrigsministeriet til den danske repræsentant ved Det nordatlantiske Stedfortræderråd, 11. august 1951. PET, ujournaliseret: Læg vedr. statsministeriets cirkulære af 23. april 1952, Brix til kt. ch. Heide-Jørgensen, 26. februar 1952, s. 1. Se også: JM, P.O.-sag: Hans v. Haffner: Den nationale sikkerhedsmyndighed, 4. marts 1960.

354 PET, emnesag: Afskrift af udkast til Statsministeriets cirkulære af 23. april 1952; JM, P.O.-sag: Cirkulære til ministerierne, 23. april 1952, N. Elkjær-Hansen; endelig version i PET, ujournaliseret: læg vedr. Statsministeriets cirkulære af 23. april 1952, "Statsministeriets cirkulære af 23. april 1952", pmv, J. Elkjær-Larsen.

355 PET, ujournaliseret: læg vedr. Statsministeriets cirkulære af 23. april 1952, bilag 3, "Referat af møde den 23. maj 1952", 6. juni 1952, 800.

dede oberstløjtnant Schou et udkast til et statsministerielt cirkulære, som direkte fastslog oprettelsen af myndigheden.³⁵⁶ Brix gjorde dog oplysninger mod udkastet, der indeholdt en bestemmelse om, at i tilfælde af uenighed mellem PET og FE skulle sagen forelægges Justitsministeriet og Forsvarsministeriet. Brix mente ikke, at han var underlagt departementet og var af den opfattelse, at det måtte være ministrene, dvs. regeringen, der skulle afgøre eventuelle stridigheder.³⁵⁷

På et forsvarsmøde (dvs. formentlig et møde i Forsvarsrådet) den 1. november 1952 var der endnu uklare momenter i sikkerhedsordningen. Ministrene måtte konstatere, at der på grund af uenighed mellem FE og PET var uklarhed om, hvilken dansk myndighed, der var den nationale sikkerhedsmyndighed i overensstemmelse med NATO's sikkerhedsbestemmelser. Problemet var stadig, at ansvaret var delt mellem de to myndigheder. Udenrigsminister Ole Bjørn Kraft kunne meddele, at Danmark rangerede meget lavt i en af NATO foretaget undersøgelse af effektiviteten af alliansens sikkerhedssystemer. Man enedes om, at udenrigsministeren og forsvarsministeren skulle søge sagen løst ved at lade et embedsmandsudvalg udforme en ny indstilling og derpå rejse sagen for statsministeren.³⁵⁸ Spørgsmålet blev efterfølgende drøftet på embedsmandsniveau mellem Statsministeriet, Forsvarsministeriet og Justitsministeriet, men der blev ikke truffet nogen aftale om at oprette en særlig national sikkerhedsmyndighed.³⁵⁹

Det løbende tilsyn med NATO-sikkerhedsbestemmelserne synes gennem 1950'erne at have været delt mellem FE og PET. Man havde dog et koordinerende organ i form af det snævre regeringsudvalg, den såkaldte firemandskomiteé, bestående af statsministeren, udenrigsministeren, forsvarsministeren og justitsministeren, som fra tid til anden modtog oplysninger fra chefen for PET og fra chefen for FE. Siden hen dannedes det såkaldte "sikkerhedsudvalg" på embedsmandsniveau med deltagelse af direktøren for Udenrigsministeriet samt departementscheferne for Justitsministeriet og Forsvarsministeriet. Meget taler dog for, at dette udvalg først blev dannet efter VK-regeringens afgang i 1953. Sik-

---

356 JM, P.O.-sag: Forsvarsministeriets 11. kontor, Notat vedrørende oprettelsen af en national sikkerhedsmyndighed, 14. oktober 1952.

357 Ibid.: E. Brix til oberst H. M. Lunding, 22. september 1952.

358 JM, P.O.-sag: Ekstraktafskrift af referat af Forsvarsmøde den 1. november 1952.

359 JM, P.O.-sag: Referat af møde den 13. november 1952 i Forsvarsministeriets 11. kontor.

kert er det til gengæld, at Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg blev fast etableret i 1958.³⁶⁰

Justitsministerens udtalelser i Folketinget i 1952 om politisk registrering

Under den udenrigspolitiske forespørgselsdebat i Rigsdagen den 31. oktober 1952 kom spørgsmålet om den politiske registrering til debat. Ordføreren for Retsforbundet, Kjeldgaard Iversen, rettede en kritik mod de følger, som Atlantpagtmedlemskabet efter hans opfattelse havde fået for den indre sikkerhed. Det gjaldt det, han betegnede som det ”øgede hemmelighedskræmmeri omkring militærpolitiske foranstaltninger”, og spionagefrygten.³⁶¹

Kjeldgaard Iversen ville gerne vide, om det var en følge af femtekolonnenloven, at kriminalpolitiet foretog undersøgelser af visse borgeres politiske tilhørsforhold, når disse offentligt advarede mod regeringens udenrigspolitik. Han rejste videre spørgsmålet, om det kunne være rigtigt, at man med henvisning til Atlantpagtmedlemskabet nægtede visse personer indrejsevisum til at deltage i en international konference om en anden udenrigspolitik.³⁶² Justitsminister Helga Pedersen henviste i sit svar til, at kriminalpolitiet i sager vedrørende straffelovens kapitler 12 og 13 (dvs. femtekolonnenloven) ikke foretog sig andet, end hvad der svarede til en politimæssig efterforskning i andre kriminelle sager. Hun mente til gengæld ikke, at personer, som blot havde protesteret mod regeringens politik, burde kunne blive udsat for politimæssig undersøgelse.³⁶³ Aksel Larsen (DKP) udtalte, at man i Danmark førte kartotek over alle, som mistænkte for at

360 JM, P.O.-sag: Hans v. Haffner: Den nationale sikkerhedsmyndighed, 4. marts 1960. Der henvises således til, at medlemmerne var direktør Nils Svenningsen, departementschef Langseth og departementschef Boas. Muligvis er embedsmandsudvalget dannet som følge af, at Hans Hedtofts regering fra 1953 ikke synes at have haft et sikkerhedsudvalg på kabinetsniveau. Til gengæld vides, at udenrigsminister H.C. Hansen havde et nært samarbejde med direktør Svenningsen. Det første møde i Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg, det såkaldte koordinationsudvalg, blev afholdt den 6. juni 1958. PET, ujournaliseret: PET's interne referater fra de første møder i Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg.

361 Rigsdagstidende, 1952-53, 104. ord. saml., I, sp. 579 (Kjeldgaard Iversen).

362 Ibid., sp. 580 (Kjeldgaard Iversen).

363 Ibid., sp. 599 (H. Petersen).

have en anden politisk opfattelse end Atlantpagtpartierne.³⁶⁴ Kjeldgaard Iversen ville vide, om folk, som underskrev og anbefalede modstand mod regeringens politik, risikerede, at kriminalpolitiet rettede forespørgsel til arbejdsgiver eller andre om, hvorvidt den pågældende var kommunist. Han foreslog, at sådanne kartoteker skulle destrueres.³⁶⁵ Justitsminister Helga Pedersen tilkendegav i sit svar, at det var politiets pligt at påse, at straffelovens kapitel 12 og 13 ikke blev overtrådt. Enkelt­sager ville hun kun udtale sig om, hvis de blev forelagt.³⁶⁶ Derimod erklærede hun "...at der her i landet ikke foretages registrering af personer blot på grund af deres politiske overbevisning."³⁶⁷ Det er værd at bemærke, at det lille "blot" i vidt omfang svarede til ordet "alene", som i regeringserklæringen af 30. september 1968 skulle få betydning for forståelsen af erklæringens rækkevidde.

Johannes Christiansen (RV) rejste i forbindelse med 1. behandlingen af finansloven den 4. november 1952 spørgsmålet om efterretningstjenestens registreringer. Christiansen ønskede oplyst, hvilken kontrol man fra ministeriets side foretog for at undgå, at der skulle ske fejl fra efterretningstjenestens side. Han var i særlig grad bekymret for, at borgere, som f.eks. ved deres underskrift tilsluttede sig appeller eller protester mod landets udenrigs- og forsvarspolitik, skulle blive registreret af PET. Det var så meget desto mere aktuelt, som man netop i forhandlingerne om femtekolonnenloven var enedes om, at bestemmelsen i § 103, stk. 2, der kriminaliserede deltagelse i parti- eller organisationsarbejde, som tilsigtede samarbejde med en fjende, skulle udgå. Christiansen foreslog, at ministeren lod foretage stikprøver i kartotekerne på de navne, som havde tilsluttet sig protester mod landets udenrigspolitik, for at se, om de var registreret for disse deres lovlige politiske anskuelser og ytringer. Endelig mente Christiansen at vide, at man også i hjemmевærnet overvejede muligheden for at indføre hemmelige kartoteker.³⁶⁸

Da justitsministeren den 13. november besteg Folketingets talerstol for at besvare spørgsmålet, citerede hun den radikale Jørgen Jørgensens ord fra 1947-debatten om nødvendigheden af et efterretningsvæsen.³⁶⁹ Derpå søgte hun at af-

---

364 Ibid., sp. 622 (A. Larsen).

365 Ibid., sp. 628-629 (Kjeldgaard Iversen).

366 Ibid., sp. 629 (H. Petersen).

367 Ibid.

368 Rigsdagstidende, 104. ord. samling 1952-53, Folketinget, I, sp. 660-661 (Johs. Christiansen).

369 Ibid., sp. 994-995 (H. Pedersen).

dramatisere karakteren af kartotekerne ved at henvise til, at de blot var en form for registre, der gjorde det muligt at finde de indsamlede oplysninger, når man havde brug for dem.³⁷⁰ Hun forklarede, at der var tale om arbejdskartoteker, og sammenlignede dem med de arbejdskartoteker, som politiet benyttede sig af, når de undersøgte andre straffesager.³⁷¹ Ministeren mente, at politiet kunne have brug for at have opmærksomheden rettet mod personer, der kunne mistænkes for at kunne begå ”politiske forbrydelser” i en given situation, og at oplysningerne fra dette forebyggende efterforskningsarbejde nødvendigvis måtte registreres.³⁷² Helga Pedersen understregede, at hun til stadighed holdt sig i kontakt med PET’s ledelse og herigennem blev orienteret om den måde, hvorpå arbejdet søgtes gennemført, og hun forsikrede om, at man ikke blev registreret, hvis man kritiserede den officielle udenrigspolitiske linje. Hun havde ladet foretage en stikprøveundersøgelse blandt de 4.500 underskrivere af appellen fra den 8. oktober mod Lissabonprotokollen (NATO’s Rådsmøde), og resultatet var, at ingen registrering havde fundet sted på grundlag af denne addresses underskrifter.³⁷³ Det gjaldt også indbyderne til sådanne adresser. Men her var politiet dog mere interesseret, da man var opmærksom på, at sådanne kunne være i forbindelse med fremmed magt, uden at dette fremgik klart, og uden at underskriverne var klar herover.³⁷⁴

Den fortsatte debat viste, at der stadig var en udbredt betænkelighed over for de politiske kartoteker og PET’s virksomhed. Johannes Christiansen foreslog, at et rigsdagsudvalg skulle nedsættes af regeringen til at undersøge, hvilke direktiver, politiet havde fået, og effektiviteten af kontrollen med, om politiet overholdt direktiverne.³⁷⁵

---

370 Ibid., sp. 995-996 (H. Pedersen).

371 Ibid.

372 Ibid., sp. 997 (H. Pedersen).

373 Ibid., sp. 998 (H. Pedersen).

374 Ibid., sp. 998-999 (H. Pedersen).

375 Ibid., Kjeldgaard Iversen tilsluttede sig kritikken af tjenesten med en afstandtagen fra, at man forblev i kartoteket efter en negativ undersøgelse. Han mente i øvrigt, at de farlige ikke var dem, som åbent tilkendegav deres synspunkter, men derimod dem, som uden at bekende deres ståsted arbejdede under jorden anonymt. Ibid., sp. 1066-1067 (Kjeldgaard Iversen).

Jutlandia-sagen

En af de mange sager, der gav anledning til ganske særlig opmærksomhed i Rigsdagen og i dagspressen, berørte en embedsmand, som skulle med hospitalsskibet Jutlandia til Korea, hvor der på dette tidspunkt udkæmpedes hårde krigshandlinger. Den 2. november 1952 rejste direktør Aage Schoch i Politiken sagen med henvisning til justitsministerens bemærkninger i Rigsdagen om, at man kun undersøgte politiske forhold i forbindelse med straffelovens kapitel 12 og 13. Han oplyste, at han havde kendskab til en statsembedsmand, som skulle på mission i udlandet, men som på grund af dette ikke-eksisterende register fik at vide, at det nok var bedst, at han alligevel ikke kom af sted. Det havde efterfølgende vist sig, at oplysningerne i ”spøgelseskartoteket” stammede fra politiets ”urene kilder”, d.v.s. tilfældig og ondsindet selskabelig sladder.³⁷⁶

Sagen tog sin begyndelse, da en kriminaloverbetjent ved Københavns Politis Afdeling E modtog en underhåndshenvendelse fra en kontakt i sekretariatet for Dansk Røde Kors. Denne havde form af en navneliste over de personer, som skulle med hospitalsskibets forestående togt til Korea, og kontakten ønskede at vide, om der ifølge PET var noget til hinder for, at de pågældende deltog i togtet. Kriminaloverbetjenten lod derpå navnene på listen søge i Københavns Politis Afdeling E, og konstaterede at én af personerne – den centrale i sagen – var kendt som kommunist. Politimanden ringede derpå til sin kontakt. Han meddelte dog ikke direkte, at den pågældende var kommunist, men han lod forstå, at embedsmanden var ufordelagtigt bekendt, eller at man ikke kunne anbefale ham. Han var klar over, at dette ville blive opfattet således, at den pågældende var kommunist. Kontakten i Røde Kors gjorde da også klart, at han opfattede oplysningerne som alvorlige, og at der ikke kunne være tvivl om, at Dansk Røde Kors' præsident ville tage sagen op med det formål at hindre den pågældendes deltagelse i togtet til Korea. Kriminaloverbetjenten svarede hertil, at det under ingen omstændigheder måtte komme frem, at oplysningerne kom fra politiet.³⁷⁷

Kort efter opdagede ledelsen af PET, at Udenrigsministeriet via KE havde modtaget oplysning om, som det hed, at den pågældende var kommunist. Brix hidkaldte derpå den pågældende kriminalbetjent, som fremlagde en notits fra KE fra 21. september 1951, hvoraf det fremgik, at den pågældende var kommunist

376 Aage Schoch, ”Spøgelseskartoteket”, *Politiken*, 2. november 1952.

377 JM, P.O.-sag: ”Notits over møde på politiinspektør Haslunds kontor den 15.11. 1952”, 17. november 1952, u. forf., to s.

og medlem af DKP. Da Brix spurgte, hvilke beviser man havde, svarede kriminalbetjenten, at når hans kollega i notitsen havde skrevet, at manden var medlem af DKP, så var det rigtigt. Vicepolitichefen erklærede hertil, at ”en sådan oplysning ikke kunne godtages uden nærmere prøvelse”.³⁷⁸ GE afviste samtidig, at den pågældende var kommunist. Umiddelbart derpå meddelte PET Udenrigsministeriet, at der ikke var betænkeligheder ved den pågældendes udsendelse med Jutlandia.³⁷⁹ En måned senere tog Røde Kors igen kontakt til kriminaloverbetjenten og til den kriminalassistent, som var KE’s daglige leder, med det formål at få belyst, hvorfor der var tale om modstridende oplysninger. De to kriminalbetjente meddelte derpå den pågældende person fra Røde Kors oplysningerne fra Københavns Politis Afdeling E.³⁸⁰

Sagen gav anledning til en intern undersøgelse i PET, idet den satte spørgsmålstegn ved, om ledelsens instruks om, at der ikke måtte videregives oplysninger, blev overholdt.³⁸¹ Alex Haslund, som var leder af Københavns Politis Afdeling E, forsvarede det passerende, mens Brix oplyste, at justitsministeren ville blive orienteret, og at hun derpå muligvis ville udbede sig en forklaring fra Haslund eller den pågældende politimand. Umiddelbart efter den interne undersøgelse udarbejdede Brix og Mogens Jensen et brev til justitsministeren, hvoraf det fremgik, at den pågældende polititjenestemands handling måtte anses for at være en tjenesteforseelse. I det hele taget fremgik det af udkastet, at henvendelsen til PET var behandlet korrekt, mens tjenesteforseelsen altså udsprang fra Københavns Politi.³⁸²

Den efterfølgende korrespondance mellem PET, KE og Justitsministeriet viste, at KE længe havde haft en praksis om, at man over for Røde Kors oplyste, om personer, der skulle ansættes eller udsendes, var kendt i KE.³⁸³ Ifølge Haslund havde instruks af 24. januar 1952 ikke medført nogen ændringer af praksis vedrørende videregivelse af oplysninger.³⁸⁴ Alex Haslund fortsatte med at forklare, hvorfor man i den københavnske afdeling kunne sidde sådanne retningslinjer overhørig:

378 Ibid., E. Brix til Justitsministeriet, 18. november 1952, s. 1-2.

379 Ibid., s. 2. Se også notits, 11. august 1952.

380 Ibid., ”Notits over møde på politiinspektør Haslunds kontor den 15.11.1952”, 17. november 1952.

381 Ibid.

382 Ibid., Udkast til justitsministerens svar, 17. november 1952. Påtegnet med blyant: Brix-Mogens Jensens forslag.

383 Ibid., A. Haslund til Justitsministeriet, 18. november 1952.

384 Ibid., s. 3.

“Det nævnte cirkulære fastslår alene forsåvidt angår centraladministrationen og de dertil knyttede administrationsgrene, at sikkerhedsspørgsmålene er henlagt direkte til politiets efterretningstjeneste. Forsåvidt angår øvrige områder, f. eks. store industriforetagender som Burmeister & Wain o.l., med hvilke virksomheder og institutioner Københavns politis efterretningsafdeling til stadighed har haft nær kontakt, mener jeg mig formelt og reelt berettiget til i et vist omfang at afgive oplysninger om personer, idet dette erfaringsmæssigt er en uomgængelig nødvendig forudsætning for, at de pågældende virksomheder og institutioner på sin side er villige til at give oplysninger af efterretningsmæssig værdi til politiet.”³⁸⁵

Ifølge Brix var det ikke det første tilfælde, hvor han havde søgt at pålægge KE en mere restriktiv praksis.³⁸⁶ Brix berettede, at han gentagne gange over for Haslund havde betonet, at der ikke måtte udleveres oplysninger uden om PET's ledelse for at undgå, at personer blev ”belastet”, uden at oplysningernes troværdighed var blevet vurderet af ledelsen.³⁸⁷

Til spørgsmålet om forholdet mellem PET's Centralafdeling og KE føjer sig videre spørgsmålet om kvaliteten af de oplysninger, som KE i første omgang havde bygget sin vurdering på, og om hvorvidt de oplysninger, som lå i centralkartoteket og i KE's arbejdskartoteker, var ajour og overensstemmende. Undersøgelserne i den konkrete sag viste, at oplysningerne om, at den pågældende embedsmand skulle være kommunist, byggede på udsagn fra en officer og en kilde, der byggede sin vurdering på det forhold, at embedsmanden var velvilligt indstillet over for kommunisterne på arbejdspladsen.³⁸⁸

Allerede den 16. november 1952 var direktør Schoch tilbage med en ny kritik af ministersvaret. Han påpegede, at denne sagesløse embedsmand havde stået opført i politiets hemmelige kartotek som samfundsfarlig, og at politiet tydeligvis havde bygget sine oplysninger på ondsindet sladder og forkerte oplysninger. Han gjorde også opmærksom på, at ministerens synspunkter vedrørende arbejdskartoteker betød, at enhver kunne blive opført i et arbejdskartotek.³⁸⁹

385 Ibid., s. 3. Understregning med blyant formentlig ved justitsminister Helga Pedersen.

386 Ibid., E. Brix til Justitsministeriet, 18. november 1952, s. 3.

387 Ibid., s. 3-4.

388 Ibid., Notits, KPE, 21. september 1951; notits, GE, 9. august 1952 med kontinuering 25. september 1952; notits, 11. august 1952.

389 Aage Schoch, ”Naar tavshed betyder medskyld”, *Politiken*, 16. november 1952.

Helga Pedersen og partiformændene

Statsminister Erik Eriksen meddelte på et ministermøde den 27. november 1952, at den radikale Jørgen Jørgensen havde givet udtryk for et ønske om en forhandling om de hemmelige kartoteker. Eriksen mente, at det måtte klares ved den traditionelle metode, hvorved partiformændene indkaldtes til orientering.³⁹⁰ Helga Pedersen forberedte hurtigt en orientering. Der blev taget kontakt til den norske regering for at indhente oplysninger om, hvordan PET's norske søstertjeneste, POT, havde grebet en lignende sag an, og Helga Pedersen mødtes med sin norske kollega for af denne at lade sig informere om praksis.³⁹¹

Ministeren lod endvidere vicepolitichef Ernst Brix udfærdige en længere oversigt over sine forholdsregler siden udnævnelsen til PET-chef. Den 18 sider lange og grundigt gennemredigerede redegørelse er værd at referere i en vis detalje, idet Brix heri udfoldede PET's praksis med hensyn til overvågning, registrering og videregivelse af oplysninger. Brix understregede på ny, at ingen oplysninger måtte videregives uden sanktion fra chefen, at oplysninger nøje måtte prøves, og at det var op til den rekvirerende myndighed at drage konsekvenserne af de fra PET videregivne oplysninger. Brix understregede endvidere, at oplysninger ikke måtte bygge på de ofte summariske specialkartoteker, men måtte støtte sig til akterne.³⁹² Vicepolitichefen forsikrede, at han over for tjenesten havde fremhævet, at retsplejelovens bestemmelser om indgreb i meddelelshemmeligheden og lignende skulle overholdes nøje, og han tilføjede, at PET under hans embedsperiode ikke havde benyttet sig af telefonaflytninger uden retskendelse.³⁹³

Brix gjorde i dokumentet rede for PET's arbejdsområder. Her fremgik det, at tjenestens indhentning af personoplysninger på danske kommunister var ekstensiv:

“Man søger at følge partiets (herunder kvinde- og ungdomsafdelingers) organisatoriske opbygning, økonomi, politik, propaganda og presse samt arbejdsmetoder, herunder møder, demonstrationer, strejker, aktioner m.v. Det søges oplyst, hvilke

390 Ministermødeprotokol, 27. november 1952, kl. 12,00.

391 JM, P.O.-sag: G. Haarstad til E. Brix, 23. december 1953 samt E. Brix til Helga Pedersen, 29. december 1952.

392 JM, P.O.-sag: ”Politiets efterretningstjeneste”, 1. december 1952.

393 Ibid., s. 4-5.

enkelpersoner, der har sluttet sig til den kommunistiske ideologi og om det er pålagt den enkelte særlige opgaver, og da hvilke.”³⁹⁴

Brix understregede, at de såkaldte frontorganisationer blev underkastet en særlig overvågning, da de – om end de fremtrådte som officielt ikke-kommunistiske – havde et så stærkt kommunistisk islæt, at de reelt var kommunistisk styrede i den forstand, at de fra Moskva udsendte direktiver blev fulgt af frontorganisationerne. Her hed det dog, at den primære interesse var organisationernes tilblivelse, politik og metoder, mens enkeltpersoner kun havde interesse for så vidt, som de kunne betragtes som de egentlige ledere af den førte politik (og dermed formodedes at være kommunister). Et andet arbejdsfelt var modvirkning af kommunistisk infiltration i statens, kommunernes og visse private virksomheders livsvigtige institutioner. Fra en række myndigheder modtog og bearbejdede tjenesten hver måned hen ved 2.000 forespørgsler om, hvorvidt bestemte personer var egnede til beskæftigelse i sensitive stillinger. De fleste kunne besvares negativt, dvs. at der ikke fandtes nogen belastende oplysninger om de pågældende. Andre måtte underkastes en nærmere undersøgelse – enten fordi der var tale om arbejde af fortrolig karakter (jf. Danmarks forpligtelser overfor Atlantpagten) eller, fordi tjenesten lå inde med oplysninger, som krævede nærmere undersøgelse.³⁹⁵

Brix forklarede, at tjenesten lå inde med en samling gamle specialkartoteker eller arbejdskartoteker, hvis oplysninger man på det pågældende tidspunkt ikke længere kunne nære tillid til. Ifølge Brix bestod problemet i, at tjenestens hovedkartotek, der fungerede som journal, efter iværksættelsen af kommunistregistreringen i 1948 var blevet suppleret med et antal special- eller arbejdskartoteker. Disse kartoteker indeholdt kort på personer og organisationer, der skønnedes at være af særlig efterretningsmæssig interesse. Det var Brix’ vurdering, at nogle af specialkartotekerne indeholdt navne, der ikke var af interesse for tjenesten, og at oplysningerne på kortene var for summariske til at danne grundlag for bedømmelse af en sag. Han havde derfor indført den praksis, at specialkartotekerne kun måtte benyttes som journal, og at en bedømmelse skulle ske på grundlag af oplysningerne i sagens akter.³⁹⁶ PET indsamlede, akterede og videregav oplysninger om personer, som man mistænkte for at være kommunister, med henblik på at udelukke disse fra sensitive eller centrale stillinger i stat, kommune eller

---

394 Ibid., s. 6.

395 Ibid., s. 6-10.

396 Ibid., s. 10-11.

livsvigtige virksomheder. Men Brix' redegørelse føjer det til billedet, at PET's ledelse efter alt at dømme har været sig de mulige konsekvenser af de videregivne oplysninger bevidst og har bestræbt sig på at sikre, at sådanne oplysninger var sikre. Når Brix ikke straks lod specialkartotekerne destruere, hang det sammen med, at disse udgjorde den eneste virksomme indgang til de tidligere behandlede sager.³⁹⁷

Brix tog udgangspunkt i femtekolonneoven i sin afgrænsning af de persongrupper, som tjenestens virke først og fremmest måtte rette sig imod. Det drejede sig om personkredse, der – med Brix' formulering – satte deres ideologiske overbevisning højere end deres loyalitet over for fædrelandet (dvs. kommunister) og udlændinge, der ikke følte loyalitet over for Danmark (f.eks. borgere fra østblokken). Gennem observation og andre metoder søgte tjenesten at konstatere, om de pågældende var involveret i undergravende virksomhed.³⁹⁸

Justitsminister Helga Pedersens tilsvarende redegørelse var formentlig udarbejdet med henblik på en orientering af det snævre sikkerhedsudvalg og blev i en lettere redigeret version benyttet til at orientere partiformændene.³⁹⁹ Justitsministeren indledte sin redegørelse med at betone, at hun og det snævre regeringsudvalg var blevet holdt orienteret om politiets efterretningstjenestes arbejde ved jævnlige mundtlige forhandlinger med Brix. Hun tog dog et enkelt forbehold, idet hun nævnte, at hun som minister ikke kunne følge enkeltsager, som ikke særligt var blevet hende forebragt. Hun henviste til de sager, der var blevet rejst, og som havde vist, at der kunne begås fejl, og at der kunne være grundlag for nye retningslinjer.⁴⁰⁰

Helga Pedersens redegørelse støttede sig på Brix' memorandum med længere parafrafer eller citater. Der blev ikke lagt skjul på PET's særlige overvågning af de danske kommunister, og ministeren henviste eksplicit til Brix' oplysninger om, at man søgte "oplyst, hvilke enkeltpersoner, der har sluttet sig til den kommunistiske ideologi" (denne passage er markeret med rød dobbeltstreg i margenen

397 Ibid., s. 12. Om de tidlige specialkartoteker se Kommissionens beretning bind 6 om PET's overvågning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989.

398 JM, P.O.-sag: "Politets Efterretningstjeneste", 1. december 1952, s. 13-14.

399 JM, P.O.-sag: Redegørelse u. titel, u. forfatter, og u. dato, 18 s. Det fremgår af indholdet, at dokumentet er fra ultimo december 1952, og at det stammer fra Helga Pedersens hånd. Papiret må opfattes som et udkast til redegørelsen for partiformændene. På side 18 f.n. står: "Overfor partiformændene mener jeg, at jeg vil kunne meddele det væsentlige indhold af den redegørelse, jeg her har givet med enkelte udeladelser og forkortelser." Ibid., s. 18.

400 Ibid., s. 1.

samt et NB). Også oplysningerne om frontorganisationerne, og at interessen for enkeltpersoner for så vidt kun gjaldt dem, som måtte opfattes som ledere af den førte politik, blev trukket frem. Derimod var det ganske vist medtaget i ministerens manuskript, at man samarbejdede med fremmedpolitiet, overvågede fremmede legationer samt, at man havde opbygget de mange special-kartoteker, men ved disse passager havde ministeren i margenen markeret et ”✓ partiformændene”. Der blev stedse i redegørelsen lagt vægt på de særligt strenge forskrifter med hensyn til videregivelse af oplysninger. Et særligt afsnit af ministerens fremlæggelse drejede sig om hensynet til Danmarks stilling i NATO-samarbejdet. Hun forklarede her nødvendigheden af, at Danmark havde en sikkerhedsgodkendelsesprocedure for personer, som skulle arbejde med dokumenter, der i NATO var klassificeret. Det fremgik, at også betydelige civile områder var berørt af forsvarsmæssige hensyn, og af den danske interesse i at kunne levere produkter til det militære beredskab for NATO.⁴⁰¹ Forudsætningen for dette var imidlertid, at man kunne sikre sig, at de danske statsborgere, der fik adgang til fortrolige oplysninger, (igen med Brix’ formulering) ikke satte deres ideologi højere end deres nationale pligt.⁴⁰²

Ministeren argumenterede kraftigt imod, at man skulle destruere de indsamlede oplysninger – ikke mindst sådanne, som var resultat af negative undersøgelser, hvor intet belastende var fremkommet om en person – og i stedet støtte sig til løbende undersøgelser:

“Hvis man først iværksætter en undersøgelse, når faren er akut, vil det oftest være for sent. Derfor er det nødvendigt for efterretningstjenesten i tide at være opmærksom på alle, der har sluttet sig til en ideologi – som f. eks. den kommunistiske. Man kan ikke vente med at interessere sig for de enkelte medlemmer af et parti, der bekender sig til en sådan ideologi, indtil der foreligger oplysninger, der indicerer, at den pågældende er farlig. En undersøgelse af et partimedlems forhold giver ganske vist i langt de fleste tilfælde til resultat, at det må anses for usandsynligt, at dette medlem deltager i noget ulovligt, men efterretningstjenesten må regne med muligheden for, at han en dag kan blive benyttet som spion, kurer, sabotør eller lignende. Der vil imidlertid normalt ikke være nogen rimelig mulighed for i tide at blive opmærksom herpå, medmindre man til stadighed centralt samler og bearbejder alle om den pågældende foreliggende oplysninger, selv om disse ikke

401 Ibid., Vedr. partiformændene s. 2 hedder det om de fremmede legationer ‘...behøver vel ikke nævnes for partiformændene.’, samt s. 3 og s. 5.

402 Ibid., s. 10.

isoleret betragtet synes særligt betydningsfulde. Sammenlagt kan de give et billede, der påkalder skærpet opmærksomhed.⁴⁰³

Alle oplysninger var således af betydning for at vurdere en persons tilforlidelighed, og sikkerhedsundersøgelser foretaget gennem forespørgsel til den enkelte politikreds gav ikke et tilstrækkeligt værn. Ministeren konkluderede derfor, at man fremdeles burde lade PET indsamle oplysninger om alle, der var medlemmer af kommunistiske organisationer, eller om hvem man måtte antage, at de var kommunister, om end man ikke havde sikker viden om, at de var medlemmer af kommunistiske organisationer. I parentes hedder det tilføje: ”Politiet vil således i et vist omfang kunne have grundlag for at samle oplysninger om kommunistiske sympatisører.” Til gengæld var Helga Pedersen mere tvivlende over for, om man burde registrere medlemmer af kommunistiske frontorganisationer. Men det var nødvendigt at følge disse foreninger, da de måtte anses for redskaber for østblokken i den kolde krig. Ministeren medgav, at medlemmer af sådanne organisationer hurtigt måtte indse, at der var tale om konspirativt arbejde, og at mange af disse ikke-kommunistiske medlemmer måtte anses for mulige emner for hvervning som meddelere for de østlige efterretningstjenester, men hun konkluderede, at tjenesten næppe burde registrere medlemmerne af sådanne organisationer (her var med pen tilføjet: ”de menige”).⁴⁰⁴

Det fremgår af ministerens redegørelse, at mens kommunisterne (og personer mistænkt for at være kommunister) var under overvågning, ønskede man at forsikre partiformændene om, at politisk aktive borgere af ikke-kommunistisk observans ikke blev gjort til genstand for politisk overvågning og registrering. Helga Pedersen forsikrede således, at hun ville indskærpe, at efterretningstjenesten ikke skulle interessere sig for enkeltpersoner i ikke-kommunistiske fredsaktiviteter.⁴⁰⁵

Ministeren oplyste, at der ikke var givet nogen form for oplysning fra PET til tyske myndigheder.⁴⁰⁶ Hun søgte her at mane den frygt i jorden, som var opstået som følge af en række avisartikler om visumvanskeligheder i forbindelse med

---

403 Ibid., s. 12-13.

404 Ibid., s. 14. Ministeren har konsekvent gennemrettet manuskriptet således, at frontorganisationer er ændret til støtteorganisationer.

405 Ibid., s. 15. Teksten er ændret fra: ‘...vil der selvsagt kunne være anledning for efterretningstjenesten til at være opmærksom på og følge sådanne foreteelser...’ til det blidere ‘...så vil efterretningstjenesten kende deres eksistens.’ Ibid.

406 Jf. følgende afsnit.

danske statsborgeres indrejse i Vesttyskland. Hun betonedede, at de kritiske sager, som fra tid til anden kom frem, først og fremmest måtte søges reduceret ved, at videregivelse af oplysninger fra PET blev centraliseret og kontrolleret fra ledelsens hånd.

Justitsministeren lovede i denne forbindelse at stoppe de huller, som måtte være i systemet, og som rummede mulighed for, at oplysninger kunne omgå PET's ledelse på vej fra tjenestens arkiver til andre myndigheder og aktører. I første omgang drejede det sig om i rundskrivelser til politimestrene at indskærpe, at oplysninger fra PET kun måtte videregives via PET's ledelse. Dernæst drejede det sig om, at der i Københavns Politis Afdeling E synes at have eksisteret en "genvej" for oplysninger, idet ledelsen af Afdeling E mente sig beføjet til at videregive oplysninger uden at høre centralledelsen.⁴⁰⁷

Videre var det ministerens opfattelse, at ordningen med hensyn til Hjemmeværnet måtte ændres. Her fremgik det, at Hjemmeværnet i visse politikredse lokalt havde forespurgt PET om personoplysninger. Fremover måtte Hjemmeværnet, mente Helga Pedersen, rette henvendelse til de militære efterretningsorganer, som så centralt måtte rette en henvendelse til PET. Endelig fremgik det, at der med henblik på at holde arbejdspladser frie for kommunistisk infiltration (som det hed) var videregivet oplysninger på lokalt plan. Også denne virksomhed måtte ophøre, mente ministeren, og tilføjede lidt uklart: "Skal denne opgave løses, må det normalt ske uden politiets medvirken."⁴⁰⁸

Der var altså tale om en fremstrakt hånd til de partiformænd, som måtte føle anledning til betænkeligheder ved PET's virke på det politiske område. Det fremgik da også af, at ministeren videre lovede at sørge for en udrensning af overflødig stof fra arkiverne, og for at registrering af enkeltpersoner blev modificeret i overensstemmelse med det sagte. Derimod afviste ministeren ideen om at indsætte et kontrolorgan af permanent eller midlertidig karakter.⁴⁰⁹ Der blev henvist til, at den politiske kontrol var blevet udøvet ved, at ministeren og en

---

407 Ibid., s. 16-17.

408 Ibid., s. 17-18.

409 JM, P.O.-sag: redegørelse u. titel, u. forfatter, og u. dato, 18 s., s. 18. Tanken om en kontrolkomité havde været fremme i pressen med bl.a. overvejelser om et organ sammensat af rigsdagsmænd eller dommere. Ministerens begrundelse for afvisningen var: 'Det vil være uforeneligt med den pligt til hemmeligholdelse, som Danmark har overfor udlandet, og vil ikke kunne tage ansvaret bort fra justitsministeren og regeringen.' Ibid.

snævrere kreds af ministrene var blevet holdt orienteret af PET's ledelse.⁴¹⁰ Konkluderende havde ministeren eller departementet i talemanuskriptet i margenen anført, at: "Ministerudvalget maa være kontrol nok, jvf. Norge".⁴¹¹

Opfølgning

Der er ikke i arkivet efterladt et referat af mødet mellem ministeren og parti-formændene. Et ark af formentlig Brix' håndskrevne notater fra mødet er imidlertid bevaret. De nedfældede kommentarer giver indtryk af, at det var påtrængende nødvendigt at værgе sig mod en kommunistisk infiltration der ville kunne lamme landet i tilfælde af en konfrontation med Sovjetunionen. Viggo Starcke omtalte angiveligt, at et stort kraftværk havde over 50 % kommunister blandt de ansatte, mens storebæltsoverfarten ligeledes skulle være bemanded med mange kommunister. Det synes, som om Jørgen Jørgensen har udtrykt skepsis over for dette udsagn. Han omtalte fejlagtige lokale oplysninger og faren ved at holde folk ude fra stillinger. Jørgensen synes at have argumenteret for, at kommunisterne skulle have lov at hverve tilhængere, og at være fremkommet med en formulering om, at 1.000 kommunister heller ikke kunne være så farlige. Starcke svarede åbenbart under henvisning til livsvigtige værker, og at "1000 kommunister ødelægger København". Andre henviste til erfaringen den 9. april 1940 og til nationalt livsvigtige funktioner. Karl Olsen, som var formand for den konservative rigsdagsgruppe, henviste til forsøgene på at undgå infiltration i 1940. Udenrigsminister Ole Bjørn Krafts indlæg var noteret med stikord som civil krig, kommunister forbundne med militær krig og "nødvendigt at følge K.". Jørgen Jørgensen sidst noterede indlæg lød i Brix' notits: "...ikke noget imod, at man følger navnlig – dem, der staar i Spidsen!"⁴¹²

410 JM, P.O.-sag: Helga Pedersens redegørelse (anført foroven: Ludvigsens udkast). s. 1. I margenen var med blyant anført: 'Hyppigere møder kunne være afholdt. Fremtiden?! Ibid. Der findes ingen referater fra møder mellem PET's ledelse og ministre fra VK-regeringen i årene 1950-52.

411 Ibid., s. 18.

412 PET, ujournaliseret: læg partiformandsmødet d. 8. januar 1953, bilag 7, fragment, udateret, formentlig Brix' håndskrift. Tilsyneladende har Brix således deltaget i partiformandsmødet. En interessant detalje er bilag 8 sammesteds, som er en konvolut med en iturevet seddel, som er limet sammen, samt et forsøg fra PET's side på at tyde sedlen. Sedlen stammer formentlig fra en mødedeltager, som har benyttet den til stikord, og efter mødet revet den itu og bortkastet den. Optegnelser er stikordsagtige: "Hvad kontrol med de grundlæg [?] forpligtelser som NATO -, Kontrol Karthotek,

Disse brudstykker formidler naturligvis ikke noget nuanceret billede af diskussionen. Notaterne er vanskelige at tyde og telegramagtige, og der er klart tale om et fragment af mere udførlige notater. Men det fremstår utvetydigt, at de radikale nærede betænkeligheder ved til dels overvågningen, men især ved de konsekvenser den måtte kunne få for kommunister ansat på livsvigtige værker og i nationale nøglefunktioner. Det fremgår også, at der fandtes en stærk bekymring for det, der opfattedes som kommunistisk infiltration.

Den 31. marts 1953 fulgte justitsministeren i et brev til Brix op på bl.a. Jutlandia-sagen. Hun anmodede vicepolitichefen om at lade Københavns Politis Afdeling E og politikredsene forstå, at ingen oplysninger måtte videregives, hverken officielt eller under hånden til andre end danske politimænd, der arbejdede med efterretningsopgaver, med mindre der fra vicepolitichefen var givet tilladelse dertil.⁴¹³ Brix fulgte op på sagen den 10. april i et brev til politidirektøren i København⁴¹⁴ og i breve til politimestrene i kredsene rundt om i landet. Sidstnævnte blev endvidere instrueret om, at de ikke måtte videregive belastende oplysninger til Hjemmeværnets distriktsudvalg. Derimod var det fortsat udtrykkeligt tilladt at give distriktsudvalgene ”negative” oplysninger, dvs. at en potentiel hjemmeværnsmand ikke var ufordelagtigt bekendt i PET.⁴¹⁵

Allerede den 18. november 1952 havde Brix i øvrigt som opfølgning på folketingsdebatten om de hemmelige kartoteker skrevet til chefen for Københavns Politis Afdeling E, politinspektør Haslund, og anmodet ham om at genoptage personundersøgelserne i det hidtidige omfang. Brix fandt det naturligt, at Københavns Politis Afdeling E havde været yderst forsigtig med personforespørgsler fra Forsvaret og offentlige myndigheder, mens man afventede justitsministerens svar på forespørgslerne i Folketinget. Da ministerens svar forelå, fandt vicepolitichefen imidlertid, at tingene var sat på plads – herunder at hun havde ladet forstå, at der blev foranstaltet pålidelighedskontrol med visse tjenestemænd og andre betroede folk i offentlig virksomhed.⁴¹⁶

Ministeren strammede tilsynet med PET gennem de første måneder af 1953. Der blev således fra februar til maj afholdt fire møder mellem Helga Pedersen,

---

[?]o ooo kart. kort, hver gang der, blev spurgt, blive staaende”. Flere af punkterne er overstregne. Ophavsmanden til sedlen er ukendt.

413 PET, administrativ sag: Helga Pedersen til Brix, 31. marts 1953.

414 PET, administrativ sag: genpart, Brix til politidirektøren, 10. april 1953. Påtegn. MJ.

415 Ibid.

416 PET, administrativ sag: Koncept, Brix til A. Haslund, 19. november 1952, påtegnet OS, samt påtegnet ”III + henl. 21.11.-52 OS”.

departementschef Vilhelm Boas, Brix og Mogens Jensen. Dagsordenen mindede på mange måder om den, der anvendtes i de senere møder i Regeringens Sikkerhedsudvalg og Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg. Der var tale om, at Brix i store træk gennemgik de vigtigste af de løbende sager, hvoraf de fleste havde relation til kommunisterne eller til kommunistiske frontorganisationer. Ministeren synes derudover at have viet særlig opmærksomhed til planerne om reorganiseringen af tjenestens kartotekssystem til et såkaldt tromlesystem. Desuden drøftede man etableringen af en særlig observationstjeneste. Endelig drøftede man også visse spørgsmål vedrørende forholdet til udlandet og de udenlandske tjenester.⁴¹⁷

Brix meddelte ministeren, at man i PET havde indført et nyt registratursystem den 1. januar 1953, og at alle nye sager blev registreret på dette system. Det hidtidige arkiv ville blive gennemgået med henblik på nyklassificering og kassation. Han meddelte, at et stort antal kort – dvs. personregistreringer – og akter var blevet kasseret. Brix benyttede imidlertid også lejligheden til at anmode om mere personale, ikke mindst to nye fuldmægtige til arbejdet med nye sikkerhedsregler for myndighederne osv.⁴¹⁸ Den 26. maj oplyste Brix, at 22.000 kort var blevet omskrevet. Hvor mange personregistreringer der skjulte sig bag disse tal, er svært at vurdere. Men interessen samlede sig også om kartoteket hos Københavns Politis Afdeling E, hvis kort ligeledes måtte omskrives og placeres på det nye tromlesystem.⁴¹⁹

Departementschefen og kontorchef Ludvigsen mødtes med politiinspektør Haslund fra Københavns Politis Afdeling E den 30. juni 1953. Haslund gav embedsmændene en grundig redegørelse for KE's kartotek og dets funktioner mv. Kartoteket havde karakter af et internt arbejdsredskab for Storkøbenhavn fordelt på personer og gader. De enkelte kort rummede et kort sagsresumé og en henvisning til den pågældendes sagsakt. De særligt belastede personers kort var markeret med et stort A, mindre med et B osv. For mange personers vedkommende fandtes der ikke noget bogstav, men kortet fik alligevel lov til at stå og samle oplysninger til vurdering af personen. Kartoteket var oprettet i 1948, men rummede en del ældre oplysninger. Der var cirka 30.000 personer opført på

417 JM, P.O.-sag: Møde hos justitsministeren den 16. februar 1953; Møde mandag den 30. marts 1953 hos justitsministeren; Mødereferat 4. maj 1953; Møde hos justitsministeren den 26. maj 1953.

418 JM, P.O.-sag: Møde mandag den 30. marts 1953 hos justitsministeren og Mødereferat 4. maj 1953.

419 JM, P.O.-sag: Møde hos justitsministeren den 26. maj 1953. Tromlesystemet er nærmere beskrevet senere i dette bind samt i bind 3.

kortene, og heraf mente Haslund, at højst 1.000 personer var markeret med et A. Kortene rummede oplysninger om kommunisterne, men også vedrørende danske nazister og det tyske mindretal.⁴²⁰

Haslund forklarede, at kortene ikke dannede grundlag for oplysninger udadtil, idet sådanne efter instruksen ikke blev givet fra politiinspektørens embede. På den anden side erklærede han også, at der blev rettet cirka 50 forespørgsler til kartoteket om dagen. Efterprøvning af oplysningerne fandt ikke altid sted, idet KE – som det fremhævedes – kun skulle indsamle, men ikke vurdere det indsamlede materiale til evt. videregivelse. Klassificeringen med betegnelsen A skete ved Haslunds bestemmelse, og denne skulle orienteres om alle oplysninger, som påførtes A-kort.⁴²¹

De to embedsmænd besigtigede endelig afdelingen og stiftede stikprøvevis bekendtskab med kartoteket og aktmapperne.⁴²² Af kontorchefens overleverede notater fra mødet fremgår der et par ekstra interessante oplysninger. Oplysninger til kartoteket tilgik først og fremmest KE via avisoplysninger og kontakter. Efter stikordene vedrørende det forhold, at KE kun indsamlede, men ikke vurdere oplysninger til videregivelse, står: ”Indskærpet”. Endelig fremgik det også af de sparsomme notater, at abonnenter på Land og Folk blev oprettet på kort, men de fleste var allerede kendt i forvejen.⁴²³ PET modtog løbende genparter af KE’s indberetninger, og efter sagsbehandlingen i registraturen, hvor de indberettede personer og organisationer alt efter oplysningernes vigtighed blev registreret på tromlen og indført i arbejdskartoteker, blev indberetningerne lagt på de relevante sagsakter (person- og emnesager).

---

420 JM, P.O.-sag: Den 30. juni 1953, to s. referat u. forf.

421 Ibid.

422 Ibid.

423 JM, P.O.-sag: Gult konceptpapir: “Notat: 30/6- 53, Møde m. Haslund”, u. forf., u. dato.

4. NATO OG DET VESTLIGE EFTERRETNINGSSAMARBEJDE

Forpligtelser som følge af NATO-medlemskabet

Efterhånden som Atlantpagten begyndte at opbygge sin organisation og det sikkerhedspolitiske og militære samarbejde, begyndte de sikkerhedspolitiske konsultationer inden for pagten at inddrage PET.⁴²⁴ Ser man tilbage på reorganiseringen af politiets efterretningsvirksomhed i 1950-51, forekommer det nærliggende, at det ikke mindst var med henblik på den politisk betydningsfulde internationale dimension af sikkerhedsarbejdet, at man havde ønsket en koncentration af den politiske kontrol, direkte adgang til statsministeren og mulighed for rapport til et lille ministerudvalg.⁴²⁵ Her lå altså i støbeskeen en stærk politisk kontrol med tjenestens internationale forbindelser. Med VK-regeringens organisation var denne dimension knyttet til de ressortansvarlige ministre, dvs. justitsministeren og udenrigsministeren og til en koordination mellem disse.

Hovedvægten i samarbejdet mellem PET og udlandet lå endnu i 1952 på det bilaterale plan. Kontakter til de nordiske lande, til britiske og amerikanske tjenester og for så vidt også til de franske, belgiske og hollandske tjenester var al-

---

424 Nærværende afsnit beskriver konsekvenserne af allianceforpligtelsen med hensyn til den politiske kontrol med PET. For en dybdegående beskrivelse af PET og det internationale samarbejde se Kommissionens beretning bind 4.

425 I Steinckes erindringer findes en lille antydning af den internationale dimension: '...det drejede sig om en koordination af militærets og politiets efterretningsvæsen med en selvstændig leder, der havde direkte referat til et særligt ministerudvalg, som vilde kunne følge arbejdet også med hensyn til international kontakt.' K.K. Steincke, *På en igen*, s. 150. Om reorganiseringen i en international kontekst se også: Thorsten Borring Olesen og Poul Villaume, *I blokopdelingens tegn. Dansk udenrigspolitik historie*, bind 5 (Danmarks Nationalleksikon, 2005), s. 228.

lerede funktionelle, da Ernst Brix overtog ledelsen af det nydannede PET. Da Ernst Brix i december 1952 for ministeren udfærdigede sin redegørelse for PET's arbejde, benyttede han sig af lejligheden til også at fastslå retningslinjerne for PET's forhold til udlandet. Det fremgik, at kontakten til udenlandske tjenester blev varetaget af ledelsen, at den byggede på personlige kontakter, og at man nøje vurderede behovet for oplysninger og beskyttelsen af danske borgere.⁴²⁶

Brix oplyste, at PET i forbindelse med visumforespørgsler til tider og til enkelte lande videregav oplysninger om danske statsborgere. Sådanne forespørgsler havde i reglen den form, at der blev henvist til visse oplysninger, som det pågældende lands legation lå inde med, og så kunne PET i visse tilfælde bekræfte eller uddybe disse oplysninger. Forespørgslerne var i vidt omfang motiveret af presseomtale af den person, som søgte visum. Brix mente, at PET's oplysninger i mange tilfælde ligefrem havde bidraget til at lempe visumvilkårene for de pågældende.⁴²⁷ Han benyttede sig også af lejligheden til at betone vilkårene for det internationale efterretningsarbejde, idet han oplyste, at det var en forudsætning, at samarbejdet blev holdt "strengt hemmeligt". Hvis samarbejdet blev afsløret, ville det straks blive afbrudt, hvilket ville gøre "ubodelig skade" på PET's arbejde.⁴²⁸ Hermed havde Ernst Brix i ikke ringe grad formået at forme rammebetingelserne for PET's internationale relationer, således at han selv – eller i det mindste embedet – ikke alene var vogter for videregivelse af oplysninger til udenlandske tjenester, men også garant for den tillid, som PET måtte nyde fra de samarbejdende tjenesters side. Han benyttede sig også af lejligheden til at betone vilkårene for det internationale efterretningsarbejde, idet:

“... det fra udenlandsk side hele tiden har været en forudsætning for forbindelsen til mit embede, at samarbejdet og genstanden for dette holdes strengt hemmelig. Skulle denne forudsætning bryde, må jeg forvente, at al forbindelse til mit embede vil blive afbrudt til ubodelig skade for arbejdet, som i hvert fald indtil nu hovedsagelig har været til betydelig fordel for danske interesser.”⁴²⁹

Han advarede hermed mod, at man politisk skulle søge oplysning om PETs samarbejde med udlandet. Dette vink blev registreret af departementet. I kontorche-

426 JM, P.O.-sag: E. Brix: Notits, 1. december 1952, 3. s., u. titel. Klassificeret yderst hemmeligt, s. 1.

427 Ibid., s. 2.

428 Ibid., s. 3.

429 Ibid., s. 3.

fens udkast til justitsminister Helga Petersens redegørelse til hendes ministerkolleger er ovenfor citerede passage uden indholdsmæssige ændringer gået direkte ind i talemanuskriptet. Passagen er anmærket med fed blyant og vedføjnet den konklusion, at: ”NB dvs taler imod kontrolorgan”. Udkastet var tilføjet den oplysning, at Udenrigsministeriets direktør Svenningsens opfattelse var, at: ”...Helt udelukket med et saadant kontrolorgan”.⁴³⁰

Endelig var det et tilbagevendende tema, at Brix, i det omfang det var muligt, søgte at stive regeringens holdning af med hensyn til en hård linje over for frontorganisationer. Muligvis blev denne tendens bestyrket af det tætte samarbejde mellem PET og Udenrigsministeriet, hvor der var enighed om at holde Danmark på en stærkt NATO-orienteret linje. Samme dag som mødet med partiformændene den 8. januar 1953 orienterede Brix departementschef Boas i Justitsministeriet om visse andre landes ordninger med hensyn til proceduren for afskedigelse af politisk upålidelige tjenestemænd. I tilslutning hertil fandt Brix anledning til at fremhæve et bestemt allieret land som eksempel på, at et medlemskab af kommunistiske frontorganisationer betragtedes som et så alvorligt forhold, at tjenestemanden ikke kunne forblive i sin stilling. Tilsvarende forhold gjaldt i andre europæiske lande.⁴³¹ Desuden kritiserede han, at ministeren over for partiformændene havde givet udtryk for, at medlemmer af frontorganisationer ikke kunne registreres.⁴³² Brix præciserede her, at når hans egen redegørelse omtalte sådanne medlemmer som uden interesse, så var det i den forstand, at de ikke aktuelt ansås for farlige. Men det var ikke hans hensigt at give udtryk for, at de ikke burde registreres.⁴³³

Et videre spørgsmål i denne sammenhæng er motiverne bag den politiske overvågning, som fandt sted i PET-regi. Skyldtes prioritering og retningslinjer for tjenestens arbejde udelukkende hensyn til specifikt danske sikkerhedshensyn, eller blev de danske efterretningsaktiviteter også påvirket af krav, forpligtelser og prioriteringer fra alliancesamarbejdet i NATO i disse år?

At PET's opgaver også var påvirket af medlemskabet af NATO, kan ikke overraske. Dette udspringer alene af det forhold, at der i alliancen fandtes fælles in-

430 JM, P.O.-sag: Helga Petersens redegørelse (anført foroven: Ludvigsgens udkast), s. 16. Oplysningen vedr. Svenningsen s. 18.

431 PET, ujournaliseret: læg vedr. partiformandsmødet d. 8. januar 1953, bilag 5, Brix til Boas, 8. januar 1953.

432 Ibid., s. 2.

433 Ibid.

stitutioner, fælles beslutningsprocesser og fælles militær planlægning, som alt sammen rummede mange informationer af sikkerhedsmæssigt følsom karakter. Medlemslandenes adgang til NATO-organisationens dokumenter krævede, at disse måtte forpligte sig til at opretholde et for helheden tilfredsstillende sikkerhedsniveau. Under Det Nordatlantiske Råd blev der etableret et vist samarbejde med hensyn til en koordinering af dokumentetsikkerhed, sikkerhedsclearing af personel med adgang til sådanne dokumenter osv. Dette spillede en ikke uvæsentlig rolle som baggrund for en del af PET's overvågningsaktiviteter. Ernst Brix henviste til NATO-forpligtelser, da han i december 1952 redegjorde for tjenestens arbejde som grundlag for justitsministerens videre redegørelse for bl.a. partiformændene.⁴³⁴

NATO's sikkerhedsbestemmelser krævede personundersøgelser og sikkerhedsgodkendelse af personer, som fik adgang til klassificeret materiale. Brix gjorde imidlertid også opmærksom på, at personkredsen, som ville få adgang til at arbejde med sådanne dokumenter, som berørte Atlantpagten, ville være stor og voksende, da også en stor del civile administrationsgrene ville få forbindelse til NATO-interesser på bl.a. det økonomiske område. Han pegede også på, at visse dele af det private erhvervsliv kunne komme i berøring med forhold, som var underlagt NATO's sikkerhedskrav.⁴³⁵

Der fandtes således ikke alene et sæt sikkerhedsbestemmelser for medlemslandene, men også fælles organer, som havde til opgave at formidle det sikkerhedsmæssige samarbejde og overvåge, at medlemslandene opretholdt en vis sikkerhedsmæssig disciplin. Da en arbejdsgruppe under organisationen i 1952 gennemgik sikkerhedsbestemmelserne, udarbejdedes tillige en rapport, hvori det for det civile område blev anbefalet at etablere en sikkerhedskomiteé (Security Committee) og et permanent sikkerhedsbureau. Sikkerhedskomiteen skulle sammensættes af repræsentanter fra alle medlemslandene og sammen med NATO's Standing Group rådgive Det Nordatlantiske Råd i spørgsmål med berøring til NATO's sikkerhedspolitik. Det permanente bureau skulle have til opgave at varetage det daglige arbejde med sikkerheden ved NATO's internationale myndigheder og ved medlemslandenes myndigheder. Bureauet skulle bemannes med eksperter og løbende studere sikkerhedsproblemerne. Desuden ville bureauet få bemyndigelse til at gennemføre inspektion af de internationale og nationale myndigheders håndtering af sikkerheden. Disse anbefalinger blev

434 JM, P.O.-sag: E. Brix: Notat u. titel, 1. december 1952, 18 s., s. 14-15.

435 Ibid., s. 15-16.

godkendt af Det Nordatlantiske Råd den 20. august 1952, og tiltrådt af Standing Group den 16. september 1952. Det første møde i sikkerhedskomiteen blev fastsat til begyndelsen af marts 1953.⁴³⁶

Det permanente sikkerhedsbureaus inspektionsbeføjelse gav anledning til, at justitsminister Helga Pedersen før sikkerhedskomiteens første møde i marts 1953 over for Brix rejste spørgsmålet om, hvorvidt dette kunne rumme et afkald på suverænitetbeføjelser fra dansk side. Efter en drøftelse nåede Helga Pedersen sammen med Brix og departementet frem til den vurdering, at inspektionen ikke rummede nogen beføjelse til at træffe beslutninger, men udelukkende til at rapportere, og at der derfor ikke kunne være tale om suverænitetssindskrænkninger.⁴³⁷ De danske repræsentanter til Sikkerhedskomiteens møder blev en PET-jurist og Udenrigsministeriets sikkerhedsofficer, legationsråd Wenck.⁴³⁸

Sikkerhedskomiteens primære funktion kom til at ligge inden for det forebyggende arbejde mht. dokumentopbevaring, sikkerhedsclearing, bygningssikkerhed osv.⁴³⁹

Det mere operativt orienterede samarbejde med hensyn til politisk overvågning og efterforskning af subversiv virksomhed kom til at ligge i den såkaldte Special Committee, NATO's Specialkomite. Forhandlingerne om dannelsen af Specialkomiteen viser, at PET var en aktiv udfarende kraft inden for NATO-samarbejdet. På regeringsniveau er der tegn på, at man i sommeren 1951 begyndte at forberede dannelsen af en national dansk sikkerhedsorganisation som forbindelses- og koordinationsled i forhold til atlantpagtsamarbejdet. Det blev således fra embedsmandsside indstillet til udenrigsminister Ole Bjørn Kraft, at han på ministermødet den 13. juli 1951 skulle støtte dannelsen af en sådan national sikkerhedsmyndighed som forudsat af atlantpagtsamarbejdet. Her hed det

436 JM, P.O.-sag: Udenrigsministeriet til Justitsministeriet, 2. marts 1953 (T. journalnr. 103.G.11.a.). De fra 1952 gældende sikkerhedsbestemmelser findes i NATO-dokument DC 2/7 (Final).

437 JM, P.O.-sag: Mødereferat 4. maj 1953. I øvrigt fremgik det, at der ville fremkomme et referat fra sikkerhedskomiteens møde, hvortil PET ville udsende en PET-jurist. Ibid. Det skal erindres, at disse overvejelser fandt sted umiddelbart før vedtagelsen af den nye grundlov den 5. juni 1953, hvori vilkårene for suverænitetsafgivelse blev fastlagt i § 20.

438 JM, P.O.-sag: Møde mandag den 30. marts 1953 hos justitsministeren. Legationsråd Hans Wenck varetog siden 1950 udenrigsministeriets sikkerheds- og kommunikationstjeneste. Krak's blå bog, 1969, s. 1364.

439 Der er i sprogbrugen i denne periode en vis terminologisk uklarhed mht., hvilken komité, der var sikkerhedskomiteen. Også det, som siden hen blev til Specialkomiteen, benævntes en tid som sikkerhedskomiteen.

også, at man i denne forbindelse måtte indstille sig på at støtte britiske tanker i NATO om at etablere et sikkerhedsudvalg, hvori medlemslandene var repræsenteret med en civil og en militær repræsentant.⁴⁴⁰

I NATO's Stedfortræderråd var Danmark og Belgien i januar 1952 fremme med forslag om et samarbejde på sikkerhedsområdet inden for Atlantpagten.⁴⁴¹ Fra dansk side blev initiativet taget af departementschef Eivind Larsen, der i marts 1951 i et notat understregede behovet for en koordinering af NATO-medlemslandenes indre sikkerhedsforanstaltninger. I sommeren 1951 vedtog regeringen at fremsætte et forslag herom i NATO.⁴⁴² Brix besøgte i januar 1952 Bruxelles for at drøfte initiativet med belgierne, og det fremgår ligeledes, at han konsulterede sine hollandske samarbejdspartnere. Brix synes i det væsentligste at have været motiveret af, at de små lande ikke havde ressourcer til at placere kontaktmænd i hinandens hovedstæder, og af, at de store magter var tilbøjelige til at dominere i efterretningssamarbejdet med de små lande.⁴⁴³

Den 23. maj 1952 overrakte den faste danske repræsentant i Det Nordatlantiske Råd, Vincens Steensen-Leth, et dansk memorandum med et forslag om et sikkerhedssamarbejde til NATO's vicegeneralsekretær.⁴⁴⁴ Forslaget lagde op til et omfattende samarbejde, som supplerede samarbejdet om dokumentetsikkerheden med en fælles indsats mod subversiv virksomhed, sabotage og spionage. Det lå også i forslaget, at der skulle gøres en indsats mod den kommunistiske propaganda. Det danske forslag indebar også, at samarbejdet skulle omfatte kommunistisk infiltration i såvel NATO's organer som den nationale offentlige administration og forsvarsvigtige institutioner. Endelige skulle man støtte hinanden i kortlægningen af kommunisternes kommunikationskanaler, kurértjenester og transport.

Den 28. juni havde PET tilsendt Justitsministeriet en indstilling til spørgsmålet om en sikkerhedskomité i NATO. Heraf fremgik det, at PET havde været en drivende kraft bag det danske initiativ, men at PET derimod ikke havde haft oplysnings- eller propagandaaktiviteter i tankerne. PET frarådede stærkt, at man

440 JM, P.O.-sag: "Referat til udenrigsministeren til brug under ministermødet fredag den 13. juli 1951 kl. 16".

441 JM, P.O.-sag: "Steensen-Leth depeche til UM", 29. januar 1952.

442 Se Kommissionens beretning bind 4 vedrørende PET's virkemidler (afsnittet om det internationale samarbejde).

443 JM, P.O.-sag: "Referat af møde i udenrigsministeriet den 11.7. 1952 kl. 11.00 vedr. det danske forslag til udvidet ikke-teknisk samarbejde indenfor NATO på det sikkerhedsmæssige område".

444 JM, P.O.-sag, "Steensen-Leth depeche til UM", 23. maj 1952.

henlagde den udadvendte propagandaaktivitet under det samme centralorgan, som skulle indsamle oplysninger. Man var derfor også imod det belgiske forslag, som netop forbandt sikkerhedsarbejdet med propagandaarbejdet. Mogens Jensen advarede også mod de institutionelle aspekter i det belgiske forslag, som opererede med tre regionale komitéer, der var forbundet i et magtfuldt centralorgan. Man anså en sådan opbygning for en fare for de små landes ligeberettigede deltagelse i samarbejdet, da det i så fald ville være forbeholdt de store lande at være repræsenteret i centralorganet.

Baggrunden for PET's forslag var tjenestens opfattelse af, at efterretningsarbejdet var domineret af stormagterne, og at det var meget svært for de mindre lande at blive delagtiggjort i de oplysninger, som de indsamlede. Det gjaldt så meget desto mere, som at de små lande ikke havde ressourcer til at stationere repræsentanter hos samarbejdspartnerne. Idéen bag forslaget om en komité var derfor, at alle tjenester kunne mødes og koordinere indsatsen på kontraspionageområdet.⁴⁴⁵ Tanken var, at samarbejdet tillige kunne fungere som en moderator på forholdet mellem stormagterne og de små lande i Atlantpagten. Ifølge Mogens Jensen var problemet, at de store efterretningstjenester forsøgte at udnytte de små tjenester, og at det var vigtigt at undgå, at komitéen blev domineret af de store lande.⁴⁴⁶

Der lå således også det væsentlige hensyn bag manøvreren at forme samarbejdet om de sikkerhedsmæssige spørgsmål i NATO sådan, at de små lande både kunne få del i udvekslingen af oplysninger, men samtidig kunne varetage deres efterretningsmæssige integritet og uafhængighed. Der blev på denne baggrund opnået enighed mellem Udenrigsministeriet, Justitsministeriet og PET om at fastholde det danske forslag og om at afvise det belgiske forslag. Der var dog nogen diskussion om muligheden for at etablere en koordinerende sekretariatsfunktion i den form, som det danske forslag rummede.⁴⁴⁷

Efter forhandlinger mellem NATO's sekretariat og Mogens Jensen udarbejdede sekretariatet et udkast til et samarbejde på det sikkerhedsmæssige område.⁴⁴⁸ Den 10. september 1952 besluttede NATO's Råd at etablere et ekspertudvalg som

445 JM, P.O.-sag: E. Brix til V. Boas, 28. juni 1952.

446 JM, P.O.-sag: "Referat af møde i udenrigsministeriet den 11.7. 1952 kl. 11.00 vedr. det danske forslag til udvidet ikke-teknisk samarbejde indenfor NATO på det sikkerhedsmæssige område".

447 Ibid., s. 3-6.

448 JM, P.O.-sag: "Sandager Jeppesen depeche til UM", 9. september 1952.

skulle sikre det sikkerhedsmæssige samarbejde.⁴⁴⁹ Beslutningen støttede sig til det udkast, som var udarbejdet efter forhandling med Mogens Jensen. I dette dokument fastslog man, at indsatsen mod det, som man betegnede som kommunistisk subversiv aktivitet, var en fælles NATO-opgave, og at man til formidlingen af samarbejdet om denne opgave etablerede et komitésystem. Samarbejdet skulle være praktisk orienteret, og de nye komitéer skulle sigte på udveksling af konkrete oplysninger om først og fremmest principper og metoder med hensyn til at modvirke internationale subversive aktiviteter. Endelig skulle komitéstrukturen ikke have mulighed for indblanding i de nationale efterretningstjenester og i øvrigt være underlagt Det Nordatlantiske Råd.⁴⁵⁰ På rådsmødet fandt dette til dels danskinspirerede dokument almindelig støtte. Under forhandlingernes forløb blev det dog klart, at de danske præferencer for et regionalt baseret samarbejde ikke lod sig opretholde, og at der kun ville blive tale om én samlet komite bestående af eksperter.⁴⁵¹

Det første møde i ekspertkomitéen blev fastsat til den 20. oktober 1952. Som dansk repræsentant udpegedes Mogens Jensen.⁴⁵² Ved udsendelsen af PET's næstkommanderende til NATO-møde uden et egentligt opdrag fra sit ministerium eller fra udenrigsministeren havde PET i realiteten fået en vis handlefrihed med hensyn til NATO-samarbejdet på den indre sikkerheds område.

Formelt set var Mogens Jensen altså den danske regerings repræsentant.⁴⁵³ Da det kom til selve mødet, mødte imidlertid ikke alene Mogens Jensen, men også Brix og udenrigsministeriets repræsentant op i en efter forholdene talstærk delegation.⁴⁵⁴

449 JM, P.O.-sag: "Sandager Jeppesen depeche til UM", 13. september 1952.

450 JM, P.O.-sag: North Atlantic Council. Cooperation against Subversive Activities. Note by the Deputy Secretary General, C.-M.(52)72, 6. september 1952.

451 JM, P.O.-sag: "Sandager Jeppesen depeche til UM", 13. september 1952; Ibid.: Ekstraktafskrift af dokument C.-R(52)20 af 12. september 1952 (partielt referat fra rådsmødet).

452 JM, P.O.-sag: "H. Wenck, UM til Justitsministeriet", 8. oktober 1952, påtegnet 10. oktober 1952 ved H (kontorchef Povl Hansen). Brix havde ønsket, at Mogens Jensen deltog i mødet. Hansen fandt ikke, at der var anledning til, at nogen mødte for Justitsministeriet. Ibid.

453 Dette fremgik af Justitsministeriets bekæftelse til UM af den mundtlige meddelelse om, at Mogens Jensen skulle møde til udvalget: JM, P.O.-sag: "koncept Justitsministeriets 5. kontor til H. Wenck", UM, 16. oktober 1952.

454 JM, P.O.-sag: Working Group on Co-operation against Subversive Activities. Summary Record of a meeting held at the Palais de Chaillot, Paris, on Monday 20th October 1952 at 11 a.m., NATO Secret summary Record AC/32-R/1. Dateret 21. oktober 1952.

På ekspertkomiteens møde i Paris den 20. oktober 1952 fik danskerne lejlighed til at fremlægge deres memorandum fra maj samme år med forslag om et tættere samarbejde om at modvirke subversiv politisk aktivitet. Sammen med det danske forslag forelå som nævnt også andre forslag sammen med sekretariatets principppapir – C.-M.(52)84 – som Danmark også som ovenfor omtalt havde haft en vis indflydelse på.

Man enedes om at etablere et samarbejde om at udveksle generelle oplysninger om fjendens forsøg på at infiltrere, bedrive efterretningsvirksomhed og udføre andre former for undergravende aktiviteter.⁴⁵⁵ Det blev dog fastholdt, at udveksling af mere konkret information normalt bedst kunne håndteres på bilateral basis, og at hensigten først og fremmest var at udveksle synspunkter og information på mere generelle spørgsmål. Dette lå så ganske på linje med det danske forslag. Derimod fik den danske delegation ikke sin vilje med hensyn til det organisatoriske spørgsmål, idet ekspertkomiteens flertal slog fast, at man måtte fastholde én central komité. Denne komité skulle altså fremme udvekslingen af information og rapportere til Det Nordatlantiske Råd om sit arbejde.⁴⁵⁶ Desuden kunne den afgive anbefalinger til Det Nordatlantiske Råd og i særlige tilfælde til medlemslandenes tjenester.⁴⁵⁷ Man besluttede endelig at benævne den centrale komité *The NATO Special Information Committee*.⁴⁵⁸

På mødet den 20. oktober havde en af de danske delegerede – formodentlig Brix – et indlæg, hvori han begrundede den danske regerings forslag om et udvidet sikkerhedssamarbejde, og hvori han fremførte en stærkt formuleret appel til at styrke samarbejdet på dette felt.⁴⁵⁹ Den danske efterretningstjeneste havde indsamlet værdifulde oplysninger om kommunistiske aktiviteter, som kunne være af værdi for NATO's medlemslande, men fandt det vanskeligt at viderebringe disse oplysninger til de relevante myndigheder i en passende form. Det ville derfor være en fordel at have et NATO-organ, der kunne koordinere indsatsen mod undergravende aktiviteter.⁴⁶⁰ Det var imidlertid ikke blot frontorgani-

---

455 JM, P.O.-sag: Working Group on Co-operation against Subversive Activities. Summary Record of a meeting held at the Palais de Chaillot, Paris, on Monday 20th October 1952 at 11 a.m., NATO Secret summary Record AC/32-R/1. Dateret 21. oktober 1952.

456 Ibid.

457 Ibid.

458 Ibid.

459 JM, P.O.-sag: 13 s. manuskript på engelsk, u. titel, "(By the Danish delegation) 20th October 1952." påtegnet no. 3.

460 Ibid., s. 3.

sationer og lignende kommunistiske aktiviteter, som PET ønskede et samarbejde og en udveksling af systematiske oplysninger om. Talemanuskriptet anfører også behovet for udveksling af specifikke personoplysninger vedrørende deltagerne i frontorganisationernes forberedende møder og kongresser.⁴⁶¹ Desuden fremførte de danske forhandlere det synspunkt, at samarbejdet skulle vies til studiet af de kommunistiske partier og den kommunistiske presse ud fra den betragtning, at de kommunistiske aktiviteter verden over, trods lokale forskelle, var ens. Endvidere skulle man styrke samarbejdet om overvågningen af udlændinge mistænkt for agentvirksomhed og af østmagternes diplomatiske personel.⁴⁶²

Selv om PET's ledelse således i vidt omfang havde bidraget til dannelsen af den nye specialkomité, var Ernst Brix ikke helt tilfreds med referatet fra mødet. I en længere indsigelse imødegik han, at man på mødet skulle have været enige om, at specialkomitéen skulle have mulighed for at indgive anbefalinger til medlemslandenes regeringer eller til de nationale tjenester. Derimod fandt han det mere på sin plads at anføre, at komitéen kunne meddele informationer direkte til de nationale tjenester.⁴⁶³ Brix anførte også den logiske indvending mod det foreslåede arrangement, at en henstilling til en tjeneste, der var blevet vedtaget enstemmigt, ville indebære, at den selv samme tjenestes repræsentant skulle tage stilling til sin egen tjeneste.⁴⁶⁴

Den danske NATO-delegation delte dog ikke Brix' betænkeligheder ved specialkomitéens muligheder for at indgive anbefalinger til medlemsregeringerne og til de nationale tjenester. Man fandt ikke bestemmelsen betænkelig, da det var tydeliggjort, at det var op til regeringerne, om de ville følge sådanne anbefalinger.⁴⁶⁵ Justitsministeriet havde ikke betænkeligheder.⁴⁶⁶

En revideret version af den foreløbige rapport til Rådet fulgte den 4. november fra sekretariatet med en række tilføjelser foreslået af de enkelte delegatio-

461 Ibid., s. 6. Også andre fandt dette relevant. Passagen er markeret med understregning og i margenen.

462 Ibid., s. 7-10.

463 JM, P.O.-sag: E. Brix til Justitsministeriet, 27. oktober 1952.

464 Ibid., s. 2. Der var ikke i det foreløbige referat udtrykkelige krav om enstemmighed mht. at indgive anbefalinger til medlemsregeringer og nationale tjenester. JM, P.O. (liste 4), 1953-17: Working Group on Co-operation against Subversive Activities. Report by the Chairman. Draft, NATO Secret AC/32-D/1.

465 JM, P.O.-sag: "S. Sandager Jeppesen depeche til UM", 23. oktober 1952.

466 JM, P.O.-sag: "JM til politiets efterretningstjeneste, brevkopi af brev fra Justitsministeriet til UM, 28.10. 1952, E.B. p.m.v".

ner.⁴⁶⁷ Først og fremmest blev det mere tydeligt formuleret, at der måtte være tale om et tillidsbyggende samarbejde, som kun kunne udvikle sig langsomt. Ifølge rapporten skulle specialkomitéen ikke alene sørge for udveksling af informationer, men også diskutere og udveksle oplysninger med hensyn til måder, hvorpå man kunne modgå og afsløre subversive aktiviteter.⁴⁶⁸ Altså et skridt længere i det udfarende efterretningsarbejde. Også den rådgivende funktion var vokset i løbet af de forløbne uger, idet det nu fremgik, at komitéen eller de nationale repræsentanter på baggrund af drøftelserne i komitéen kunne afgive anbefalinger til Rådet eller til de enkelte medlemslandes regeringer. Det var dog fortsat overladt til regeringernes egen afgørelse, om de ville følge anbefalingerne, og det blev understreget, at medlemslandene havde forskellige regler og retningslinjer. Der var altså i første omgang ikke lagt op til fælles regler.⁴⁶⁹

Specialkomiteen skulle vise sig at blive et forum, hvor de centrale embedsmænd inden for kontraspionage og subversionsovervågning udveksle erfaringer og drøftede foranstaltninger. Fra dansk side havde man endda lidt større ambitioner. Brix gav på specialkomiteens møde den 23. marts 1953 udtryk for ønske om et centralt sekretariat med fast stab og en permanent registratur ”opbygget på en særlig måde (hvor ved man noget om hvem?)”. Så langt gik man dog ikke. Formen blev i stedet, at hvert lands repræsentant i specialkomitéen gav en oversigt over problemernes omfang. Det fremgik, at man først og fremmest var optaget af ”k.” [kommunisme], og af frontorganisationerne, ikke mindst World Federation of Trade Unions (WFTU). I specialkomitéen enedes man om, at de enkelte lande skulle indsende en skriftlig redegørelse for problemerne til sekretariatet, som så skulle videresende – men ikke bearbejde – dem.⁴⁷⁰ Hermed var man altså landet på en form og en substans i samarbejdet, som var mindre ambitiøs, end det fra PET ønskede.

Man skal sandsynligvis forstå Brix’ forslag således, at den centrale registratur først og fremmest skulle befatte sig med østeuropæiske statsborgere og kendte eller mistænkte østeuropæiske efterretningsofficerer. Tanken var, at når et medlemsland havde afsløret en østeuropæisk efterretningsofficer, som optrådte un-

467 JM, P.O.-sag: ”Working Group on Co-operation against Subversive Activities. Note by the Secretary, NATO Secret Document AC/32-D/1(revised), H. Hjorth-Nielsen”, 4. november 1952; se sammesteds: ”depeche fra NATO-delegationen i Paris til UM”, 6. november 1952, S. Sandager Jeppesen.

468 JM, P.O.-sag: ”Working Group on Co-operation against Subversive Activities. Report by the Chairman. NATO Secret Document C-M(52)110”, 27. november 1952.

469 Ibid., s. 1-2.

470 JM, P.O.-sag: Møde mandag den 30. marts 1953 hos justitsministeren.

der diplomatisk dække, så skulle agenten ikke kunne begynde på en frisk ved at blive forflyttet til et andet NATO-land, da oplysningerne om den pågældende straks skulle stilles til rådighed for det nye værtsland. Forløbet omkring specialkomitéens dannelse viser, at PET i atlantpagtsamarbejdet søgte at afveje behovet for et tættere internationalt samarbejde over for ønsket om at bevare kontrollen over sine oplysninger og kilder.

NATO og foranstaltninger for at modvirke subversion

På NATO's Rådsmøde den 11. juni 1952 fremlagde generalsekretær Lord Ismay et dokument, som behandlede den civile organisation i Atlantmagterne i krigstid. Et af de centrale punkter vedrørte femtekolonnevirksomhed, mens et andet punkt vedrørte beskyttelsen af de såkaldte nøglepunkter, dvs. virksomheder, kommunikationsknudepunkter, militære installationer osv., som var af central strategisk betydning. Under pkt. 4, som omhandlede femtekolonnevirksomhed, blev det slået fast, at personer med "onde hensigter" ("evilly disposed persons") skulle anholdes i tilfælde af et sovjetisk angreb.⁴⁷¹ De fleste af dokumentets punkter beskæftigede sig med mulighederne for en koordinering og styrkelse af medlemslandenes civilforsvars- og flygtningeberedskab, men netop på dette ene punkt berørte generalsekretæren direkte PET's arbejdsområde. Temaet var ikke nyt hverken for PET, danske politikere eller den danske offentlighed. Man havde med den nys vedtagne femtekolonne lov oprustet lovgivningen, og et forberedende arbejde var i gang inden for beredskabsplanlægningen. Men Lord Ismay anslog alligevel her tematikken på en ny og dramatisk måde. Var der ud fra alliancehensyn og hensynet til det fælles militære beredskab inden for pagten et behov for en skærpet – og muligvis koordineret – indsats på dette område? Hvorledes stillede et sådant krav dansk suverænitet i forhold til de sikkerhedsordninger, som man fra dansk side ville foretrække? Endelig rørte Lord Ismays memorandum ved et af de centrale aspekter i kampen mod femtekolonnevirksomhed i en situation med truende udsigt til krig: Skulle borgere med en mulig, mistænkt forbindelse til femtekolonnevirksomhed anholdes? På hvilket grund-

---

471 JM, P.O.-sag: "North Atlantic Council Doc. C-M(52)27: Civil Organization in North Atlantic Treaty Countries in Time of War. Memorandum by the Secretary General and Vice Chairman of the Council", 5. juni 1952.

lag skulle dette ske andet end ud fra PET's politiske registreringer, og skulle der da udarbejdes arrestationslister. Og i såfald på hvilket bevisgrundlag?

Det Nordatlantiske Råd besluttede at nedsætte en arbejdsgruppe for at behandle de spørgsmål, som var rejst af generalsekretæren. Til brug for dette arbejde udbad Udenrigsministeriet sig i første omgang udtalelser til sagen fra de berørte ministerier, herunder Justitsministeriet og PET, om bl.a. civilforsvaret og Hjemmeværnet.⁴⁷²

Justitsministeriets første besvarelse af forespørgslen fra Udenrigsministeriet fokuserede på politiets opgaver med hensyn til at sikre hjemmefronten. I besvarelsen konstaterede ministeriets embedsmænd, at man måtte træffe forberedelser til anholdelse af femtekolonnefolk, og at man måtte regne med ”endda kraftig og organiseret væbnet modstand.”⁴⁷³ Afspærringer og kampopgaver i forbindelse med anholdelser skulle varetages af det uniformerede politi med støtte fra særlige hjemmeværnshenheder, som tillige havde fået en politimæssig uddannelse. Med hensyn til beskyttelse af særlige civile og militære nøglepunkter af strategisk betydning havde man allerede i Danmark etableret en nøglepunktsorganisation (”Key Point” organization) i Forsvarets regi. Nøglepunkter kunne f.eks. være kraftværker, telefoncentraler, radio- og telegrafinstallationer eller militære anlæg af særlig betydning. Om beskyttelsen af nøglepunkterne hed det blot, at man her havde etableret et samarbejde mellem de militære myndigheder og de lokale politimyndigheder, og at hjemmeværnet måtte deltage i bevogtningen af nøglepunkterne. Derimod var der ikke i besvarelsen overvejelser over en eventuel forudgående registrering af, hvem der skulle anholdes som femtekolonnefolk, eller om hvorvidt personer – som det hed – om hvis nationale holdning der kunne rejses tvivl, og som var bosiddende i nærheden af nøglepunkter, skulle interneres. Der fandtes altså ikke på dette tidspunkt egentlige PET-anholdelseslister i tilknytning til det materiale, som belyser disse problemfelter i PET's og i Justitsministeriets arkiver.⁴⁷⁴

Den 26. juni 1952 afholdt en NATO-arbejdsgruppe vedrørende civilforsvar i krigstid sit første møde. Formanden Sir Frederick Hoyer Millar konstaterede, at gruppens arbejde ville rumme en afklaring af problemstillingen, en indsamling af materiale om medlemslandenes forholdsregler på dette område og endelig en

472 JM, P.O.-sag: E. Schram-Nielsen til Justitsministeriet, 30. juni 1952.

473 JM, P.O.-sag: Memorandum u. titel (ref., påtegnet: fortroligt, 7. s.), 25. juli 1952, SvH, påtegnet: tiltrædes WA KW.

474 Ibid.

konstatering af, hvilke ”huller” der måtte være. Af særlig interesse for PET var de under arbejdsgruppens emnefelt faldende punkter, som omfattede foranstaltninger mod femtekolonnevirksomhed og beskyttelse af særlige punkter mod sabotage og lignende. Der var imidlertid ikke i arbejdsgruppen fuld enighed om, hvorvidt disse områder hørte til gruppens mandat, som i første omgang berørte det egentlige civilforsvar og flygtningespørgsmål. Under diskussionen af femtekolonne-spørgsmålet blev det fra et medlemsland anført, at det kommunistiske parti dér var forbudt, hvilket foranledigede formanden til at konstatere, at dette spørgsmål faldt uden for arbejdsgruppens mandat. Den danske repræsentant informerede blot om femtekolonne-loven.⁴⁷⁵

Nøglepunkter og femtekolonne

Nøglepunktproblematikken berørte spørgsmålet om, hvem der havde ansvaret for beskyttelsen af nøglepunkterne mod sabotage eller subversiv virksomhed. Den fysiske beskyttelse var ikke PET's opgave, men overvågning og sikkerhedsgodkendelse af personel og kontrol med borgere, som kunne udgøre en trussel udefra, var en PET-opgave.

Inden for NATO havde man taget nøglepunktsspørgsmålet op sammen med overvejelserne om den civile organisation i krigstid. I interimrapporten til Det Nordatlantiske Råd fra den 4. juli 1952 anførte arbejdsgruppen for den civile organisation i krigstid, at beskyttelsen af nøglepunkter mod sabotage skulle henvises til undersøgelse på et senere tidspunkt.⁴⁷⁶ I løbet af det videre forløb i arbejdsgruppen fremgik det imidlertid, at SHAPE (NATO's hovedkvarter i Europa) havde taget nøglepunktsspørgsmålet op og stod i forbindelse med medlemsregeringerne om løsning af disse opgaver.⁴⁷⁷ Den 25. marts besluttede Det Nordatlantiske Råd at stille arbejdsgruppens undersøgelser af dette spørgsmål i bero.⁴⁷⁸ Alligevel dukkede spørgsmålet snart igen op på dagsordenen i arbejdsgruppen vedrørende atlantmagternes civile organisation i krigstid. På et møde

475 JM, P.O.-sag: “(Den danske repræsentation ved Det Nordatlantiske Råd) til UM”, 30. juni 1952.

476 JM, P.O.-sag: “Working Group on Civil Organization i Time of War. Interim Report to the Council. C-M(52)49”, 4. juli 1952.

477 JM, P.O.-sag: “Civil Organization in Time of War. Progress Report by the Chairman of the Committee. C-M(53)27”, 21. marts 1953.

478 JM, P.O.-sag: “UM til justitsministeriet”, 8. april 1953. Her gik sagen også for en tid i stå i København. Ifølge påtegningerne på dokumentet var Mogens Jensen blevet orienteret om beslutningen,

den 9. juli 1952 blev det besluttet at rette henvendelse til regeringerne og opmuntre til dannelsen af et ekspertudvalg, som skulle tage sig af disse spørgsmål. Det drejede sig blandt andet om udveksling af oplysninger om klassifikation af sådanne typer af nøglepunkter. Også metoderne til deres beskyttelse var til debat, ligesom man tog sigte på, at man ved periodiske udvekslinger af oplysninger fik mulighed for at sikre sig, at medlemslandene i fornødent omfang opfyldte deres forpligtelser på dette område.⁴⁷⁹ Justitsministeriets 6. kontor svarede imidlertid, at ministeriet ikke anså, at man i Danmark var nået så vidt på dette område, at man havde erfaringer at give videre til andre. Ministeriet mente, at dette var de enkelte regeringers ansvar, og om end udveksling af oplysninger muligvis kunne være til nytte, at generelle normer formentlig var af mindre betydning.⁴⁸⁰

Formanden foreslog, at der blev givet et ekspertudvalg et mandat, som omfattede en kortlægning af, hvilke installationer, der krævede beskyttelse, samt fremlæggelse af forslag til, hvordan man skulle indsætte mandskab til beskyttelse af disse punkter og til yderligere beskyttelsesforanstaltninger.⁴⁸¹

Fra dansk side modsatte Justitsministeriet sig ikke nedsættelse af et sådant ekspertudvalg, men valgte ikke at lade sig repræsentere heri. Samme linje fulgte Udenrigsministeriet.⁴⁸² I februar 1954 udarbejdede Udenrigsministeriet et aktstykke om de danske synspunkter, som lå på linje med denne indstilling. Man kunne således gå ind på en udveksling af oplysninger om de generelle principper for udvælgelsen af sådanne installationer og nøglepunkter, samt om den generelle karakter af de metoder til beskyttelse af disse punkter, som ville være nyttige til at give vejledning for de nationale regeringer. Men man var ikke indstillet på, at periodisk udveksling af oplysninger skulle tjene til at sikre, at medlemsregeringerne opfyldte deres forpligtelser på dette område. Denne indstilling fandt uden videre Justitsministeriets tilslutning den 20. februar 1954.⁴⁸³

---

mens "L" noterede, at hverken 5. eller 6. kontor i justitsministeriet havde anledning til at foretage andet end at arkivere sagen. Ibid.

479 JM, P.O.-sag: "UM til JM", 21. august 1953.

480 JM, P.O.-sag: Koncept, 9. september 1953, p.m.v. til UM.

481 JM, P.O.-sag: "Committee on Civil Organization in Time of War. Memorandum by the Chairman, AC/23-D/51", 9. november 1953.

482 JM, P.O.-sag: Koncept, 23. november. 1953 til UM, PET og FM. Ibid.: "UM til Den danske repræsentation ved Det nordatlantiske Råd", 25. november 1953 (afskrift).

483 JM, P.O.-sag: "UM (Alex Mørch) til JM", 5. februar 1954 samt Udkast. Danish comments on the Protection of Vital Installations and Key-Points (u. dato); Ibid.: Koncept til UM, 20. februar 1954.

Civilorganisationskomité NATO's rapport fra januar 1955 kom ind på det subversive område med hensyn til beskyttelsen af nøglepunkter. På kontrasa-botageområdet henstillede komitéen først og fremmest til, at medlemslandene indledningsvis skulle forsøge at fastslå hvilke kredse, der kunne tænkes af udøve sabotage, og hvordan den ville blive udført. Resultaterne af denne trusselsvurdering burde ligge til grund for udarbejdelsen af sikkerhedsplaner.⁴⁸⁴ Først og fremmest var, hed det, den bedste beskyttelse et højt niveau af indre sikkerhed i form af indgangskontrol, personsikkerhedsundersøgelse mv.⁴⁸⁵ I sin henstilling til Rådet opfordrede Civilorganisationskomitéen endvidere til, at medlemslandene tog de nødvendige skridt til at sikre nøglepunkter mod sabotage.⁴⁸⁶

I Danmark var arbejdet med hensyn til beskyttelse af nøglepunkter sat i gang i 1951. Den 5. september 1951 afholdtes således mellem en række ministerier og institutioner et møde foranlediget af forsvarsstabens oprettelse af en Nøglepunkts Efterretningsorganisation. Hensigten var bl.a. en kortlægning og prioritering af de punkter, som var sårbare over for angreb eller sabotage.⁴⁸⁷ I 1952 klagede Brix til rigspolitichef E. Heide-Jørgensen over, at PET ikke var orienteret om eller inddraget i den nye nøglepunktsorganisation. Brix fandt, at det arbejde, som denne organisation kunne tænkes at udføre, ville påvirke centrale elementer af PET's virke og skabe forvirring i de involverede ministerier og styrelser.⁴⁸⁸ Det drejede sig til dels om den traditionelle rivalisering mellem PET og den militære efterretningstjeneste, men til dels også om den nøjere arbejdsdeling med hensyn til sikkerheden omkring nøglepunkterne.

Først i maj 1952 blev der afholdt et møde om sagen mellem forsvarsstaben og PET. Førstnævntes repræsentanter bekræftede, at nøglepunktsudvalget skulle virke som rådgivningsorgan også for PET, men at arbejdet endnu ikke var så fremskredet, at man kunne lægge sig fast på en samarbejdsform. Man lovede at vende tilbage til sagen. Endnu i 1955 klagede Brix over, at løftet var blevet gentaget ved adskillige telefoniske henvendelser fra PET, men at han ingen som helst føling havde med udvalgets arbejde. Det var da heller ikke PET, men rigspolitichefens embede, som var repræsenteret i udvalget. Først i 1955 lovede Lunding

---

484 JM, P.O.-sag: "Report by the Committee on Civil Organization in Time of War on the Protection of Vital Installations and Key Points. C-M(55)4", 4. januar 1955, s. 6.

485 Ibid., s. 6-7.

486 JM, P.O.-sag: "Den danske delegation ved NATO (H. Haxthausen) til UM", 12. januar 1955.

487 JM, P.O.-sag: Mødereferat, 7. september 1951, mj. 3. s., af møde afholdt den 5. september 1951.

488 Ibid.: Brix til E. Heide-Jørgensen, 4. april 1952.

over for Brix, at PET ville blive tilstillet lister over en række udvalgte nøglepunkter.⁴⁸⁹

Nøglepunktsarbejdet gik således langsomt, og i 1955 var sagen endnu ikke langt fremme. Kildematerialet tyder på, at der ikke af PET var planlagt vidtrækkende foranstaltninger over for personer, som var registreret eller overvåget af PET for så vidt angik afværgelsen af sabotagehandlinger i krigstid eller ved truende udsigt til krig, med undtagelse af grupper, der kunne tænkes at hindre hjemmeværnets opstilling. PET's nye instruks fra 30. november 1953 pålagde efterretningstjenesten at yde bistand til planlægning og gennemførelse af forholdsregler til sikring mod spionage, sabotage, infiltration og lignende. Alligevel konstaterede Brix i 1955, at man i hvert fald med hensyn til beskyttelsesforanstaltninger mod sabotage kun meget begrænset og lidt tilfældigt havde taget denne opgave op. Årsagen var efter hans opfattelse, at PET ikke fra nøglepunktsudvalget eller militæret havde modtaget en militær vejledning om potentielle mål.⁴⁹⁰

Brix slog fast, at det måtte være politiets efterretningsopgave at afgøre ”hvem og hvor sabotagetruslen kan ventes fra”. Politiets Efterretningstjeneste havde udviklet to forskellige praksisser i sine sikkerhedsundersøgelser. For det første bestræbte tjenesten sig på at kortlægge den kommunistiske tilstedeværelse på nøglepunkter, dvs. livsvigtige militære og civile installationer, virksomheder osv. Man søgte ikke at udrense de identificerede kommunister, og ville først i en krisituation tage stilling til, hvad der skulle ske med dem. For det andet søgte man gennem personundersøgelser at holde kommunister og andre formodet politisk upålidelige personer ude fra nøglestillinger, dvs. stillinger, der gav adgang til klassificerede oplysninger, eller som gav mulighed for at udføre alvorlig sabotage. Det fremgår, at disse foranstaltninger endnu var begrænsede; angiveligt på grund af manglende samarbejde fra militærets side. Brix anbefalede, at myndighederne begrænsede sig til en kortlægning af den mulige infiltration og til skridt til at modværge yderligere infiltration. Dette tyder på en – fra PET's side – tilbageholdende og i omfang begrænset politisk overvågning foranlediget af nøglepunktsproblematikken. Her skal det til gengæld erindres, at de områder, som man talte om som sikringsområder, omfattede talrige områder også inden for private og offentlige virksomheder – herunder post- telegraf- og telefonværnet, Statsradiofonien, jernbaneværnet, skibsfarten, luftfarten mv. Det var i øvrigt

489 JM, P.O.-sag: Brix til Justitsministeriet, 28. marts 1955.

490 Ibid.

også arbejdspladser, som traditionelt havde stærke faglige klubber med enten socialdemokratiske eller kommunistiske sympatier.

Egentlige ”aktive sikringsforanstaltninger” – Brix’ udtryk – kunne således ikke komme på tale før ved et forestående krigsudbrud. Det må antages, at han her henviser til anholdelser af mistænkte, interneringer, eller i hvert fald forskellige politimæssige tiltag over for de personer, som man havde under mistanke. Dette var hovedreglen efter Brix opfattelse. Det fremgår af Brix’ efterfølgende bemærkninger, at han i særlig grad var optaget af, at hærkommandoen allerede i fredstid ønskede at orientere hjemmeværnet om de personer, som blev vurderet til at udgøre en potentiel trussel i forbindelse med sabotage.⁴⁹¹

Brix’ ærinde var først og fremmest at påtale den manglende information og det manglende samarbejde på nøglepunktsområdet fra Forsvarets og fra den militære efterretningstjenestes side. Men han præciserede imidlertid også, at PET’s ansvar på dette område begrænsede sig til at ”anvise de personkredse, opmærksomheden bør være henvendt på af hensyn til risikoen for sabotage-handlinger.” Men der var altså en diskrepans, påpegede vicepolitichefen, mellem på den ene side Det Nordatlantiske Råds opfordring fra den 19. januar 1955 til medlemslandene om at gennemføre sikringsforanstaltninger mod sabotage, og på den anden side de begrænsede tiltag i Danmark om blot at udarbejde en nøglepunktsfortegnelse. Brix udbad sig da også fra ministeriet en stillingtagen til, om man skulle imødekomme hærkommandoens og hjemmeværnets anmodning om fra PET at modtage forlods orientering om karakteren og omfanget af en mulig femtekolonnevirksomhed i tilfælde af krig.⁴⁹²

FE lod efterfølgende PET modtage de i nøglepunktssektionen udarbejdede nøglepunktslister og etablerede et samarbejde, således at Brix blev holdt ajour med ændringer i nøglepunktsfortegnelsen. Hos PET tog man derpå skridt til en mere systematisk bearbejdning af nøglepunktsproblemet – først og fremmest i form af en kortlægning af den såkaldte infiltration inden for de enkelte sikringsområder. En særlig nøglepunktsafdeling blev etableret med den opgave at fremme dette arbejde i politikredsene og at bearbejde de indkomne resultater. I efteråret 1956 var dette arbejde fremskredet, men endnu ikke tilendebragt.⁴⁹³

491 JM, P.O.-sag: Brix til Justitsministeriet, 28. marts 1955, s. 4.

492 JM, P.O.-sag: Brix til Justitsministeriet, 28. marts 1955, s. 4-5.

493 JM, P.O.-sag: Brix til Justitsministeriet, 15. oktober 1956, (konciperet ved Mogens Jensen).

Den tyske forbindelse

En af de sager, som optog kritikerne af PET, var en formodet forbindelse til de tyske myndigheders behandling af visumansøgninger. I PET var man bevidst om det ømtålelige forhold til naboen i syd. Mens der allerede i 1946 var etableret forbindelse mellem de militære efterretningstjenester og tyske militære efterretningsorganisationer, kom den første officielle forbindelse mellem Forbundsrepublikken og PET først i stand i 1951. Kontakten opstod på initiativ af chefen for det tyske visumkontor ved det tyske generalkonsulat i København. Brix havde den 10. og den 11. april 1951 på sit kontor møde med den tyske repræsentant, som ønskede at drøfte et nærmere samarbejde mellem PET og det tyske visumkontor om tilvejebringelse af oplysninger om personer, der søgte tysk indrejse- og gennemrejsevisum. Den tyske repræsentants ærinde var at få mulighed for efter anmodning at modtage politiske oplysninger fra PET vedrørende personer, som søgte tysk visum.⁴⁹⁴ Brix afviste imidlertid forespørgslen, idet han erklærede, at han anså en sådan instruktion som ”mindre hensigtsmæssig”, og at han ”i betragtning af samtlige foreliggende forhold ikke kunne yde bistand til det omhandlede formål.”⁴⁹⁵

Da Brix under det store udredningsarbejde efter rigsdagsdebatterne om PET udarbejdede en redegørelse for PET's udenlandske forbindelser, kom han også ind på debatten om en eventuel udlevering af oplysninger om danske statsborgere til de tyske myndigheder i forbindelse med visumbehandling. Han bemærkede her, at der ikke mellem PET og de tyske myndigheder var etableret nogen forbindelse. Det blev præciseret, at PET ikke på nogen måde – heller ikke indirekte via andre landes repræsentationer – udleverede oplysninger om danske forhold eller om enkeltpersoner til repræsentanter for de tyske myndigheder. Brix formodede, at de oplysninger, som det tyske konsulat i København havde været i besiddelse af, måtte hidrøre fra materiale, som det allierede “Allied Permit Office”, kunne have givet tyske myndigheder, eller at den tyske tjeneste af egen kraft havde indsamlet oplysningerne i Danmark via åbne kilder som f. eks. aviser.⁴⁹⁶ Hermed kunne Brix altså fuldstændig tilbagevise forestillingerne om, at PET havde forbindelse med de tyske efterretningsmyndigheder.

---

494 PET, ujournaliseret: E. Brix til dep. chef. Eivind Larsen, 19. april 1951.

495 Ibid.

496 JM, ujournaliseret: E. Brix: Notits, 1. december 1952, 3. s., u. titel. Klassificeret yderst hemmeligt.

I PET's ledelse var man af den opfattelse, at en eller anden form for indhentning af efterretninger fra Tyskland var en forudsætning for et effektivt arbejde. Man frygtede endnu, at Danmark skulle blive transitstation for en efterfølger til Wollweber-organisationen, og at der skulle opstå et kommunistisk melde- eller kurernet med udgangspunkt i Tyskland. De traditionelle forbindelser mellem tyske og danske kommunister gjorde det da også naturligt at søge efter kilder til, hvad der foregik i det store land ved Danmarks sydgrænse, og til hvem der måtte komme rejsende til Danmark sydfra. Hertil kom den sikkerhedspolitiske nødvendighed af, at man inden for atlantsamarbejdet (herunder myndighederne i den af de vestallierede besatte Forbundsrepublik) etablerede et sikkerhedssamarbejde.

Tidligt i 1953 overvejede PET og Justitsministeriet mulighederne for at etablere et samarbejde med de vesttyske myndigheder. På et møde med justitsministeren og departementet den 16. februar 1953 gjorde Brix rede for de tyske efterretningstjenester, som kunne komme på tale som samarbejdspartnere. Det drejede sig om det såkaldte Bureau Gehlen ved München, Bundesverfassungsschutz og det tyske SPD's efterretningsnet. Vicepolitichefen meddelte, at han allerede et år tidligere med den danske generalkonsul i Hamburg som mellemmand var blevet kontaktet af Verfassungsschutz med et tilbud om at etablere et samarbejde. Brix havde etableret en forbindelse, og efterfølgende skriftligt søgt at opklare, hvilke oplysninger der kunne være tale om.⁴⁹⁷ Først og fremmest havde man brug for samarbejdet, idet den tyske tjeneste angiveligt havde oplysninger om ”forbindelser nordpå”. Til gengæld for disse oplysninger ville PET videregive oplysninger om ”konkrete sager angående illegal virksomhed”.⁴⁹⁸

Argumentationen synes at have overbevist justitsministeren. Drøftelsen resulterede således i, at det aftaltes, at Brix skulle tage forbindelse med direktøren i Udenrigsministeriet Nils Svenningsen for at lade sig orientere om Udenrigsministeriets syn på sagen.⁴⁹⁹ På mødet den 4. maj 1953 blev det oplyst, at Brix efter aftale med Svenningsen havde etableret en forbindelse til sin tyske modpart. Svenningsen havde fundet det ”rigtigt og stemmende med den almindelige tendens på andre områder at optage den”. Forsigtigvis blev forbindelsen formidlet via politipræsidenten i Hamburg, og det blev understreget, at der kun ville være

---

497 JM, P.O.-sag: Møde hos justitsministeren den 16. februar 1953.

498 Ibid.

499 Ibid.

tale om at meddele oplysninger om konkret mistanke om illegal virksomhed af kriminel karakter.⁵⁰⁰

---

⁵⁰⁰ JM, P.O.-sag: Mødereferat 4. maj 1953.

5. DEN NYE INSTRUKS I 1953

Instruksen af 30. november 1953

Den 21. oktober 1953 modtog vicepolitichef Brix fra departementschef Vilhelm Boas en indkaldelse til et samråd med justitsminister Hans Hækkerup. Justitsministeren ønskede at drøfte instruksen til PET og retningslinjerne for tjenestens arbejde. Vedlagt brevet var et udkast til en ny instruks og til ændringer af rundskrivelser nr. 6 og 7.⁵⁰¹ Rundskrivelse nr. 6 og 7 var de centrale forholdsordrer vedrørende dels samarbejde med udenlandske efterretningsmyndigheder, dels efterforskning af organisationer og personer på det politiske område.

Mogens Jensen, som i 1953 var politifuldmægtig i PET, erindrer, at initiativet til arbejdet med den nye instruks kom fra PET selv. Den juridiske ledelse i PET bestod på dette tidspunkt af chefen Brix, en ældre politifuldmægtig samt Mogens Jensen.⁵⁰²

“Vidnet havde intet forlæg. Han havde ikke set nogen tidligere instrukser. Der var to punkter, der var meget vigtige, dels, at PET var uafhængig af andre politiembeder, dels at PET skulle have bemyndigelse til at samarbejde med andre, udenlandske efterretningstjenester.”⁵⁰³

Da Brix i ministeriet sjældent talte med andre end ministeren, tilfaldt det Mogens Jensen at holde kontakt til kontorchef Christian Ludvigsen i Justitsministeriet om arbejdet med instruksen. Indholdet af Mogens Jensens udkast blev

501 JM, ujournaliseret: “Ny instruks m.v.,” P.O.-sag: Koncept til brev fra departementschefen i Justitsministeren til vpc. Brix, påtegnet ‘bringes i dag’, dateret 21. oktober.

502 RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

503 Ibid.

ikke drøftet med andre end Ludvigsen.⁵⁰⁴ Formentlig er forklaringen, at Mogens Jensen i tiden mellem debatten om PET tidligt i 1953 og regeringsskiftet muligvis sammen med Christian Ludvigsen havde arbejdet på en ajourføring af PET's instruks, og at det var en version af dette udkast, som tilgik Ernst Brix efter Hans Hækkerups tiltræden som justitsminister.

Hans Hækkerup (til højre) var cand. jur. og socialdemokratisk folketingspolitiker. Han var i 1953-64 justitsminister i skiftende socialdemokratiske regeringer. Han var 1964-68 indenrigsminister. Her er han i samtale med en østeuropæisk diplomat under en reception (Arbejdermuseet/ABA).

Justitsministeriets udkast lagde op til en stramning af departementets og justitsministerens kontrol med PET. Det fremgik af udkastet, at ministeriet som en følge af kartoteksdebatten havde forhandlet med repræsentanter for Rigsdagens "demokratiske partier" om ændringer i de gældende retningslinjer for PET's virke. Justitsministeriet indskærpede PET-chefens pligt til at holde ministeren underrettet om alle sager af betydning, tjenestens retningslinjer og virksomhed i det hele taget.⁵⁰⁵ Vicepolitichefen fik også indskærpet betydningen af, at han

⁵⁰⁴ Ibid.

⁵⁰⁵ JM, ujournaliseret: "Ny instruks m.v.", P.O.-sag: Koncept til instruks til vicepolitichefen, udat., s. 1-2.

holdt ministeriet underrettet om henvendelser til og fra andre ministerier og myndigheder samt udenlandske tjenester.⁵⁰⁶

Ud over at justitsministeren herved befæstede sin kontrol med PET over for andre ministerier – vel først og fremmest Udenrigsministeriet – og indskærpede vicepolitichefens underretningspligt over for departementet, så rummede skrivelsen også videre direktiver om tjenestens registrerings- og arkiveringspraksis.

For det første bad man Brix om at lade gennemgangen og omorganiseringen af PET's arkiv fremskynde. I forbindelse hermed blev det understreget, at materiale i det eksisterende arkiv, som efter de regler, hvorefter man fremtidig skulle arbejde, ikke burde opbevares, blev udskilt og destrueret. Det føjedes til, at Justitsministeriet skulle holdes orienteret om, hvordan dette arbejde skred frem.⁵⁰⁷

For det andet fremgik det, at instruksens bestemmelser om personregistrering måtte underkastes begrænsninger, idet det blev påpeget, at en for vidtgående registrering kunne bevirke en forringelse af det indsamlede materiales brugbarhed. Ligeledes havde forhandlingerne ført frem til enighed om en begrænsning i politikredsens indberetningspligt.⁵⁰⁸

Endelig blev det på ny understreget, at videregivelse af oplysninger måtte styres fra PET's centrale ledelse. Dette gjaldt for politidirektøren for Købehavn, for hjemmeværnsforeningerne, og for politikredsens mulige videregivelse. For så vidt angik livsvigtige institutioner blev det overladt til tjenesten at vurdere, om risikoen for femtekolonnevirksomhed kunne begrunde en afvigelse fra den regel, at oplysninger ikke blev givet til virksomheder eller organisationer om enkeltpersoner i forbindelse med ansættelse eller optagelse. Det blev her indskærpet, at rundskrivelse 6 om videregivelse af oplysninger til udenlandske myndigheder hidtil havde kunnet give anledning til misforståelser, og at denne skulle tilbagekaldes og erstattes af en ny rundskrivelse.⁵⁰⁹

Sammen med konceptet til denne skrivelse findes ved akterne udkast til nyaffattelse af de centrale rundskrivelser 6 og 7. Så vidt vides, var det første gang, at Justitsministeriet påtog sig rollen som koncipist af PET's rundskrivelser.

Udkastet til rundskrivelse 6 indeholdt reglerne for besvarelse af forespørgsler fra udenlandske myndigheder.⁵¹⁰ Det medsendte udkast til ny rundskrivelse

---

506 Ibid., s. 3

507 Ibid., s. 4.

508 Ibid., s. 4-5.

509 Ibid., s. 5-6.

510 Ibid., Udkast til affattelse af ny rundskrivelse 6, s. 2.

7 (dvs. den generelle indhentningsinstruks) lå tæt på den oprindelige. Det var mere kortfattet, men den generelle instruks om indsendelse af oplysninger om medlemskab af visse foreninger og sammenslutninger havde ikke set nogen syn-derlig indskrænkning. Oplysning om organisationens deltagelse i politiske valg samt om stillere og anmeldere var dog faldet ud. En række krav om oplysninger i forbindelse med plakatoptagning, strejker, faglig aktivitet mv. havde endvidere fundet en mere generel form.⁵¹¹ Det blev understreget, at det skulle fremgå af indberetningerne, hvorvidt de byggede på dokumentarisk materiale eller meddelere; i det sidste tilfælde skulle indberetningerne indeholde en vurdering af meddelerens troværdighed.⁵¹² Oplysninger om personforhold forblev i det store og hele formuleret som hidtil, men frontorganisationer blev nævnt som interesseområde.⁵¹³

Efter sit møde med justitsminister Hans Hækkerup udfærdigede vicepolitichefen et længere brev, hvori han gav udtryk for reservationer over for den skærpede underretningspligt og begrænsningerne med hensyn til kontakt til andre ministerier og udenlandske myndigheder.⁵¹⁴ Flere vidnesbyrd peger på, at Brix var lidet indstillet på at rapportere til departementschefen om sine kontakter til andre styrelser og til udenlandske samarbejdspartnere, og at han insisterede på den direkte kontakt til den relevante minister, som efter Brix' opfattelse ofte var en anden minister end justitsministeren.⁵¹⁵

Brix synes først og fremmest at have stillet sig stærkt afvisende over for den i instruksudkastet indeholdte kontrol med PET's forbindelser til danske og udenlandske myndigheder. Brix henviste til nytten af sine direkte kontakter til Udenrigsministeriet, Finansministeriet og statsministeren.⁵¹⁶ Samtidig forsikrede han, at han ikke havde noget ønske om at holde noget skjult for ministeren, og at han ville holde Justitsministeriet underrettet om alle vigtige sager.⁵¹⁷ I margenen ud for disse bemærkninger var i en skrift, som ligner Hans Hækkerups, tilføjet spørgsmålet: ”jamen, hvis er skønnet?”⁵¹⁸ Brix insisterede endvidere på, at en

511 Ibid., Udkast til ny rundskrivelse (7).

512 Ibid., s. 1.

513 Ibid., s. 4.

514 JM, P.O.-sag: brev Brix til H. Hækkerup, 3. november 1953 samt udkast til formulering af bestemmelse om orientering af JM og liste over frontorganisationer i Danmark.

515 RB: E. Mogens Jensen 4. oktober 2000.

516 JM, P.O.-sag: brev Brix til H. Hækkerup, 3. november 1953, s. 4.

517 Ibid., s. 5.

518 Ibid.

forelæggelsespligt efter de udkastede retningslinjer ville få vidtgående konsekvenser for Danmarks internationale – og især det skandinaviske – samarbejde på det efterretningsmæssige område og nærmest ville være en katastrofe for den udbygning af de internationale forbindelser, som Brix i sin tid i PET havde påbegyndt.⁵¹⁹

Efter de indledende drøftelser mellem Brix og departementet løftedes sagen op blandt de centrale ministre. Den 9. november videresendte Hans Hækkerup udkastet til ny instruks, udkastet til ny affattelse af rundskrivelserne 6 og 7 samt et notat om de af Brix foreslåede ændringer til statsminister Hedtoft, udenrigsminister H.C. Hansen samt forsvarsminister Rasmus Hansen. Hækkerup forklarede, at han gerne snarest ville ”drøfte de problemer, der står i forbindelse dermed.” Sagen var hermed løftet op i Regeringens Sikkerhedsudvalg.⁵²⁰ Departementschef Boas videresendte til Brix ”eksemplar af den ny instruks” samt ”udkast til” rundskrivelserne og orienterede ham om, at Hans Hækkerup ville drøfte sagen med den snævre kreds af sine ministerkolleger. Boas tilføjede: ”Forsåvidt angår instruksen vil også Deres forslag til affattelsen af det med rødt markerede stykke blive inddraget i drøftelsen”.⁵²¹ Desværre blev der ikke taget referater af møderne i Regeringens Sikkerhedsudvalg i 1950’erne.⁵²²

Af særlig interesse var de nye retningslinjers kontrol med PET’s kontakter til danske og udenlandske myndigheder. Her hed det således i vendinger, som kun til en vis grad byggede på Brix’ forslag fra 1953, at PET skulle underrette ministeriet om henvendelser fra danske eller udenlandske myndigheder, der kunne rejse spørgsmål om PET’s retningslinjer, eller som i øvrigt måtte være af interesse for ministeriet.⁵²³ Også for henvendelser fra PET skulle der ske underretning. Som hidtil blev der henlagt betydelige opgaver til PET: Sager vedrørende straffelovens kapitel 12 og 13, forholdsregler mod spionage, sabotage, infiltration og lignende mod statens og kommunernes administration og livsvigtige private og offentlige institutioner og virksomheder, sikkerhedsmæssige foranstaltninger

---

519 Ibid.

520 JM, ujournaliseret: ”Ny instruks m.v.”, P.O.-sag: Koncept til brev fra justitsministeren til H. Hedtoft, H.C. Hansen og Rasmus Hansen, påtegnet ”9/11-1953” og ”v.h. fra ministeren”. Kopi blev tilsendt Brix, men brevet og invitationen var ikke rettet til denne, idet brevet indledtes ”Kære stats-, udenrigs- forsvarsminister”.

521 Ibid., samme dokument, kontinueret sagsfremstilling og afskrift af brevkoncept, s. 2.

522 RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

523 PET, emnesag: Instruks til chefen for politiets efterretningstjeneste, H. Hækkerup, Chr. Ludvigsen, 30. november 1953, s. 1.

jævnfør NATO-samarbejdet, kontrol med udlændinge, kontrol med radiosendere, udlændinges erhvervelse af ejendom, kontrol med våbenlovgivningen.⁵²⁴ Instruksen understregede behovet for at begrænse registreringen: ”Registrering må indskrænkes til det absolut påkrævede.”⁵²⁵ Endelig blev det indskærpet, at tjenesten kun måtte videregive personoplysninger efter godkendelse af chefen eller dennes stedfortrædere.⁵²⁶

Ved udsendelsen af den nye instruks til Brix blev denne af justitsminister Hækkerup og Christian Ludvigsen instrueret om, at instruksen var fortrolig, men at dens indhold burde meddeles til de politifolk, som arbejdede med efterretningsopgaver. Orienteringen af justitsministeren eller departementet skulle – med mindre omstændighederne tilsagde andet – normalt ske i forbindelse med de møder, som fremover dels skulle holdes i et snævert ministerudvalg vedrørende sikkerhedsforhold hver tredje uge i Justitsministeriet, dels hver uge efter afholdelsen af disse møder.⁵²⁷

Den nye instruks, kom – med modifikationer ved regeringserklæringen af 30. september 1968 og retningslinjerne vedrørende efterforskning på det politiske område fra 1983 – til at gælde for PET’s virksomhed fra november 1953 frem til 1996.⁵²⁸ Mogens Jensen har over for Kommissionen givet udtryk for den opfattelse, at PET’s praksis ikke ændredes efter instruksens udsendelse.⁵²⁹ Man kan da også diskutere, hvor substantielle ændringer der skete i forhold til PET’s efterforsknings- og registreringsbeføjelser. Den nye instruks var ganske vist holdt mere generelt, og der var en indskærpelse af prøvningen af troværdigheden af bl.a. kildeoplysninger og af relevansen af de registrerede oplysninger. Men sådanne hensyn var for så vidt i overensstemmelse med en målrettet efterforskning og et anvendeligt arkiv.

Bestemmelsen om, at PET skulle indhente stillerlister og lignende blev taget ud. Samtidig udvidedes opgaveområdet med den udtrykkelige indskærpelse af, at PET specifikt skulle følge frontorganisationerne. Til gengæld blev PET-chefens frirum i forhold til Justitsministeriet og den hidtidige stilling som nationalt sikkerhedsagentur på regeringsniveau indsnævret sammen med den hidtidige

---

524 Ibid., 1-3.

525 Ibid., 3.

526 Ibid., 3.

527 PET, ældre materiale fremfundet hos Københavns Politi: H. Hækkerup og Chr. Ludvigsen til E. Brix, 30. november 1953.

528 Redegørelse vedrørende dele af PET’s virksomhed, marts 1998, s. 11.

529 RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

frihed i samarbejdet med udenlandske tjenester. Ligeledes blev PET's muligheder for efter eget skøn at udlevere oplysninger til institutioner og udenlandske samarbejdspartnere betydeligt indsnævret i forhold til den justitsministerielle kontrol.

Frontorganisationer

Vicepolitichef Brix henstillede, at man fastholdt en nøje overvågning af frontorganisationer. Brix forklarede, at frontorganisationernes reelle mål var de samme som DKP's, at de søgte "...under falsk maske..." at indfange hjælpere og understøtte Moskvas propaganda. Det var, ifølge Brix, her i periferien, at Sovjetunionen erfaringsmæssigt søgte sine agenter.⁵³⁰ Han fortsatte med at påpege, at en sådan ændring i PET's praksis markant ville svække Danmarks deltagelse i NATO's Specialkomité i Paris, hvor samarbejdet bl.a. på dansk insisterer i vidt omfang var rettet mod studiet af frontorganisationernes virke.⁵³¹

Brix' position med hensyn til frontorganisationer skal ses i sammenhæng med de drøftelser, der foregik i NATO og i den danske regering på dette tidspunkt vedrørende deltagelse i internationale kommunistiske frontorganisationer – ikke mindst den kommunistisk dominerede og sovjetvenlige fredsbevægelse – og NATO-medlemslandenes visumpolitik i forhold til afholdelse af internationale konferencer og møder i regi af sådanne organisationer. Det var ikke noget tilfælde, at Brix i sin henvendelse til Hækkerup udtrykkeligt henviste til sine tætte kontakter med udenrigsministeriet, og ej heller at han vedlagde en liste over frontorganisationer i Danmark. Et P.M. fra Brix i november beskæftigede sig således med spørgsmålet om, hvilken politik der i forlængelse af en opfordring fra NATO kunne føres for at hindre frontorganisationerne i at afholde møder i Danmark.⁵³²

På Det udenrigspolitiske Nævns møde den 14. marts 1952 under VK-regeringen havde man allerede berørt spørgsmålet om en koordinering af atlantpagtlandenes linje over for østblokdiplomater. Sagen var blevet drøftet på et uformelt udenrigsministermøde i forbindelse med NATO's Lissabonmøde. Flere lande stod foran at træffe foranstaltninger over for østblokdiplomaters bevægelser.

530 JM, ujournaliseret: ad udkast til rundskrivelse 7, udat.

531 Ibid.

532 JM, P.O.-sag: "P.M., 14.11. 1953", 7 s. (u. angivet forfatter, men forf. er tydeligt Brix).

Danmark tog ikke stilling til sagen på mødet, men bl.a. Storbritannien så gerne at Danmark deltog i sådanne foranstaltninger på linje med de øvrige allierede. På nævnets møde stillede Jørgen Jørgensen sig skeptisk over for rejserestriktioner og strammere visumregler.⁵³³

Den 2. december – altså umiddelbart efter Brix' insisteren på behovet for at følge frontorganisationerne – redegjorde udenrigsminister H.C. Hansen over for Det udenrigspolitiske Nævn for en skærpet linje i forhold til frontorganisationerne. H.C. Hansen fremlagde tanken om en sådan restriktiv linje med en del betænkeligheder, men lagde på den anden side heller ikke skjul på, at der efter hans opfattelse skete fordækt virksomhed i ly af konferencer organiseret af frontorganisationerne.⁵³⁴ Udenrigsministeren redegjorde for de mere eller mindre restriktive praksisser, der blev fulgt i andre NATO-lande, og orienterede om, at der på NATO's informationskonference i 1953 på britisk foranledning var vedtaget en resolution, som henstillede til medlemsregeringerne at træffe de foranstaltninger, som man skønnede nødvendige for at modvirke afholdelsen af konferencer med skjulte kommunistiske formål.

H.C. Hansen påpegede over for nævnet risikoen for, at Danmark, som følge af andre landes mere restriktive praksis blev opsamlingsland for sådanne kongresser. Han fandt derfor, at Danmark burde slutte op med egne foranstaltninger. Konkret ville det være at benytte en ”rimelig tid på de fornødne politimæssige undersøgelser” forud for udstedelsen af visa, således at man faktisk reelt udelukkede sådanne kongresser fra at blive afholdt i Danmark. H.C. Hansen gjorde det i øvrigt klart, at det ikke var meningen at hindre åbne kommunistiske kongresser i at blive afholdt, men derimod udelukkende såkaldt tildækkede organisationer.

Han fandt støtte i sine synspunkter hos sin forgænger Ole Bjørn Kraft (KF), mens Jørgen Jørgensen (RV) og Thorkil Kristensen (V) fremkom med principielle betænkeligheder og ønskede en debat om spørgsmålet på et ”lidt højere plan”. Hertil replicerede H.C. Hansen, at sagen allerede var blevet udsat af den danske regering for at man kunne orientere nævnet, og at det jo ikke var hensigten at proklamere den fælles NATO-linje officielt. Både Frode Jakobsen (S) og Thorkil Kristensen opfordrede til, at man fra dansk side tog spørgsmålet op i NATO's ministerråd ud fra den opfattelse, at et forbud mod sådanne konferencer ville være skadeligt for den vestlige sag. Begge fandt det dog også nødvendigt, at

533 UM: Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn fredag den 14. marts 1952.

534 UM: Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 2. december 1953.

Danmark ikke kom til at stå alene i spørgsmålet.⁵³⁵ Udenrigsministeren fremsatte efterfølgende sammen med sin norske kollega en erklæring over for NATO-kollegerne om, at de ville forbeholde sig selv at udfinde de metoder, som skulle bringes i anvendelse for at hindre de kommunistiske frontorganisationers møder.⁵³⁶

---

535 Ibid., s. 28-33.

536 UM: Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn onsdag den 13. januar 1954, s. 3-4. Vedr. kommunistisk dominerede frontorganisationers møder i Danmark se også: Thorsten Borring Olesen og Poul Villaume: *I blokopdelingens tegn*. Dansk udenrigspolitik historie 1945-1972 (Gyldendal, 2005), s. 228.

III. PET'S VIRKE 1953-1968

6. PET'S INDRE FORHOLD I 1950'ERNE

PET's organisation og virke

Efter 1953 var PET organiseret med en lille ledelse bestående af Brix og to jurister samt en række afdelinger, som ledtes af kriminalpolitifolk. En betydelig del af det efterretningsmæssige arbejde lå stadig i politikredsene og i Københavns Politis, som opretholdt Københavns Politis Afdeling E som en særlig efterretningsafdeling. I politikredsene udførtes arbejdet af PET's kontaktmænd. I de større byer som Aalborg, Odense og Århus var der en lidt større bemanning på tre-fire politifolk, som var udtaget til efterretningsarbejde. PET foretog regelmæssige besøgssunder i kredsene med henblik på orientering og instruktion. Med hensyn til registre var det hensigten, at politikredsene ikke rummede registreringer, som rakte ud over det, der var indberettet til PET's Centralafdeling.⁵³⁷

I 1955 var PET's Centralafdeling organiseret i en række afdelinger, som hver blev ledet af en kriminalassistent.⁵³⁸ Afdeling I med syv medarbejdere rummede PET's registratur, arkiv og interne postkontor. Afdelingen løste journaliseringsopgaver, klassificering, registrering og arkivering. Herunder hørte også sager vedrørende våbenloven og radiosager. Afdeling II med otte medarbejdere ledet af ka. Einar Andersen var en af de store afdelinger med kommunismen og kommunistiske støtteforeninger, strejker, trusler mv. (samt antikommunisme) som arbejdsområde. Afdeling III med fem medarbejdere varetog sikringsopgaver med hensyn til spionage, sabotage, femtekolonnevirksomhed mv. inden

⁵³⁷ RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

⁵³⁸ PET, emnesag: "Dagsbefaling 35, kk C. Holton", 18. april 1955, E. Brix. vedhæftet gul forside mrk. '1955'.

for nøglepunkterne i centraladministrationen, industri, infrastruktur, herunder civile mobiliseringsplaner og relationen til hjemmeværn og bedriftsværn. Afdeling IV var med sine tolv medarbejdere tjenestens største og mest operativt orienterede afdeling. Dens arbejdsfelt var kontraspionage, anden femtekolonnevirksomhed og udenlandske legationer, kurerforbindelser, sikring og alarmering samt Øst-Vest handel. Grundlæggende var der tale om en arbejdsdeling, hvor afdeling II primært arbejdede med de hjemlige kommunister, mens afdeling IV arbejdede med kontraspionageforhold med berøring til Sovjetunionen og østmagterne. Afdeling V havde seks medarbejdere. Afdelingen arbejdede med udlændinge i almindelighed, politiske flygtninge, flygtningeorganisationer, grænseoverløbere samt nazisme. Endelig havde afdeling VI blot to medarbejdere, som havde ansvaret for oversætterfunktionen (i tilknytning til telefonaflytning mv.), forespørgsler til og fra udlandet samt biblioteksfunktionen. Der var således først og fremmest tale om stabsfunktioner i forbindelse med de øvrige afdelingers arbejde.

PET var med andre ord en lille efterretningsorganisation. Omfanget af efterretningsindsatsen var dog større end PET's formelle mandskabsstyrke kunne give indtryk af, idet Københavns Politis Afdeling E som nævnt varetog betydelige efterretningsmæssige opgaver for Storkøbenhavn, og idet PET i de fleste politikredse havde lokale kontaktfolk, som også varetog efterretningsmæssige opgaver. Ikke desto mindre må den nationale politimæssige indsats på efterretningsområdet karakteriseres som meget beskednen ikke alene efter en europæisk, men også efter nordisk målestok.

Det er svært at danne sig et indtryk af PET's virke i 1950'erne, idet der kun er efterladt relativt få akter fra PET's ledelse. En stor del af det bevarede materiale er i øvrigt af mere normativ art, idet det typisk består i korrespondance mellem Justitsministeriets politikontor og PET om instrukser, regler mv. Der findes ingen håndakter bevaret fra PET-chefen eller lignende, og det er derfor ofte vanskeligt at rekonstruere ledelsens overvejelser og beslutninger. Der er fortrinsvis bevaret rundskrivelser, dagsbefalinger mv., mens det operative materiale skal søges i de bevarede operationssager og i person- og emnesager. Derimod kan man danne sig et vist indtryk af PET's virke fra korrespondancen med Justitsministeriet, som er bevaret i departementets akter.

En værdifuld kilde til PET's virke i 1950'erne består af en undersøgelse med henblik på en reorganiseringen af efterretningsvæsnet. Undersøgelsen blev gennemført i 1956 med bistand af to kontorchefer fra Justitsministeriet. Man gennemførte interviews med afdelingslederne i PET og med ledelsen af Københavns Politis Afdeling E og dannede sig hermed et overblik over det operative virkefelt,

problemer mv. I akterne er dels bevaret undersøgelsesudvalgets endelige rapport fra 1957, men også en del revisionsakter og medlemmernes notater vedrørende samtaler med de aktive efterretningsmedarbejdere og påtegninger over de udarbejdede aktivitetsoversigter. Materialet er unikt i den forstand, at det er en komplet aktivitetsoversigt forsynet med kommentarer, som er kommet direkte fra de berørte medarbejders mund.⁵³⁹

Udvalgets rapport giver et godt overblik over organisation og virkefelt i PET. PET var ledet af en vicepolitichef, Ernst Brix, som blev støttet af politiinspektør Mogens Jensen og to fuldmægtige, Arne Nielsen og Ole Stevns. Juristerne tog sig af alle ledelsesopgaver samt inspektions- og instruktionsrejser til provinsen. Ole Stevns var tilsynsførende for afdeling II-III og Arne Nielsen for afdeling IV. Kriminalkommissær Holton fungerede som personalechef for det politimæssige personale. Den ene fuldmægtig førte desuden kassebogen for PET's "særlige kasse" til hemmelige udgifter. Efter at revision var gennemført af hovedrevisoratet, blev bilag mv. destrueret.

Københavns Politis Afdeling E hørte under politidirektøren for København. Afdeling E var opdelt i to underafdelinger, E og E2. Afdelingen blev ledet af en kriminalkommissær og beskæftigede to kriminalassistenter, ti andre kriminalbetjente og tre kontorhjælpere. Afdelingen beskæftigede sig i vidt omfang med kommunisterne. De fleste politifolk arbejdede sammen to og to med opgaver som tilsyn og kontakt med skibe i havnen, overvågning af politiske møder, infiltrationsundersøgelser mv. Under strejker og politiske uroligheder mv. holdt man sig orienteret om, hvor, hvornår og i hvilket omfang der kunne ventes uroligheder. Afdelingen varetog også afhøringer af personer bl.a. i forbindelse med observationstjenesten i E2. Afdelingen havde et betydeligt navnekartotek, der i summarisk form indeholdt de indsamlede oplysninger om personen, og som henviste til de underliggende sagsakter.⁵⁴⁰ Afdeling E2 havde som sit hovedvirkefelt overvågningen af personel ved de østlige legationer. Hertil kom observations- og overvågningsopgaver, som ønskedes løst af PET eller Afd. E. Afdelingen blev ledet af en kriminalassistent, og bestod herudover af en kriminalassistent og 21 andre kriminalfolk. Hertil kom et antal løst ansatte, som støttede i observationsopgaver.⁵⁴¹

539 JM, P.O.-sag: Udvalget vedr. P.E.T.

540 JM, P.O.-sag: Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser, udat., u. underskr., 19 s., s. 9-10, 15-16.

541 Ibid., s. 16-17.

Det centrale virkefelt for PET's Centralafdeling i perioden var de danske kommunister.⁵⁴² Reelt havde de to PET-afdelinger II og IV den danske og internationale kommunisme som virkeområde. Afdeling II arbejdede med registrering af de danske kommunister, herunder den kommunistiske virksomhed i fredsbevægelser og "andre dækorganisationer". Afdelingen synes også at have søgt at skaffe sig systematiske oplysninger om DKP's taktik og organisation mv., og det fremgik, at det vigtigste formål var at forhindre kommunistisk infiltration i "sikkerhedsområder" i fredstid og at skride ind over for kommunisterne i en krisesituation.⁵⁴³

Oplysninger fremkom såvel fra centralembetet som fra politikredsene og stammede i vidt omfang fra åbne kilder. Men en del oplysninger stammede også fra fortrolige kilder. Blandt disse var i vidt omfang medlemmer af Socialdemokratiet og fagorganisationerne, udenlandske kontakter, underhånden fremskaffede lister over Land og Folk-abonnenter, stillerlister og egentlige meddelere. Hertil kom forskellige operative kilder i form af observationer af mistænkelige personer, mikrofonaflytninger af møder mv.⁵⁴⁴ Ifølge notater fra interviewene oplyste afdelingens leder til udvalget bl.a.: "Registrering af kommunister i videste forstand (ideologien er afgørende)". Det må have betydet, at formelt medlemskab ikke var afgørende, men at PET vurderede, om den pågældende havde ideologisk affinitet til kommunisterne.

Hertil kom en klassifikation af de registrerede kommunister, hvilket tyder på, at der skete en vis forberedelse til en krigssituation (anholdelse eller internering). Man skulle videre, hed det, efterforske tegn på, at "katastrofen nærmer sig gennem ordregivning til komm. partiet."⁵⁴⁵ Om kontakten til Socialdemokratiet forklaredes, at: "Der må gives dette parti noget til gengæld for information."⁵⁴⁶ Det bemærkes her, at afdelingslederen i afdeling II var den føromtalte Einar Andersen, som angiveligt skulle pleje forbindelser til Socialdemokratiets top.

Om arbejdsmetoderne nævntes videre, at enhver i PET kunne skaffe sig agenter og meddelere. Blandt sådanne hemmelige kilder nævntes klubformænd, fagforeningsledere og lignende samt abonnentsfortegnelser på Land & Folk.

---

542 For en dyberegående beskrivelse af efterforskningen mod kommunisterne se Kommissionens beretning bind 6.

543 JM, P.O.-sag: Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser, udat., u. underskr., 19 s.

544 Ibid., s. 2-3.

545 JM, P.O.-sag: løsark påtegnet '25/2 57', formentlig Kjøxg's håndskrift.

546 Ibid.

Desuden nævntes egentlige agenter ("medlemmer af partiet"). Hermed mentes formentlig meddelere eller kontakter. Man forudså, at DKP i en krisesituation ville afholde distriktskonferencer og havde i det øjemed forberedt aftaler med hoteller og lignende med henblik på at skaffe sig oplysninger. Hertil kom åbne kilder og oplysninger fra kredsene. Endelig nævntes studium af oplysninger om taktik osv. fra udlandet, Land og Folk samt fra socialdemokratiske tidsskrifter (sandsynligvis Socialdemokratiske Noter).⁵⁴⁷

Afdeling IV tog sig først og fremmest af overvågningen af de østlige legationer og deres personale samt af femtekolonnevirksomhed. En stor del af arbejdet bestod dels af observationer, som gennemførtes af observationshold, og af tekniske indhentningsoperationer. Herudover indhentede man oplysninger operativt gennem meddelere, agenter og gennem udenlandske forbindelser, som man f. eks. kunne forelægge visumansøgninger.⁵⁴⁸ Afdeling III beskæftigede sig også med aspekter af det, som opfattedes som den kommunistiske trussel, idet man varetog kontrol med infiltration dels i Forsvarets nøglepunkter, dels i visse offentlige eller private virksomheder. Her hed det, at kontrollen ikke alene tog sigte på kommunister (igen i "videste forstand"), men også karaktermæssigt "brådne kar".⁵⁴⁹

Dette arbejde, som i bred forstand var rettet mod kommunisterne, resulterede i afdeling II i en række specialkartoteker. Det vigtigste kartotek var kartoteket over kommunister "i videste forstand" (som dog ikke dækkede Københavnsområdet, som var dækket ind af KE's virke). Dertil kom foruden visse hjælpekartoteker et kartotek over kommunister i fagforeningsbestyrelser, og et over kommunisters rejser til udlandet. Det fremgår ikke af materialet, hvor mange registrerede, der var tale om. Afdeling IV havde kartoteker over østdiplomater og mistænkte udenlandske efterretningsfolk. Desuden havde man et specialkartotek over personer med forbindelse til østlegationer. Afdeling III havde et specialkartotek med en politikredsvis oversigt over infiltration i nøglepunkter, samt en politikredsvis samling af mapper over nøglepunkter med indholdsfortegnelse

---

547 Ibid.

548 JM, P.O.-sag: Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser, udat., u. underskr., s. 4-6.

549 Ibid., s. 3-4.

over kendte ansatte. Hertil kom et infiltrationskartotek, som ikke vedrørte Forsvarets nøglepunkter.⁵⁵⁰

Afdeling V arbejdede som nævnt med udlændinge i almindelighed, emigrantsammenslutninger, politiske flygtninge (dvs. afhoppere), nazister samt foretog visse undersøgelser for FE. Afdelingen indhentede bl.a. oplysninger fra visumansøgninger, samarbejdede med Fremmedpolitiet, kontakter på hotellerne samt paskontrollen. Der fandtes, for så vidt angik danske statsborgere, alene et kartotek over danske nazister. Bemærkningen om, at ”Afdelingen beskæftiger sig en del med at videregive oplysninger til Forsvarets efterretningstjeneste og til efterretningstjenesterne i U.S.A. og England”, må formodes først og fremmest at have drejet sig om afdelingens opgaver med hensyn til fremmede efterretningstjenesters aktiviteter på dansk grund, dvs. primært udveksling af oplysninger om østlige efterretningstjenesters virke.⁵⁵¹

De håndskrevne notater giver antydningssvise forestillinger om *modus operandi*. Ledelsen holdt kontrol med kredsene via inspektionsbesøg og havde fordelt kontakten på Brix, Arne Nielsen, Mogens Jensen og en kriminalkommisær. Formålet med arbejdet blev omtalt som sikkerhed, livsvigtige stillinger og at registrere alle kommunister samt at studere ideologi, organisation og taktik. Blandt de hemmelige kilder omtaltes meddelere, hvor der skelnedes mellem faste og tilfældige, abonnentlister og egentlige agenter (medlemmer af partiet). Til dette arbejde blev der givet lejlighedsvis gaver og diæter.⁵⁵² I udvalgsrapporten fra 1957 findes bevaret et regnskab for den særlige kasse for perioden 1. september 1956 til 31. januar 1957.⁵⁵³ Af de knap 50.000 kr., som i denne periode benyttedes fra den særlige kasse, androg udgifter til restaurationsbesøg, gaver og vederlag til meddelere og indenlandske forbindelser knap 11.000 kr. Rapporten fra undersøgelsen i 1957 gjorde den anmærkning, at enkelte af udgifterne fra den særlige kasse ikke burde have været afholdt. Det drejede sig om 10 kroner månedligt til opvask i afdeling V på Vesterport samt 50 kroner månedligt, som blev givet som tilskud til marketendersken.⁵⁵⁴

550 Ibid., s. 3, 5-6. Den politikredsvisse oversigt over kendte personer ved nøglepunkter kunne muligvis være grundlag for arrestationslister i tilfælde af krig eller undtagelsestilstand.

551 Ibid., s. 6-7.

552 JM, P.O.-sag: Læg mærket kontorchef Borg Hansen, gult læg med notater, overskrift: 'opgaver'.

553 JM, P.O.-sag: Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser, udatt., u. underskr., s. 4-6.

554 JM, P.O.-sag: Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser, udatt., u. underskr., s. 11-12.

Udgifterne af den særlige kasse dækkede i 1950'erne over en del udsving, som ikke synes at markere nogen klar tendens til stigning. Forbruget har formentlig været ret aktivitets- og konjunkturbestemt. Langt størstedelen af udgifterne lå placeret på centralembedet, mens andre mindre poster fordeltes på observatjonstjenesten og Københavns Politis Afdeling E samt til politikredsene. Forbruget i 1951 var på 85.447 kroner, mens udsvingene lå mellem 79.547 kroner i 1952 som det laveste punkt og 160.063 kroner i 1954 som det højeste punkt.⁵⁵⁵ Hertil kom andre kilder som udenlandske og åbne kilder. ”Centralt registrering + frit slag til at skabe sig meddelere og agenter (individuel).” Også telefonaflytninger blev berørt. Her var der som nævnt fem. Rumaflytninger og ømtålelige operationer blev ordnet centralt.⁵⁵⁶ Hertil kom arbejdet med immigranter og politiske flygtninge, som skete i samarbejde med Fremmedpolitiet. Om nazisterne var der blot noteret: ”lokalt”.⁵⁵⁷ I realiteten spillede nazisterne kun en meget lille rolle i PET's arbejde i denne periode og kan næppe siges at have været opfattet som nogen trussel.⁵⁵⁸

Tromlerne

I sommeren 1952 ansattes 16 nye kriminalbetjente i PET. En af de væsentligste opgaver for de nye var at medvirke i en omlægning af tjenestens registratur og arkiv. Grundprincippet i den eksisterende ordning var et hovedkartotek, hvor den registreredes oplysninger stod anført på et hovedkort, suppleret med en række specialkartoteker og arkiver.⁵⁵⁹ Inspirationen til det nye registreringssystem kom fra et studiebesøg, som fuldmægtig Mogens Jensen aflagde i Sverige, hvor han besøgte et sådant registreringssystem. Ved hjemkomsten fortalte han Brix om systemet, og denne besluttede at overtage det, da der havde været mange ulemper med det kartotekssystem, som PET hidtil havde benyttet sig af. Det nye system var et såkaldt tromlesystem, som var en registernøgle til PET's arkiv. Tromlerne var tøndeformede ruller med påhæftede papirstrimler, som kunne søges stikordsmæssigt. Papirstrimlerne rummede blot navn, stikord eller emne

555 Ibid., s. 11-12.

556 JM, P.O.-sag: læg mærket kontorchef Borg Hansen, gult læg med notater, overskrift: 'opgaver'.

557 Ibid.

558 RB: Ole Stevns, 6. november 2001.

559 PET, emnesag: Notits, 14. januar 1974.

samt arkivhenvisning, journalnummer og ganske få stikordsagtige oplysninger. Oplysninger kunne samtidig søges systematisk efter en emnemæssig klassifikation. Arkivet blev ligeledes omlagt til et system med sagsmapper inddelt i en detaljeret emneinddeling. PET's egentlige oplysninger på personer og emner fandtes således i akter eller aktmapper, som kunne strække sig fra tynde læg med få ark til kassevis af læg med betydelige akter. Der kunne således være sager på enkeltpersoner, på partier eller politiske grupperinger eller på sagsområder som f. eks. ”illegal virksomhed” eller ”våbenfund”.⁵⁶⁰ Søgning af oplysninger i PET's arkiv kunne således ske ved en emnemæssig indgang eller ved en søgning på tromlerne. Mogens Jensen har forklaret for Kommissionen:

“De gik generelt ikke så meget op i, hvad og hvor meget der blev registreret på tromlerne. Her blev alt muligt registreret mellem hinanden – lige fra frontorganisationer til sikkerhedsgodkendelser og håndbogsstof. Tromlerne indeholdt nok også oplysninger om ledelserne i de politiske partier, men det var for at forhindre, at politifolkene dummede sig. Selve overførslen fra de gamle kartoteker til tromlerne blev udført af politifolk og kontorfolk.”⁵⁶¹

Med denne ordning etableredes en enhedsregistratur.⁵⁶² Det betød også, at man med den begyndende virksomhed med sikkerhedsundersøgelser placerede disse sager på tromlen sammen med DKP's centralkomité og andre, som blev registreret for politiske anskuelser.

En fastlagt fremgangsmåde for registrering synes ikke på dette tidspunkt at have eksisteret. Der var forskellige muligheder for at fastlægge registreringsbegrebet. Det kunne således hævdes, at en person var registreret, hvis den pågældendes navn stod på en strimmel på tromlerne. Heri lå ikke nogen trusselsvurdering. Desuden kunne personen være forsynet med et sagsnummer eller have sin egen sagsmappe. I lægget med personoplysninger ville der normalt i bunden ligge den notits eller den rapport, som har givet anledning til, at der blev udskilt en selvstændig personsag. Herefter ville nye notitser med henvisning til det pågældende navn blive tilakteret ofte med henvisning til de emnesager, som der var berøring til. Formentlig fandtes der på dette tidspunkt hverken fra ledelsens

⁵⁶⁰ RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

⁵⁶¹ Ibid. Et billede af tromlen findes i indledningen til Kommissionens beretning, bind 3.

⁵⁶² PET, emnesag: Dagsbefaling nr. 21, 31. december 1952.

eller fra departementets side nogen præcis terminologi for, hvornår en person var registreret.⁵⁶³

Overførelsen fra de gamle kartoteker foregik ved, at hovedkortene blev gennemlæst, klassificeret efter indhold i forhold til den nye emnefortegnelse, og derpå blev kortfattede oplysninger påtegnet en strimmel, som blev indsat på tromlen. Dette arbejde omfattede ca. 300.000 kort i det gamle kartotek. Modsat de gamle kort, som rummede en mængde oplysninger om den pågældende, blev strimlerne kun påført navn, korte generalia og de vigtigste oplysninger samt et person- eller sagsnummer, som henviste til den sagsmappe, hvor oplysninger fandtes.⁵⁶⁴

Den praksis, som udviklede sig i PET, var, at navngivne personer omtalt i indkomne notitser blev søgt i PET's registre, dvs. på tromlen. Notitserne på sagerne udgør ofte den eneste ledetråd med hensyn til, hvad der var grundlaget for registreringen af de pågældende personer. Oplysningerne i sådanne notitser, som typisk var det første dokument ved etableringen af en personsag i PET, var generelt ganske kortfattede. Grundlaget for registrering var således kun sjældent ekspliciteret. Man kan imidlertid i mange af de bevarede personsager slutte sig til registreringsgrunden på grundlag af den pågældendes forbindelse til politiske organisationer. Kun sjældent rummer notitserne en trusselsvurdering, ligesom oplysninger om den pågældendes selvstændige aktivitet ofte kun optræder for personer i centrum af PET's interesse, mens oplysningerne om personer uden ledende opgaver i mange tilfælde består af notitser, hvor de pågældendes navne optræder i sammenhæng med andre personers aktiviteter eller oplysninger.

Udvalgsrapporten fra 1957 beskriver udmærket sagsgangen i forhold til registreringer i Afdeling I. Ved indkomne oplysninger ville sagerne blive modtaget af den jurist, som havde forestået postfordelingen, og blive indført i en datojournal (formentlig i afdelingen). Derpå ville der ved kriminalpolitifolkene i afdelingen ske en klassificering af det indkomne materiale, hvor der ville blive taget stilling til, om en sag gav anledning til registrering. Her ville man ikke alene tage stilling til, om der burde ske personregistrering, men også til, om der skulle ske en registrering på emner. Sagen ville derpå blive registreret, og der ville i givet fald ske en tilaktering til allerede registrerede sager. Derpå ville sagen gå til den afde-

---

563 Mogens Jensen forklarede at: "Vidnet kan ikke huske, om der stod noget i instruksen om, hvordan man registrerede. Vidnet og Brix blandede sig ikke i de konkrete registreringer." RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

564 PET, emnesag: Notits, 14. januar 1974.

ling, hvor den hørte hjemme. Efter endt brug i afdelingen ville sagen gå tilbage til afdeling I til arkivering.⁵⁶⁵ Det var udvalgets vurdering, at det nye system var mindre effektivt end det gamle (hvor kartotekskortene indeholdt de væsentligste oplysninger), men dette var kommet ”i miskredit under den politiske debat om kartotekerne.” Udvalget tilføjede, at man havde en stor ”pukkel” af gamle sager, der ventede på at blive overført til det nye system.⁵⁶⁶

Afdelingen rådede ud over sit hovedregister, som bestod af tre tromler, over en række støttekartoteker. Blandt disse var et emnestikordsregister, kartotek over Udenrigsministeriets personale, over personer, som havde ophold på de amerikanske baser i Grønland samt kartotek over sikkerhedsundersøgte personer. Flere ældre kartoteker var endnu i 1950'erne bevarede, selvom de ikke benyttedes meget. Det drejede sig om Centralkartoteket (nazister), Frøslevkartoteket samt det såkaldte svenskekartotek (som rummede navne på danske flygtninge til Sverige under krigen samt den danske politiafdelings kartotek over mistænkelige personer).⁵⁶⁷

Videregivelse af oplysninger til udenlandske myndigheder mv.

I tilslutning til den nye instruks indskærpede politiinspektør Brix over for politiinspektøren i København og landets politimestre, at videregivelse af oplysninger af efterretningsmæssig interesse under ingen omstændigheder måtte gives til østeuropæiske og asiatiske lande uden forudgående tilladelse fra Brix. På samme måde oplystes det, at videregivelse af oplysninger til andre lande forudsatte forudgående tilladelse fra PET. Lignende gjaldt videregivelse af efterretningsmæssige oplysninger til danske myndigheder, private institutioner og personer. Undtaget var alene videregivelse af oplysninger til danske polititjenestemænd, der arbejdede med efterretningsopgaver, samt oplysning til hjemmeværnets distriktsudvalg om, at en person, som søgte optagelse i hjemmeværnet, ikke var politiet ufordelagtigt bekendt.⁵⁶⁸

Kontakten til udenlandske tjenester gik gennem afdeling VI, som fungerede som oversætterenhed og ”postkontor”. Afdelingen havde ikke et selvstændigt

565 JM, P.O.-sag: Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser, udat., u. underskr., s. 7.

566 Ibid., s. 8.

567 Ibid., s. 8-9.

568 PET, emnesag: Rundskrivelse nr. 15, 11. december 1953.

kartotek, men arkiverede alt originalt materiale fra udlandet og bevarede genparter af alt stof, som sendtes til udlandet. I 1956 var der 3.313 indgående sager og 3.257 udgående sager.⁵⁶⁹ Den største korrespondance fandt sted med Storbritannien, som tegnede sig for de 1.916 indgående og 1.285 udgående sager. Fra USA modtog man 410 sager, mens man udsendte 695 skrivelser til USA. Ellers var der kontakt til Holland, Sverige, Norge og Frankrig samt i mindre grad med andre Vesteuropæiske og nordiske lande. Meget tyder derimod på, at man har forholdt sig tilbageholdende i forhold til udveksling af oplysninger med Vesttyskland. Man modtog herfra blot 12 forespørgsler eller skrivelser, mens man udsendte 56.⁵⁷⁰

Skrivelser fra samarbejdspartnere blev kun undtagelsesvist arkiveret i PET's arkiv, men blev i stedet samlet under kildebetegnelser i Afdeling VI's arkiv. Besvarelser af henvendelser skete på grundlag af udkast fra de sagsbehandlende afdelinger, men al ind- og udgående post til bilaterale forbindelser blev godkendt af Arne Nielsen.

Afdelingen førte korrespondancemapper over ind- og udgående post. Korrespondancen var i 1950'erne støt voksende. En del af stofmængden skyldtes større redegørelser tilsendt PET fra samarbejdspartnere om den sovjetiske efterretningsvirksomhed og om østeuropæiske tjenester osv. Hertil kom en del henvendelser fra større samarbejdspartnere om enkeltpersoner og om frontorganisationers virksomhed. Frem mod 1956 voksede forespørgsler fra specielt én samarbejdspartner i et sådant omfang, at afdeling VI beskrev det som "ligefrem overvældende". Efter en forhandling mellem PET's chef og den pågældende samarbejdspartner i maj 1956 aftog antallet af henvendelser betydeligt.⁵⁷¹ De fleste af sådanne henvendelser omhandlede danske statsborgere, mens henvendelser om udlændinge gik til afdeling V, som besvarede henvendelserne direkte.⁵⁷²

PET og Atlantpagtsamarbejdet

I samarbejdet med andre allierede tjenester i NATO's specialkomité forholdt den danske tjeneste sig i reglen yderst tilbageholdende med hensyn til at videregive

569 JM, P.O.-sag: Redegørelse for PET-udvalgets undersøgelser og overvejelser, udat., u. underskr., s. 9.

570 JM, P.O.-sag: læg mærket kontorchef K. Kjøgx, gult læg med notater, notat mærket 'Afdeling VI.

571 PET, emnesag: Beretning, 30. juli 1956. 12s., s. 3-4.

572 Ibid., s. 4-6.

oplysninger i almindelighed og oplysninger om ”personsikkerhed” i særdeleshed. Det var et generelt træk for alle medlemslandenes tjenester, at man fandt, at specialkomitéen var for stort et forum til at videregive sensitive oplysninger; noget sådant foregik i reglen på bilateral basis.

I det hele taget synes der fra dansk side at være blevet udøvet tilbageholdenhed med hensyn til at påtage sig forpligtelser eller med hensyn til udvidelse af de institutionelle samarbejdsformer ud over specialkomitéens ad hoc drøftelser. I forhold til samarbejdet i NATO om frontorganisationernes møder mv. var PET utilbøjelig til at lade drøftelserne glide over i NATO's komité for information og kulturelt samarbejde, som ellers bl.a. havde til opgave at imødegå anti-NATO propaganda. I september 1953 forespurgte Udenrigsministeriet således efter et møde i informationskomitéen hos Justitsministeriet, om man ville kunne fremskaffe oplysninger om forløbet af kommunistisk inspirerede kongresser såsom Verdensungdomsfestivalen i Bukarest i juli og august 1953 og om deres propagandavirkninger i medlemslandene. At Udenrigsministeriet ikke var blind for karakteren af de ønskede oplysninger, fremgik af, at man tilsendte PET's chef en genpart af forespørgslen.⁵⁷³ Justitsministeriet videresendte sagen til udtalelse i PET, hvor Mogens Jensen henledte opmærksomheden på, at ”Det omhandlede emne henhører således direkte under det til denne specialkomité henlagte arbejdsområde”. PET anbefalede, at behandlingen af sådanne problemer burde ske i nøje samarbejde med Specialkomitéen.⁵⁷⁴ Ved at henlægge drøftelsen til Specialkomitéen undgik man ikke alene, at et NATO-organ skulle tiltage sig befojelser over for de nationale tjenester, men også at udlevere informationer til Udenrigsministeriet og miste kontrollen med brugen af disse informationer. Det fremgik da også af Mogens Jensens formodning om, hvad der kunne friste ”de enkelte efterretningstjenester” til at være tilbageholdende. Han fandt således, at ”de” – og utvivlsomt ikke mindst PET selv – kunne tænkes at være mere tilbageholdende med at udlevere oplysninger til en international komité, på hvis udnyttelse af oplysningerne de var uden indflydelse, end hvis oplysningerne kanaliseredes gennem Specialkomitéen.⁵⁷⁵

Den danske NATO-repræsentation lod sig imidlertid ikke helt overbevise. På et møde i NATO's informationskomité den 5. november 1953 rejste den danske delegerede samordningsproblemet i forhold til Specialkomitéen for sine kolle-

573 JM, P.O.-sag: læg 'destruktion, dokumenter': ”UM til JM”, 14. september 1953.

574 Ibid., læg 'destruktion, dokumenter': ”Mogens Jensen til Justitsministeriet”, 7. oktober 1953.

575 Ibid.

ger. Debatten viste, at der for så vidt allerede var etableret en vis kontakt mellem de to komitéer. Andre repræsentationer gav udtryk for, at de i den lignende problematik havde indrettet en arbejdsdeling mellem metoderne til afsløring af undergravende virksomhed på en ene side og på den anden de politiske vurderinger af dækorganisationernes propaganda. Tanken var altså, at de nationale efterretningsorganer skulle stille generelle oplysninger til rådighed. Sådant alment materiale blev da også leveret af PET, men Brix fastholdt i en svarskrivelse til Justitsministeriet i december, at udvekslingen mest ”rationelt” kunne ske via Specialkomitéen frem for de nationale organer.⁵⁷⁶

I 1955 overvejede Justitsministeriet et af en større allieret stillet forslag om at etablere et nyt sikkerhedsorgan i NATO. Tanken var, at det nye organ skulle aflaste Sikkerhedskomitéens bureau, varetage forbindelsen mellem de nationale sikkerhedstjenester og rådgive disse med hensyn til spørgsmål om kontraspionage og ”personnel security”. Hverken Justitsministeriets departement eller PET havde sympati for denne tanke. Departementet ønskede forslaget stillet i bero i sin svarskrivelse til Udenrigsministeriet. Bag formuleringerne i skrivelsen lå formentlig en vis reservation over for nye NATO-organer, som kunne tage selvstændigt initiativ over for de nationale sikkerhedstjenester eller over for medlemsregeringerne på sikkerhedsområdet. Først og fremmest hvilede denne holdning på en udpræget modvilje mod at eksponere sig for krav fra NATO-organer om at modtage oplysninger om de nationale efterretningsorganers virke og om afgørelser inden for ”personnel security”. Man ønskede ikke nye organer ved siden af Specialkomitéen.⁵⁷⁷

I 1956 fremkom der i NATO's sikkerhedsbureau overvejelser om, hvorvidt der var brug for en sikkerhedsplanlægning, som tog sigte på en nødsituation, hvor der ville være brug for international koordination. Man var med andre ord begyndt at overveje, om der i en nærkrigssituation eller umiddelbart ved et krigsudbrud ville være brug for at have forberedt et samarbejde med hensyn til den indre sikkerhed og samarbejde på efterretningsområdet.

576 JM, P.O.-sag: læg 'destruktion, dokumenter': M.J.: ”Vedrørende arbejdet her i landet med forberedelsen og den propagandistiske udnyttelse af verdensungdomsfestivalen i Bukarest i tiden fra den 2.-16. august 1953 kan følgende oplyses”, 5. oktober 1953.; Ibid.: ”S. Sandager Jeppesen indberetning til UM”, 6. november 1953; Ibid.: ”E. Brix til Justitsministeriet”, 5. december 1953.

577 JM, P.O.-sag: læg 'destruktion, dokumenter': ”koncept til svar fra Justitsministeriets departement”, fire s., 21. januar 1955, u. forf.

NATO arbejdede med planer om at forberede en samordnet indsats mod spionage og sabotagegrupper, som i en nødsituation forventedes at ville udfolde en subversiv aktivitet. Sikkerhedsbureauet fandt, at man inden for det civile område kunne have behov for en i god tid forberedt og mere koordineret indsats mellem medlemslandene. Man fandt, dels at de civile sikkerhedsmyndigheder ville spille en vigtig rolle for at understøtte de militære myndigheders indsats mod subversiv virksomhed, dels at det ville påhvile de civile sikkerhedsmyndigheder i medlemslandene at sikre de områder, som lå uden for det militære operationsområde. Det blev bragt i forslag, at medlemslandene på forhånd forberedte en udveksling af anholdelseslister umiddelbart efter et krigsudbrud, således at man kunne pågribe mistænkte subversive kræfter, som søgte tilflugt i et naboland. Videre blev det foreslået at overveje, at man søgte at nå til enighed om, hvilke personer der var mistænkt for at udgøre en sikkerhedsrisiko, og som skulle anholdes umiddelbart efter krigsudbruddet. Hertil kom en del andre mulige koordinationsopgaver, der ligesom de nævnte byggede på den forudsætning, at et krigsudbrud kunne ske pludseligt efter et forudgående, uvarslet atomvåbenangreb, som ville sprede kaos og ødelægge kommunikationslinjerne i de ramte områder. Man frygtede her, at subversive kræfter ville søge at bidrage til dette kaos ved at sprede usikkerhed og ved at sabotere offentlige anlæg og mål, som lå uden for de ramte områder.⁵⁷⁸

Disse overvejelser havde nær forbindelse til de militære aspekter af beredskabsplanlægningsarbejdet. I regi af NATO's hovedkontor i Paris pågik der i 1956 parallelle drøftelser om de opgaver, som de civile myndigheder ville være pålagt i en nødsituation eller efter et krigsudbrud. NATO forventede således, at de civile myndigheder i medlemslandene på forhånd ville have forberedt lovhjemmel til de planlagte civile nødforanstaltninger i de områder, som lå uden for den umiddelbare krigszone.⁵⁷⁹ I tilfælde af forhøjet beredskab var det således et ønske, at de civile myndigheder var i stand til at tilbageholde eller i et begrænset tidsrum "neutralisere" personer, om hvem der forelå begrundet mistanke om, at de ville deltage i "spionage, sabotage eller subversiv aktivitet" rettet imod NATO.⁵⁸⁰

578 JM, P.O.-sag: "NATO Specialkomité. Sikkerhedsplanlægning med henblik på en nødsituation. Sekretærens P.M., AC/46-D/144", 20. januar 1956.

579 JM, P.O.-sag: "NATO. Sikkerhedsplanlægning med henblik på en nødsituation. Sekretærens memorandum. AC/46-D/225", (udat. men omtaler et afholdt møde i maj 1956).

580 Ibid., s. 2. Se tillige Kommissionens beretning bind 5.

PET tilsluttede sig ikke NATO's planer om en koordineret efterretningsindsats i krigstid. I forhold til planerne om et fælleskartotek erklærede Mogens Jensen, at mistænkelige personer, som flygtede til andre medlemslande ved et krigsudbrud, kunne eftersøges på normal vis, og at han ikke kunne se, hvordan sådanne hensyn kunne motivere oprettelsen af et fælleskartotek. Han afviste ligeledes, at der kunne eksistere et behov for et centralt koordinerende efterretningsorgan. Danmark havde, bemærkede Mogens Jensen, et udmærket bilateralt samarbejde med de andre NATO-medlemslande, og udvekslingen af oplysninger fra Danmark om personer fra et andet medlemsland skete uden de vanskeligheder, som kunne begrunde oprettelse af et centralt kartotek.⁵⁸¹ Mogens Jensens stillingtagen til de enkelte punkter skete ganske vist uden forudgående tilslutning fra Justitsministeriet, men svarede i alt væsentligt til PET's forudgående og efterfølgende stillingtagen.⁵⁸² På et møde i Specialkomitéen den 30. og 31. oktober 1957, hvor man bl.a. drøftede efterretningssamarbejde i krigstid, gentog den danske repræsentant (formentlig Mogens Jensen) sin modstand mod at udlevere lister over danske statsborgere i fredstid.⁵⁸³

Også med hensyn til udveksling af oplysninger om udviste østdiplomater var den danske delegerede tilbageholdende. Han erklærede sig ganske vist rede til at videresende kortfattede oplysninger om sådanne udviste østdiplomater, men havde forbehold over for videre udlevering af baggrundsmateriale såsom rapporter, indberetninger eller sagsfremstillinger vedrørende de pågældendes subversive virke.⁵⁸⁴ Det var formentlig kun på grund af flere andre og større landes modstand mod et forslag om udveksling af lister over alle sovjet- og warszawapagtdiplomater i medlemslandene, at den danske delegerede ikke førte endnu et forbehold til referat over for dette forslag.⁵⁸⁵

PET indtog således både en integrerende og afskærmende holdning over for NATO's efterretningssamarbejde. På den ene side havde den danske tjeneste været en af initiativtagerne til oprettelsen af Specialkomitéen, i den hensigt at give de små tjenester større indflydelse over for de store landes tjenester. På den anden side indtog PET med opbakning fra Justitsministeriet en restriktiv hold-

---

581 Ibid., s. 5.

582 JM, P.O.-sag: "Summarisk resumé af møder afholdt d. 12.-13. juli 1956 med repræsentanter for SHAPE", 18. juli 1956, Mogens Jensen, s. 7.

583 JM, P.O.-sag: læg 'destruktion, dokumenter': Specialkomitéens møde den 30. og 31. oktober 1957, s. 4, 8. november 1957, u. forf.

584 Ibid., s. 8.

585 Ibid., s. 7-8.

ning i forhold til etablering af NATO-organer med myndighed i forhold til efterretningsforhold i medlemslandene og i forhold til videregivelse af oplysninger. Tjenestens stilling strakte sig endog til ikke alene en systematisk opretholdelse af PET's organisatoriske integritet i krigstid, men også til suverænitetshåndhævelse i forhold til PET's oplysninger i fredstid. PET foretrak gennem perioden stedse at fastholde samarbejdet på bilateralt plan eller at bruge Specialkomitéen som forum for tværgående drøftelser som supplement til de bilaterale samarbejdsforbindelser.

Nøglepunkter og undtagelseslovgivning

NATO's initiativ med hensyn til et styrket overgangsberedskab rejste på ny spørgsmålet om de igangværende drøftelser om nøglepunkterne, ligesom det aktualiserede spørgsmålet om en undtagelseslovgivning. Disse to temaer var nøje forbundet, idet nøglepunktsproblematikken havde berøring til den mulige internering af mistænkte personer, som boede i nærheden af nøglepunkter, eller fjernelse af personer fra stillinger i virksomheder eller institutioner af betydning for Forsvaret. Sådanne indgreb rejste naturligt spørgsmålet om de pågældendes frihedsrettigheder og retlige stilling.

NATO's initiativ reaktualiserede drøftelserne om samarbejdet om beskyttelsen af nøglepunkter. Den arbejdsgruppe, som var blevet nedsat til at beskæftige sig med dette spørgsmål, anbefalede i en rapport i 1955, at medlemslandene udarbejdede fortegnelser over nøglepunkter, som skulle være omfattet af de særlige sikkerhedsforanstaltninger.⁵⁸⁶

I Danmark havde man i 1955 på foranledning af det interministerielle koordinationsudvalg vedrørende NATO-sager iværksat en drøftelse mellem Forsvarsministeriet, Justitsministeriet, FE og PET om overgangsberedskabet og om ansvars- og opgavefordelingen mellem de civile og militære myndigheder i krigstid.⁵⁸⁷ I forlængelse heraf og under indtryk af NATO's henvendelse til medlemsregeringerne om et styrket overgangsberedskab pågik der i 1956 drøftelser mellem FE og PET om samarbejdet mellem de militære og civile sikkerhedsmyndigheder i en såkaldt nødsituation. I marts 1956 fremsatte FE over for PET

⁵⁸⁶ Ibid., s. 7-8.

⁵⁸⁷ JM, P.O.-sag: E. Brix: Notat, u. titel, 22. juni 1956. Notatet er formentlig konciperet af Mogens Jensen, hvis initialer er anført, mens Brix har underskrevet.

en liste over de sikkerhedsfunktioner, som man fra militær side forventede, at PET ville tage sig af i en sådan undtagelsessituation i samarbejde med militæret. Det drejede sig om to hovedområder: Neutralisering af ledende og særligt aktive kommunister, heraf formodede ledere af et (formodet) illegalt kommunistisk partiapparat og en eventuel kommunistisk modstandsorganisation, og indskriden over for mistænkte personer, som var ansat i eller boede i nærheden af nøglepunkter. Hertil kom en række andre politimæssige funktioner samt opgaver, som helt og holdent tilfaldt politiet alene, såsom organisering af afrejse for, samt udvisning eller internering af fjendtligt gesandtskabspersonel og personer tilhørende fjendtlige nationer.⁵⁸⁸ PET var stærkt optaget af at bevare sin autonomi og at være i stand til at fortsætte sit virke som civil sikkerhedsmyndighed også i krigstid. Der synes at være blevet etableret en forståelse mellem FE og PET om, at PET skulle fungere videre også i krigstid i såvel krigszonen som i området uden for krigszonen. Den efterretningsmæssige konsekvens af den ordning, som var til forhandling, var, dels at PET forud for en undtagelsessituation måtte have forberedt de oplysninger, som var fornødne for at kunne løse sådanne opgaver, dels at PET organisatorisk skulle træde i forbindelse med de militære myndigheder på såvel centralt som lokalt niveau.⁵⁸⁹ Det betød, at PET måtte forventes at have sikret og forberedt registeroplysninger til brug for en nødsituation, og at disse oplysninger havde en sådan karakter, at man uden videre forberedelse var i stand til at iværksætte de planlagte foranstaltninger såsom anholdelser, tilbageholdelser eller internering.⁵⁹⁰

PET's ledelse benyttede således sin kontrol med efterretningsoplysningerne til at sikre sin autonomi og sine organisatoriske interesser mod en militær overtagelse i en undtagelses- eller krigssituation. I PET-ledelsens ord taltes der om "erfaringsmateriale" som summen af de foreliggende oplysninger og tilstedeværelsen af de civile efterretningsfolk, som kendte materialets tilblivelse og karakter. Endvidere betød det valgte arrangement mellem PET og FE, at der også i fredstid måtte bestå en direkte forbindelse mellem PET og FE på såvel centralt som på lokalt niveau. I sin konsekvens betød denne ordning en formalisering

588 JM, P.O.-sag: Lunding til PET, 10. marts 1956, Forsvarsstaben. Efterretningsafdelingen: Counter Intelligence (CI) funktioner, som kræver rigspolitiets medvirken.

589 JM, P.O.-sag: E. Brix: Notat, u. titel, 22. juni 1956.

590 Ibid., s. 6.

af, at PET måtte have oplysninger klar til brug i en militær undtagelsessituation, og at disse oplysninger ville være til rådighed på lokalt niveau i politikredsene.⁵⁹¹

Under de tidligere omtalte møder mellem repræsentanter fra NATO og de danske militære og civile sikkerhedsmyndigheder kom spørgsmålet om undtagelseslovgivning og sikring af nøglepunkterne på ny op til drøftelse. Mogens Jensen gav her udtryk for et pragmatisk syn på sikringen af nøgleområderne. Han advarede mod, at man stirrede sig blind på spørgsmålet om interneringer. Den fornødne beskyttelse kunne efter hans opfattelse i mange tilfælde opnås "... blot ved at fjerne eventuelle usikre elementer fra 'Key point'-områderne." Mogens Jensen fandt, at internering blot var den mest indgribende foranstaltning blandt en række forskelligartede former for indgreb og modforanstaltninger, hvoraf mange efter hans opfattelse kunne gennemføres uden nogen speciel lovgivning.⁵⁹²

I Danmark havde man ikke forberedt nogen undtagelseslovgivning på dette område. Mogens Jensen fandt, at femtekolonneoven sammen med retsplejelovens bestemmelser om anholdelse og fængsling gav et vist grundlag for modforholdsregler, og at man formentlig ad fortolkningens vej ville kunne nå frem til det resultat, at der i den bestående lovgivning var hjemmel til vidtgående foranstaltninger. På samme måde afviste han også behovet for at forberede en lovgivning, som rummede et forbud mod visse foreninger og sammenslutninger, idet det afgørende var at følge "enkeltpersoner og deres aktivitet."⁵⁹³

Udgangspunktet for arbejdet med egentlige anholdelseslister var i Danmark den arbejdsdeling om opgaverne i en krigssituation, som i 1956 var etableret mellem FE og PET. Konkret lå myndigheden til iværksættelse af foranstaltningerne hos regeringen og justitsministeren. Ordren ville ifølge PET's oversigt over krigstidsforanstaltninger fra 1959 blive givet senest ved krigsudbrud, men helst før:⁵⁹⁴

"Utvivlsomt vil man dog fra regeringens side udskyde iværksættelsen af så ekstraordinær og indgribende en foranstaltning længst muligt. Såfremt der skal være en

591 Se: JM, P.O.-sag: E. Brix: Notat, u. titel, 22. juni 1956, s. 7, hvor det nævnes, at kommunikationslinjerne til den nationale ledelse kunne blive afbrudt, og at landsdelskommandoerne således kunne blive bragt til at disponere på grundlag af det lokale efterretningsmateriale. Også *ibid.*, s. 8.

592 JM, P.O.-sag: Summarisk resumé af møder afholdt d. 12.-13. juli 1956 med repræsentanter for SHAPE, 18. juli 1956, Mogens Jensen, s. 7

593 *Ibid.*, s. 6-7.

594 PET, ujournaliseret: Notits om internering af kommunister i Danmark i krisesituationer, 23. november 1959, bilag 2: PET Notat u. titel vedr. forholdsregler i en krigssituation, 16. april 1959.

rimelig udsigt til, at politiet i en spændt og urolig situation skal kunne iværksætte pågribelse af de præsumptivt farlige personer, må der allerede i fredstid udarbejdes detaljerede planer for, hvem der skal pågribes, og hvorledes foranstaltningerne skal iværksættes, samt for hvorledes der skal forholdes med de pågrebne.”⁵⁹⁵

Den konkrete planlægning var efter dette at dømme også udfoldet på lokalt niveau i Københavns Politis Afdeling E og i politikredsene. I Københavns Politis Afdeling E havde man inddelt de berørte personer i tre grupper alt efter formentlig ”farlighed”. I gruppe I var der 125 personer, mens gruppe II og III rummede respektive 271 og 606 personer. I alt 1.002 personer var i 1959 anført på anholdelseslister i Københavns og Frederiksberg kommuner. Til denne gruppe taltes i øvrigt også personer, som havde bopæl uden for København, men hvis arbejdssted rummede en særlig tilknytning til hovedstaden. Det gjaldt også medlemmer af Folketinget. Anholdelse var i øvrigt nøje planlagt og fordelt i fem distrikter, hvortil personoplysninger med videre var nøje forberedt. Oplysningerne var samlet i et specialkartotek opdelt efter de tre grupper i Københavns Politis Afdeling E.⁵⁹⁶

PET anså den københavnske ordning som et velegnet udgangspunkt for planlægningen i resten af landet. Her var den ved en krigssituation ikrafttrædende regionsinddeling af politiet grundlag for beredskabsplanlægningen. PET instruerede således om, at oplysninger svarende til de københavnske burde bero centralt hos de enkelte regionspolitiledere. Desuden skulle regionspolitilederen have rådighed over oplysninger om partikontorer og andre kontorer i regionen samt bopæle for DKP's afdelings- og distriktskasserere, som man formodede ville ligge inde med komplette medlemslister. Ansvar for personers optagelse i disse specialregistre og for deres klassifikation efter formodet farlighed lå hos PET.⁵⁹⁷ Formuleringer i oversigten fra 1959 efterlader indtryk af, at skitsen for Københavns Politis Afdeling E er konstaterende, mens den for regionspolitiledernes vedkommende forekommer normativ. Den giver således indtryk af, at anholdelsessystemet på dette tidspunkt var forberedt i Københavnsområdet, men endnu ikke overalt var klargjort i provinsen. Det kan formodes, at en del af materialet har været til rådighed i politikredsene i især nogle af de større byer. Et landsdækkende system er formentlig, hvis det er blevet konsekvent etableret, opbygget omkring 1959-60. Omfanget af de personer, som har været anført i de

---

595 Ibid., s. 2-3.

596 Ibid., s. 3-4.

597 Ibid., s. 4-5.

pågældende specialkartoteker kan ikke i dag fastslås, men tager man udgangspunkt i de ca. 1.000 personer, som i 1959 var anført i specialkartoteket i Københavns Politis Afdeling E, og tager i betragtning, at København rummede nogle af DKP's stærkeste styrkepositioner, så forekommer det ikke sandsynligt, at det samlede antal på landsplan i 1959 har oversteget ca. 2.000 personer.

Hvad angik nøglepunktskartotekerne, dvs. kartotekerne over ansatte i livsvigtige institutioner og virksomheder, der formodedes at ville udgøre en sikkerhedsrisiko i tilfælde af en krig, vides det, at Arne Nielsen i 1969 gav ordre til en markant reduktion af disse kartoteker med ca. 75 %. Dette skal have betydet, at der resterede ca. 1.000-1.200 personer i kartoteket.⁵⁹⁸ Man kan på grundlag heraf slutte, at kartoteket i tiden forinden har omfattet 4-5.000 personer. Det var PET's praksis at kortlægge den kommunistiske tilstedeværelse i nøglepunkterne, men der var så vidt vides ikke udarbejdet konkrete planer for sikkerhedsforanstaltninger i en krigssituation. Det er således uklart, om kun en del eller samtlige 4-5.000 personer i nøglepunktskartotekerne ville blive interneret i en krigssituation.

Nøglepunktssystemet blev afviklet i 1970.⁵⁹⁹ De eksisterende anholdelseslister og nøglepunktskartoteker er efter alt at dømme blevet destrueret i 1970.

PET og de uformelle antikommunistiske netværk

En gennemgående figur i flere af de overleverede beretninger om PET's uformelle kontakter til private antikommunistiske aktører i 1950'erne er den socialdemokratiske udenrigs- og (fra 1955) statsminister H.C. Hansen. Mange af de forbindelser, som rakte fra PET's efterforskning til den socialdemokratiske bevægelse, samledes i H.C. Hansens hånd. Dels findes der mange vidnesbyrd om, at H.C. Hansen nærrede betydelig interesse for den indre sikkerhed og for at modtage efterretninger om den politiske udvikling såvel inden for som uden for landets grænser. Dels var H.C. Hansen selv en væsentlig faktor i formuleringen af dansk koldkrigspolitik og sikkerhedspolitik allerede fra slutningen af 1940'erne og frem til sin udnævnelse som udenrigsminister i Hans Hedtofts regering i 1953.

598 PET, ujournaliseret: Notits om internering af kommunister i Danmark i krisesituationer, 23. november 1998, s. 4.

599 PET, ujournaliseret: Notits om internering af kommunister i Danmark i krisesituationer, 23. november 1998, s. 4, bilag 1: Arne Nielsen til politikredsene, 8. juni 1970.

Hans Christian Svane Hansen markerede sig allerede i den socialdemokratiske ungdomsbewægelse i kampen mod kommunisterne. Under besættelsen var han leder af HIPA, og havde tætte forbindelser til politiet og hæren. H.C. Hansen bevarede efter besættelsen sin interesse for sikkerhedsforhold og opretholdt til sin død kontakten til sit netværk fra krigens tid. Blandt hans kontakter var bl.a. Urban Hansen fra AIC og kriminalassistentene Christian Madsen og Einar Andersen. H.C. Hansen spillede som statsminister en vis rolle i Brix' afsked som chef for PET (Polfoto).

H.C. Hansen tilhørte sammen med Buhl og Hedtoft Socialdemokratiets uformelle ledelse efter ophøret af samarbejdspolitikken og havde en central position som forbindelsesled mellem samarbejdspolitikkerne, den såkaldte ”lille generalstab” og modstandsbevægelsen, og synes at have haft endda særdeles gode forbindelser til Politigården i København.⁶⁰⁰ Centrale kontakter her var to kriminalbetjente fra Københavns Politis Afdeling D, Christian Madsen og Verner Dinesen. Madsen og Dinesen havde begge under besættelsen i Københavns Politis Afdeling D haft ansvaret for det såkaldte kommunistkartotek. Efter krigen aflagde de udførlige beretninger for Den Parlamentariske Kommissions undersøgelser om kartotekets tilblivelse, anholdelsen af kommunisterne og omstændighederne omkring flugten fra Horsørødlejren i 1943. Chefen for Københavns Politis Afdeling D, politikommissær Hans Peter Andst, berettede for Den

⁶⁰⁰ Claus Bjørn, *H.C. Hansen*, s. 143-165. Peer Henrik Hansen: *Da Yankeeerne kom til Danmark*, s. 177, 251-254.

Parlamentariske Kommission, at Christian Madsen og Verner Dinesen den 1. april 1940 blev overflyttet til Afdeling D. Han forklarede, at formålet med overflytningen af netop disse politifolk var, at de skulle holde direkte kontakt til de socialdemokratiske politikere.⁶⁰¹

Ifølge andre oplysninger kørte kriminalfolkene Christian Madsen, Verner Dinesen og Max Weiss under besættelsen ofte med H.C. Hansen og Hedtoft og eskorterede dem rundt til de forskellige møder. Der er referencer til flere lejligheder, hvor Madsen og Dinesen bragte H.C. Hansen rundt i byen eller eskorterede ham over Sundet til Sverige. Der er ligeledes referencer til forskellige andre politikontakter til bl.a. redaktøren af politiets illegale meddelelser, Hans Christensen.⁶⁰² Disse betjente var også involveret i fremskaffelsen af falske papirer.⁶⁰³ H.C. Hansens forbindelser er blevet beskrevet på følgende måde:

“H.C. var særdeles velunderrettet om alt, hvad der foregik ‘under jorden’. Han havde en forbløffende evne til at finde ind til kilderne. Han fik forbindelse med politiets inderkreds, med militærets efterretningstjeneste og med en mængde mennesker, der vidste noget, og da både militæret og politiet gled ud af billedet, blev deporteret eller gik under jorden, var det ham, der blev kontaktpanden.”⁶⁰⁴

En forbindelse synes også at have bestået i kraft af, at kriminalbetjentene Madsen og Dinesen senere under krigen spillede en central rolle i etableringen af den illegale såkaldte P-rute over Øresund til Sverige. Madsen og Dinesen hørte til den kreds af politifolk, som den militære efterretningstjeneste havde tætte forbindelser til, og som varetog vigtige kurér- og forbindelsesopgaver. P-ruten spillede en vigtig rolle for kurértjenesten over Øresund, ligesom den formentlig har været aktiv med hensyn til overførsel af pengemidler til modstandsarbejdet; en ordening som netop H.C. Hansen var en central aktør bag. En anden rute, som servicerede forbindelsen mellem politikerne og den militære efterretningstje-

601 Henning Koch, *Demokrati – Slå til!*, s. 251, 517, n. 34-37 (PK beretning VII, bilagsbind 2, aktstykker, 946-947, 959, bilagsbind 3 (sten. ref.), sp. 474-476, bd. VII, bilagsbd. 2 (aktstykker), s. 918-19, 908, s. 101, 921, 957. To andre betjente Max Weiss og Alfred Andersen havde fået til opgave at holde opsyn med nazisterne og stå for kontakten til de konservative, *ibid.*, s. 517, n. 35.

602 C. Næsh Hendriksen: Under besættelsen, i: V. Kampmann & J. Bomholt (red.): *Bogen om H.C. Hansen* (Fremad, 1961), s. 205-223, se s. 207, 211-213, 218.

603 *Ibid.*, s. 219.

604 *Ibid.*, s. 207.

neste, var Leif B. Hendils rute.⁶⁰⁵ Leif B. Hendil blev senere, i perioden 1948-58, chefredaktør for Ekstra Bladet.

Som det vil fremgå af det følgende, havde netværkene fra besættelsestiden med politikere, politifolk og modstandsfolk efter alt at dømme en vigtig betydning for PET's virke på det politiske område i 1950'erne. På den ene side betød de tætte personlige kontakter, at der opstod uformelle forbindelser mellem de danske efterretningstjenester (PET og FE), private antikommunistiske grupper (Firmaet, AIC, Atlantsammenslutningen), udenlandske tjenester og ledende politikere fra Atlantpagtpartierne (S, KF og V). Disse uformelle kontakter betød, at man i fortrolighed og i en snæver kreds kunne løse opgaver effektivt og uden om de officielle bureaukratier og beslutningsprocesser. På den anden side synes de uformelle netværk at have bidraget til den splittelse, der prægede PET under Brix' ledelse, og som i et vist omfang lammede tjenestens virksomhed i midten af 1950'erne.

Udenrigsminister H.C. Hansen havde allerede i de tidlige 1950'ere markeret sig på det sikkerhedspolitiske område med bl.a. positioneringer i forhold til spørgsmålet om amerikanske baser på dansk territorium. H.C. Hansen synes også at have været centralt placeret i etableringen af sikkerhedsgodkendelser af danske arbejdere på de amerikanske baser i Grønland. Oplysningerne er til en vis grad uklare, idet det oplyses, at ordningen blev igangsat i 1952 på et tidspunkt, hvor H.C. Hansen var i oppositionen og var "skyggeudenrigsminister". Det kan dog ikke udelukkes, at H.C. Hansen har virket som mellemmand i forståelse med VK-regeringen, men i det hele taget var PET ikke selv i 1968 i stand til gennem akterne at opklare oprindelsen til arrangementet.⁶⁰⁶

H. C. Hansen synes at have været et centrum for de mere eller mindre uofficielle forbindelseslinjer, som gik fra PET og fra de danske efterretningsmiljøer til den socialdemokratiske bevægelse. Forbindelserne gik primært over tre linjer: Firmaet, AIC og politifolk og embedsmænd med socialdemokratiske sympatier og nære relationer til H.C. Hansen. Mange af disse personlige bånd var præget af fælles oplevelser under besættelsestiden og af stærke atlantiske sympatier og en

605 Hans Christian Bjerg: *Ligaen. Den danske militære efterretningstjeneste 1940-1945. En studie i efterretningsfunktionen som del af det europæiske modstandsbegreb under 2. verdenskrig*, bd. I (Gyldendal, 1985), s. 125, 275-76, 283, 285f.; samme bd. II, 85-87. Peer Henrik Hansen, *Da Yankee'erne kom til Danmark*, s. 60-64.

606 JM, P.O.-sag: Vedr. de Danmark påhvilende internationale forpligtelser til at foretage sikkerhedsundersøgelse, Arne Nielsen 8. februar 1968.

antikommunistisk indstilling. Ved den socialdemokratiske regeringsovertagelse i 1953 samlede H.C. Hansen således flere af nøglefigurerne fra besættelsestiden om sig. Det gjaldt bl.a. Udenrigsministeriets pressesekretær Sigvald Kristensen, men også nogle af de PET-medarbejdere, som havde haft et samarbejde med H.C. Hansen under besættelsen. H. C. Hansen synes i særlig grad at have fastholdt personlige bånd til den tidligere PET-medarbejder, ka. Christian Madsen, som han havde haft forbindelser til under besættelsen, og afdelingsleder i PET, ka. Einar Andersen.

I denne kreds med udenrigsministeren som centrum samledes visse forbindelser mellem parti, AIC og PET. Billedet af, at der var en gruppe PET-medarbejdere med nære bånd fra besættelsestiden og med tætte forbindelser til kredsen om H.C. Hansen, bekræftes i de fleste forklaringer fra PET-medarbejdere fra denne periode og findes refereret som en del af den PET-interne overlevering i forklaringer fra PET-folk fra tiden efter 1950'erne.⁶⁰⁷ I ”Danmark besat og befriet” beretter Hartvig Frisch således, at underhåndskontakterne i 1944 mellem kredsen om Wilhelm Buhl og den skibsfartssagkyndige ved det tyske gesandtskab, G.F. Duckwitz, som tidligere havde givet varsel om aktionen mod de danske jøder, skete ved, at daværende overbetjent Chr. Madsen på foranledning af Hedtoft og H.C. Hansen hentede Duckwitz i bil.⁶⁰⁸

Besættelsestiden og kontakten til Sverige under krigen spillede en vigtig rolle som samlingspunkt for flere personer i denne kreds, og ikke mindst for flere PET-medarbejdere; men også Sigvald Kristensen og redaktør Leif Hendil var en del af kredsen. En PET-medarbejder forklarede i 1956 den nedsatte kommissionsdomstol:

”...en del af 'de gamle' i afdelingen [havde] under besættelsen haft et mere eller mindre nært samarbejde med redaktør Hendil. Selv havde han således boet på samme hotel (Adlon) i Malmø som Hendil, fra han måtte tage til Sverige i november 1943 til januar-februar 1944. Også Einar Andersen og Chr. Andersen kom til Sverige.”⁶⁰⁹

Ved afhøringerne i den omtalte kommissionsdomstol kom det frem, at flere af medarbejderne i PET havde gamle personlige netværk med rødder i besættelsestiden og de illegale sundtransporter, og at dette netværk for en dels vedkom-

607 Et eksempel herpå i: RB: 22. august 2001.

608 H. Frisch: *Danmark besat og befriet*, bind III, 1948, s. 161 f.

609 JM, P.O.-sag: Kommissionsdomstolen af 27. oktober 1956, udskrift af retsbog I, s. 24 (C.P. Sunov).

mende blev holdt vedlige gennem månedlige møder i klubben ”den 16.”⁶¹⁰ H.C. Hansens forbindelse til klubben kendes ikke, men det må dog stå klart, at han delte fortid under besættelsestiden med flere i kredsen, og at han stod adskillige nær, herunder Sigvald Kristensen og Christian Madsen.

Også AIC synes at have været et væsentligt led i H.C. Hansens forbindelse til PET's arbejde. H. C. Hansen havde spillet en vigtig rolle i grundlæggelsen af AIC og havde sæde i centralens arbejdsudvalg, hvor han havde et tæt samarbejde med Urban Hansen, som var en af de centrale kræfter i AIC mellem 1947 og 1956. Urban Hansens forbindelse til H.C. Hansen strakte sig tilbage til trediverne, hvor Urban Hansen havde været kredsformand og hovedbestyrelsesmedlem i DsU, mens H.C. Hansen var DsU-formand.

En anden H.C. Hansen nærtstående socialdemokrat var Poul Hansen, som var forbundssekretær i DsU 1933-37, og mellem 1945 og 55 var sekretær i AIC. Fra 1945 udgjorde Poul Hansen et bindeled mellem AIC og folketingsgruppen. Efter en kort periode 1955-56 som partisekretær blev Poul Hansen i 1956 forsvarsminister.⁶¹¹ H.C. Hansen havde ligeledes et tæt samarbejdsforhold til Niels Matthiasen, som fra modstandsarbejdet kendte H.C. Hansens pressesekretær i Udenrigsministeriet, Sigvald Kristensen. Niels Matthiasen var medstifter af den i 1950 stiftede Atlantsammenslutning og var en periode i 1950'erne tilknyttet AIC, før han i 1957 blev udnævnt til socialdemokratisk partisekretær. Foreningen havde også som medlem sekretær i AIC og medlem af Københavns Borgerrepræsentation, Urban Hansen.⁶¹²

PET havde i kraft af personlige kontakter et samarbejde med AIC, hvor sidstnævnte organisation udleverede oplysninger til PET. En af kontakterne til AIC

610 JM, P.O.-sag: Kommissionsdomstolen af 27. oktober 1956, udskrift af retsbog I, s. 24 (C.P. Sunov), s. 28 (Einar Andersen), s. 45, 47 (Chr. Madsen), s. 64. (Sigvald Kristensen); JM P.O.-sag: Kommissionsdomstolen af 27. oktober 1956, udskrift af retsbog II, s. 110 (N.P. Jensen), s. 137 (Chr. Andersen), s. 145 (J. Hald).

611 Poul Hansen blev i 1933 sekretær for DsU, mens H.C. Hansen var DsU-formand. Han afløste H.C. Hansen som formand i 1937. Poul Hansen var forbundet med H.C. Hansen i venskab og i synspunkter. Begge delte en stærkt antikommunistisk indstilling og generationen af yngre socialdemokraters mere positive syn på forsvarssagen. Poul Hansen var 1945-55 sekretær i AIC, men blev allerede i 1947 sekretær i folketingsgruppen. Tage Kaarsted, *De danske ministerier 1953-72*, (Odense Universitetsforlag, 1992), s. 87-88.

612 Sarah von Essen: ”NATO sikrer freden. Atlantsammenslutningens oprettelse og tidlige virke”, *Arbejderhistorie* nr. 1, 2004, 38-53.

var kriminalassistent Einar Andersen,⁶¹³ der også havde kontakt til H.C. Hansen og personkredsen omkring ”Firmaet”.

En anden forbindelse, som involverede H.C. Hansen og AIC, var Firmaet og denne private organisations hemmelige aflytning af det kommunistiske folketingsmedlem Alfred Jensens lejlighed. Firmaets aktiviteter var støttet af en bred kreds af repræsentanter fra Atlantpagtpartierne (S, V og KF). Blandt dem, der havde kendskab til Firmaet var (foruden FE, udenlandske tjenester og ledende erhvervsfolk) Hedtoft, H.C. Hansen og Urban Hansen fra Socialdemokratiet, Ole Bjørn Kraft fra De Konservative og Venstres Erik Eriksen. Hans Hedtoft, H.C. Hansen og lægen, den tidligere modstandsmand, Erik Husfeldt var blandt dem, som Firmaets grundlægger Arne Sejr henvendte sig til. Da der ikke blev opnået økonomisk støtte til dette arbejde, var Hans Hedtoft og H.C. Hansen blandt dem, som ifølge Sejr forgæves søgte at overtale statsminister Erik Eriksen til at støtte initiativet. Da socialdemokraterne genvandt regeringsmagten udeblev den lovede økonomiske støtte imidlertid. Der synes at have hersket en forståelse mellem V, KF og S om, at regeringen skulle undgå en direkte kontakt til Firmaet, som i stedet finansieredes via bl.a. arbejdsgiverbidrag. Desuden oprettedes et forretningsudvalg, hvor Erik Husfeldt fungerede som mellemedlem mellem regeringen og Sejrs organisation.

Arne Sejrs bestræbelser knyttede også an til AIC og til dennes daværende leder Urban Hansen, som Firmaet i 1950'erne etablerede en informationsudveksling med.⁶¹⁴ Forbindelsen bestod i det såkaldte kontaktudvalg, hvor forskellige antikommunistiske grupperinger havde sæde. Det gjaldt bl.a. Urban Hansen fra AIC, Niels Mathiasen fra Fred og Frihed samt Per Hækkerup (hhv. Niels Vilhjelms) fra Europabevægelsens antikommunistiske ungdomsorganisation.⁶¹⁵

Den person i Firmaet, som primært tog sig af aflytningsoperationen af Alfred Jensen, Niels Anders Frommelt, havde visse forbindelser til AIC og besøgte informationscentralen for at indhente oplysninger. Kontakten til AIC gik via Urban Hansen. Når Frommelt – via aflytningerne – havde skaffet sig navne, henvendte han sig til AIC, som ofte vidste mere.⁶¹⁶ Frommelt kunne således ofte få oplyst, hvor de pågældende arbejdede. Forbindelsens karakter forekommer dog

613 RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

614 PET, ujournaliseret: PET, Arne Nielsen: rapport 12. december 1963, vedhæftet redegørelse af Arne Sejr, s. 5-7. Se også Kommissionens beretning vedrørende Stay-behind mv. i bind 5.

615 RB: Niels Anders Frommelt, 4. september 2002.

616 RB: Niels Anders Frommelt, 6. februar 2001.

ikke ganske oplyst. Således forklarede Frommelt senere for Kommissionen, at oplysningerne fra AIC var meget begrænsede, og at han aldrig så arkivskabe eller -skuffer hos AIC. Det var en underordnet person, han talte med i AIC, og han blev ikke stillet spørgsmål af AIC.⁶¹⁷

Kommandør P.A. Mørch fra FE forklarede i 1963 i forbindelse med PET's interne undersøgelse af oplysningerne om aflytningen af det kommunistiske folketingsmedlem Alfred Jensen, at H.C. Hansen havde kendskab til Arne Sejrs arbejde (han vidste dog ikke om den daværende statsminister kendte til selve aflytningerne), og at han billigede dette. Han skulle også have kendt til Sejrs forbindelse til en udenlandsk allieret efterretningstjeneste, som selv havde forbindelse til statsministeren. H.C. Hansen skulle have givet udtryk for, at PET ikke skulle orienteres om aflytningsoperationen, hvilket skulle have haft sin årsag i statsministerens modvilje mod Brix.⁶¹⁸

Mørchs formodninger om H.C. Hansens involvering støttes af, at Frommelt over for Kommissionen har forklaret, at han en enkelt gang havde lejlighed til at træffe H.C. Hansen i 1954, før denne blev statsminister. Mødet fandt sted på Husfeldts bopæl, og vidnet mente at erindre, at også Arne Sejr havde været til stede.⁶¹⁹ Ifølge Frommelt gav H.C. Hansen udtryk for sin anerkendelse af aflytningsoperationen.⁶²⁰ Aflytningen af Alfred Jensen var påbegyndt to år tidligere – i 1952. Frommelt mente i øvrigt også at kunne huske, at man talte om forbindelsen med en allieret myndighed, som havde stillet aflytningsudstyret til rådighed. Han var dog ikke i stand til at sige, om H.C. Hansen gav indtryk af at have haft kendskab til aflytningsoperationen før det omtalte møde.⁶²¹

617 RB: Niels Anders Frommelt, 4. september 2002.

618 PET, ujournaliseret: PET, Arne Nielsen: rapport 20. august 1963 (forklaring ved Mørch), s. 3-4.

619 RB: Niels Anders Frommelt, 4. september 2002.

620 Ibid.

621 Ibid., s. 11, 9. Se i øvrigt Kommissionens beretning, bind 5, for en nærmere redegørelse for aflytningen.

7. KRISEÅR

Mau-mau'erne og brix'erne

Kort tid efter Brix' overtagelse af chefposten i PET udviklede der sig betydelige samarbejdsvanskeligheder som efter flere beskyldninger mod Brix førte til en undersøgelse af hans embedsførelse. Landsdommer Topsøe-Jensen, der i 1956-57 undersøgte Brix' embedsførelse, forsøgte ud fra sine afhøringer af personalet at fastslå årsagerne til problemerne, hvilket var vanskeligt. Det var imidlertid landsdommerens indtryk, at der allerede havde bestået et vist modsætningsforhold mellem de oprindelige kriminalfolk, der havde gjort tjeneste i SIPO, og som var fortsat i REA efter krigen, og de folk fra Troels Hoff's særlige statsadvokatur, som han bragte med sig i 1945.

Blandt de nye kriminalfolk var personer med socialdemokratiske sympatier: Christian Madsen, Einar Andersen mfl. Den tredje gruppe var de folk, som Brix havde medbragt fra Sønderjylland. Det var særligt de socialdemokratiske kriminalfolk, der ytrede modvilje mod Brix. Christian Madsen skal angiveligt have haft ambitioner om at blive souschef. Da dette ikke kunne lade sig gøre under Brix, der ønskede at styrke juristernes position og ansætte en politikommissær, forlod Christian Madsen tjenesten i 1951, men han opretholdt kontakten til sine støtter. Einar Andersen var angiveligt bitter på Brix, der i 1955 havde erstattet ham som leder af afdeling IV med en af sine egne folk, A.H. Sørensen. En anden af Madsens støtter følte sig også tilsidesat af Brix.⁶²²

Ernst Brix var – som det er fremgået af den foregående skildring – en effektiv, centralistisk orienteret chef, som vogtede over sine beføjelser ikke alene i forhold til ministeriet og andre politimyndigheder, men også indadtil i forhold til et personale, som havde haft et betydeligt større frirum i det svagere organiserede REA

---

622 JM, P.O.-sag: Den under 27. oktober 1957 nedsatte kommissionsdomstol, Beretning, D, s. 35-39.

og i Københavns Politis Afdeling E. Men Brix synes også at have haft svagheder: Han skal have haft en tendens til at udvide sin virksomhed, men havde samtidig svært ved at gennemføre sine mange idéer.⁶²³

Vidner, som gjorde tjeneste i PET i 1950'erne, har for Kommissionen forklaret, hvordan der helt tilbage fra 1952 udvikledes samarbejdsproblemer mellem det, som blandt medarbejderne kaldtes "brix'erne" og – inspireret af Kikuyu-opstanden i Kenya mod det britiske kolonistyre i årene 1952-60 – "mau-mau'erne". Mens brix'erne ofte var medbragte folk fra Sønderjylland eller loyale neutrale, udgjordes mau-mau'erne først og fremmest af en gruppe medarbejdere, som enten havde tætte forbindelser til socialdemokratiske kredse eller var utilfredse med Brix' centralistiske ledelsesstil.⁶²⁴ Formentlig lå der også i denne brudlinje en operationel og stilmæssig forskel, idet mau-mau'erne – at dømme efter det svage kildemateriale – var mere operationelt og aktivistisk orienterede, og i betydelig grad trak på netværk og traditioner fra besættelsestiden. Da samarbejdsproblemerne kulminerede, lækkede interne kilder i PET således til dagspressen en kritik af, at ledelsen havde drejet efterretningsarbejdet i retning af avislæsning og registrering på bekostning af mere udfarende operative foranstaltninger.⁶²⁵

I midten af 1950'erne begyndte pressen at skrive kritisk om PET og tjeneestens angiveligt manglende resultater. Med henvisning til opklarede spionagesager i andre lande rejstes i pressen flere gange spørgsmålet om, hvorvidt man var ordentligt rustet på det efterretningsmæssige område. Det var bl.a. afsløringen af en norsk spionagesag, Sunde-sagen, som fik den danske presse til at røre på sig.⁶²⁶ Det var først og fremmest frygten for de hjemlige kommunister, som gav sig udslag i disse overvejelser. Debatten om kontraspionage fortonede sig imidlertid hurtigt til fordel for en pressekritik af Brix' ledelse af PET og af tjeneestens registreringspraksis. I maj 1954 behandlede Folketinget en lovændring om politiets ledelse, og i den forbindelse redegjorde Brix over for det lovforberedende folketingsudvalg for PET's arbejde. Sagen gav anledning til, at PET igen for en kort stund kom på den politiske dagsorden. Ordføreren for udvalget,

623 Ibid., Notat, 17. april 1957 [signatur ulæselig].

624 RB: 20. marts 2001; 22. august 2001.

625 JM, P.O.-sag: Vedrørende telefonaflytning og brevcensur, 13. marts 1964 u. forf..

626 "Ikke vagtsomme nok?", *Berlingske Aftenavis*, 16. februar 1954; "Spionfaren", *Nationaltidende*, 28. februar 1954; "Er Efterretnings-Væsnet tilstrækkeligt udrustet?" *Roskilde Avis*, 15. marts 1954. Sunde-sagen drejede sig om en norsk kommunist, Asbjørn Sunde og dennes medhjælper, som i 1954 blev anklaget for samarbejde med KGB. Sunde blev idømt otte års fængsel. Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen. Overvågning i Norge 1914-1997*, bind 1 (Oslo, 1998), s. 247-248.

socialdemokraten Peter Sørensen, benyttede lejligheden ved udvalgets beretning ved 2. behandlingen af lovforslaget den 21. maj 1954 til at fremkomme med en politisk erklæring til støtte for PET. Sørensen betegede PET's arbejde i lyset af erfaringerne fra besættelsen som "nødvendigt", men advarede dog imod, at kartotekerne blev for omfattende. Justitsminister Hans Hækkerup erklærede sig enig med ordføreren, mens den radikale A.C. Normann udtalte betydelig skepsis med hensyn til PET's arbejde.⁶²⁷

Det skal have været i forbindelse med denne debat, at der forekom en ejendommeligt hændelse i PET. På dette tidspunkt var personalet i arkivet i færd med at omlægge det gamle kartotekssystem til tromlesystemet. Siden omkring 1951-52 havde man kritisk gennemgået oplysningerne på kartotekskortene med henblik på at overføre eller kassere optegnelserne. Det var imidlertid et arbejde, der havde trukket ud længere end planlagt. Under den store kartoteksdebat i 1952 havde justitsminister Helga Pedersen, departementschef Boas og kontorchef Ludvigsen besøgt arkivet, hvorunder de havde besigtiget kartoteket. Det forlød nu, at der kunne forventes et nyt besøg i arkivet af bl.a. radikale politikere og for at undgå, at kartoteksdebatten blev genoptaget, blev det besluttet at gemme kartoteket. Afdelingslederen og to medarbejdere flyttede derfor kartoteket ind i et vægskab i en af fuldmægtigenes kontor. Efter nogle dage, hvor der ikke havde været besøg, blev kartoteket flyttet tilbage.⁶²⁸

I maj 1954 indledte Ekstra Bladet på foranstaltning af chefredaktør Leif Hendil en regulær kampagne mod PET-chefen. Hendil havde over for statsminister Hedtoft, Erik Eriksen og H.C. Hansen gjort opmærksom på problemerne i PET og rettede kritik mod Brix' person.⁶²⁹ Afsløringerne kunne imidlertid næppe

627 Folketingstidende, 1953-54, sp. 5614 (P. Sørensen), sp. 5617-5618 (H. Hækkerup) og sp. 5619 (A.C. Normann).

628 JM, P.O.-sag: Beretning vedrørende forhør efter tjenstemandslovens § 17 mod politichef Brix, i henhold til Justitsministeriets skrivelse af 9. marts 1957, s. 27-29; Tjenstemandsforhør vedr. Politichef Brix, E, Udskrift af forhørsprotokollen, s. 16-18, 43, 46-48, 51, 67-68, 70-71, 72-74, 79-80, 84. Landsdommer Topsøe-Jensen vurderede, at da problemet med kartotekerne var blevet løst tilfredsstillende, men at man blot ikke havde nået at afvikle det gamle system, måtte hele hændelsen betegnes som "pudsigt". Ibid.: Beretning, s. 29.

629 "Opgiv kilderne eller før bevis!" *Socialdemokraten*, 18. marts 1958. Hendil havde siden besættelsen, hvor han spillede en vigtig rolle i organiseringen af de illegale ruter over Sundet, nær kontakt til danske og udenlandske efterretningskredse. Ibid. "Hendil gik til tre ministre om Brix", *Dagens Nyheder*, 18. marts 1958. Trafikken over Øresund under besættelsen var i øvrigt et punkt, hvor Hendils veje kan have krydsedes med Christian Madsens og Verner Dinesens trafik til Sverige.

have fundet sted uden kilder inden for PET's mure.⁶³⁰ Landsdommer H. Topsøe-Jensens undersøgelse (jf. nedenfor) viste efterfølgende, at flere af de socialdemokratiske kriminalfolk kendte Hendil fra det illegale arbejde under besættelsen. Christian Madsen og Einar Andersen var sammen med andre politifolk og FE-officerer medlemmer af en klub, kaldet "Den 16." fordi de mødtes på denne dato hver måned. Her kom Hendil også ofte.⁶³¹ Kriminalfolkene søgte også at få H.C. Hansen til at tage affære over for Brix. En tidligere PET-medarbejder har over for Kommissionen på anden hånd videregivet en beretning fra en anden PET-mand, som under et selskab, hvor både H.C. Hansen og Christian Madsen deltog, så hvordan Madsen bearbejdede H.C. Hansen for at få Brix fjernet.⁶³²

De indre samarbejdsproblemer i PET under Brix' ledelse gav igen fra februar 1956 stødet til en offentlig debat om PET's organisation og arbejdsform. De mere principielle spørgsmål druknede ganske vist efterhånden, som offentligheden fik indblik i samarbejdsproblemer og personkonflikter inden for tjenesten. Især Ekstra Bladet kunne flere gange fortælle, at der i regeringen og i Justitsministeriet foregik overvejelser om organisationen og dens arbejdsformer. Den 29. februar 1956 rejste avisen i en leder spørgsmålet om en effektivisering af PET's arbejdsformer. Der var tre efterretningsorganer i Danmark – militærrets, Københavns Politis og rigspolitichefens, dvs. PET. Af disse havde den sidste udviklet sig til en fabel, skrev avisen, og regeringen måtte nu tage hånd i hanke med tingene. Brix' afdeling havde kun udmærket sig ved det "sorte kartotek", om hvilket man blot vidste, at "et hundredetusindtal" danske statsborgere var blevet registreret som mistænkte "ofte paa det mest usandsynlige og letsindige grundlag." Ifølge avisen havde Brix' tjeneste til dato ikke formået at afsløre nogen form for spionage, men havde udviklet sig til "landets største avislæsestue".⁶³³

630 Hendil og Ekstra Bladet var således kommet i besiddelse af et hemmelig-stemplet PET-dokument. En PET-medarbejder beretter, at der blev foretaget en undersøgelse, og at man fandt en af 'mau-mau-ernes' fingeraftryk på dokumentet. RB: 20. marts 2001.

631 JM, P.O.-sag: Den under 27. oktober 1957 nedsatte kommissionsdomstol, Beretning, D, s. 39-40.

632 RB: 20. marts 2001.

633 Leder: "Brix' fiasko", *Ekstra Bladet*, 29. februar 1956. Bladets kritik byggede tydeligvis på en insideviden om, hvad man foretog sig, og det er ikke umuligt, at det kunne være kommet fra Christian Madsen, som repræsenterede en mere aktivistisk linje. Det antydes af bemærkningen om, at: "I Hoff's tid skete der noget. Dygtige, erfarne politifolk gjorde paa mange omraader en indsats, der dels havde betydning indadtil, dels gav os position og værdi udadtil, f.eks. ved udveksling af oplysninger". Ibid. Chr. Madsen havde netop forbindelse til den britiske og amerikanske efterretnings-tjeneste i denne tid.

Utilfredsheden blandt personalet med arbejdsforholdene i PET blev flere gange taget op af Kriminalpolitiforeningens forhandlingsudvalg på møder med Justitsministeriet. Foreningen gav udtryk for den opfattelse, at forklaringen på, at dele af personalet var beskæftiget med trivielt kontorarbejde, og at ingen kriminalfolk ønskede at gøre tjeneste i PET, var, at personalet var for stort. I sommeren 1956 nedsatte justitsministeren som tidligere anført et udvalg, der havde til opgave at undersøge mulighederne for en reduktion af kriminalpolitipersonalet i PET.⁶³⁴ Inden udvalget kunne gå i gang med arbejdet, blev det imidlertid overhalet af udviklingen, da de interne brydninger kulminerede i den såkaldte Brix-sag.

Brix-sagen

Den 22. september 1956 klagede Dansk Kriminalpolitiforening til Justitsministeriet over, at et tjenstligt forhør af en kriminaloverbetjent i PET's lokaler i november året før i hemmelighed var blevet optaget på bånd. Da Ekstra Bladet en måned senere kunne gengive indholdet af klagen, nedsatte justitsministeren en kommissionsdomstol under landsdommer Topsøe-Jensen, der havde til opgave at identificere bladets kilder. Mens undersøgelsen foregik, meddelte de tre øvrige jurister i PET, Mogens Jensen, Arne Nielsen og Ole Stevns, Justitsministeriet, at Brix havde afgivet urigtig forklaring, da han over for kommissionsdomstolen benægtede ethvert kendskab til optagelsen af afhøringen. Ifølge juristerne havde samarbejdsproblemerne og kompetencestridighederne gjort arbejdsforholdene utålelige, og efter den urigtige forklaring fandt de et fortsat samarbejde med Brix umuligt.

Den følgende måned afleverede det udvalg, der var blevet nedsat i sommeren 1956, sin beretning til ministeriet, hvori man pegede på fire mindre økonomiske uregelmæssigheder i Brix' embedsførelse, hvilket førte til et tjenestemandsførhør af PET-chefen.⁶³⁵ Den 12. juni 1957 meddelte Justitsministeriet Brix en skriftlig "irrettesættelse" for to forhold: Brix havde beholdt et gulvtæppe, der var statsejendom, som kompensation for nogle afholdte repræsentationsudgifter, og han havde tillige fået refunderet udgifter til vedligeholdelse af tjenesteboligen af PET's

---

634 JM, P.O.-sag: Notat, Brix-sagen, udateret.

635 Ibid., Notat, Brix-sagen, udateret.

”særlige kasse”.⁶³⁶ Redaktør Leif Hendil blev efterfølgende dømt ved Østre Landsret for ærekrænkende udtalelser i forbindelse med Ekstra Bladets artikler.⁶³⁷ Brix vendte ikke tilbage til PET og blev senere politimester i Gentofte.

PET's nye ledelsesstruktur

I kølvandet på Brix' tilbagetræden rettede justitsminister Hans Hækkerup den 13. august 1957 henvendelse til stats- og udenrigsminister H.C. Hansen for at drøfte en omlægning af PET's ledelsesforhold med denne. Hækkerup tænkte sig, at PET skulle henlægges under rigspolitichefen. Det ville have den fordel, at personale- og økonomiadministration kunne ske ved rigspolitichefens embede, som blot skulle følge tjenesten i store træk. Lederen af PET skulle fremover i stedet for at være vicepolitichef være politiinspektør, men dog forblive den faktiske leder af de efterretningsmæssige opgaver og bevare direkte referat for Justitsministeriet.⁶³⁸

I tilslutning til svækkelsen af PET-chefens beføjelser og charge synes regeringen at have ønsket en stærkere koordinering af sikkerhedsspørgsmål i centraladministrationen. Justitsminister Hækkerup foreslog H.C. Hansen at oprette et Embedsmandsudvalg for Sikkerhedsspørgsmål. Sigtet skulle være at opnå bedre koordination mellem den civile og den militære efterretningstjeneste og et tættere interministerielt samarbejde. Hækkerup lagde også op til, at man skulle genoptage møderne i Regeringens Sikkerhedsudvalg og fremover afholde sådanne ministerudvalgsmøder hver sjette uge.⁶³⁹ På ministermødet den 25. marts 1958 blev det derpå besluttet at nedlægge vicepolitichef Brix' embede og i stedet lægge PET ind under rigspolitichefen med en politiinspektør som daglig leder. Den første chef blev den hidtidige souschef, politiinspektør Mogens Jensen.⁶⁴⁰

Embedsmandsudvalget for Sikkerhedsspørgsmål fik til opgave at holde Regeringens Sikkerhedsudvalg underrettet om sager af betydning for landets indre

636 Ibid., Justitsministeriet til politichef E.V.H. Brix, 12. juni 1957.

637 Ibid., Redegørelse vedrørende straffesagen mod chefredaktør Leif B. Hendil, ”Ekstrabladet”, i anledning af dennes ærekrænkende udtalelser om politichef E. Brix, udateret. Tidligere medarbejdere har over for Kommissionen beskrevet Brix-sagen: RB: Ole Stevns, 6. november 2001; RB: 20. marts 2001; RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

638 JM, ujournaliseret: ”Ny instruks m.v.”, læg u. titel, H. Hækkerup til H.C. Hansen, 13. august 1957.

639 Ibid.

640 RA, arkivnr. 11010, ministermødeprotokoller 1957-62, 54: Ministermøde 25. marts 1958.

og ydre sikkerhed, at fremkomme med henstillinger og afgive udtalelser. Hertil kom den opgave at sikre det interministerielle samarbejde på sikkerhedsområdet samt at sikre samarbejdet mellem PET og FE. Udvalget kom til at bestå af direktøren for Udenrigsministeriet, Nils Svenningsen, departementschefen i Justitsministeriet, Vilhelm Boas, samt departementschefen i Forsvarsministeriet, Carl Langseth. I udvalgets møder deltog også chefen for PET og chefen for FE. Formandskabet for udvalget lå hos Udenrigsministeriet, som også var repræsenteret ved chefen for sit sikkerhedskontor, der ydermere virkede som udvalgets sekretær og udarbejdede mødereferat. Det bemærkes, at departementschefen i Statsministeriet ikke på dette tidspunkt deltog i arbejdet. Dette kan skyldes, at H.C. Hansen endnu var stats- og udenrigsminister, og gennem sin udenrigsministerielle portefølje (frem til oktober 1958) var i stand til at holde sig orienteret. Udvalget afholdt i reglen månedlige møder. Eftersom der ikke blev afholdt regelmæssige møder i Regeringens Sikkerhedsudvalg, refererede styrelsescheferne til hver sin minister. Efter august 1963 blev Statsministeriet videre holdt underrettet om møderne ved, at mødereferatet blev tilsendt statsministeren.⁶⁴¹

Dagbladet Informations analyse var, at nu havde man halvhjertet og langt om længe gennemført den plan, som Steincke oprindeligt havde haft, og som var blevet opgivet, blot med den forskel, at Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg overtog den koordinerende funktion, som oprindeligt havde været tiltænkt en landsdommer.⁶⁴²

Blechingberg-sagen

Blechingberg-sagen var den første store danske spionagesag under den kolde krig. Sagen drejede sig om den danske diplomat Einar Blechingberg, som var kommet i økonomisk ufare og dermed havde blottet sig for hvervning fra den polske efterretningstjeneste. Blechingberg kom i den polske efterretningstjenestes søgelys, da han var udstationeret i Warszawa i 1953, og han blev efterfølgende

641 JM, P.O.-sag: Embedsmandsudvalget i sikkerhedsspørgsmål, notat til statsministeren, november 1963. Udvalgets kommissorium findes i: PET, ujournaliseret: PET's interne referater fra de første møder i embedsmændenes sikkerhedsudvalg. Det første møde blev holdt den 6. juni 1958. Ibid.: Møde i koordinationsudvalget den 6. juni 1958. PET har egne referater fra perioden 1958-61, idet Mogens Jensen selv tog referat af møderne frem til mødet den 15. september 1961.

642 Leder: Efterretningstjenesten, *Information*. 28. februar 1958.

hvervet i København og tildelt kodenavnet *Oliwa*. Han begyndte at forsyne polakkerne med dokumenter fra Udenrigsministeriet og fortsatte sin virksomhed, da han blev udstationeret i Bonn. Han blev anholdt i maj 1958 og idømt otte års fængsel for ulovlig efterretningsvirksomhed til fordel for Polen.⁶⁴³

Blechingberg var kommet i økonomisk uføre, fordi han gennem mange år havde levet over evne, og han havde været involveret i flere økonomiske uregelmæssigheder under sine udstationeringer i Mexico og USA. Det gjorde ham sårbar over for fremmede efterretningstjenesters hvervningsforsøg. Udenrigsministeriet havde haft kendskab til disse risici,⁶⁴⁴ men havde ikke meddelt dem til PET, da han var blevet sikkerhedsundersøgt i forbindelse med hans godkendelse til adgang til NATO-dokumenter.⁶⁴⁵ Sagen rejste alvorlige spørgsmål ved Udenrigsministeriets håndtering af sagen, og både H.C. Hansen og ministeriets direktør Nils Svenningsen blev kritiseret.⁶⁴⁶ Fra PET's side efterlyste man derfor en bedre koordination og en bedre orientering af PET i forbindelse med sikkerhedsundersøgelser. Det gjaldt ikke mindst ønsket om, at bl.a. Udenrigsministeriet skulle være bedre til at orientere PET om ministeriets ansattes forhold.⁶⁴⁷

På mødet i Sikkerhedsudvalget den 9. marts 1959 rejstes en diskussion af, hvem der havde ansvaret for sikkerhedsgodkendelser. Sagen blev rejst, fordi PET i forbindelse med en såkaldt grundig undersøgelse af en ansat i Udenrigsministeriet konstaterede stor gæld og en livsførelse, som udsatte vedkommende for mulig afpresning. Dette fremgik ikke af Udenrigsministeriets personalesag. Mogens Jensen benyttede sig af lejligheden til at understrege, at PET ved f.eks. sikkerhedsgodkendelsessager stod magtesløs over for at fremskaffe baggrundsoplysninger om personer med mange års ansættelse i Udenrigsministeriet. Ved f.eks. sikkerhedsgodkendelse af ambassadører kunne man ikke gøre andet end at søge i sine registre. Det rejste spørgsmålet om, hvem der havde ansvaret for sikkerhedsgodkendelsessager. Direktør Svenningsen mente, at det var PET's opgave. Det afviste Mogens Jensen klart og henviste til, at det var tjenestens praksis at videregive eventuelle ufordelagtige oplysninger, men uden at tage stilling til

643 Dansk Institut for Internationale Studier, *Danmark under den kolde krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991* (DIIS, 2005), bind 1, s. 466-468.

644 Jakob Andersen og Oleg Gordievsky, *De røde spioner. KGB's operationer i Danmark - fra Stalin til Jeltsin, fra Stauning til Nyrup* (Høst & Søn, 2002), s. 586-597.

645 RB: Ole Stevns, 6. november 2001.

646 Claus Bjørn, *H.C. Hansen*, s. 436-437.

647 PET, ujournaliseret: PET's interne referater fra de første møder i embedsmændenes sikkerhedsudvalg. Også RB: Erling Quaade, 21. marts 2001.

eventuelle konsekvenser.⁶⁴⁸ Man fortsatte drøftelsen på mødet den 2. april 1959. Svenningsen erklærede sig nu indforstået med, at ikke PET, men den pågældende styrelse havde ansvaret for sikkerhedsgodkendelserne. Mogens Jensen forklarede, at:

“I den udstrækning, der i de konkrete undersøgelsessager var fremkommet ufor- delagtige oplysninger, havde efterretningstjenesten altid været meget omhyggelig med ikke at indlade sig på nogen vurdering af disse oplysninger, men havde kun refereret det rent faktisk foreliggende for vedkommende styrelse enddog uden at ledsage referatet af nogen form for indstilling med hensyn til konsekvenserne.”⁶⁴⁹

Der udspillede sig en diskussion mellem Svenningsen og Mogens Jensen, hvor sidstnævnte erklærede, at PET ved sådanne godkendelser jo – bl.a. i kraft af den manglende adgang til de pågældendes personalesager – kun kunne støtte sig til en registermæssig undersøgelse, og at det derfor var en vigtig opgave for ministeriet selv at sikre sig, at de pågældende var egnede til godkendelse. Udenrigsministeriets direktør var noget skeptisk over for spørgsmålet om, hvorvidt ministeriet kunne løfte denne opgave, men tilføjede, at siden det var styrelsen, der skulle sikkerhedsgodkende, var der ingen grund til, at PET fik indsigt i styrelsens fortrolige personaleakter.⁶⁵⁰

Efter henstilling fra PET nåede man frem til, at styrelserne i sådanne tilfælde, hvor anmodning om en grundig undersøgelse blev fremsat til PET, selv lod indhente oplysninger fra de pågældendes hidtidige foresatte. Svenningsen gik ind på dette med den tilføjelse, at Udenrigsministeriet ikke skulle udarbejde en længere rapport til PET om de pågældendes pålidelighed, men blot i kort skematisk form give udtryk for en bedømmelse.⁶⁵¹ Hermed præciseredes den fremtidige ordning for sikkerhedsgodkendelser. PET var herefter alene ansvarlig for fremskaffelse af oplysninger, mens det var den pågældende styrelses ansvar at bedømme oplysningerne og drage konsekvensen deraf.

648 Ibid., Møde i koordinationsudvalget den 9. marts 1959, s. 6.

649 PET, ujournaliseret: PET's interne referater fra de første møder i embedsmændenes sikkerhedsudvalg, Møde i koordinationsudvalget den 9. marts 1959, s. 6.

650 PET, ujournaliseret: PET's interne referater fra de første møder i embedsmændenes sikkerhedsudvalg, Torsdag den 2. april afholdtes der møde i koordinationsudvalget.

651 Ibid., s. 3.

Blechingberg-sagen fik den følgerkning, at man i Udenrigsministeriet etablerede et sikkerhedskontor, den såkaldte afdeling A III, med ansvar for sikkerhedsarbejdet og for samarbejdet med PET. Mens PET førhen ikke havde haft adgang til ministeriets personaleakter, eller mulighed for at indhente oplysninger, blev det nu sikret, at der fra spørgeskemaer fra ministeriet tilgik PET personoplysninger til brug for sikkerhedsgodkendelser. Herefter ville PET gennemføre søgning på, om der fandtes oplysninger på de pågældende ansøgere. PET meldte herefter tilbage til ministeriets personalekontor, som – hvis man ønskede at gå videre – via afdeling A III i Udenrigsministeriet anmodede PET om at gennemføre en såkaldt ”grundig undersøgelse”. Ved sådanne undersøgelser kunne PET f. eks. indhente oplysninger fra de pågældendes tidligere arbejdspladser og lignende. Fokus på disse skiftede nu også gradvis lidt fra at hindre ideologisk upålidelige medarbejdere i at få adgang til klassificerede oplysninger, til at man også rettede blikket mod andre risikofaktorer såsom gæld og livsførelse, som kunne udsætte en medarbejder for hvervningsforsøg fra fremmede tjenester.⁶⁵²

Christian Madsen og H.C. Hansen

H.C. Hansen fastholdt gennem sin ministertid en forbindelse til Christian Madsen. Forbindelsen fortsatte efter Madsens forflyttelse til Fremmedpolitiet i 1951, hvor han placeredes med ansvar for paskontrollen i Kastrup Lufthavn. Fra sin position i paskontrollen i Kastrup havde Christian Madsen lejlighed til at fortsætte med at dyrke uformelle kontakter med ikke alene de ind- og udrejsende danske kommunister, men også sovjetiske diplomater og danske politikere i almindelighed. Madsens politiske forbindelser synes ikke at være aftaget med hans forflyttelse. Fragmenter af aflytningerne af Alfred Jensen, som er bevaret gennem PET's undersøgelse i 1963, viser, at Alfred Jensen og fire andre kommunister, da de den 14. august 1957 vendte tilbage fra en delegationsrejse til Moskva, oplevede, at Christian Madsen hjalp dem gennem tolden uden toldeftersyn.⁶⁵³

PET's arkiv rummer flere akter, som viser, hvordan PET konstaterede en del selskabelig omgang mellem Christian Madsen, visse af kollegerne i Fremmedpolitiet og sovjetiske diplomater. En første melding synes at være en henvendelse fra kk. Madsen til kk. Holton den 11. juni 1958, hvor førstnævnte orienterede om en

652 RB: Erling Quaade 21. marts 2001.

653 PET, ujournaliseret: Rapport 26. september 1963, s. 32.

kontakt til sovjetdiplomater ved en SAS-middag. Holton noterede, at Christian Madsen var villig til at orientere Holton på forhånd, hvis lignende skulle indtræffe.⁶⁵⁴ Ved en anden lejlighed kontaktede kk. Madsen kriminalinspektøren i PET for at drøfte sikkerhedsforhold ved et russisk flådebesøg i forbindelse med ministerpræsident Khrusjtjovs planlagte besøg i Danmark. Madsen var tilsyneladende blevet kontaktet af den sovjetiske konsul Khrjatjkov, som ønskede et møde mellem den sovjetiske marineattaché og politiet. I løbet af samtalen bemærkede kriminalkommissær Madsen, at han også skulle op for at tale med ”Sigvald” (dvs. legationsråd Sigvald Kristensen) om sagen.⁶⁵⁵ Den usædvanlige fremgangsmåde viser, at kriminalkommissæren havde gode kontakter til Udenrigsministeriets daværende pressechef, Sigvald Kristensen. Der kan næppe her ske tvivl om, at Kristensen videreformidle sådanne oplysninger til stats- og udenrigsminister H.C. Hansen.

Christian Madsen optræder flere gange i rapportmaterialet vedrørende overvågningen af sovjetdiplomater. Ikke sjældent gik der videre en forbindelse til udenrigsministeriets pressechef Sigvald Kristensen. Aktiviteten i sovjetkontakterne synes ikke mindst at have været høj i tiden omkring 1958-59, mens det overvejedes, om det ville være muligt for SUKP’s førstesekretær Khrusjtjov at aflægge et statsbesøg i Danmark.⁶⁵⁶

I 1960 fattede rigspolitechefen og chefen for fremmedpolitiet bekymring for Madsens selskabelige omgang med østdiplomater. I en samtale med rigspolitechefen forklarede Madsen, at han af tjenstlige grunde qua sit tilsyn med paskontrollen i Kastrup Lufthavn fandt det nødvendigt at opretholde et ven-skabeligt forhold til de pågældende. Han forklarede, at ”...han altid havde holdt nu afdøde statsminister H.C. Hansen og den tidligere chef for pressebureauet, minister Sigvald Kristensen, nøje orienteret om sine møder med herværende

654 PET, ujournaliseret: Enkelt-sager vedr. politipersonalet, læg ‘Chr. Madsen’: Notits, Holton, udat. vedr. samtale 11. juni 1958.

655 PET, ujournaliseret: enkelt-sager vedr. politipersonalet, læg ‘Chr. Madsen’, Notits, u. titel, 2 s., 7. august 1959, påtegnet 10. august 1959 ved politifuldmægtig Ole Stevns, at departementschefen var underrettet.

656 PET, ujournaliseret: enkelt-sager vedr. politipersonalet, læg ‘Chr. Madsen’: Notits, 6. august 1959; Ibid., Observationsrapport, 30. juli 1959; Ibid., Specialnotits, 1. august 1959; Ibid., ”Observationsrapport vedr. fredag den 23. maj 1958”, 28. maj 1958; Ibid., ”Observationsrapport vedr. 19. november 1957”.

østdiplomater”.⁶⁵⁷ H.C. Hansen har formentlig fundet det hensigtsmæssigt at sikre sig oplysninger fra flere fortrolige kilder, end det de officielle statslige kanaler havde at tilbyde. Christian Madsen synes imidlertid ikke ganske at have brudt sine forbindelser til den socialdemokratiske top efter H.C. Hansens død i 1960. Madsen blev således uformelt kaldt til hjælp ved visse lejligheder, hvor statsminister Kampmann ikke kunne kontaktes.⁶⁵⁸

Endnu i 1963 plejede Christian Madsen forbindelser med sovjetiske diplomater. Bl.a. skal han have deltaget i en drøftelse med 2. sekretær ved den sovjetiske ambassade Nikolaj Tjaskikh om en sovjetisk ambassadereception for københavnske politifolk. Madsens kontakter med de sovjetiske diplomater var i øvrigt kendetegnet ved, at der i reglen deltog en anden dansk embedsperson. Desuden orienterede han PET om de planlagte arrangementer, hvor der deltog repræsentanter fra østlegationer og repræsentanter fra Fremmedpolitiet.⁶⁵⁹

H.C. Hansens interesse for efterretningsoplysninger er bevidnet af Mogens Jensen, der efter sin udnævnelse til politiinspektør og efterfølger til Brix flere gange blev indkaldt til møder med statsministeren uden om departementschefen: ”Statsministeren ville vide noget om de personer, han samarbejdede med, og om PET havde noget på en given person”.⁶⁶⁰ Der udviklede sig således ikke mindst efter Mogens Jensens overtagelse af chefstolen i PET et udmærket og fortroligt forhold med tidvis orientering af stats- og udenrigsministeren om sager af interesse.⁶⁶¹

657 PET, ujournaliseret: Notits u. titel, 30. april 1960, påtegnet: *‘Refereret for dep. ch. Boas, der tog det oplyste til efterr. 2.-5.-60 M.J.’*

658 RB: Ole Stevns, 6. november 2001.

659 PET, ujournaliseret: enkeltsager vedr. politipersonalet, læg ‘Chr. Madsen’: Notits u. titel, Mogens Jensen, 21. november 1963; PET, ujournaliseret: enkeltsager vedr. politipersonalet, læg ‘Fremmedpolitiets forbindelser med herværende østlegationer’, brev M. Jensen til Ole Stevns, 29. januar 1963.

660 RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

661 For et tidligere eksempel på orientering af statsministeren, se JM, P.O.-sag: koncept til brev Mogens Jensen til H.C. Hansen 5. november 1956 samt afskrift af H.C. Hansens svarskrivelse 6. november 1956. Jf. sidstnævnte: *‘Med tak for lån tilb. sender jeg hermed den ene (eksemplar nr. 3) af de modtagne beretninger vedr. D.K.P. forhold 1955-57. med venlig hilsen din heng.’* Denne udveksling fandt sted i efterdønningerne efter den 20. partikongres, storkonflikten i påsken 1956, og opstanden i Ungarn.

H.C. Hansens uformelle østdiplomati

En del af H.C. Hansens uformelle netværk angik en russisk født dansk forretningsmand. Den pågældende fungerede gennem en årrække som mellemmand mellem personlige erhvervs- og myndighedskontakter i Sovjetunionen og danske erhvervsfolk, som handlede med Østeuropa. Forbindelsen rejser blandt andet det spørgsmål, om ledende danske politikere tildelte pågældende ”beskyttelse” mod efterretningstjenestens kontraspionageefterforskning, og om man satte udenrigspolitiske hensyn (dvs. forholdet til Sovjetunionen) over en tilbundsgående politiefterforskning.

Forretningsmanden var russisk født, men studerede i Berlin i 1914, hvorfra han dagen før udbruddet af 1. Verdenskrig rejste til København som flygtning. Han opholdt sig en tid i USA. Efter krigen forsøgte han at vende tilbage til Rusland, men blev forhindret af den russiske revolution, og rejste i stedet i 1917 til Danmark, hvor han opholdt sig frem til 1922. Han var her fortrinsvis beskæftiget ved advokatfirmaer, som arbejdede med økonomiske forbindelser til Rusland eller med juridisk bistand til russiske immigranter. Det drejede sig bl.a. om at få ordnet pasforhold, visa og opholdstilladelser.⁶⁶² Forretningsmanden var 1920-22 ofte i Berlin, hvor han havde kontakt til såvel russiske immigranter som repræsentanter for sovjetregimet. Det firma, hvor han arbejdede, fungerede som mellemed i forhandlinger mellem danske forretningsfolk og en sovjetisk handelsdelegation, som besøgte Danmark. Tidligt 1921 modtog de danske politimyndigheder et anonymt tip om, at den pågældende havde tætte forbindelser til danske kommunister, og at han var mellemmand mellem den sovjetiske regerings udsending (senere viceudenrigskommissær) Maksim Litvinov og danske agenter. Det hævdedes ligeledes, at den pågældende havde hjulpet en broder – en kommunistisk kommissær i Kharkov – til falske papirer med henblik på dennes flugt til Danmark. Vedkommende skulle således også tidligere have hjulpet personer til ophold i Danmark under falsk påskud. De danske politimyndigheder var imidlertid ikke i stand til at skaffe sikre oplysninger om disse forlydender. Justitsministeriet resolverede den 27. juni 1921, at der ikke var grundlag for udvisning, idet man ikke fandt ”oplysningerne fra forskellig side” tilstrækkeligt dokumenterede. Ministeriet ønskede imidlertid den pågældende holdt under observation. En undersøgelse gennemført af det danske statspoliti i efteråret 1921 gav heller ikke anledning til at foretage sig videre.

---

662 PET, personsag: ”Vedrørende [-]”, 11. november 1954, seks sider.

I 1920-21 udarbejdede forretningsmanden forslag til en aftale om sovjetisk-skandinavisk samhandel. Forslaget var angiveligt udarbejdet til brug for den sovjetiske ledelse. I 1922 bosatte han sig en tid i Berlin, hvorfra han drev kommissionshandel for store danske firmaer engageret i handel med Sovjetunionen. I marts 1933 flyttede den pågældende med sin familie tilbage til Danmark under indtryk af de herskende tilstande i Tyskland efter Adolf Hitlers udnævnelse til rigskansler. Også en broders familie fulgte med. Broderens opholdstilladelse i Danmark blev anbefalet af statsminister Thorvald Stauning.⁶⁶³

PET modtog i 1970'erne oplysning om, at statspolitichef Mensen efter forretningsmandens tilbagekomst til Danmark i 1930'erne havde henvendt sig til Justitsministeriet med ønske om, at forretningsmanden blev udvist, da han mentes at være "russisk spion". Ifølge disse oplysninger skulle forretningsmanden efter Mensens opfattelse allerede ved sin ankomst til Danmark ved den 1. Verdenskrig have været spion for den russiske tsars efterretningstjeneste, og efter revolutionen have fortsat sit virke som kontakt for sovjetregimets efterretningsvæsen.⁶⁶⁴ Forretningsmanden skulle imidlertid have knyttet nære kontakter til ledende socialdemokrater – herunder statsminister Thorvald Stauning og H.C. Hansen – som skulle have støttet hans ansøgning om dansk indfødsret.⁶⁶⁵

Forretningsmanden kan have stiftet venskab med Stauning, fordi han i 1920'erne og 1930'erne havde været i stand til at formidle ordrer på skibsbygninger til USSR. Kontrakterne skulle således være kommet i stand via forbindelser, som faderen havde knyttet ved hjælp af familiemedlemmer, som arbejdede på den daværende sovjetiske handelsrepræsentation i Berlin. Stauning skulle oprindeligt have været af den opfattelse, at den betaling, som faderen modtog for

---

663 Ibid.

664 Disse oplysninger fremkom under en samtale i 1972 mellem Jørn Bro og den da pensionerede politimester Brix. Samtalen skyldtes en interesse for forretningsmanden, og oplysningerne stammede fra Brix' viden om efterforskningen mod den pågældende i 1950'erne. Oplysningerne er omgivet med betydelig usikkerhed. Der var ikke alene gået mere end ti år, siden Brix havde stiftet bekendtskab med oplysningen om Mensens holdning tredivede år tidligere. Brix havde ydermere anledning til at nære en vis modvilje mod H.C. Hansen, som i 1957 havde spillet en afgørende rolle i Brix' afgang som PET-chef. PET, personsag: "Vedr. [-], 8. februar 1972.

665 Ibid., s. 2. I Brix forklaring: "Som bekendt blev der ikke talt om at udvise [forretningsmanden] – derimod fik han ved STAUNINGS og især H.C. HANSENS intervention meget hurtigt dansk indfødsret. Hans forbindelse med H.C. HANSEN skriver sig således i hvert fald helt tilbage til 1930'erne". Ibid.

denne virksomhed, gik videre som støtte til DKP i Danmark. Han lod sig dog senere overbevise om, at der var tale om bestikkelse af sovjetrussere.⁶⁶⁶

Ved tilbagekomsten til Danmark var forretningsmanden i stand til at spille en vigtig rolle med hensyn til at bringe handelskontrakter mellem danske firmaer og Sovjetunionen i stand. I 1930'erne var han således i stand til at formidle kontrakter til fordel for landbrugseksporerten, men han var først og fremmest aktiv som mellemmand mellem Danmark og Sovjetunionen med hensyn til at sikre skibsbygningskontrakter. Forretningsmanden modtog en betydelig kommission for disse tjenester, og efterretningstjenesterne formodede, at store summer af disse kommissioner blev videregivet til kontakter i Sovjetunionen. Forretningsmanden opretholdt i tiden frem til besættelsen forretningsforbindelser til USSR.⁶⁶⁷

I 1943 rejste familien til Sverige, hvor man opholdt sig resten af krigen, og hvor forretningsmanden knyttede forbindelse til den sovjetiske legation i Stockholm.⁶⁶⁸ Efter det oplyste skulle forbindelsen til legationen have haft at gøre med forretningsmandens beskæftigelse med forsyningsproblemerne i Danmark efter krigen. Han fik her forbindelse med en legationssekretær, som især beskæftigede sig med Danmark, og var ad denne vej også i stand til at få adgang til visse politiske oplysninger. Disse oplysninger kom dels via den danske gesandt i Stockholm minister Kruse, dels via den svenske minister i København Dardel og endelig også ad andre kanaler til de danske socialdemokratiske politikeres kundskab, som forretningsmanden havde haft forbindelse med under handelsforhandlinger før krigen.⁶⁶⁹ Det er muligt, at dennes virke som mellemmand i øvrigt skete efter opfordring fra hans socialdemokratiske forbindelser i København. I vinteren 1944-45 skal Christian Madsen have opsøgt forretningsmanden i Stockholm og på vegne af danske socialdemokrater opfordret forretningsmanden til at benytte sine kontakter til den sovjetiske legation for at finde ud af, hvilken regering russerne ønskede i Danmark efter befrielsen. Forretningsmanden mødtes efterføl-

666 Disse oplysninger blev givet af Christian Madsen i en samtale med Arne Nielsen i 1966, og byggede formentlig på oplysninger fra dels Madsens virke i Københavns Politi i 1930'erne, dels på oplysninger fra forretningsmanden. PET, personsag: "Vedr. [-], 25. juli 1966. Adspurgt om bestikkelserne forklarede Madsen, at det havde han ikke nogen anelse om. Ibid.

667 PET, operationssag: "Notat: subject: The late [-], May 1975, fem s.

668 PET, operationssag: læg med opsummering 70 s., vedr. sagen, s. 14f.

669 Mary Dau, *Danmark og Sovjetunionen 1944-49*, (Munksgaard, 1969), s. 72-75. I november 1944 ankom Sigvald Kristensen, som havde arbejdet ved det illegale Information, og som stod H.C. Hansen nær, til Stockholm, hvor han forblev som forbindelsespersion til de svenske socialdemokrater til maj 1945.

gende med den sovjetiske kulturattaché Vladimir Rasin i sit hjem.⁶⁷⁰ En del af de videresendte oplysninger kendes fra et notat fra Erik Seidenfadens hånd om en samtale med forretningsmanden, hvor denne gav oplysninger om den russiske position med henblik på videregivelse til den socialdemokratiske ledelse i København.⁶⁷¹ Forløbet af forretningsmandens virke som formidler af de dansk-sovjetiske følere i Stockholm strækker sig formentlig fra vinteren 1944-45 frem til maj 1945. I februar blev forretningsmanden sat i forbindelse med drøftelser i Stockholm om regeringsdannelsen og forsyningssituationen efter krigen. Endnu den 7.-8. maj 1945 rejste Christian Madsen til Stockholm med et brev fra Vilhelm Buhl til forretningsmanden, hvori denne opfordredes til at søge goodwill hos russerne for den nye danske befrielsesregering.⁶⁷²

Efter tilbagekomsten til Danmark opretholdt familien kontakt til sovjetiske repræsentanter, og familiens bolig blev et hyppigt mødested for russere og prominente danskere. Forretningsmanden opretholdt i denne periode stadig sin særlige status som mellemlid i handelsforhandlingerne mellem ikke alene danske virksomheder og sovjetiske myndigheder, men synes også at have spillet en rolle i handelsforhandlingerne mellem den danske regering og Sovjetunionen. Han havde ved sin formidlende indsats under de dansk-russiske forhandlinger i oktober 1947 bl.a. sikret Danmark lempelige betalingsbetingelser og formået at mindske kravene til størrelsen af smøreksporsten til Sovjetunionen.⁶⁷³

PET-materiale, som er bevaret fra 1950-51, viser, at PET på dette tidspunkt havde oplysninger, som pegede i retning af det tætte forhold mellem forretningsmanden og centrale personer i sovjetsystemet.⁶⁷⁴ I 1955 kom PET under vejrs med, at forretningsmanden skulle have haft forbindelser til sovjetiske efterretningsfolk. Oplysningerne stammede fra en sovjetisk efterretningsofficer, V.M. Petrov, som sammen med sin familie flygtede til Vesten og i 1954 meldte sig som politisk flygtning. Under afhøringerne ved en vestlig tjeneste med forbindelse til PET oplyste Petrov, at hans hustru under sin tjeneste ved den sovjetiske ambassade i Stockholm i 1944-45 var blevet instrueret af den sovjetiske efterretnings-

670 PET, personsag: Oversigt Vedr. [-], udateret, oversigt vedr. [-], titel på forsiden: indholdsfortegnelse, Hemmeligt, s. 15.

671 Erik Seidenfaden, ”Mummespillet mellem det legale og illegale Danmark”, *Berlingske Tidende*, søn., 22. oktober 1967. Denne samtale fandt sted den 4. april 1945.

672 Mary Dau, *Danmark og Sovjetunionen 1944-49* s. 72-75.

673 PET, personsag: Sammenhæftet læg m. bl. dokumenter u. titel, vedhæftet kopier af korrespondance, Axel Kristensen til forretningsmanden, 20. november 1947.

674 Se: PET, personsag, bilag 1-5: bl.a. bilag 4, ekstrakt, 24. januar 1953.

chef i Sverige, Vladimir Rasin, om at besøge en dansk statsborger, som Rasin havde knyttet forbindelse til, og som havde tilbudt sin assistance. Fru Petrov besøgte hver aften en uge igennem danskeren og modtog to-tre timer diktat fra danskeren om, hvad hun betegnede som ”en mængde interessante oplysninger” om den politiske situation i Danmark, om de ledende politiske personligheder og deres indbyrdes ”intriger” samt oplysninger ”af ufordelagtig art” om danskere i Sverige, herunder medlemmerne af den danske repræsentation i Stockholm.⁶⁷⁵ Den pågældende modtog ikke betaling for oplysningerne. PET identificerede gennem oplysningerne den pågældende dansker som forretningsmanden.⁶⁷⁶

Da PET modtog Petrov-oplysningerne, tog Brix kontakt til statsminister H.C. Hansen og orienterede denne om det fremkomne. Statsministeren resolverede, at der ikke skulle foretages undersøgelser mod forretningsmanden. Der foreligger ikke et samtidigt dokumentgrundlag for denne beslutning, men ved en senere lejlighed oplyste Mogens Jensen, at statsministeren havde erklæret, at ”han på baggrund af sit personlige nære kendskab” til forretningsmanden ”måtte anse det for udelukket, at denne kunne udøve ulovlig efterretningsvirksomhed.” Herefter besluttede Brix at henlægge sagen.⁶⁷⁷ Ministersekretær Helge Hjortdal bekræftede senere over for PET, at forretningsmanden nød en ganske særlig privilegeret adgang til H.C. Hansen. Statsministeren havde mod sædvane været meget umeddelsom over for Hjortdal om karakteren af forbindelsen, men forklarede ved en lejlighed, at forretningsmanden var en mand af ”helt usædvanlig betydning for Danmark, idet han havde ydet landet uvurderlige tjenester”. H.C. Hansen karakteriserede forretningsmanden som mere dansk end de fleste danske, og en ædel karakter.⁶⁷⁸ Dette bekræftes af flere breve i fotokopi adresseret fra H.C. Hansen til forretningsmanden, og som strækker sig fra 9. oktober 1953 over 1955-56 til 30. maj 1958.⁶⁷⁹ Forretningsmandens særlige status synes i øvrigt bekræftet af, at der ved hans personsag i PET’s arkiv lå en anmærkning om, at

675 PET, personsag: Oversigt Vedr. [-], udateret, oversigt vedr. [-], titel på forsiden: indholdsfortegnelse, Hemmeligt, s. 14.

676 Ibid.

677 PET, personsag: Brevkopi fra M. Jensen til A. Haslund, 11. februar 1964, s. 1.

678 PET, personsag: Notat vedr. [-], 16. marts 1964, s. 1.

679 PET, personsag: Sammenhæftet læg m. bl. dokumenter u. titel, vedhæftet kopier af korrespondance, H.C. Hansen til [-], 9. oktober 1953, 26. december 1955, 16. marts 1956 samt 30. maj 1958.

ka. Christian Madsen fra PET ved enhver forespørgsel på den pågældende personsag skulle underrettes.⁶⁸⁰

Selv om sagen således blev henlagt, fortsatte PET tilsyneladende med at bemærke de hyppige forbindelser mellem forretningsmanden og den sovjetiske repræsentation i København. Brix oplyste således i en samtale med Jørn Bro i 1972, at forretningsmanden ”i perioden 1956-58 var under stærk mistanke på grund af sin konspirativt prægede forbindelse med den daværende KGB-chef på det sovjetiske residentur.”⁶⁸¹

Der blev kastet nyt lys på sagen i 1975, da PET modtog oplysninger fra en udenlandsk allieret tjeneste om forretningsmanden. Den allierede tjeneste mente, at forretningsmanden havde været russisk agent siden 1921. Han skulle således have virket som kurér for Komintern og benyttet sine kontakter i et advokatfirma med internationale forbindelser som dække for sin virksomhed. Advokatfirmaet beskæftigede sig i øvrigt i høj grad med juridisk bistand og økonomisk rådgivning for russiske immigranter i 1920'erne og 1930'erne.⁶⁸² Oplysningerne fra den allierede tjeneste støttede sig også til en kontakt med en anden dansk forretningsmand, som handlede med Sovjetunionen, og som berettede, at forretningsmanden reelt kontrollerede al dansk/sovjetisk samhandel, og at det var umuligt at opnå kontrakter med russerne uden om denne, som betingede sig provisioner. Danskerne sendte til den udenlandske tjeneste et fotografi af forretningsmanden, som den udenlandske tjeneste lod forevise fru Petrov. Det resulterede i, at fru Petrov identificerede forretningsmanden som den mand, hun i vinteren 1945 (må være vinteren 1944) havde haft kontakt med som sovjetisk agent i Stockholm. Fru Petrov var helt sikker i sin genkendelse, selv om der altså var gået tredive år, siden hun havde set manden. Det var lykkedes den udenlandske tjeneste at bryde koden i et telegram fra KGB-residenturet i Stockholm. Dette telegram omtalte forhold på Bornholm på grundlag af oplysninger fra ”CRITIC”, som den allierede tjeneste efter en række undersøgelser ”med 99 % sikkerhed” identificerede som forretningsmanden.⁶⁸³

Det kan således konstateres, at forretningsmanden havde tætte kontakter til socialdemokratiske politikere, i særdeleshed H.C. Hansen; at han var en central

680 PET, personsag: Oversigt Vedr. [-], udateret, oversigt vedr. [-], titel på forsiden: indholdsfortegnelse, Hemmeligt, s. 60.

681 PET, personsag: Læg m. bl. dokumenter u. titel: ”Vedr. C.M.”, 11. februar 1972.

682 PET, operationssag: ”Vedr. [-], 22. juli 1975.

683 Ibid.

figur i handelen mellem Danmark og Sovjetunionen; at den danske og allierede udenlandske efterretningstjenester siden begyndelsen af 1920'erne mistænkte ham for at være sovjetisk agent; og at H.C. Hansen i 1955 stoppede efterforskningen af ham. Det er ikke muligt med sikkerhed på det foreliggende grundlag at fastslå karakteren af forretningsmandens virksomhed. H.C. Hansens indgriben i 1955 kan skyldes, at statsministeren vurderede, at forretningsmanden var en værdifuld uofficiel kontakt mellem Danmark og Sovjetunionen, både hvad angik formidling af handelsaftaler og udveksling af synspunkter. Oplysningerne fra Petrov-parret, udenlandske tjenester og andre kilder forekommer på den anden side troværdige og muliggør, at forretningsmanden enten ydede visse modydelser til russerne, eller at han fungerede som agent for den sovjetiske efterretningstjeneste. Sagen illustrerer vanskeligheden med at fastslå karakteren af uformelle kontakter, der befandt sig i gråzonen mellem uofficielt diplomati og efterretningsvirksomhed. PET's vurdering af sagen i 1970'erne var da også, at det endelige svar på, om forretningsmanden loyalt havde løst sin "overordentlig vanskelige og delikate" opgave for efterkrigsregeringen, eller om han havde spillet et dobbeltspil, lå i de sovjetiske arkiver.⁶⁸⁴

---

684 PET, personsag: "Oversigt Vedr. [-]", udateret, oversigt vedr. samme, titel på forsiden: indholdsfortegnelse, Hemmeligt, s. 16-17.

8. PET'S GENOPRETNING 1958-68

Mogens Jensens virke som politiinspektør

PET var i 1950'erne på mange måder præget af erfaringerne og netværkene fra besættelsestiden. Den ubesværede kommunikation og arbejdsdeling mellem de uformelle socialdemokratiske efterretningsnetværk på arbejdspladserne (og til virksomhedernes ledelser) og i AIC bekræftes af udvekslingen af informationer, og ikke mindst af den københavnske efterretningsafdelings intensive forbindelse til de store københavnske arbejdspladser. I så henseende udgør tiden mellem 1945 og 1958 en epoke, som i højere grad rækker tilbage til grundlæggelsen af sikkerhedspolitiet i 1930'erne, end fremover mod det PET, som kendes i dag. Ledelseskiftet og de hermed sammenhængende forandringer markerede på mange måder en ny begyndelse, som blev indledningen til det moderne PET.

Efter Brix-sagen var PET en tjeneste med væsentlige problemer. Personalet var splittet, og tilliden til tjenesten i politikredsene var i bund efter de mange lækager. Tjenesten gennemgik derfor en oprydning og reorganisering. Kort efter at Brix var gået på sygeorlov i begyndelsen af 1957, blev flere af politifolkene, der havde været involveret i de indre brydninger, forflyttet. Blandt dem var Einar Andersen fra mau-mau'erne og A.H. Sørensen fra brix'erne.⁶⁸⁵ Samtidig blev personalet i Centralafdelingen reduceret med en fjerdedel fra 45 til 33 mand.⁶⁸⁶ Ved lov nr. 181 af 7. juni 1958 om ændringer i retsplejeloven blev PET's placering som selvstændigt embede nedlagt og ført tilbage til Rigspolitichefen, hvor tjenesten havde været placeret tidligere. Samtidig blev stillingen som PET's chef ændret

685 RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000. Rigspolitiet, ujournaliseret: Rigspolitichef E. Heide-Jørgensen til landsdommer H. Topsøe-Jensen, 27. marts 1957.

686 Ibid., Mogens Jensen til Rigspolitichefen, 20. maj 1958.

fra vicepolitichef til politiinspektør.⁶⁸⁷ Ny chef for tjenesten blev Mogens Jensen, der ikke ønskede stillingen og flere gange havde anmodet om at blive forflyttet enten tilbage til Justitsministeriet eller blive dommer i Byretten. Mogens Jensen beklagede sig ved udnævnelsen til departementschefen over, at han følte, at han var på vej ind i en karrieremæssig ”blindgyde”, og han frygtede, at han ville blive stillet over for krav, som han ikke kunne leve op til.⁶⁸⁸

Udnævnelsen af Mogens Jensen betød et brud med politiseringen af tjenesten og dens kontakt med de uformelle netværk fra besættelsestiden. De følgende år kan ses som udviklingen af den moderne, hierarkisk opbyggede tjeneste, der fulgte formelle kommandoveje og tilstræbte en professionel arbejdsproces. En række bevarede dokumenter, breve og mødereferater viser, at Mogens Jensen systematisk opbyggede en intern kommandoorden og udadtil varetog de efterretningsmæssige hensyn på en måde, som ikke sjældent udfordrede centraladministrationen og andre administrationsgrene. Mogens Jensen tøvede således ikke med at tage en konfrontation med styrelseschefer eller andre øvrighedspersoner, hvor han så væsentlige sikkerhedshensyn eller mulighed for en effektivisering af efterretningstjenestens institutionelle indretning.

Denne institutionelle reformbestræbelse førte frem mod inkorporeringen af Københavns Politis Afdeling E i PET i 1966, forsøgene på at effektivisere efterretningsopgaverne i politikredsene og til et forsøg på at få Fremmedpolitiet lagt sammen med PET. Modsat Brix, som havde været udfarende og aktiv i forsøget på at formulere, hvilke efterforskningsinstruktioner og retningslinjer for registrering der skulle være gældende for PET, iagttog Mogens Jensen embedsmændens tjenende indstilling til de retningslinjer, som blev udstukket fra politisk hold. Han undlod dog ikke at gøre opmærksom på de sikkerhedsmæssige konsekvenser af de begrænsninger, som blev pålagt tjenesten. Denne linje kan følges bl.a. i PET-chefernes optræden i forhold til Wamberg-udvalget fra 1964.

Denne linje blev forfulgt i samme stil af Mogens Jensens efterfølger Arne Nielsen, der som Mogens Jensen også havde gjort karriere som politifuldmægtig i PET. Det er et vidnesbyrd om ændringen af PET's selvforståelse i retning af en tjeneste isoleret fra de ledende politiske miljøer, at Arne Nielsen ikke har

687 Ibid., ”Udkast til fortroligt cirkulære til rigspolitichefen, politidirektøren i København og samtlige politimestre angående ændringer i organisationen af politiets efterretningsvirksomhed m.v.”, udateteret, vedlagt Niels Madsen til rigspolitichef E. Heide-Jørgensen, 26. september 1958.

688 Ibid., Mogens Jensen til departementschef V. Boas, 2. juni 1958, vedlagt Mogens Jensen til rigspolitichef E. Heide-Jørgensen, 2. juni 1958.

efterladt sig nogen som helst vidnesbyrd om andre forbindelser end de strengt korrekte, hierarkiske kontakter til departementet og de øvrige styrelser. Mogens Jensen og Arne Niensens tid som ledere af PET udgør på mange måder en mellemfase mellem Ernst Brix' ambitiøse, ekspansive ledelsesstil og den nye type PET-chefer, som fulgte i 1971, da Justitsministeriet med udnævnelsen af Jørgen Skat-Rørdam som PET-chef gik over til at rekruttere PET's ledere fra Justitsministeriets egne embedsmænd.

I første omgang forsøgte den nye chef at løse samarbejdsproblemerne med politikredsene. Mogens Jensen forsøgte at styrke Centralafdelingens orientering af politimestrene og kontaktmændene om de efterretningsmæssige opgaver, og han søgte at berolige politimestre, der på baggrund af erfaringerne fra Brix-sagen frygtede, at deres indsendte oplysninger kunne blive lækket til pressen. En enkelt politimester gav udtryk for, at han ikke ønskede at tage del i "direkte ulovlige metoder, således som han vidste, at efterretningstjenesten undertiden kunne være nødsaget til at tage i anvendelse", hvilket fik Mogens Jensen til at understrege, at nok benyttede tjenesten sig undertiden af "uortodokse metoder", men ikke ulovlige tiltag.⁶⁸⁹

Politiinspektør Mogens Jensen forsøgte første gang i 1960 på ny at få bragt Københavns Politis Afdeling E ind under PET. Anledningen var en ændring af politikredsinddelingen i Københavns omegn. Foranlediget af de forestående ændringer i politikredsinddelingen i Københavns Amts Nordre Birk og Københavns Amt Søndre og Amager Birk advarede politiinspektøren mod en opdeling af de to efterretningsafdelinger i de to Birker og en henlæggelse af opgaverne til de seks politikredse. Mogens Jensen talte i stedet for, at de efterretningsmæssige opgaver henlagdes til PET. Dette var så meget desto mere nødvendigt, argumenterede han, da der i hovedstadsområdet var tale om et sammenhængende byområde, hvor de overvågedes bolig, arbejdsplads og færden i mange tilfælde strakte sig over flere politikredse. Der var samlet tale om seks-syv kriminalpolititjenestemænd og to kontormedhjælpere.⁶⁹⁰

689 Ibid., Kontaktmøde i Aalborg den 20. november 1958, 26. november 1958. Ibid., Mogens Jensen, Drøftelse med pm. Stavstrup den 12. november 1958, 17. november 1958, vedlagt Mogens Jensen til rigspolitichef E. Heide-Jørgensen, 18. november 1958.

690 Ibid., Politiets Efterretningstjeneste, Efterretningstjenestens administrative opbygning i Københavns omegn, 12. februar 1960, vedlagt Mogens Jensen til rigspolitichef E. Heide-Jørgensen, 12. februar 1960.

På grundlag af lignende overvejelser benyttede han endvidere lejligheden til at foreslå det efterretningsmæssige personale og efterretningsopgaverne i Københavns Politis Afdeling E henlagt til PET. Mogens Jensen konstaterede, at erfaringerne viste, at efterretningstjenestens organisatoriske opbygning var behæftet med en række mangler og svagheder. Han så to centrale strukturelle problemer i PET's opbygning. Dels herskede der en række inkonsekvenser og komplikationer i arbejdsdelingen mellem PET og Afdeling E, dels var PET efter politiinspektørens opfattelse pålagt et samarbejde med alt for mange politikredse i provinsen (68 foruden København og de eksisterende Birker). På flere områder var PET allerede aktiv inden for det geografiske område under politidirektøren for København. Det gjaldt således sikkerhedsundersøgelser for centraladministrationen og samarbejdet med rigspolitichefens fremmedafdeling om tilsynet med udlændige. Mogens Jensen anførte bl.a. den vanskelighed, at der foregik et dobbeltarbejde med hensyn til registrering og arkivering af oplysninger samt med hensyn til udveksling af oplysninger mellem de to enheder.⁶⁹¹

Samarbejdet med Afdeling E var i det hele taget en komplicerende faktor for PET. Nogle former for operationer under Afdeling E blev således henlagt til PET, hvis personale havde særlige forudsætninger for arbejdet. Derimod var det Afdeling E, som foretog øvrige efterforskningskridt. Det samme gjaldt for observationstjenesten, som i særlig grad var optaget af overvågningen af fremmed efterretningsvirksomhed. Mogens Jensen påpegede, at dette var en særlig svaghed på baggrund af, at den danske efterretningsorganisation mandskabsmæssigt var betydeligt svagere end den i nabolandene og på baggrund af Københavns særstilling som knudepunkt for Nordeuropa. Mogens Jensens slutfacit var, at når man medregnede almindeligt sygefravær, vagttjeneste mv., så kunne Københavns Politis Afdeling E til enhver tid kun mønstre 15 mand til observationstjeneste "i marken", hvilket betød, at man ved normal tjenestetid kun kunne have ca. fem mand på gaden ad gangen. I den øvrige del af Afdeling E var der ca. 13 mand samt personale til registrerings- og arkiveringsopgaver.⁶⁹²

For så vidt angik provinsen mente politiinspektøren, at man måtte fremme en udvikling i retning af etablering af distriktscentraler for efterretningsarbejdet ved de større byer med ansvar for flere politikredse. I langt de fleste kredse var

691 PET, ældre materiale fremfundet hos Københavns Politi: Forslag til ændring i efterretningstjenestens struktur (forholdet mellem Politiets Efterretningstjeneste, Københavns Politi og landets øvrige politikredse), 12. februar 1960 (form. forfattet af Mogens Jensen), 1-10.

692 Ibid.

der kun en kriminalmand tilforordnet efterretningsarbejdet, og ofte havde han svært ved at finde tid til dette arbejde på grund af de mange øvrige politiopgaver. Mogens Jensen anbefalede at overtage den norske organisation med langt færre regionale distriktsafdelinger.⁶⁹³ Hertil kom de fordele, som en sådan ordning ville give i krigstid eller i en ”grå periode” før et krigsudbrud, hvor tjenesten mere effektivt kunne holde regionspolitilederne orienteret om spørgsmål af efterretningsmæssig interesse.⁶⁹⁴

Forslaget mødte imidlertid den forventelige modstand fra Københavns Politi. O. Th. Olesen fra Afdeling E gik stærkt i rette med politiinspektørens forslag og argumenterede tydeligvis på et stærkt politimæssigt grundlag. Det var nødvendigt, at efterretningsfolkene var en del af politistyrken, at de deltog i vagttjenesten (især den forhadte nattjeneste), og at de fastholdt en nær kontakt til det ordinære politi og til lokalmiljøet. Olesen understregede, at Afdeling E havde opbygget et stort antal kontakter i alle dele af samfundet, og at man havde erfaring med at overvåge arbejdskonflikter, yderligtgående grupper og uroligheder. Skrivelsen afspejlede en betydelig kulturforskel mellem Olesens stærke, mere traditionelle politimæssige tilgang, og Mogens Jensens forsøg på at modernisere, centralisere og professionalisere efterretningsvirksomheden.⁶⁹⁵ Olesen mente i det hele taget heller ikke, at omegnskredsene burde henlægges til PET, da denne afdeling så ville blive alt for stor, og det ville ”i folkemunde let blive til en ’Gestapo’ afdeling, og noget sådant kan man ikke lide herhjemme.”⁶⁹⁶

Trods den lokale modstand blev politiets efterretningsvirksomhed centraliseret i PET i første halvdel af 1960’erne. I april 1960 blev efterretningsopgaverne i Nordre og Søndre Birk foreløbig lagt ind under PET ved en justitsministeriel beslutning i forbindelse med reorganiseringen af politikredsene i København.⁶⁹⁷ Den 1. januar 1966 overtog PET tillige det efterretningsmæssige arbejde i Frederiksberg Politikreds,⁶⁹⁸ og den 1. juni 1966 blev Københavns Politis Afdeling E

---

693 Ibid., s. 10-14.

694 Ibid., s. 13.

695 PET, ældre materiale fremfundet hos Københavns Politi: u. titel, u. dato (6. s.), O.Th.O., dok. 5.

696 Ibid., s. 6.

697 PET, ældre materiale fremfundet hos Københavns Politi: Mogens Jensen til politidirektøren og samtlige politimestre, 11. april 1960.

698 Rigspolitiet, ujournaliseret: Arne Nielsen til politidirektøren og samtlige politimestre, 28. december 1965.

nedlagt og dens opgaver overført til PET.⁶⁹⁹ PET havde i tiden inden overtaget en række af Afdeling E's operative opgaver, og afdelingens virksomhed var i 1966 i al væsentlighed begrænset til sikkerhedsundersøgelser og observation af øst-blokdiplomater.⁷⁰⁰ Afdelingens arkiv, der omfattede 20.000 kartotekskort og seks arkivskabe, var allerede blevet destrueret i december 1965. Destruktionen skete efter ordre fra Justitsministeriet. Den konkrete anledning var, at kontroludvalget, der i 1964 blev nedsat af regeringen for at føre tilsyn med PET, det såkaldte Wamberg-udvalg, den 15. december 1965 skulle inspicere PET's arkiv og foretage stikprøvekontrol.⁷⁰¹

Den politiske kontrol med efterretningstjenesten

Der skete i de første år af 1960'erne en formalisering og styrkelse af regeringens koordination og beslutningsproces i sikkerhedsspørgsmål. Mens der siden 1958 havde eksisteret et kontinuerligt arbejdende koordinationsorgan på embedsmandsplan (Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg), synes Regeringens Sikkerhedsudvalg at være gledet i baggrunden i H.C. Hansens og senere Viggo Kampmanns statsministertid. Udenrigsministeriets direktør Paul Fischer har forklaret, at man efter Blechingberg-sagen strammede vældigt op om sikkerhedssystemet.⁷⁰² Blechingberg-sagen berørte netop Udenrigsministeriet, og det var naturligt, at dette ministerium, som også varetog kontakten til NATO, fastholdt formandskabet for Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg. Udvalget mødtes ca. hver anden måned eller efter behov. Der fandtes ikke nogen særlig dagsorden, men Fischer spurgte sine afdelingschefer, om der var forhold, de ønskede behandlet. I reglen foregik møderne på den måde, at chefen for PET og for FE

699 PET, administrativ sag: Arne Nielsen til politidirektøren i København og samtlige politimestre, 25. maj 1966.

700 Rigspolitiet, ujournaliseret: Notat om eventuel sammenlægning af Københavns opdagelsespolitisk afdeling E med Politiets Efterretningstjeneste, 16. februar 1966.

701 PET, administrativ sag: Vedr.: Makulation af kort- og arkivmateriale i Københavns opdagelsespolitisk afd. E, 7. december 1965. Destruktionen skete efter ordre fra Justitsministeriet. Ibid.: Arne Nielsen, Notits, 26. november 1965. WU: Referat af møde den 15. december 1965. Forklaringen er formentlig, at hvis afdeling E's arkiv fortsat eksisterede, ville Justitsministeriet være nødt til at lade udvalget foretage stikprøvekontrol i dette arkiv også.

702 RB: P. Fischer, 3. oktober 2000. Fischer blev netop i 1961 af daværende udenrigsminister Krag udnævnt til direktør som afløser for Nils Svenningsen.

gav en redegørelse. Referatet blev udformet af en kontorchef fra Udenrigsministeriet og blev via direktøren forelagt udenrigsministeren (som fra 1958 og frem til efteråret 1962 var Jens Otto Krag).⁷⁰³

Udvalget konstituerede sig i mere formelle former den 11. september 1961, men havde som nævnt fungeret siden 1958.⁷⁰⁴ Når det blev reetableret i mere formelle former i efteråret 1961, skete det utvivlsomt på Krag's initiativ. Efter statsminister H.C. Hansens død i 1960 var Krag i regeringen den sikkerhedspolitisk udfarende kraft i forhold til ikke mindst NATO-spørgsmål. Statsminister Viggo Kampmann synes ikke at have interesseret sig meget for disse forhold og overlod til en vis grad udenrigs- og sikkerhedspolitikken til Krag. I 1961 var det lykkedes Krag at få udnævnt den hidtidige direktør for Udenrigsministeriet – og H.C. Hansens betroede medarbejder – Nils Svenningsen til ambassadør i London og til at få indsat Paul Fischer som dennes afløser som direktør. Foruden åbningen af forhandlinger om dansk medlemskab af Fællesmarkedet havde man netop i 1961 i regeringen vedtaget etableringen af den dansk-tyske enhedskommando inden for NATO. Der kunne altså være flere grunde til, at man med udgangspunkt i Udenrigsministeriet ønskede at styrke og formalisere den sikkerhedspolitiske koordinering i regeringen i 1961. Men først og fremmest synes initiativet at have knyttet sig til Krag og dennes bestræbelser med hensyn til at modernisere Udenrigsministeriets virke. Det kan konstateres, at mødefrekvensen steg markant efter 1961, og at der nu blev udarbejdet formelle referater, som stod til rådighed for ministrene.

Jens Otto Krag blev statsminister i 1962. Han blev i 1963 påvirket af den svenske spionskandale, den såkaldte Wennerström-affære. Den svenske officer Stig Wennerström blev dette år anholdt og dømt for spionage til fordel for den sovjetiske militære efterretningstjeneste GRU. Han havde gennem flere år udleveret oplysninger om det svenske forsvar og dets samarbejde med NATO. Krag drøftede i slutningen af 1963 med Paul Fischer, Per Hækkerup og Hans Hækkerup muligheden for styrke kontakten mellem ministrene og Embedsmændenes

⁷⁰³ Ibid.

⁷⁰⁴ ESU: 11. september 1961. Medlemmer af udvalget var udenrigsministeriets direktør Paul Fischer, departementschef Vilhelm Boas fra justitsministeriet, departementschef Carl Langseth fra forsvarsministeriet samt politiinspektør Mogens Jensen fra PET og oberst H.M. Lunding fra FE. Sekretæren var kontorchef Hans Haffner. Politiinspektør Mogens Jensen mødtes i reglen med departementschef Vilhelm Boas før møderne i embedsmandsudvalget. RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

Sikkerhedsudvalg.⁷⁰⁵ Den 8. januar enedes Krag, Per Hækkerup (og givetvis justitsminister Hans Hækkerup) om, at justitsministeren skulle kalde ministrene sammen med Sikkerhedsudvalget, når der var behov for det og mindst fire gange om året.⁷⁰⁶ Med genetableringen af Regeringens Sikkerhedsudvalg var justitsministerens ansvar blevet understreget.⁷⁰⁷ Statsministeren fortsatte dog med at holde sig orienteret om møderne i Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg.⁷⁰⁸

Det første møde i Regeringens Sikkerhedsudvalg blev afholdt den 9. januar 1964. Statsministeren begrundede her sine overvejelser om, ”at man også i Danmark skærpede sikkerhedsreglerne”. Han ville som led heri have møderne i Regeringens Sikkerhedsudvalg genoptaget. Hans Hækkerup mindede om, at medlemmerne af Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg hidtil havde refereret til hver sin minister, som derpå refererede til statsministeren. Det foreslog han fastholdt, samtidig med at man nu genoptog møderne i Regeringens Sikkerhedsudvalg. Man enedes derpå om, at udvalget skulle mødes hver tredje måned, eller når Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg konstaterede, at et ekstraordinært møde ville være betimeligt.

Paul Fischer har for Kommissionen karakteriseret møderne i Regeringens Sikkerhedsudvalg som ”sporadiske”, idet de relevante ministre regelmæssigt havde lejlighed til at tale uformelt sammen i andre sammenhænge. Det var hans indtryk, at ministrene, når bortses fra spørgsmålet om PET-registrering, ikke havde overvældende interesse for møderne i Regeringens Sikkerhedsudvalg. Vigtige internationale problemer blev ikke taget op på disse møder: ”Når der var møder, var det som regel på grund af indenrigspolitisk interesse, og registreringsdebatten havde indenrigspolitisk betydning.”⁷⁰⁹

Hermed havde regeringschefen formaliseret de sikkerhedsorganer, som havde virket mere ad hoc i H.C. Hansens stats- og udenrigsministertid. Krag's skridt

705 ABA, J.O. Krag's privatarkiv, dagbogsblade (udtaget), notat 9. januar 1964.

706 ABA, J. O. Krag's privatarkiv, (udtaget), dagbogsblade for 9. januar 1964. Hvem der deltog i mødet på Per Hækkerups kontor fremgår ikke direkte af Krag's notat.

707 Efter folketingsvalget den 22. september 1964 blev justitsministeren formand for Regeringens Sikkerhedsudvalg. JM, P.O.-sag: Vedr.: Embedsmandsudvalget i Sikkerhedsspørgsmål, 25. januar 1968. Sekretariatsfunktionen forblev dog hos udenrigsministeriet, RSU: 25. november 1964. Der var i Justitsministeriet også sket et personelt skifte fra Hans Hækkerup til K. Axel Nielsen.

708 ESU: Referat af møde den 12. februar 1964.

709 RB: P. Fischer, 3. oktober 2000. Den uformelle karakter af møderne i Regeringens Sikkerhedsudvalg bekræftes af ambassadør Poul Steenberger, som i en årrække var udvalgets sekretær. RB: P. Steenberger, 19. december 2000.

til i 1963-64 at styrke de indre forbindelseslinjer mellem på den ene side ministrene med et særligt ansvar for statens indre og ydre sikkerhed og på den anden side efterretningstjenesternes chefer byggede således uden tvivl på, at Krag var meget opmærksom på de sikkerhedsmæssige spørgsmål. Understregningen af justitsministerens ansvar var i første række ikke motiveret af en bekymring for, at man i PET skulle registrere for mange, men derimod for at nettet skulle være for løst, således at man som under Blechingberg-sagen eller som i spionagesagerne i nabolandene udsatte sig for fremmed spionage.

I Justitsministeriet selv kunne der imidlertid i 1964 ikke herske tvivl om kommandovejen fra PET til ministeren. Justitsminister Hans Hækkerup kunne se tilbage på mere end ti år som justitsminister og havde som sin departementschef Vilhelm Boas. Sager vedrørende Politiets Efterretningstjeneste henhørte under departementets 6. kontor, som på dette tidspunkt blev ledet af kontorchef Niels Madsen, der i 1964 blev efterfulgt af Frank Poulsen. Chefen for PET, Mogens Jensen og dennes efterfølger Arne Nielsen, refererede enten direkte til departementschefen eller til det 6. kontor, hvor kontorchefen tog sig af sagen. I alle sager af politisk betydning gik kontorchefen videre til departementschefen. Begge PET-chefer holdt en meget tæt forbindelse til ministeriet og havde ofte kontakt et par gange om ugen.⁷¹⁰

De uformelle netværk efter H.C. Hansen

De uformelle forbindelser mellem den socialdemokratiske ledelse, AIC og PET synes med statsminister H.C. Hansens død at være ebbet ud. Det første skridt var, da PET blev omorganiseret efter Brix-sagen, og flere af Christian Madsens kontakter blev forflyttet. I den anledning blev Mogens Jensen kaldt op til H.C. Hansen, der besværede sig over ”denne forfølgelse” af afdelingsleder Einar Andersen. Politiinspektøren forklarede statsministeren, at det var nødvendigt at rense ud for at få et godt arbejdsklima.⁷¹¹ Dette var efter alt at dømme afslutningen på den uformelle kontakt mellem socialdemokratiske kriminalfolk i PET og den socialdemokratiske ledelse.

Efter at Viggo Kampmann i 1960 havde overtaget statsministerposten, rettede Arne Sejr henvendelse til ham. Det resulterede i et møde mellem kommandør

⁷¹⁰ RB: Frank Poulsen, 25. januar 2001; RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

⁷¹¹ RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

Mørch, oberst Lunding og Arne Sejr, men da Lunding ikke havde sympati for Sejrs arbejde, fulgte ingen støtte fra staten.⁷¹²

I 1962 søgte professor Erik Husfeldt at genoplive en vis statslig opbakning til Firmaet i en samtale med statsminister Jens Otto Krag. Husfeldts henvendelse havde baggrund i, at de private donorer i stadig højere grad fandt, at staten burde forpligte sig i Firmaets arbejde. Krag blev orienteret om Arne Sejrs organisation og om dennes virksomhed. Krag gav ikke tilsagn om økonomisk støtte, men sagde til Husfeldt, at denne kunne meddele organisationens støtter blandt arbejdsgiverne, at statsministeren så med sympati på det arbejde, der blev udøvet af Arne Sejr og af dennes organisation.⁷¹³ Arne Sejr har bekræftet denne forbindelse til Krag, men har tilføjet, at Krag lovede at drøfte eventuel støtte med departementschef Zeuthen i det såkaldte Zeuthen-udvalg. Det kom dog ikke til nogen statslig støtte.⁷¹⁴

Viggo Kampmann synes at have markeret en større formel distance fra det politiske niveau til PET's arbejde. PET's chef, politiinspektør Mogens Jensen, havde ingen møder med Viggo Kampmann i dennes statsministertid, hvilket formentlig hang sammen med, at Kampmann ikke var interesseret i sikkerhedspolitiske problemer. Med Krag havde Mogens Jensen derimod – tilsvarende samtalerne med H.C. Hansen – samtaler uden om departementschefen i Justitsministeriet. Krag var i særlig grad interesseret i oplysninger om visse personer, der havde samarbejdet med H.C. Hansen.⁷¹⁵

I 1964 udnævnte Krag en ny fiskeriminister, der imidlertid kort efter måtte træde tilbage, da det kom frem, at han havde været involveret i nogle uregelmæssigheder i forbindelse med en indsamling. Krag krævede en undersøgelse af PET, da han mente, at det var tjenesten, der havde lækket oplysningerne. Det nægtede Mogens Jensen, da det var ministeren selv, der havde nævnt sagen over for pressen i et forsøg på at retfærdiggøre sig selv. Mogens Jensen forlod herefter tjenesten i slutningen af 1964.

712 PET, ujournaliseret: PET, Arne Nielsen: rapport 20. august 1963 (forklaring ved Mørch), s. 4.

713 PET, ujournaliseret: PET, Arne Nielsen: rapport 20. august 1963 (forklaring ved Mørch), s. 4-5.

714 PET, ujournaliseret: PET, Arne Nielsen: rapport 7. oktober 1963 (forklaring ved Arne Sejr), s. 2-3.

715 RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

Uformelt diplomati eller spionage?

En sag, der optog en væsentlig del af møderne i sikkerhedsudvalgene i midten af 1960'erne, drejede sig om efterforskning af en person, der havde formidlet kontakter mellem ledende danske politikere og Sovjetunionen, og som ligeledes havde stået i forbindelse til ledende politikere. PET-materiale, som er bevaret fra 1950-51, viser, at PET på dette tidspunkt mistænkte den pågældende for at have kommunistiske sympatier, og at man havde oplysninger, som pegede i retning af et tæt forhold mellem personen og centrale personer i sovjetsystemet. I 1953 fremkom der fra kilder i det russiske immigrantmiljø ubekræftede forlydender om, at denne skulle være medlem af DKP og af Dansk-Russisk Samvirke.⁷¹⁶ Efter H.C. Hansens død i 1960 erklærede dennes efterfølger Viggo Kampmann over for ministersekretær Hjortdal, at han var bekendt med kontakten til den pågældende, og at han var indstillet på, at det var ganske klart, at der ikke måtte ske nogen skår i det gode forhold.⁷¹⁷ I 1960 tog Mogens Jensen sagen op i en drøftelse med Kampmann, som erklærede, at han ikke havde noget at indvende mod en undersøgelse af personen.⁷¹⁸

Efter Kampmanns afgang og Krag's overtagelse af statsministerposten i 1962 fortsatte forbindelsen mellem personen og Statsministeriet. Det var ministersekretær Hjortdals opfattelse, at Krag ligesom Kampmann bevarede et positivt forhold med lejlighedsvisse kontakter. Krag skulle endda have følt sig i en vis taknemmelighedsgæld, idet den pågældende, mens Krag var udenrigsminister, med held havde taget initiativ til at forbedre de personlige relationer mellem Krag og den sovjetiske ambassadør på et tidspunkt, hvor forholdet var meget køligt, og Krag havde problemer med overhovedet at komme på talefod med ambassadøren.⁷¹⁹

I mellemtiden udfoldede personen en del social aktivitet i kredse omkring den socialdemokratiske regering, og han plejede således en vis omgang med Krag og dennes omgivelser. Andre i hans omgangskreds var kriminalkommisær Christian Madsen fra Fremmedpolitiet, ambassadør Sigvald Kristensen, partisekretær Niels Matthiasen og overborgmester Urban Hansen. Hertil kom flere forbindelser, som var blevet knyttet tidligere via kontakten til H.C. Hansen.

716 Se: PET, personsag, bilag 1-5: bl.a. bilag 4, ekstrakt, 24. januar 1953.

717 PET, personsag "Vedr. [-]", 16. marts 1964, s. 2.

718 PET, personsag: "Vedr. [-]", 9. oktober 1961.

719 PET, personsag: "Vedr. [-]", 16. marts 1964, s. 3.

Det gjaldt således tidligere statsminister Viggo Kampmann og ministersekretæren i Statsministeriet, Helge Hjortdal.⁷²⁰

Den 9. januar 1964 drøftedes sagen i Regeringens Sikkerhedsudvalg. Mogens Jensen henviste til personens kontakter til sovjetiske ambassaderepræsentanter, som man mente var ledende KGB-officerer i Danmark. Mogens Jensen forklarede videre, at personens forsøg på at skaffe sig kontakter i danske regeringskredse kunne være udtryk for en bestræbelse på at kunne rapportere om danske politikere til sovjetrepræsentanterne. Statsministeren meddelte, at han første gang var kommet i forbindelse med vedkommende under handelsforhandlingerne i 1948, og at personen havde holdt Krag underrettet om udviklingen i samhandelen med Sovjetunionen, men aldrig havde spurgt om andet end handelspolitiske forhold. Udenrigsministeriets direktør Paul Fischer tvivlede på, at det kunne lade sig gøre at bestikke sovjetrusserne: "Man kunne derfor ikke udelukke, at [personens] modydelse overfor russerne kunne være en eller anden form for efterretningsvirksomhed". Desuden fandt direktøren, at den økonomiske forbindelse gjorde vedkommende sårbar over for russisk pression. Udvalget enedes derfor om fremover at "holde øje med" den pågældende.⁷²¹

Sagen forblev herefter på dagsordenen for Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg, hvor der flere gange refereredes om den. Efter yderligere efterforskning rapporterede Mogens Jensen i august 1964, at der fortsat var mange ubesvarede spørgsmål i sagen, men at der ikke var fundet beviser på, at personen var involveret i spionage: "Man mente dog ikke at kunne udelukke muligheden af, at [personen] var 'agent of influence'".⁷²² En del af mystikken drejede sig om de indtægter, som personen havde af sin formidling af handelskontrakter. PET stod ganske uforstående over for, hvordan den pågældende kunne erhverve sig så betydelige indtægter, da man ikke var i stand til at konstatere, at han deltog i nogen forretningsmæssige forhandlinger med nogen af siderne. Man udviklede derfor den mistanke, at overførslerne simpelthen var betalinger fra Sovjetunionen kamufleret som forretningsmæssig provision.⁷²³

Ud over forbindelserne til en række politikere og embedsmænd nærrede PET også interesse for kontakten mellem personen og den tidligere pressechef

720 PET, personsag: "Oversigt Vedr. [-]", udateret, oversigt vedr. [-], titel på forsiden: indholdsfortegnelse, Hemmeligt, s. 53-61.

721 RSU: Referat af møde den 9. januar 1964.

722 ESU: Referat af møde den 19. august 1964.

723 ESU: Referat af møde den 8. september 1964, RSU: Referat af møde den 9. september 1964.

i Udenrigsministeriet ambassadør Sigvald Kristensen, som sammen med Christian Madsen havde kontakflader til sovjetiske repræsentanter.⁷²⁴ Tjenesten konstaterede også, at personen fungerede som formidler af kontakter mellem sovjetiske repræsentanter og ledende medlemmer af Venstre. Især efter at Jens Otto Krag's regering i midten af 1960'erne blev en mindretalsregering, begyndte de sovjetiske repræsentanter at nære interesse for at mødes med Venstres ledere. Personen arrangerede således i 1965, at MF for Venstre og tidligere forsyningsminister Axel Kristensen indbød til et aftenselskab med det formål at lade den sovjetiske ambassadør møde Venstres daværende formand Erik Eriksen.⁷²⁵ Senere arrangerede personen en middag, hvor den nye Venstre-leder Poul Hartling mødtes med den sovjetiske ambassadør.⁷²⁶

PET's efterforskning var imidlertid ved at løbe ud i sandet. Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg besluttede at indstille til Regeringens Sikkerhedsudvalg, at de særlige undersøgelser vedrørende personen blev indstillet, men at man fortsat søgte at bringe opklaring på nogle konkrete aktiviteter. Dette tiltrådte regeringsudvalget samme dag.⁷²⁷ I sensommeren 1965 rapporterede Arne Nielsen, at personen havde udtalt, at hans indsats for handelskontrakter drejede sig om, at han bestak højtstående sovjetiske embedsmænd med penge, der blev overført via Tyskland og Schweiz.⁷²⁸ Udenrigsministeriets direktør var urolig for, at den pågældende – hvis bestikkelsehistorien var sand – udsatte sig for pression fra sovjetisk side, og mente i øvrigt, at formidlingen af kontakter til prominente danskere som Erik Eriksen var udtryk for, at sovjetrusserne brugte ham instrumentelt.⁷²⁹ I løbet af 1966 gled sagen bort fra dagsordenen for Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg. Sagen fortsatte frem til begyndelsen af 1970'erne med at optage PET. PET var imidlertid aldrig i stand til at påvise, at personen havde brugt sin position som kontakt mellem danske politikere og erhvervsfolk og Sovjetunionen til at udøve spionage eller holdningspåvirkning.

724 ESU: Referat af møder den 22. januar 1965 og 25. februar 1965.

725 PET, personsag: "Oversigt Vedr. [-]", udateret, oversigt vedr. [-], titel på forsiden: indholdsfortegnelse, Hemmeligt, s. 42.

726 Ibid., s. 43.

727 ESU: Referat af møde den 26. april 1965, RSU: Referat af møde den 26. april 1965.

728 ESU: Referat af møde den 14. september 1965.

729 Ibid.

PET under politiinspektør Arne Nielsen

PET forblev i 1960'erne en i europæisk – og nordisk – målestok lille efterretningstjeneste. I midten af 1960'erne havde Centralafdelingen 40-50 kriminalfolk og 30-40 kontorfunktionærer. Centralafdelingen var opbygget i tre afdelinger. Afdeling I var den såkaldte sikkerhedsafdeling, som også rummede registratur og arkiv. Afdeling II arbejdede med subversive aktiviteter med hovedvægten på de hjemlige kommunister, mens afdeling III arbejdede med kontraspionage og kontraetterretning. Afdeling II havde ca. 10-12 politifolk og tre-fire kontorfolk, mens Afdeling III var den største og mest specialiserede afdeling. Sidstnævnte havde det såkaldte ”russerhold”, der varetog overvågningen af sovjetisk ambassadepersonale, som sin hovedaktivitet, men havde også mindre hold, som arbejdede med DDR, Polen og andre såkaldte satellitstater. Da Københavns Politis Afdeling E den 1. juni 1966 blev lagt ind under PET, etableredes en Afdeling IV, som arbejdede med udgangspunkt i det storkøbenhavnske område med hovedvægten på personundersøgelser og sikkerhedsgodkendelser. Efterfølgende etableredes en særskilt afdeling V for observationstjenesten. Foruden Centralafdelingen skete indhentningen af information fra de enkelte politikredse, hvor man fastholdt ordningen med såkaldte kontaktmænd. Forbindelsen til politikredsene blev især varetaget af kriminalkommisæreren ved bl.a. rundrejser, kontaktmøder mv., hvor denne sikrede sig, at der var kendskab til retningslinjerne for arbejdet, og at disse blev fulgt.⁷³⁰

Ledelsen bestod i 1965 af politiinspektør Arne Nielsen, dennes souschef Hans Toft-Nielsen samt politiassessor Jørn Bro. Dagen indledtes normalt med et morgenmøde, hvor man drøftede de væsentligste spørgsmål. Da alle sensitive operationssager blev drevet efter need-to-know-princippet, blev sådanne ikke drøftet i den store kreds, men i en snæver kreds, i reglen med en af juristerne som fast deltager. På det daglige morgenmøde drøftedes derimod de generelle retningslinjer for, hvilke tiltag, man kunne foretage, og disse oplysninger blev af afdelingslederne videregivet til medarbejderne. Sådanne instrukser var normalt mundtlige. Efter morgenmødet var der mellem Toft-Nielsen og Bro møder med afdelingslederne om de spørgsmål, som berørte deres respektive afdelinger; det gjaldt ikke mindst operative spørgsmål.

---

730 RB: Jørn Bro, 13. november 2000 og 14. november 2000; PET, ujournaliseret: Dagsbefaling nr. 40, 27. maj 1966.

Arne Nielsen lagde vægt på underretningspligten over for Justitsministeriet og indskærpede over for sine souschefer, at de skulle holde ham orienteret om alle væsentlige spørgsmål. Arne Niensens primære kontakt var til departementschefen i Justitsministeriet, men der var ligeledes tæt kontakt til kontorchef Frank Poulsen. Underretning skete normalt ved, at Arne Nielsen tog ind til Justitsministeriet for at drøfte sager med departementschefen. Til tider skete der ligeledes mundtlig orientering af justitsministeren. Af og til medbragte Arne Nielsen et notat som grundlag for sådanne møder, ligesom det også hændte, at departementschefen til tider rettede forespørgsel om særlige forhold f.eks. på foranledning af ministeren.⁷³¹

Justitsministeriet var desuden orienteret om PET's aktiviteter gennem revisionen af PET's regnskaber; herunder den såkaldte særlige kasse til udgifter i forbindelse med f.eks. møder med meddelere og lignende. Det var normalt kontorchefen i Justitsministeriets 6. kontor, der var kasseinspektør i forhold til den særlige kasse, og som havde til opgave at gennemgå bilagene herfra.⁷³²

PET samarbejdede tæt med Udenrigsministeriets afdeling A III (sikkerhedskontoret) og FE's sikkerhedsafdeling. Ud over regelmæssige kontakter mellem chefen for PET og chefen for FE afholdtes møder, hvor de to PET-jurister med FE's medarbejdere drøftede afgrænsningsspørgsmål mv. Samarbejdet med Udenrigsministeriet blev efterhånden tættere, idet der dog havde været visse afgrænsningsspørgsmål i efterdønningerne på Blechingberg-sagen. PET's ledelse så således gerne, at man fik adgang til oplysninger om de personlige kontakter, som Udenrigsministeriets medarbejdere havde til østdiplomater, mens Udenrigsministeriet på sin side var tilbageholdende med at udlevere sådanne oplysninger. Ministeriet så på sin side gerne, at man fik adgang til PET's oplysninger om østdiplomater i Danmark, men her var PET af sikkerhedsårsager til gengæld tilbageholdende.⁷³³ Ordningen blev, at ansøgere til stillinger med adgang til klassificeret materiale i Udenrigsministeriet skulle udfylde et spørgeskema, som derpå gik videre til PET. PET søgte derpå oplysninger på den pågældende og videre gav efter behørig godkendelse i Wamberg-udvalget disse til ministeriet, som selv på det foreliggende grundlag foretog sikkerhedsgodkendelsen.⁷³⁴

731 Ibid., 3-7; samt RB: Jørn Bro, 13. november 2000.

732 RB: Jørn Bro, 13. november 2000.

733 PET, ujournaliseret: M. Jensen til V. Boas, 27. september 1962.

734 RB: E. Quaade, 21. marts 2001; RB: Eigil Jørgensen, 7. marts 2001.

PET fortsatte gennem 1960'erne sin deltagelse i NATO's samarbejdsorganer på det efterretningsmæssige område. Den vigtigste kontakt var NATO's Specialkomité, hvor Jørn Bro fra 1966 deltog i møderne alene eller sammen med PET's chef. Arbejdsformen forblev i høj grad som fastsat i 1950'erne. Der var to halv-årige møder i Specialkomiteen, og arbejdet fokuserede primært på de østlige efterretningstjenesters aktiviteter og udviklingen inden for den internationale kommunisme.⁷³⁵

Arbejdsopgaverne var ved 1960'ernes begyndelse ikke synderligt påvirkede af DKP's splittelse, dannelsen af SF og den såkaldte "nye venstrefløj". Man arbejdede fortsat med fokus på at modvirke infiltration fra kommunistisk side. Metoden var indsamling af oplysninger og registreringer fra åbne kilder med henblik på at være forsynet med baggrundsoplysninger til brug for sikkerhedsgodkendelser. Gennem tiåret forandrede tjenestens operative profil sig imidlertid markant.

Blandt andet på baggrund af kontakter til andre tjenester i NATO's Specialkomité og studiebesøg hos nogle af samarbejdspartnerne, men også på baggrund af forandringerne i de aktiviteter, som PET overvågede, begyndte man i efteråret 1967 overvejelser om en omlægning af tjenesten i retning af en mere operativ struktur. Baggrunden var, at indhentningerne af oplysninger om navne på f.eks. kommunister fra åbne kilder og bearbejdningen heraf var meget tung og arbejdskrævende, og at udbyttet sjældent stod mål med indsatsen.

Samtidig var der betydelige forandringer i de udfordringer, som PET stod over for. På den ene side så man i 1960'erne et voksende antal aktioner inden for det, som betegnedes som "uro", dvs. ofte aktioner eller demonstrationer foretaget af f.eks. trotskister eller andre af de politiske grupperinger, som i 1960'erne markerede sig stærkere sammenlignet med DKP. På den anden side noterede man sig i PET, at det stadig mere intensive østdiplomati og de østlige efterretnings-tjenesters nye strategier stillede tjenesten over for betydelige udfordringer med hensyn til at udvikle og tilpasse sine strategier.⁷³⁶

Arne Nielsen bad derfor i 1967 Jørn Bro om at nedsætte en arbejdsgruppe med henblik på en omlægning af arbejdet. PET var således i årene 1967-68 inde i overvejelser om en reorganisering og en ny tilgang til efterforskningen, som lagde mindre vægt på registreringer, og som i højere grad fokuserede på mere operative efterforskninger. Blandt andet under indtryk af internationale erfaringer omlagdes arbejdet til to søjler. Den ene søjle i arbejdet var indhentning af op-

735 RB: Jørn Bro, 13. november 2000; RB: Jørn Bro, 14. november 2000.

736 RB: Jørn Bro, 13. november 2000.

lysninger, mens den anden søjle var bearbejdning af de indhentede oplysninger. Tanken var, at indhentning og analyse skulle adskilles. Konsekvenser af omlægningen var først og fremmest en styrket indsats mod fremmede efterretnings-tjenesters virke i Danmark og bedre analyser af disses strategier. Omlægningen, som fandt sted med nøje orientering af Justitsministeriet, sigtede ligeledes mod en bedre og tættere kontakt til ordenspolitiet, som i 1960'ernes slutning stod over for store udfordringer.⁷³⁷ Arbejdet inden for det såkaldt subversive område blev herefter nedprioriteret. I 1968-69 havde det subversive område således kun fire kriminalfolk og en kontormedhjælp.⁷³⁸

Organisationen blev omlagt den 1. oktober 1967 således at østlige efterretningstjenesters aktiviteter stadig henlå under Afdeling III, mens Afdeling II, som hidtil havde arbejdet med yderligtgående politiske bevægelser, blev samlet med Afdeling IV, som hidtil havde haft ansvaret for arbejdet i det storkøbenhavnske område.⁷³⁹ Den 1. januar 1969 tog man det næste skridt, idet organisationen foruden chef og stedfortræder og stab blev inddelt i fem afdelinger A-E. Afdeling A var sekretariatet, og Afdeling B den traditionelle præventivt arbejdende sikkerhedsafdeling. Afdeling C var indhentningsafdelingen, Afdeling D bearbejdningssafdelingen og Afdeling E observationstjenesten.⁷⁴⁰

En videre forandring bestod i, at PET, blandt andet som konsekvens af sammenlægningen med Københavns Politis Afdeling E, i højere grad benyttede sig af hvervede meddelere i de overvågede politiske miljøer. Man var på denne baggrund i stand til at etablere et tæt samarbejde med ordenspolitiet i forbindelse med den store demonstration foran USA's ambassade den 27. april 1968. Omfanget af denne aktivitet var dog efter internationale forhold stadig begrænset. PET havde således i Københavnsområdet otte-ti meddelere i slutningen af 1960'erne. Allerede på dette tidspunkt gennemførte man i organisationen en streng instruktion og føring af hvervede meddelere. I ganske få tilfælde hvervedes meddelere med henblik på penetrering af bestemte organisationer. Sådanne operationer og operationer, som skønnedes sensitive, blev altid forelagt PET's chef.⁷⁴¹

737 Ibid.

738 RB: Jørn Bro, 14. november 2000.

739 PET, ujournaliseret: Dagsbefaling nr. 84, 24. november 1966; Ibid.: Dagsbefaling nr. 87, 11. september 1967.

740 PET, ujournaliseret: Dagsbefaling nr. 91, u. dato.

741 RB: Jørn Bro, 13. november 2000. PET's indsats i forbindelse med de store Vietnamdemonstrationer i slutningen af 1968'erne er beskrevet i Kommissionens beretning, bind 10, vedrørende overvågningen af protestbevægelser.

Jørn Bro har på denne baggrund beskrevet regeringserklæringen i 1968, der i et vist omfang begrænsede PET's registreringer, som en fordel for PET, idet den gav PET anledning til at foretage den nødvendige omlægning i retning af en mere operativ og efterforskningsorienteret virksomhed således at det var "... slut med i det væsentligste at være en registraturafdeling." Ledelsen havde dog betænkeligheder ved at give afkald på det værktøj, som kartotekerne ansås for at være, men forholdt sig loyal. Også blandt medarbejderne fandtes der betænkeligheder, men også her fulgtes ledelsens linje.⁷⁴²

Det var kendetegnende for PET's virke i 1960'erne, at tjenesten var omgivet af en presse og politisk offentlighed, som omfattede PET's arbejde med stor mistænksomhed. Omfanget af PET's aktiviteter antog i den offentlige debat i perioden dimensioner, som ifølge Jørn Bro var ganske ude af trit med virkeligheden og med de ressourcer, som var til rådighed. Der herskede således meget vidtgående forestillinger om PET's overvågningskapacitet. Jørn Bro har over for Kommissionen formuleret det på den måde, at PET levede i "en sky af myter".⁷⁴³

---

742 RB: Jørn Bro, 13. november 2000 og 14. november 2000.

743 RB: Jørn Bro, 14. november 2000.

IV. KONTROLUDVALGET OG PET 1964-1968

9. DEN STORE KARTOTEKSDEBAT 1964

Debattens start og forløb

Debatten om PET's registreringer på det politiske område havde sit udspring i kredse omkring venstrefløjen, Det Radikale Venstre og intellektuelle, der opponerede mod efterretningstjenestens overvågning. I fire artikler i det venstreorienterede *Politisk Revy* rettede Mads Nissen Styrk omkring årsskiftet 1963-64 kritik imod, at PET i sine kartoteker skulle have samlet oplysninger på mere end 400.000 danskere,⁷⁴⁴ og han gav eksempler på den "politiske overvågning" fra besættelsestiden og efterkrigstiden.⁷⁴⁵ Bladet bragte også en række andre bidrag, som lagde pres på justitsministeren,⁷⁴⁶ og i februar krævede bladet på lederplads en revision af kartotekerne og indførelsen af en effektiv kontrolinstans.⁷⁴⁷

744 Mads Nissen Styrk, "Hemmelige politiske kartoteker i Danmark", *Politisk Revy*, nr. 9, 1. årg., 27. december 1963, s. 4-5; samme: "Hemmelige politiske kartoteker II", *Politisk Revy*, nr. 10, 1. årg., 10. januar 1964, s. 6-7. Se også: "Hvem er ansvarlig for de hemmelige kartoteker...?" *Ekstra Bladet*, 16. januar 1964.

745 Mads Nissen Styrk, "Hemmelige kartoteker 3", *Politisk Revy*, nr. 11, 1. årg., 24. januar 1964, s. 5; Mads Nissen Styrk, "Hemmelige kartoteker 4", *Politisk Revy*, nr. 14, 1. årg., 14. marts 1964, s. 4. Mads Nissen Styrk udgav i 1964 *De hemmelige kartoteker. Pest over Danmark* (Forlaget Aros) og i 1967 *De mange kartoteker* (Forlaget Aros).

746 "Politiet registrerer nu også de homoseksuelle", *Politisk Revy*, nr. 13, 1. årg., 21. februar 1964, s. 5; "Kontrol med udrejse til u-landet Grønland", *Politisk Revy*, nr. 12, 1. årg., 7. februar 1964, s. 4; "Hvem har adgang til kartotekerne", *Politisk Revy*, nr. 12, 1. årg., 7. februar 1964, s. 4.

747 Leder: "Revision af kartotekerne", *Politisk Revy*, nr. 12, 1. årg., 9. februar 1964, s. 3. Senere i 1964 oprettedes Sjællandskomitéen mod de hemmelige Kartoteker. En af initiativtagerne var Mads Nissen Styrk. Komitéen blev registreret i PET, der indsamlede komitéens materiale og identificerede aktive medlemmer. Flere af disse var registreret på grund af medlemskab af DKP/DKU eller

Montage fra den store kartoteksdebat i 1964. Bagved protestskiltene mod "de hemmelige kartoteker" ses Politigården i København, hvor PET's Centralafdeling var placeret indtil udflytningen til Hørhusvej på Amager i 1970. Det var i lokalerne på Politigården, at de omfattende makuleringer før og efter regeringserklæringen i 1968 fandt sted, og at den tilbageværende del af arkivet blev mikrofotograferet i 1969-70 (Arbejdermuseet/ABA).

Tidligt i januar 1964 modtog justitsminister Hans Hækkerup en henvendelse fra folketingsmand for SF Johannes Skræppenborg-Nielsen. Efter en samtale med Hækkerup frafaldt denne dog en tid sit ønske om at søge yderligere oplysninger

---

østrejser. PET modtog også indberetninger om komitéens demonstrationer, planceudstillinger og enkelte offentlige møder. Det drejede sig bl.a. om et offentligt møde den 5. juni 1966 i Folkets Hus i Rømersgade. PET, emnesag. Hermed besvares delvis folketingsspørgsmål nr. 417: "Kan ministeren bekræfte, at PET generelt bruger hemmelig overvågning af møder, hvor diskussion af PET's arbejde eller dele heraf må anses for en mulighed?"

om PET's kartoteker.⁷⁴⁸ Det er muligt, at Hækkerup lovede at undersøge forholdene.

På Det Radikale Venstres møde på Nyborg Strand blev sagen rejst, og snart efter erklærede den radikale undervisningsminister K. Helveg Petersen, at han havde i sinde at rejse sagen over for justitsministeren.⁷⁴⁹ Det radikale medlem af Folketinget A.C. Normann udtalte den 16. januar til Politiken, at Hans Hækkerup i en samtale med Helveg Petersen, Hedtoft, Bertel Dahlgaard og Jørgen Jørgensen i begyndelsen af 1950'erne havde lovet, at lovgrundlaget ville blive ændret. Det skulle indskrænkes således, at man ikke længere ville registrere af politiske grunde, men kun registrere med henblik på lovovertrædelser.⁷⁵⁰

Det forhold, at PET's chef, politiinspektør Mogens Jensen, få dage efter udarbejdede et baggrundspapir om PET's "politiske registreringer", viser, at Hans Hækkerup har søgt at ruste sig med konkrete oplysninger. I sit papir redegjorde Mogens Jensen for tjenestens hidtidige virke. Han bemærkede, at man først og fremmest indsamlede oplysninger om DKP, SF og om tidligere og nuværende nazister. Desuden indhentede man oplysninger om aktiviteten i kommunistiske hjælpe- og støtteorganisationer (dvs. de såkaldte frontorganisationer). Sidstnævnte var dog primært genstand for en interesse for organisationernes tilblivelse, politik og metoder – til dels også ledere – men ikke for enkeltmedlemmer. Uden for den gruppe af organisationer, som var genstand for interesse, var f.eks. *Aldrig mere Krig*, *Kampagnen mod Atomvåben*, *Komitéen mod Romunionen*, *Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihed* og *Moralsk Oprustning*. Mogens Jensen redegjorde videre for PET's opgaver i forbindelse med sikkerhedsundersøgelserne og disse opgavers forankring i Statsministeriets cirkulære af 14. april 1959 om sikkerhedsbeskyttelse af oplysninger af fælles interesse for alle NATO-lande.⁷⁵¹ Han understregede, at det var meget vigtigt, at personoplysninger blev indsamlet forud og bevaret, da de ellers ville kunne gå tabt og ikke siden hen kunne tilvejebringes. Foruden i sikkerhedsarbejdet anførte Mogens Jensen videre, at også i efterforskning af sager vedrørende overtrædelser af straffelovens kapitel 12 og 13 var den systematiske indsamling af oplysninger et "al-

748 ESU: Referat af møde den 7. januar 1964; oplysning fra V. Boas til udvalget.

749 Ibid.; "Helveg Petersen om politiske kartoteker", *Information*, 7. januar 1964.

750 "Folketingsdebat om de hemmelige kartoteker", *Ekstra Bladet*, 17. januar 1964.

751 PET, ujournaliseret: Notat (u. titel), Politiets Efterretningstjeneste, 13. januar 1964. Notatet har ikke anført nogen forfatter, men da forfatteren omtaler sig selv som leder af PET, må man slutte, at notatet er forfattet af Mogens Jensen.

deles nødvendigt hjælpemiddel”.⁷⁵² Mogens Jensen gentog den normalt anvendte begrundelse for tjenestens virke: For at forhindre anslag mod statens sikkerhed i form af f.eks. spionage måtte man først fastslå, hvilke persongrupper, der satte deres ideologiske overbevisning over deres nationale pligt. Derpå måtte man ved hjælp af overvågning identificere de mulige gerningsmænd.⁷⁵³

Politiinspektøren anlog, at der i PET's registre var tale om 250.000 til 300.000 personer, som var registreret. Han gjorde imidlertid opmærksom på, at registret omfattede personer, som befandt sig i arkivet af de mest forskelligartede grunde. Han forsikrede, at man jf. instruksen af 30. november 1953 bestræbte sig på at begrænse registreringerne til det absolut nødvendige. Han afviste, at man kunne ændre de principper, hvorefter der blev registreret, ”såfremt efterretningstjenesten skal bevare blot nogenlunde effektivitet”. Han mente, at en ud fra principielle hensyn motiveret begrænsning af registreringerne ville mindske effektiviteten i efterretningsarbejdet og dermed ”skabe en idealtilstand for de fjendtligsindede efterretningstjenesters virke”.⁷⁵⁴ Han præciserede, at PET's opgave var at indsamle oplysninger og videregive dem til Forsvaret og de civile styrelser, at disse videregivelser fandt sted under strenge regler, og at de ikke var blevet tilsidesat i hans tid som chef.⁷⁵⁵ Som det senere vil fremgå, var antallet af registrerede på grund af politisk overbevisning (DKP'ere, SF'ere, trotskister og nazister) på daværende tidspunkt omkring 40.000 personer.

Få dage senere rejste Information en sag om en biologassistent. Denne havde i 1960 arbejdet for Grønlands fiskeriundersøgelse, men var blevet kaldt hjem af Grønlandsministeriet. Da Grønlands fiskeriundersøgelse fire år senere ønskede vedkommende genansat, modsatte man sig i ministeriet dette. Information kunne afsløre, at ministeriet havde rådført sig med PET, og at disse formentlig havde oplyst, at vedkommende var militærnægter og deltager i atomkampagnen. Det lykkedes Information at fravriste Grønlandsminister Mikael Gam den oplysning, at: "...de bliver jo da i reglen undersøgt, naar de skal til grønland”.⁷⁵⁶ Ekstra Bladet kunne føje til, at biologassistenten i Godthaab var genstand for

---

752 Ibid., s. 3-4.

753 Ibid., s. 4.

754 Ibid., s. 4-7.

755 Ibid., s. 8. For PET's overvågning af de nævnte bevægelser se Kommissionens beretning bind 10.

756 ”Efterretningstjenesten høres om ansættelser til Grønland”, *Information*, 18. januar 1964. Sagen er også beskrevet i Kommissionens beretning bind 14 vedrørende PET's virksomhed i forhold til Grønland og Færøerne.

rygter om at være en ”rød hund”, og at man ikke ønskede kommunister på de amerikanske baser.⁷⁵⁷

To dage efter bragte Information en artikel om sagen under overskriften: ”Grønlandsministeriets politiske kommissær”. Her beskrev man, hvordan kommitteret Aksel Svane i Grønlandsministeriet havde erhvervet sig betegnelsen ”Den sorte Svane”, eftersom det var ham, som arbejdede med de sorte lister. Alle stillingsansøgninger passerede Svane, som så angiveligt konfererede med de hemmelige tjenester.⁷⁵⁸ Den 21. januar sendte den radikale folketingskandidat i Skivekredsen Svend Haugaard på vegne af Forbundet aldrig mere krig et åbent brev til statsminister Jens Otto Krag. Heri opfordrede man foranlediget af Grønlands-sagen statsministeren til at forklare, hvorfor man førte kartoteker over lovlydige borgere.⁷⁵⁹

Den 21. januar 1964 havde et lille ministerudvalg bestående af statsminister Jens Otto Krag, grønlandsminister Mikael Gam og justitsminister Hans Hækkerup et møde med undervisningsminister K. Helveg Petersen og fiskeriminister A.C. Normann. Det oplystes her, at tallet 400.000 registrerede var overdrevet.⁷⁶⁰ Hækkerup forklarede, at ingen kunne vide, om de var registrerede, og derfor var der tale om gætværk. Hækkerup lod imidlertid også forlyde, at han ønskede en revision – en ”hovedrengøring” – i PET’s og Københavns Politis kartoteker, således at alt uvæsentligt blev luget ud.⁷⁶¹ Hermed var sagen ikke afviklet. På vegne af den radikale folketingsgruppe efterlod de to radikale ministre hos Hans Hækkerup en lang liste over spørgsmål, som man ønskede belyst i forbindelse med pressepolemikken om kartotekerne.⁷⁶² A.C. Normann mente, at man måtte kunne meddele folk, at de stod registrerede, og hvad de stod registrerede for.⁷⁶³ Sagen var således ved at udvikle sig til et alvorligt problem for det socialdemokratisk-radikale regeringssamarbejde. Krag så det som et symptom på, at regeringssamarbejdet nærmede sig sin slutning. Hans første prioritet var imidlertid at bevare samarbejdet indtil udløbet af valgperioden. Han fandt, at man nok

757 ”Vi agter ikke at genansætte ham...”, *Ekstra Bladet*, 18. januar 1964.

758 ”Grønlandsministeriets politiske kommissær”, *Information*, 20. januar 1964.

759 ”Aabent brev til regeringen”, *Information*, 21. januar 1964.

760 ”Politisk radikaliserung af grønlændere skal hindres”, *Information*, 22. januar 1964.

761 ”I Kartoteket”, *Ekstra Bladet*, 22. januar 1964.

762 JM, P.O.-sag: A.C. Normann til Hans Hækkerup, 22. januar 1964.

763 ”To ministre stiller spørgsmål om hemmelige kartoteker”, *B. T.*, 22. januar 1964.

kunne indskrænke registreringerne, og var ikke så lidt irriteret over, at justitsministeren ikke fik løst problemet hurtigst muligt.⁷⁶⁴

Kritikken mod de ”politiske kartoteker” fortsatte imidlertid. I et åbent brev til justitsministeren krævede den radikale Svend Haugaard sit kartotekskort fra efterretningstjenesten udleveret. Det kom også frem, at flere efter afslag på aktindsigt havde vendt sig til Ombudsmanden. Ombudsmandsinstitutionen havde imidlertid givet Justitsministeriet medhold i, at man ikke over for en privat borger behøvede at meddele, om vedkommende var registreret eller ej.⁷⁶⁵

Information kunne fortælle, at Aksel Svanes opgave dels var at hindre, at der kom kommunister blandt arbejderne på de amerikanske baser, dels at udelukke mennesker, som kunne tænkes at have en radikaliserende indflydelse på grønlanderne i det øvrige Grønland. Grønlandsminister Gam forklarede avisen, at der var tale om et skøn.⁷⁶⁶ Den 23. januar 1964 præsenterede Information den mulighed, at biologassistentens sag kunne tages op ved Ombudsmanden.⁷⁶⁷ En anden sag angik en ung stuepige, der angiveligt var blevet fjernet fra sit arbejde under daværende vicepræsident Lyndon B. Johnsons besøg på Hotel Royal i København, fordi hendes far havde været kommunist.⁷⁶⁸ Samme dag berettede Ekstra Bladet om en episode i 1940’erne, hvor en tidligere modstandsmand ved en navneforveksling kom til at stå som nazist i de hemmelige kartoteker.⁷⁶⁹

Den 29. januar 1964 forlød det, at der var dannet en komité ved navn Komiteen til oplysning om politisk registrering. Den havde ifølge presseforlydender til hensigt at indsamle oplysninger om registreringer på det politiske område og sende dem til folketingsmedlemmer og til pressen.⁷⁷⁰ Kun få stemmer rejste sig til forsvar for registreringerne på det politiske område. Berlingske Aftenavis mandede til besindighed og gjorde opmærksom på, at demokratiet måtte forsvare sig mod undergravende kræfter med de nødvendige midler.⁷⁷¹ Men selv det socialdemokratiske Aktuelt anslag en tvetydig tone. Med henvisning til Wennerström-affæren i Sverige opfordrede avisen til at erkende nødvendigheden af et effektivt

764 ABA, J. O. Krag’s dagbog; K, 2. februar 1964.

765 ”Tavshed om kartoteket”, *Berlingske Aftenavis*, 22. januar 1964.

766 Ibid.

767 ”Finn Lenzing gaar til ombudsmanden”, *Information*, 23. januar 1964.

768 ”I kartoteket”, *Ekstra Bladet*, 22. januar 1964.

769 ”Modstandsmand kom i kartoteket som nazist”, *Ekstra Bladet*, 23. januar 1964.

770 ”Komite til kamp mod hemmelige kartoteker”, *Information* 29. januar 1964.

771 Leder: ”De hemmelige kartoteker”, *Berlingske Aftenavis*, 23. januar 1964.

efterretningssystem. Men man understregede samtidig, at demokratiet måtte tolerere sine modstandere og ikke udvikle sig til en politistat.⁷⁷²

Reaktionen på kritikken

Kun få dage efter, at A.C. Normann havde afleveret sin liste med spørgsmål til Hans Hækkerup, udarbejdede politifuldmægtig Arne Nielsen en længere besvarelse. Niensens papir var mere detaljeret end Mogens Jensens med hensyn til, hvilke grupper PET interesserede sig for. Det fremgik således, at man overvågede DKP, SF, disse partiers ungdomsorganisationer og den danske sektion af IV Internationale (trotskisterne). Det fremgik også, at man – ganske vist i begrænset omfang – registrerede personer, som ikke var tilknyttet disse organisationer, men som i den offentlige debat udtalte sig på linje med de nævnte organisationer.⁷⁷³ Arne Nielsen meddelte også, at man havde enkelte arbejdskartoteker over medlemmer af DKP, SF, IV Internationale samt tidligere eller nuværende nazister. Disse specialkartoteker fungerede som registernøgle til arkiverne, og rummede ca. 40.000 navne for de to første, ca. 100 navne for trotskisterne og endelig ca. 200 navne for de sidstnævnte. Ydermere fremkom Arne Nielsen med en række informationer om PET's videregivelsespraksis, brud på meddelelshemmeligheden og baggrunden for de særlige sikkerhedsforhold på Grønland.⁷⁷⁴ Arne Niensens besvarelse rummede ikke nogen åbning for lempelser, og han henviste i den sammenhæng til den stigende aktivitet fra fjendtlige efterretningstjenester.⁷⁷⁵ Hertil føjede Arne Nielsen en henvisning til NATO's krav om sikkerhedsbeskyttelse, og han afviste på det bestemteste spørgsmålet, om man kunne oplyse de folk, som mente de havde lidt skade ved at stå i kartoteket, om indholdet af kartotekerne.⁷⁷⁶

I regeringen opfattedes kartotekssagen efterhånden som et alvorligt problem. Flere anmeldte spørgsmål i Folketinget til justitsministeren og ministeren for Grønland blev drøftet på ministermødet den 28. januar 1964.⁷⁷⁷ Den følgende

772 Leder: "Kontrol og frihed", *Aktuelt*, 24. januar 1964.

773 Hermed besvares folketingsspørgsmål nr. 199 ("Hvor mange danske borgere var registreret for politisk virksomhed op til oprettelsen af Wamberg-udvalget i 1964?").

774 PET, ujournaliseret: Arne Nielsen, Notat, 26. januar 1964.

775 Ibid.

776 Ibid.

777 ABA, Socialdemokratiets Arkiv: Ministermøde 28. januar 1964.

dag svarede Hækkerup i Folketinget på spørgsmålet fra venstremanden Gustav Holmberg om, hvorvidt de mennesker, som stod i kartotekerne, blev forfordelt ved besættelse af stillinger og lignende.⁷⁷⁸ Justitsministeren var ikke i sit svar rede til at garantere mod diskriminering af de borgere, som måtte være registreret i de hemmelige kartoteker, og han henviste til PET's instruks, som han i meget brede træk gjorde rede for. Hans Hækkerup understregede, at det var pålagt PET at indskrænke registreringerne til det absolut påkrævede, og at tjenesten ligeledes skulle efterprøve oplysningernes rigtighed. Han kunne dog meddele, at man i regeringen drøftede registreringsspørgsmålet, og at disse overvejelser omfattede muligheden for en lempelse af bestemmelserne for Grønland og kontrol med efterretningstjenesten efter norsk og svensk forbillede.⁷⁷⁹ Han afviste derimod at give detaljer fra instruksen og at sætte tal på, hvor mange der stod i PET's kartoteker.⁷⁸⁰

Samtidig konfronteredes grønlandsminister Mikael Gam med SF'eren Holger Vivikes spørgsmål om biologassistentens sag.⁷⁸¹ Gam svarede med en redegørelse for sagen, og han tilføjede at man i ministeriet var interesseret i de overvejelser, som for tiden fandt sted i regeringen om kartoteksspørgsmålet.⁷⁸²

I pressen voksede kravet om en kontrol med kartotekerne og om etablering af et fast kontrolorgan.⁷⁸³ Information kritiserede således kontrollen af de personer, der søgte ansættelse i Grønland, men advarede modsat resten af pressen mod et parlamentarisk kontroludvalg, som man fandt blot ville blive ministerens gidsler og sikkerhed mod kritik i Folketinget. I stedet foreslog bladet et udvalg bestående af fremtrædende jurister.⁷⁸⁴ Også Dagbladet Vestkysten rettede skytset mod de politiske kartoteker og politisk overvågning af lovlig politisk virksomhed og understregede i en leder at: "Efterretningstjenesten skal ikke blande sig i lovlig politisk virksomhed ud fra selv de mest idealistiske motiver".⁷⁸⁵

778 Folketingstidende 1963-64, II, sp. 2405 (G. Holmberg).

779 Ibid., sp. 2405-2407 (H. Hækkerup).

780 Ibid., sp. 2407-2408 (Holmberg), sp. 2408 (H. Hækkerup).

781 Vivikes spørgsmål lød blot, hvorfor biologassistent Lenzing trods sine kvalifikationer ikke ville blive ansat i Grønland. Folketingstidende 1963-64, II, sp. 2414 (H. Vivike).

782 Ibid., sp. 2415-2416 (M. Gam), sp. 2416-2417 (H. Vivike), sp. 2417 (M. Gam); se også: "Regeringen har grebet ind i Lenzing-sagen", *Information*, 30. januar 1964.

783 Leder: "De hemmelige kartoteker", *Ekstra Bladet*, 29. januar 1964; leder: "Kontrol med kartoteker", *Berlingske Tidende*, 30. januar 1964; "Hækkerup kan ikke", *Ekstra Bladet*, 30. januar 1964.

784 Leder: "Kartotekerne", *Information*, 1. februar 1964.

785 Leder: "Efterretningstjenestens vildskud", *Vestkysten*, 5. februar 1964.

Forslaget til folketingsbeslutning af 5. februar 1964

SF kom regeringen i forkøbet ved den 5. februar 1964 at fremsætte et forslag til folketingsbeslutning om en undersøgelse af PET's virksomhed. Forslaget fastslog blot, at der skulle nedsættes et folketingsudvalg med 17 medlemmer til at undersøge efterretningstjenestens virksomhed samt karakteren af og omfanget af dens kartoteker. Udvalget skulle afgive beretning til Folketinget. Denne skulle rumme bl.a. forslag til ændringer af tjenestens virksomhed og en vurdering af betimeligheden af kartotekernes fortsatte førelse.⁷⁸⁶

Justitsministeriet færdiggjorde den 6. februar et papir, som rummede en stillingtagen til det politiske pres.⁷⁸⁷ Det blev konstateret, at instruksen af 13. november 1953 pålagde PET at indskrænke registreringerne til det "absolut påkrævede", at det var vanskeligt at lave regler for, hvem der måtte registreres, og at man ikke offentligt kunne redegøre for principperne bag registreringerne. Til gengæld åbnede papiret for den mulighed, at et kontroludvalg kunne orienteres om retningslinjerne for PET's virksomhed og føre indsigt med videregivelsen af personoplysninger til styrelserne. Endelig lagde papiret op til en stramning af Grønlandsministeriets brug af personoplysninger.⁷⁸⁸

Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg tog sagen op på sit møde den 12. februar 1964. Boas gjorde over for kollegerne og de to efterretningschefer rede for de politiske og departementale drøftelser om kartotekerne, og han understregede, at PET ikke kunne udføre sine opgaver bl.a. på sikkerhedsgodkendelsernes område, hvis man ikke kunne registrere forhold, som pegede på kommunistisk virksomhed. Han henviste her til de forpligtelser, Danmark havde over for NATO. Udvalget tilsluttede sig denne opfattelse.⁷⁸⁹

Fra et andet land havde PET's chef Mogens Jensen kendskab til, at det parlamentariske udvalg dér fungerede fint og "...nærmest holdt det hele i skak." På et møde med Boas og Hans Hækkerup foreslog politiinspektøren, at man kopiere-

786 Forslag til folketingsbeslutning om en undersøgelse af politiets efterretningstjenestes virksomhed: Folketingstidende 1963-64, A, sp. 945-946.

787 JM, P.O.-sag: "Vedrørende eventuel kontrol med P.E.T.'s virksomhed, 6. februar 1964." Papiret er ikke undertegnet, men har stilistisk og indholdsmæssigt klart karakter af et responsum i forhold til spørgsmålene fra den radikale folketingsgruppe.

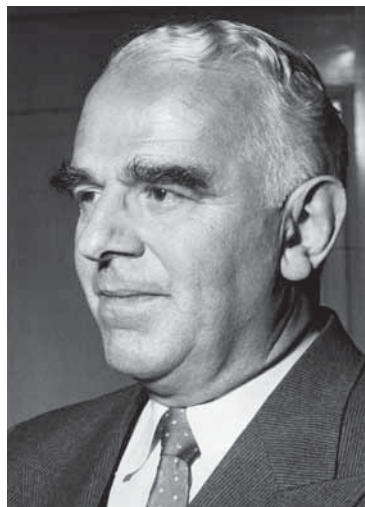
788 Ibid.

789 ESU: Referat af møde den 12. februar 1964.

de denne model.⁷⁹⁰ Den 16. februar 1964 kunne *Aktuelt* oplyse, at Hans Hækkerup havde et forslag klar til et kontroludvalg. Dette skulle bestå af fire politikere, som skulle overvåge videregivelsen af oplysninger fra efterretningstjenesten til statens styrelser. Det var ikke tanken at lovfæste det nye organ, men blot at sætte det i værk, når de fire partier, som var tiltænkt en plads deri (S, RV, V og KF), havde givet tilslutning. Desuden skulle chefen for PET samt departementscheferne for Justitsministeriet og Forsvarsministeriet deltage i møderne, men uden stemmeret.⁷⁹¹

Vilhelm Boas blev fuldmægtig i Justitsministeriet i 1935, og kontorchef sammesteds i 1939. Han blev i 1950 udnævnt til departementschef i Justitsministeriet, hvilket han forblev indtil 1968. Vilhelm Boas søgte efter dannelsen af Wamberg-udvalget i 1964 at underkaste udvalgets kommissorium og kontrolfunktion en indskrænkende fortolkning. Han spillede en central rolle i forarbejderne til regeringserklæringen af 30. september 1968 (Arbejdermuseet/ABA).

Regeringens oplæg fik imidlertid ingen større tilslutning. Dels på grund af at SF ikke var repræsenteret, dels på grund af frygten for en sammenblanding af den lovgivende og udøvende magt.⁷⁹² Den dag Folketinget skulle førstebehandle SF's forslag til folketingsbeslutning, havde *Ekstra Bladet* en leder, hvori man tog til orde for at nedlægge kartoteksvæsenet helt. Kunne dette ikke gøres, så måtte

790 RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000. Frank Poulsen, som den 1. marts var blevet udnævnt til kontorchef i justitsministeriets 6. kontor (dvs. det kontor som varetog sager angående PET), erindrer ikke, hvem der fik ideen til udvalget eller til den struktur, hvorefter det ikke blev et parlamentarisk udvalg. RB: Frank Poulsen, 25. januar 2001.

791 ”4 politikere med veto-ret skal føre kartotekskontrol” og ”Politisk kontrol”, *Aktuelt*, 16. februar 1964.

792 ”Skarpt optaktsbrev til de radikale folketingsmedlemmer”, *Information*, 27. februar 1964.

man dog i det mindste med deltagelse af alle Folketingets partier bringe kartotekerne under kontrol.⁷⁹³

Folketingsdebatten den 27. februar 1964

I regeringen foregik drøftelserne om et kontrolorgan for PET i et mindre *ad hoc* ministerudvalg. På ministermødet den 25. februar 1964 redegjorde Hans Hækkerup for de udtalelser, som man i udvalget var nået til enighed om, at han skulle fremsætte ved førstebehandlingen af SF's forslag til folketingsbeslutning.⁷⁹⁴

Under 1. behandlingen af SF's forslag til folketingsbeslutning den 27. februar 1964 argumenterede justitsminister Hækkerup mod folkesocialisternes forslag. Med henvisning til de i dagspressen verserende formodninger om, hvem der blev registreret, oplyste han "...at der ikke sker registrering af personer alene på grundlag af medlemskab af Aldrig mere Krig, Kvindernes Internationale Liga for Fred og Frihed, Atomkampagnen og Komiteen mod Romunionen, "...ligesom der selvsagt heller ikke i efterretningstjenesten sker registrering af militærnægtere, deltagere i atomprotestmarch eller homoseksuelle."⁷⁹⁵ Dette var så vidt vides en korrekt beskrivelse af registreringspraksis på daværende tidspunkt med den tilføjelse, at tilhængere af de pågældende organisationer kunne registreres for andre forhold. PET virkede, understregede Hækkerup, med fuld parlamentarisk opbakning af de siddende regeringer. Derfor var der heller ingen grund til at nedsætte et folketingsudvalg. Til gengæld kunne ministeren meddele, at regeringen nu sikkerhedsmæssigt havde ligestillet Grønland med resten af kongeriget. Styrelserne ville derfor kun indhente personoplysninger fra PET, hvor dette i de konkrete tilfælde var sikkerhedsmæssigt påkrævet. Regeringen overvejede endvidere oprettelsen af et kontrolorgan til at følge PET's registrering og videregivelse af oplysninger. Men der var endnu nogen usikkerhed om dette organs virkemåde. Det parlamentariske ansvar skulle således forblive hos ministeren. Det man påtænkte, var et kontroludvalg bestående af fire MF'ere. Disse spørgsmål var regeringen rede til at drøfte i det udvalg, som man måtte forudse ville blive nedsat til at drøfte SF's forslag til folketingsbeslutning.⁷⁹⁶

793 Leder: "Kartotekerne", *Ekstra Bladet*, 27. februar 1964.

794 ABA, Socialdemokratiets Arkiv: Ministermøde, 25. februar 1964.

795 Folketingstidende 1963-64, II, sp. 3271-3274 (H. Hækkerup).

796 *Ibid.*, sp. 3274-3275 (H. Hækkerup).

Fra de gamle partier fik justitsministerens tanker en velvillig, om end ikke uforbeholden støtte. Den generelle reaktion var, at der var brug for et efterretningsvæsen til at forsvare demokratiet og dermed også for en kartoteksordning. Der var generel tilslutning til idéen om et kontroludvalg, men det skulle ikke være et parlamentarisk udvalg, og det måtte være regeringens ansvar at udpege dets medlemmer.⁷⁹⁷ Mens de radikale var mere kritiske over for PET's virke,⁷⁹⁸ mente SF, at PET i lang tid havde handlet i strid med grundlovens ånd og derfor burde undersøges.⁷⁹⁹ SF's formand Aksel Larsen benyttede sig af anledningen til at hævde, at hans privattelefon og hans telefon på Christiansborg gennem lang tid var blevet aflyttet af PET.⁸⁰⁰

Justitsministeren svarede hertil blot, at han var rede til at tage denne sag op i det 17-mandsudvalg, som ville blive nedsat. Han var også villig til i udvalget at gøre rede for nogle af de forhold, som havde været fremme i pressen. Han så i øjnene, at han måtte begrave tanken om et parlamentarisk kontrolorgan, og erklærede, at man jo så i folketingsudvalget måtte overveje et alternativ.⁸⁰¹ I behandlingen sluttede med, at K. Axel Nielsen foreslog, at forslaget til folketingsbeslutning blev henvist til et udvalg med 17 medlemmer. Det skete uden afstemning.⁸⁰²

Forhandlinger om et kontrolorgan

I Justitsministeriet tog man nu fat på at finde egnede personer, som kunne sidde i det pågældende kontrolorgan. Da flere ordførere havde udtalt sig positivt med hensyn til at besætte kontrolorganet med dommere eller anden juridisk ekspertise,⁸⁰³ afprøvede man i første omgang denne mulighed. Det lod sig imid-

797 Ibid., sp. 3277-3280 (K. Axel Nielsen), sp. 3281-3283 (Vagn Bro), sp. 3283-3284 (K. Thestrup) og sp. 3288-3290 (I. Poulsen).

798 Ibid., sp. 3284-3288 (E-M. Ross).

799 Ibid., sp. 3275-3277 (Skræppenborg-Nielsen). Grundlovens § 77 lyder: "Enhver er berettiget til på tryk, i skrift og tale at offentliggøre sine tanker, dog under ansvar for domstolene. Censur og andre forebyggende forholdsregler kan ingensinde påny indføres". *Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1953*, Kbh. 1969, § 77, s. 44.

800 Ibid., sp. 3291-3292 (A. Larsen).

801 Ibid., sp. 3292-3295 (Hans Hækkerup).

802 Ibid., sp. 3298 (K. Axel Nielsen).

803 Folketingstidende 1963-64, II, sp. 3282 (Vagn Bro), sp. 3284 (K. Thestrup), sp. 3290 (I. Poulsen).

lertid ikke gøre på grund af modstand fra såvel Højesteret som Vestre og Østre Landsret. Man vendte sig derpå til som alternativ at udpege advokater eller professorer.⁸⁰⁴

Den 3. april 1964 kom sagen op i Regeringens Sikkerhedsudvalg. Justitsministeren redegjorde for sine første møder med folketingsudvalget, og udenrigsminister Per Hækkerup oplyste i forbindelse med sit kommende møde med udvalget, at han ville henvise til Danmarks forpligtelser over for NATO, hensynet til rigets sikkerhed og den svenske Wennerström-spionaffære. Endelig fandt han, at det måtte være en forudsætning, at udvalget stilede mod at fastslå, at en efterretningstjeneste var nødvendig. Overvejelserne måtte derfor dreje sig om rammerne for en kontrol med tjenestens virke. Man drøftede også muligheden for at etablere et kontrolorgan med jurister, bl.a. med Ombudsmanden som formand, til at undersøge PET's virke. Krag gjorde gældende, at en sådan undersøgelse (såfremt den kunne ske uden skade på efterretningstjenestens fremtidige arbejde) ville være en lempeligere udgang end en langvarig drøftelse i folketingsudvalget. Mogens Jensen betonede nødvendigheden af at registrere alle forhold, som indicerede medlemskab af DKP. En løbende registrering var nødvendig.⁸⁰⁵

I de følgende møder med folketingsudvalget gennemgik justitsministeren 14-15 af de kontroversielle sager, og der syntes at danne sig en konsensus hos flertallet om, at en efterretningstjeneste var nødvendig. Selv om ministeren ikke havde fået tilslutning til sit ønske om et parlamentarisk kontroludvalg, herskede der en vis forståelse for ønsket om et sideordnet organ til kontrol med tjenestens virke.⁸⁰⁶ Da justitsministeren talte for kriminalpolitiforeningens generalforsamling den 9.-10. april 1964, gentog han sin overbevisning om, at en efterretningstjeneste var nødvendig, og at der næppe ville være mulighed "...for at gennemføre væsentlige ændringer i den arbejdsform politiets efterretningstjeneste i øjeblikket arbejder efter." Derimod gik han ind for dannelsen af et kontroludvalg.⁸⁰⁷

De efterfølgende ministermøder viste, at det var vanskeligt at finde en løsning på spørgsmålet om et kontroludvalg. De radikale ministre ønskede at begrænse registreringerne, og flere ministre ønskede fortsat et parlamentarisk udvalg. Da oppositionen imidlertid havde modsat sig dette, overvejede man nu forskellige

---

804 ESU: Referat af møde den 10. marts 1964.

805 RSU: Referat af møde den 3. marts 1964.

806 "Orientering om 'kartotekerne'", *Berlingske Tidende*, 9. april 1964.

807 PET, emnesag: "Dansk kriminalpolitiforenings generalforsamling 9.-10. april 1964", justitsminister Hans Hækkerup.

forslag om sammensætningen af et udvalg udpeget af regeringen. Et forslag omfattede en amtmand, en anerkendt forsvarer og en juridisk professor, et andet forslag omfattede en alment anerkendt personlighed i stedet for en professor,⁸⁰⁸ og ifølge et tredje skulle udvalget bestå af to jurister og to ikke-jurister. Efter forhandlinger i en mindre kreds af ministre havde man til udvalgets kompetencer føjet en bestemmelse om, at udvalget kunne forelægge ethvert spørgsmål i forbindelse med retningslinjerne for registrering for justitsministeren. Det var også blevet aftalt, at justitsministeren ved præsentationen af forslaget skulle fremsætte en erklæring om, at man havde til hensigt at udskille dødt stof i registreringen for så vidt, som der var arbejdskraftressourcer til det. På ministermødet den 28. april 1964 bekræftede den radikale undervisningsminister K. Helveg Petersen at have tiltrådt disse ændringer i forslaget og anbefalede dets vedtagelse. Det lykkedes dog ikke at opnå enighed og det blev i stedet aftalt, at sagen skulle drøftes videre mellem en mindre kreds af ministre. Dette snævre udvalgs beslutning ville være bindende for regeringen.⁸⁰⁹ Heller ikke dette bragte nogen endelig afklaring, idet regeringen fortsat ønskede et parlamentarisk kontrolorgan. Alt tydede dog på, at partierne med undtagelse af SF kunne slutte sig til en ordning, hvor justitsministeren selv nedsatte et kontroludvalg.⁸¹⁰

Den 6. maj 1964 afgav folketingsudvalget efter otte møder og flere samråd med ministeren sin betænkning. Formlen blev, at udvalgets flertal gav tilslutning til en meddelelse fra justitsministeren. Heri hed det, at regeringen havde til hensigt at nedsætte et kontroludvalg bestående af personer, som ikke var medlemmer af Folketinget. Udvalgets opgave skulle være at ”føre tilsyn med politiets efterretningstjenestes registrering og videregivelse af oplysninger”. Udvalget ville blive nedsat af regeringen og bestå af en formand og tre menige medlemmer. I udvalgets forhandlinger skulle uden stemmeret deltage en repræsentant for PET, Udenrigsministeriets direktør samt departementscheferne i Justitsministeriet og Forsvarsministeriet. Det hed videre, at udvalget ”holdes underrettet om de til enhver tid fulgte retningslinier for registrering.” Desuden skulle videregivelse af oplysninger om enkeltpersoner fra efterretningstjenesten til styrelserne forelægges udvalget til godkendelse. Endelig hed det, at formandens stemme var afgørende ved stemmelighed, og at alle spørgsmål om videregivelse af oplysninger og retningslinjer for tjenestens virke kunne forelægges justitsministeren. Ministeren

808 ABA, Socialdemokratiets Arkiv: 96. ministermøde, 21. april 1964.

809 ABA, Socialdemokratiets Arkiv: 97. ministermøde, 28. april 1964.

810 ”Kontrollen med kartotekerne”, *Berlingske Tidende*, 29. april 1964.

gav også til kende, at Grønland på det sikkerhedsmæssige område for fremtiden ville blive behandlet på samme måde som resten af kongeriget. Han meddelte endelig, at man ville tage forholdsregler til en hurtig destruktion af kartotekerne i tilfælde af en nødsituation. Udvalgets flertal tilkendegav på sin side, at efterretningstjenestens virksomhed stadig skete på justitsministerens ansvar, samt at en eventuel klage til Ombudsmanden først kunne ske efter sagens forelæggelse for justitsministeren. Flertallet gav afslutningsvis udtryk for "nødvendigheden af, at en efterretningstjeneste opretholdes under hensyn til landets sikkerhed i lighed med, hvad der er tilfældet i andre demokratiske lande." SF's forslag til folketingsbeslutning blev derpå indstillet til forkastelse.⁸¹¹ Skræppenborg-Nielsens forslag til folketingsbeslutning blev forkastet med 122 stemmer mod ni. Et medlem tilkendegav, at han hverken stemte for eller imod.⁸¹²

---

811 Betænkning over forslag til folketingsbeslutning om en undersøgelse af politiets efterretningstjenestes virksomhed (afgivet af udvalget den 6. maj 1964), Folketingstidende, 1963-64, B, sp. 831-832.

812 Folketingstidende, 1963-64, III, sp. 5273-5305.

10. WAMBERG-UDVALGETS NEDSÆTTELSE OG VIRKE

Wamberg-udvalgets etablering

Den 4. juni 1964 redegjorde departementschef Boas over for Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg for nedsættelsen af kontroludvalget.⁸¹³ Han forklarede, at man havde opfordret amtmand A. M. Wamberg, Vejle, til at indtræde i kontroludvalget som formand og højesteretssagfører Jon Palle Buhl til at indtræde som menigt medlem af udvalget. Begge havde accepteret. Man havde endvidere henvendt sig til rigsarkivar Johan Hvidtfeldt og højskoleforstander Harald Engberg-Pedersen, Krogerup. Fra disse havde man endnu ikke modtaget noget svar. Indtil udvalget var blevet dannet, havde ministeriet instrueret PET om ikke at udlevere belastende personoplysninger til nogen styrelse. Boas meddelte også, at Grønlandsministeriets praksis ville blive taget op til drøftelse mellem Grønlandsministeriet og Justitsministeriet. Politiinspektør Mogens Jensen oplyste over for udvalget, at PET modtog ca. otte-ni daglige forespørgsler om personer, om hvilke man havde belastende oplysninger.⁸¹⁴

Om selve udpegningen af de stemmeberettigede medlemmer af kontroludvalget vides meget lidt. Allerede af drøftelserne op til nedsættelsen af udvalget fremgik det dog som tidligere anført, at man sigtede mod en blandet sammensætning. Jon Palle Buhl blev således en dag i juni kontaktet af Advokatsamfundets generalsekretær, som meddelte, at ministeren gerne ville have en advokat i

813 Hvem der foreslog emnerne til udvalget er uklart. Frank Poulsen antager, at det var Vilhelm Boas. RB: Frank Poulsen, 25. januar 2001.

814 ESU: Referat af møde den 4. juni 1964.

Amtmand A.M. Wamberg blev i 1964 udnævnt til formand for Justitsministeriets kontroludvalg for PET. Wamberg var en korrekt og effektiv formand. Samtidig med at han søgte at formidle et samarbejde i de vanskelige år umiddelbart efter udvalgets nedsættelse, tøvede han ikke med at sætte hårdt mod hårdt i spørgsmål af afgørende principiel betydning (Arbejdermuseet/ABA).

udvalget.⁸¹⁵ Tilsyneladende havde man ikke fra ministeriets side gjort sig tanker om, hvem denne advokat skulle være. Harald Engberg-Pedersen blev derimod ringet op af justitsministeren selv og bedt om at indtræde i udvalget.⁸¹⁶ Om rigsarkivar Johan Hvidtfeldts udpegning til udvalget foreligger ingen oplysninger.⁸¹⁷

Hvem der formulerede Wamberg-udvalgets kommissorium, og hvem der eventuelt blev konsulteret derom, kan ikke bestemmes med sikkerhed. Daværende kontorchef Frank Poulsen erindrer selv, at han meget muligt kan have konciperet kommissoriet, muligvis i samarbejde med PET.⁸¹⁸ Frank Poulsen var som kontorchef for Justitsministeriets 6. kontor den ansvarlige embedsmand på området. Der kan ikke herske tvivl om, at departementschef Boas også har spillet en central rolle. Kommissoriet er formentlig konciperet af Frank Poulsen efter

815 RB: Jon Palle Buhl, 30. august 2000.

816 RB: H. Engberg-Pedersen, 31. august 2000.

817 Hvidtfeldt havde deltaget i gennemgangen af de tyske arkiver i Berlin for den parlamentariske kommission og rigsarkivet 1947-48. Han havde 1947-53 arbejdet for den parlamentariske kommission, og var 1961-66 leder af Udgiverselskabet for Danmarks nyeste Histories undersøgelser vedrørende besættelsestiden. Hvidtfeldt var i 1963 af regeringen Krag blevet udnævnt til rigsarkivar.

818 RB: Frank Poulsen, 25. januar 2001.

en drøftelse med Boas. PET's medvirken lader sig til gengæld ikke konstatere.⁸¹⁹ Under alle omstændigheder var det Frank Poulsen, som sammen med ministeren påtegnede det endelige kommissorium for kontroludvalgets arbejde, som blev fastlagt i et kortfattet regelsæt den 8. juni 1964.

I udvalgets forhandlinger skulle deltage en repræsentant for PET, Udenrigsministeriets direktør, samt departementscheferne for Justitsministeriet og Forsvarsministeriet. Disse skulle dog blot deltage, idet ”Det er alene udvalgets medlemmer, der afgør de udvalget forelagte sager”. Under pkt. 2 blev det fastsat, at udvalget skulle føre tilsyn med PET's registrering og videregivelse af oplysninger. Det skulle ske ved, foreskrev pkt. 3 og 4, at udvalget blev holdt underrettet om de til enhver tid fulgte retningslinjer for registrering, og ved at PET for udvalget forelagde oplysninger vedrørende enkeltpersoner før videregivelse til en styrelse. Det gjaldt også oplysninger vedrørende allerede sikkerhedsgodkendte personer. Proceduren var enkel.⁸²⁰

Kontroludvalgets arbejdsform

Wamberg-udvalget konstituerede sig på sit første møde den 12. juni 1964 på politiinspektør Mogens Jensens kontor hos PET på Politigården i København. På dette første møde deltog fra det egentlige udvalg formanden A.M. Wamberg, rigsarkivar Johan Hvidtfeldt, højesteretssagfører Jon Palle Buhl og højskoleforstander Harald Engberg-Pedersen. I mødet deltog desuden departementschef Vilhelm Boas fra Justitsministeriet, departementschef Carl Langseth fra Forsvarsministeriet og udenrigsråd Adam Tscherning fra Udenrigsministeriet. Desuden deltog kontorchef i Justitsministeriet Frank Poulsen i mødet. Fra PET mødte politiinspektør Mogens Jensen og politifuldmægtig Arne Nielsen.⁸²¹

Jon Palle Buhl erindrere, at udvalgsmedlemmerne ikke var særlig velkomne, og at dette mærkedes gennem en række år: ”I de første år, hvor møderne blev af-

819 Det var dog Mogens Jensen, som med udenlandsk inspiration havde bragt ideen om et sådant udvalg på bane. RB: E. Mogens Jensen, 4. oktober 2000.

820 JM, P.O.-sag: ”Regler for udvalget, som skal føre tilsyn med politiets efterretningstjenestes registrering og videregivelse af oplysninger, Hans Hækkerup/Frank Poulsen, 8.6. 1964”. Kommissoriet er uændret siden 1964 og er gengivet i Politiets Efterretningstjeneste, *Årsberetning 2006-2007* (Politiets Efterretningstjeneste, 2008), s. 80.

821 WU: Referat af møde den 12. juni 1964, internt referat v. Arne Nielsen.

holdt på Politigården, var tonen meget formel.⁸²² Samme indtryk havde Harald Engberg-Pedersen.⁸²³ De ydre rammer på Politigården gav ikke muligheder for, at udvalgets stemmeberettigede medlemmer kunne tale sammen alene. Mens PET's daværende chef, politiinspektør Mogens Jensen, holdt sig i baggrunden, var det først og fremmest departementschef Vilhelm Boas, som forestod møderne i udvalget. Det var dog tydeligt for medlemmerne, at Mogens Jensens souschef, politifuldmægtig Arne Nielsen, var ”decideret imod udvalgets indsigt i arkiverne”.⁸²⁴ Såvel Buhl som Engberg-Pedersen erindrede, at Arne Nielsen var temmelig kølig over for udvalgets arbejde, og at dets indsigt i arkiverne og begrænsningen af disse tydeligvis var ham imod. Engberg-Pedersen formulerede det således, at man havde indtryk af, at ”udvalget var en klods om benet på Arne Nielsen”, mens Buhl karakteriserede samarbejdet som ”kompliceret”.⁸²⁵ Det var dog ikke kun Arne Nielsen, som var modstræbende over for udvalgets bestræbelser. Også Vilhelm Boas og til dels Paul Fischer skulle således dele en vis ”kontrær holdning” over for udvalget. Fischer var dybt bekymret for, at man fjernede oplysninger, som man siden hen kunne få brug for.⁸²⁶ De første møder i udvalget var da også præget dets baggrund, idet Vilhelm Boas oprindeligt ikke havde ønsket udvalget nedsat, og ej heller ønskede dets kontrol. Ifølge Frank Poulsen var Boas' indstilling, at han ”ville gøre en dyd af en nødvendighed. Meningen var, at Wamberg-udvalget skulle have så lidt kompetence som muligt.”⁸²⁷

I løbet af få møder etablerede udvalget en fast arbejdsform. Udvalgsmedlemmerne fik stillet en sekretær, en fuldmægtig i Justitsministeriet, til rådighed. Der blev udfærdiget referater af udvalgets møder, som kortfattet gjorde rede for de vigtigste drøftelser og afgørelser.⁸²⁸ Helt let faldt referatspørgsmålet dog ikke.

822 RB: Jon Palle Buhl, 30. august 2000.

823 RB: Harald Engberg-Pedersen, 31. august 2000.

824 RB: Jon Palle Buhl, 30. august 2000.

825 RB: Harald Engberg-Pedersen, 31. august 2000; Jon Palle Buhl, 30. august 2000.

826 RB: Jon Palle Buhl, 30. august 2000. Paul Fischer bekræfter, at hensynet til NATO-forpligtelserne fra hans plads som direktør for Udenrigsministeriet spillede en central rolle. RB: Paul Fischer, 3. oktober 2000.

827 RB: Frank Poulsen, 25. januar 2001.

828 WU: Referat af møde den 21. august 1964. Harald Engberg-Pedersen erklærede over for Kommissionen, at referaterne fra Wamberg-udvalgets møder var dækkende for, hvad der passerede på møderne. Medlemmerne så ikke på forhånd udkastene til referaterne, men Engberg-Pedersen ville ikke udelukke, at udvalgets formand så udkastene til referat, før de blev udsendt til medlemmerne. RB: Harald Engberg-Pedersen, 31. august 2000.

Formanden havde således ønsket, at faktuelle oplysninger af særlig interesse, f.eks. PET's tilvejebringelse af oplysninger ved affotografering af pas, skulle nedfældes i mødereferaterne. Dette opponerede Mogens Jensen imod, da han fandt, at det ville være ødelæggende for PET's arbejde, hvis tjenestens arbejdsmetoder blev skriftligt nedfældet.⁸²⁹

Mødefrekvensen stabiliserede sig med ti møder i 1965 og otte møder året efter. I 1965 synes flere proceduremæssige spørgsmål at have fundet en løsning. Arbejdsformen var den, at de stemmeberettigede udvalgsmedlemmer hver fik tre-fire sager, som de skiftedes til at læse igennem, således at alle havde set alle sager, før man tog stilling til videregivelse. I reglen var der ikke betænkelighed ved videregivelse af sagsoplysningerne som sådan, men i højere grad ved videregivelse af visse enkeltoplysninger. Det var meget sjældent, at en sag blev afgjort, mens et af de stemmeberettigede medlemmer var fraværende. I sådanne tilfælde blev den pågældende i reglen underrettet efterfølgende. Sager, hvorom udvalget ikke kunne blive enige, blev videregivet til ministeren til afgørelse. Men også det var en sjælden foreteelse.⁸³⁰ I tilfælde af spørgsmål af mere principiel art kunne udvalget anmode om et møde med justitsministeren. Det skete et par gange i vinteren 1964-65, hvor ministeren traf afgørelse om en række spørgsmål om bl.a. omfanget af de politiske registreringer og udvalgets kompetence.⁸³¹

Udvalgets stemmeberettigede medlemmer synes at have haft et udmærket samarbejde. Jon Palle Buhl og Harald Engberg-Pedersen erindrer samstemmen-
de, at amtmænd Wamberg var en udmærket formand, som var en klar talsmand for udvalget i møder med ministeren.⁸³² Der synes dog at have udkrystalliseret sig en vis arbejdsdeling. Mens Johan Hvidtfeldt som historiker og rigsarkivar var tilbøjelig til at lægge vægt på bevarelsen af akter af historisk værdi, indtog Harald Engberg-Pedersen ikke sjældent mere kritiske standpunkter.⁸³³ Allerede tidligt

829 Internt referat af møde den 21. august 1964 kl. 14.00 i det af justitsministeren nedsatte tilsynsudvalg vedrørende PET.

830 RB: Jon Palle Buhl, 30. august 2000. Som eksempler på enkeltoplysninger, hvor der ikke blev givet tilladelse til videregivelse, nævnte Buhl seksuelle oplysninger eller oplysninger om spiritusmisbrug (dvs. typisk vandelsoplysninger). Ibid.

831 WU: Referat af møde 11. december 1964, og 8. møde, 15. januar 1965.

832 RB: Harald Engberg-Pedersen, 31. august 2000; Jon Palle Buhl, 30. august 2000.

833 RB: Jon Palle Buhl, 30. august 2000; Se også Harald Engberg-Pedersens bemærkninger om, at han fandt, at PET's registreringer burde begrænses. RB: Harald Engberg-Pedersen, 31. august 2000.

sikrede man sig muligheden for at afholde små formøder mellem de stemmeberettigede medlemmer.⁸³⁴

Et af de spørgsmål, som blev afklaret, var spørgsmålet om styrelseschefernes deltagelse i udvalgets møder. Man kom efter få møder overens om, at styrelsescheferne ikke skulle deltage i behandlingen af de videregivelsessager, som berørte deres eget ministerium. Efter en tid fandt Fischer og Langseth imidlertid, at der ikke var nogen grund til, at de skulle deltage i andet end de principielle drøftelser i udvalget. Da de ikke kunne deltage i behandlingen af deres egne sager, og da de heller ikke kunne bidrage med oplysninger vedrørende konkrete sager uden for deres eget ministerium, fandt de det overflødigt at deltage i behandlingen af de konkrete sager overhovedet. Boas var imidlertid betænkelig ved et sådant skridt, da det ville være i strid med den oprindelige forudsætning for arbejdet i udvalget; nemlig at styrelsescheferne stillede deres sagkundskab til rådighed for udvalget.⁸³⁵ Da spørgsmålet blev forelagt for ministeren, følte denne sig bundet af det oprindelige kommissorium. Styrelsescheferne måtte blive, bortset fra under behandlingen af deres egne sager.⁸³⁶

En betydelig del af kontroludvalgets tid blev brugt til, at de stemmeberettigede medlemmer af udvalget af Arne Nielsen lod sig orientere om arbejdet med en forholdsordre om tilintetgørelse af arkiverne i en katastrofesituation og om, hvordan revisionsarbejdet skred frem. Disse sager fylder i det mindste ganske meget i referaterne fra udvalgmøderne, men synes i øvrigt ikke at have udløst megen debat.⁸³⁷ Spørgsmålet om en forholdsordre om tilintetgørelse af akter i en katastrofesituation blev endegyldigt afklaret ved, at justitsministerens instrukser desangående den 2. november 1965 blev forelagt udvalget, som ikke havde noget at erindre derimod.⁸³⁸ Arne Nielsens redegørelser for revisionsarbejdet var også et fast indslag på alle udvalgmøderne – med få undtagelser – frem til september

834 RB: Harald Engberg-Pedersen, 31. august 2000; Jon Palle Buhl, 30. august 2000.

835 WU: Referat af møde den 4. marts 1965.

836 WU: Referat af møde den 24. marts 1965. Efterhånden gled de alligevel ud.

837 WU: Referater af møder den 15. januar 1965, 4. marts 1965, 24. marts 1965, 17. maj 1965, 19. august 1965, 22. september 1965, 2. november 1965, 19. november 1965, 17. møde, 15. december 1965, 4. februar 1966, 21. marts 1966, 25. april 1966, 2. juni 1966, 16. august 1966.

838 WU: Referat af møde den 2. november 1965. Se: K. Axel Nielsen, Forholdsordre om destruktion af politiets efterretningstjenestes registre og akter, 29. september 1965 (bilag til brev fra K. Axel Nielsen til politidirektøren i København, 2. november 1965, genpart), i: PET, ujournaliseret sag.

1966, hvor den første bølge af revisioner var gennemført, og hvor opmærksomheden begyndte at dreje sig mod spørgsmålet om en generel forældelsesregel.⁸³⁹

Et andet procedurespørgsmål var behandlingen af henvendelser til udvalget og forholdet til Ombudsmanden, hvis denne fra borgere modtog klager vedrørende PET's overvågning. Det blev fastlagt, at alle henvendelser via Justitsministeriet skulle besvares ens, således at en person ikke af svaret kunne se, om han eller hun var registreret hos PET eller ej. Til gengæld kunne man oplyse modtageren om, at henvendelsen var blevet forelagt udvalget.⁸⁴⁰ En enkelt sag, som vedrørte videregivelse af oplysninger til Københavns Politi, havde dog videregående perspektiver. Da det oplystes udvalget, at der kunne fremkomme spørgsmål i Folketinget om den pågældende sag, gjorde de stemmeberettigede medlemmer over for Boas klart, at man gerne så, at ministeren i et eventuelt svar over for offentligheden forklarede, hvorfor svarene på henvendelserne måtte være så kortfattede. Man ønskede det endvidere oplyst, at udvalget desuagtet havde adgang til alle foreliggende oplysninger, og at det ville tage stilling til henvendelserne.⁸⁴¹ Sagen drejede sig om, at en kriminalpolitimand i København havde søgt oplysninger om en persons generalia hos Københavns Politis Afdeling E, og dermed indirekte fået bekræftet, at en person var kendt af efterretningstjenesten. Da oplysninger om den pågældendes politiske forhold ikke var blevet givet, fandt udvalget det ubetænkeligt. Men da Folketingets ombudsmand blev inddraget i sagen, fandt kontroludvalget anledning til at mødes med denne for at søge de principielle kompetenceforhold afklaret.⁸⁴² Mødet med ombudsmand Stephan Hurwitz afklarede hurtigt sagen. Denne konstaterede, at han jf. tidligere fremsatte udtalelser i Folketinget var kompetent inden for PET's arbejdsfelt, og at fem sager vedrørende politisk overvågning allerede før udvalgets nedsættelse havde passeret hans bord. Principielt erklærede han imidlertid, at det ville være utænkeligt, at han modsatte sig en enig indstilling fra kontroludvalget vedrørende registrering eller videregivelse, og han tilføjede, at det særlige ved efterretningstjenesten var, ”at borgernes individuelle interesser må vige for vigtige almene hensyn ... ”⁸⁴³ Det blev også fastslået, at alvorlige henvendelser til Ombudsmanden inden for kontroludvalgets virkefelt ville blive sendt til udval-

839 Jf. ovenstående.

840 WU: Referat af møde den 4. marts 1965.

841 WU: Referat af møde den 24. marts 1965; 17. maj 1965.

842 WU: Referat af møde 22. september 1965.

843 WU: Referat af møde den 2. november 1965.

get og måske drøftet med departementschef Boas. Hvad angik den konkrete sag, konstaterede udvalget, at man ikke kunne indvende noget mod registrering af den pågældende, at den skete videregivelse af oplysninger til Københavns Politi ikke var af en art, som krævede udvalgets godkendelse, men at udvalget ikke desto mindre fandt sig berettiget til at bedømme, i hvilket omfang oplysninger internt kunne videregives inden for politiet. Det eneste, som gav anledning til diskussion, var spørgsmålet, om man i et svar til en klager kort kunne konstatere, at den pågældendes sag var kendt eller ikke kendt. Stillet over for embedsmændenes alvorlige betænkeligheder fastholdt man det princip, at dette ikke kunne oplyses.⁸⁴⁴

Wamberg-udvalget påbegyndte også en praksis med at besigtige PET's registreringer i politikredsene. I første omgang mødtes udvalgets medlemmer med politimestrene fra Esbjerg og Åbenrå. Politimestrene beskrev for udvalget omfanget af den efterretningsmæssige indsats i deres kredse og arten af dette arbejde. I det ene tilfælde var der tale om en kriminaloverbetjent, som viede halvdelen af sin tid på dette arbejde, og i det andet en kriminalassistent med tidvis hjælp fra en kriminaloverbetjent. De fleste sager var personforespørgsler med henblik på sikkerhedsgodkendelse. Der var dog også sager vedrørende udlændinge. Det fremgik af begge redegørelser, at forespørgsler kun blev modtaget fra PET og videregivet til samme. Ingen af de to politimestre havde været ude for telefonaflytninger i politiske sager.⁸⁴⁵

Den 29. juni 1965 aflagde kontroludvalget besøg i fire jyske politikredse (Fredderica, Kolding, Vejle og Horsens). Udvalget havde her lejlighed til at tale med politimestrene og de kriminalfolk, som arbejdede med efterretningssager. Man gennemså de lokale registraturer og beså stikprøvevis kredsens sagsakter vedrørende personundersøgelser. Det fremgik af besøgene, at ingen af de fire kredse lå inde med belastende materiale, som ikke blev videregivet til PET i København. Den eneste undtagelse var en kreds, hvor man i nogen tid kunne ligge inde med oplysninger ("fiduser"), som ansås for usikre til at blive videregivet til København. Desuden fik man et overblik over, hvor meget arbejdskraft, der blev sat af til efterretningsopgaver. Det fremgik, at politimestrene ikke udøvede opsyn med de kilder, som de kriminalfolk, der arbejdede med efterretningsager, benyttede

---

844 Ibid.

845 WU: Referat af møde den 24. marts 1965.

sig af.⁸⁴⁶ I august 1966 besøgte kontroludvalget endnu tre jyske og fynske politikredse. Som tidligere besøgte man de lokale registraturer og foretog stikprøvevist gennemsyn af de lokale sagsakter om personundersøgelser. Udvalget konstaterede, at revisionen nu var fuldt gennemført.⁸⁴⁷

Kontroludvalget spurgte detaljeret til, hvordan politimesteren fulgte efterretningsarbejdet. Om dette blev det alle tre steder oplyst, at politimesteren nøje fulgte efterretningsafdelingens arbejde, men at han ikke kendte eventuelle kilder eller havde kendskab til, hvordan oplysninger blev tilvejebragt. Udvalget synes også at have interesseret sig nøje for indhentningsarbejdet – herunder om man overvågede politiske møder. De kriminalfolk, som arbejdede med efterretnings-sager, svarede med en vis lokal variation. Én benyttede ikke faste kontakter og deltog ikke i ”videre omfang” i mødevirksomhed. Én gik ikke til politiske møder, og én gik ikke selv, men modtog fra kontakter oplysninger om, hvad der passerede på eventuelle møder. Som ved det tidligere besøg fremgik det også her, at man strengt iagttog, at oplysninger kun måtte videregives til PET.⁸⁴⁸ Endelig interesserede kontroludvalget sig for politiets videregivelse af oplysninger til Hjemmeværnet.⁸⁴⁹

Regeringserklæring eller parlamentarisk kontrol?

Statsminister Jens Otto Krag var gennem december 1964 og januar 1965 fortsat optaget af tanken om, hvorvidt det kunne lade sig gøre at indbygge et parlamentarisk element i kontroludvalget. Den vigtigste bevæggrund var utvivlsomt den fortsatte kritik af efterretningstjenesten (og dermed af regeringen) i pressen og i Folketinget. Den 17. december 1964 havde Krag en samtale med den nyudnæv-

846 WU: Besøg i politikredsene 29. juni 1965. Udvalget kunne under besøget spørge, om denne eller hin var registreret. Man havde også lejlighed til at tale med såvel politimesteren som de lokale politifolk. Besøgene, som i reglen strakte sig over to dage, fandt altid sted under tilstedeværelse af en repræsentant for den centrale PET-ledelse. RB: Harald Engberg-Pedersen, 31. august 2000. I besøgene deltog også en repræsentant for Justitsministeriet. RB: Jon Palle Buhl, 30. august 2000; Frank Poulsen, 25. januar 2001.

847 WU: Besøg i politikredsene 16. august 1966. Se også her Jon Palle Buhls vurdering, at arbejdskartotekerne ikke voksede i takt med, at registreringerne i det centrale register blev reducerede. RB: Jon Palle Buhl, 30. august 2000.

848 WU: Besøg i politikredsene 16. august 1966.

849 Ibid.

te justitsminister K. Axel Nielsen. De to drøftede venstrelederen Erik Eriksens forslag om at udpege fire pressefolk til et kontrolråd, der skulle følge efterretningstjenestens virksomhed. Ifølge justitsministerens notater fra samtalen skal Krag med henvisning til sin samtale med Erik Eriksen have udtalt: ”Kartoteks-systemet skal afskaffes.”⁸⁵⁰ På spørgsmålet om, hvordan dette kunne forenes med en effektiv efterretningstjeneste, som statsministeren havde erklæret sig enig i nødvendigheden af, svarede denne, at det måtte blive Justitsministeriets ”hovedpine” at finde de rette formuleringer. Krag var dog enig med K. Axel Nielsen i, at ”der skal være nøje overensstemmelse mellem instruksen til efterretningssvæsenets personale og det der siges offentligt.”⁸⁵¹ Efter at justitsministeren ifølge sine egne notater havde talt Krag fra idéen om at lade Wamberg-udvalget erstatte af en kontrolråd med deltagelse af pressefolk, foreslog Krag, at Wamberg-udvalget med mellemrum kunne suppleres med repræsentanter fra pressen, hvilket justitsministeren dog betegnede som ”vist en helt umulig tanke”.⁸⁵² Justitsministerens vurdering af samtalen med Krag var, at man blev nødt til at spille et slags dobbeltspil over for offentligheden for at stoppe kritikken:

”Konklusion: Vi må se på instruksen og ændre den på en sådan måde, at den stadig giver mulighed for at registrere så godt som alle kommunister. Der bør herefter – Kragh jævnfør en pressekonference – gives offentligheden meddelelse om, at efterretningstjenesten er radikalt ændret, og at ingen herefter registreres efter sin ideologi men alene ud fra [overstreget: samfundets] statens naturlige pligt til at beskytte sig mod dem der kan tænkes at ville antaste den lovlige orden med magt eller at spionere til fordel for fremmede nationer.”⁸⁵³

Denne beskrivelse kan siges at pege fremad mod regeringserklæringen fire år senere, hvor regeringen over for offentligheden erklærede, at man ikke mere ville registrere alene på grundlag af lovlig politisk virksomhed, men samtidig tillod efterretningstjenesten at registrere på grundlag af østkontakter, deltagelse i uro m.m.

Justitsministeren var dog ikke begejstret for en sådan offentlig erklæring. Han citerede Krag for at have udtalt: ”Hemmelige kartoteker, der ikke er hemmelige,

850 JM, departementschefens pengeskab: ”Referat af samtale med statsmin. d. 17/12 64”, i kuvert adresseret til K. Axel Nielsen.

851 Ibid.

852 Ibid.

853 Ibid.

er meningsløse.”⁸⁵⁴ Dette udlagde han som udtryk for den opfattelse, at efter den seneste debat måtte det stå enhver kommunist og folkesocialist klart, at de var registreret, hvorfor kartotekerne ikke mere kunne betegnes som hemmelige. Det var derfor justitsministerens vurdering, at det eneste, der ville stille Krag tilfreds, var ”en erklæring om, at ingen registreres alene på grundlag af hans politiske tilhørsforhold.”⁸⁵⁵ Ministeren mente imidlertid, at en sådan erklæring kunne få konsekvenser for forholdet til NATO og for den danske våbenproduktion. Ministeren mente heller ikke at det var praktisk muligt at ændre registreringsystemet således, at personer først blev registreret i forbindelse med sikkerhedsundersøgelser.⁸⁵⁶

Der er ikke tvivl om, at Krag har ønsket at sikre efterretningstjenesten arbejdsro. I nogle håndskrevne notater, der formentlig stammer fra dette tidspunkt, svarede justitsminister K. Axel Nielsen på spørgsmålet om, hvad statsministeren ville opnå: ”At få ro om sagen.”⁸⁵⁷ Man synes nu at være blevet enige om det problematiske ved at fremsætte en erklæring, og at Wamberg-udvalget i stedet skulle fungere som garant for, at registreringerne blev begrænset. Ifølge notaterne var det med nedsættelsen af Wamberg-udvalget ikke længere nødvendigt for regeringen ”at lade sig provokere ud i en” folketingsdebat om kartotekerne. Wamberg-udvalgets formål var at fungere som ”offentlighedens garant” for at registreringerne og videregivelsen af oplysninger foregik i overensstemmelse med retningslinjerne. Justitsministeren foreslog derfor i noterne at fremsætte en offentlig erklæring om udvalgets virke, hvilket ville styrke offentlighedens tillid til udvalget og dermed efterretningstjenesten.⁸⁵⁸ Boas kunne den 22. januar 1965 fortælle Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg, at statsministeren var enig med K. Axel Nielsen i, at man fortsat skulle registrere kommunisterne,⁸⁵⁹ men:

“Regeringen var dog betænkelig ved, at man over for offentligheden direkte gav dette til kende, og justitsministerens redegørelse i Folketingets spørgetime den 20. januar var blevet redigeret i overensstemmelse hermed.”⁸⁶⁰

854 JM, departementschefens pengeskab: ”Statsministerens væsentligste indvending mod ’kartotekerne’”, notat i kuvert adresseret til K. Axel Nielsen.

855 Ibid.

856 Ibid.

857 JM, departementschefens pengeskab: ”Kartotekssagen”, noter i kuvert adresseret til K. Axel Nielsen.

858 Ibid.

859 ESU: Referat af møde den 22. januar 1965.

860 Ibid.

Krags hensigt var at tage en underhåndsforhandling med Venstres leder Erik Eriksen om sagen og søge Wamberg-udvalget udvidet med fire parlamentarikere. Tanken var, at socialdemokraterne så kunne få to pladser i udvalget, for så – når de radikale måtte ønske det – at afgive det ene til de radikale.⁸⁶¹ Erik Eriksen var tilsyneladende ikke helt afvisende. I hvert fald indkaldte Krag til et partiformandsmøde om sagen den 27. januar 1965. I mødet deltog foruden Krag og K. Axel Nielsen fire partirepræsentanter. Det var Erik Eriksen (V), Knud Thestrup (KF), Carl Petersen (S) samt Hilmar Baunsgaard (RV). Ingen andre partier var repræsenteret. Krag forklarede, at han gerne ville have en forhandling om en udvidelse af Wamberg-udvalget med repræsentanter for de partier, som fandt, at eksistensen af en efterretningstjeneste var en nødvendighed. Han begrundede det med, at man derved ville få indseende med efterretningstjenestens arbejde, og at man også dermed ville påtage sig et medansvar. I øvrigt kunne det bidrage til at skabe ro i befolkningen om PET. Justitsministeren redegjorde derpå for den ordning, som var blevet aftalt med kontroludvalget.⁸⁶² K. Axel Nielsen så mange problemer i den løbende kampagne mod PET. Det påvirkede medarbejderne. Kontroludvalget havde presset visse tilsagn igennem, som Justitsministeriet havde ment at måtte imødekomme, men både PET og Forsvaret frygtede, at man var gået for vidt. Man frygtede, at udvalget ville gå videre og kræve registreringen af kommunisterne bragt til ophør og rejse rundt til politikredsene og kontrollere indsamlingen af oplysninger. Man kunne vel nok sige, at ordningen var betryggende i den forstand, at udvalget påså, at man ikke krænkede borgernes grundlovssikrede rettigheder. Derimod var det ikke betryggende i den forstand, at presset på PET i Folketinget og i pressen fortsatte. K. Axel Nielsen understregede, at PET var nødvendig, bl.a. idet PET opfyldte en pligt over for NATO og ”på sin vis var en del af forsvaret”. Han begrundede således forslaget om en parlamentarisk supplerings af kontroludvalget med, at en sådan ”parlamentarisering” af udvalget ville have den virkning, at man kunne afvise en debat om efterretningstjenesten i Folketinget (og som det tilføjes i manuskriptet: pressen) med henvisning til, at der fandtes en parlamentarisk kontrol: ”De fire politikere vil kun afstive det upolitiske kontroludvalg, der trænger til at blive stivet af.”⁸⁶³

861 ABA, J.O. Krags Dagbog: 13. januar 1965.

862 ABA, J. O. Krags privatarkiv, ks 79: Mødereferat, K. Axel Nielsen (udateret).

863 Ibid., Møde med statsministeren og partiformændene d. 27/1- 65 (håndskrevet notat af K. Axel Nielsen). Papiret er muligvis K. Axel Nielsens talemanuskript, og det er således ikke givet, at det ovenfor refererede faktisk er blevet fremført så klart på mødet. Det er i hvert fald ikke helt over-

Partirepræsentanterne var noget tøvende over for, om indtrædelse af politiske repræsentanter i udvalget ville skabe ro om sagen. Der var også nogen tvivl om, hvorvidt man kunne få egnede medlemmer til at påtage sig en sådan uriaspost. Man lovede at overveje sagen, dog uden på nogen måde at orientere partibestyrelserne eller folketingsgrupperne.⁸⁶⁴

Efter en tænkepause mødtes parterne igen den 3. februar 1965. Statsministeren oplyste, at han havde sikret sig tilslutning fra den socialdemokratiske gruppeformand Carl Petersen, som allerede havde sikret sig et egnet medlem. Han noterede også, at de fire partier – hvis forslaget blev gennemført – gennem repræsentanterne i udvalget ville få indsigt i efterretningsarbejdet.⁸⁶⁵ Erik Eriksen havde drøftet sagen med enkelte partifæller, og man var nået frem til, at man næppe kunne finde et egnet medlem, der ville påtage sig opgaven. Desuden bestod vanskeligheden ved at holde SF ude; især hvis SF efter et valg skulle få flere mandater end de radikale. Hertil sluttede Knud Thestrup fra de konservative sig. Han føjede til, at udvalgets medlemmer jo ville have tavshedspligt. Baunsgaard sluttede sig på de radikales vegne til betænkelighederne. Det var kun for nogle af gruppefællernes vedkommende, at han kunne tilslutte sig nødvendigheden af en efterretningstjeneste.⁸⁶⁶

“Han føjede til, at han vidste – uden at spørgsmålet nu havde været drøftet i hans gruppe – at nogle af dens medlemmer var modstandere af efterretningstjenesten og ville modsætte sig, at de radikale ved medlemskab af kontroludvalget påtog sig et medansvar for efterretningstjenesten.”⁸⁶⁷

---

ensstemmende med det officielle mødereferat udfærdiget af samme efter mødet. Men at det er dækkende for Justitsministeriets bekymringer og motiver til at udvide kontroludvalget med parlamentarikere, kan der næppe være tvivl om.

864 Ibid., Mødereferat, K. Axel Nielsen (udateret).

865 Ibid. Der var her tale om en præcisering i referatet. Det oprindelige maskinskrevne referat ved K. Axel Nielsen rummer formuleringen: ”indsigt i måden hvorpå efterretningstjenesten arbejder”. Krag rettede dette til den ovenfor citerede formulering og forklarede med et notat i margenen: ”Min rettelse. Tilbuddet gik paa begge dele. ‘maaden’ og ‘arbejdet.’ 5/2 - 64. [1965] JOK”. Ibid. På en vedlagt kopi af samme referat (uden Krags påtegning) har K. Axel Nielsen rettet formuleringen til den af Krag ønskede og tilføjet en note: ”10/2 - 65. Overstregning efter aftale med statsministeren idet jeg er enig i, at de to ord skal udgå for at referatet kan dække de givne tilsagn.” ABA, J. O. Krags privatarkiv, ks 79: Mødereferat, K. Axel Nielsen (udateret), med K. Axel Nielsens påtegning og rettelse.

866 ABA, J. O. Krags privatarkiv, ks 79: Mødereferat, K. Axel Nielsen (udateret).

867 Ibid., s. 3.

Krag konstaterede derpå, at hans forslag ikke kunne gennemføres. På forespørgsel fik han i det mindste tilsagn om – for de radikales vedkommende kun for Baunsgaards og enkelte gruppe-medlemmers vedkommende – at man under eventuelle angreb på efterretningstjenesten ville støtte regeringen, og at man specielt ville støtte den i ikke at besvare spørgsmål om efterretningstjenesten, hvis sådanne ikke kunne besvares uden at skade tjenestens formål.⁸⁶⁸ Også på et andet punkt havde regeringen opnået noget med drøftelserne med partilederne. Som K. Axel Nielsen refererede for Regeringens Sikkerhedsudvalg i april 1965: ”Partilederne havde været bekendt med praksis vedrørende registreringen af kommunisterne, men havde ikke haft bemærkninger hertil”.⁸⁶⁹ Dette skal sikkert forstås på den måde, at partilederne var blevet gjort bekendt med kommunistregistreringen, men at de ikke var blevet overraskede over, at det forholdt sig sådan. Resultatet var, at regeringen nu havde dækket sig ind på dette punkt.

Den folkesocialistiske folketingsmand Johannes Skræppenborg-Nielsen forsøgte et par gange med spørgsmål til justitsministeren at opnå en mere detaljeret parlamentarisk rapportering fra justitsministeren om Wamberg-udvalgets arbejde. Den 2. juni 1965 rejste han således spørgsmålet, om ministeren ville medvirke til, at kontroludvalget over for et folketingsudvalg redegjorde for tilsynet med PET og for principperne, hvorefter udvalget afgjorde sagerne. Skræppenborg-Nielsen forklarede, at det var utilfredsstillende, at folk, som til kontroludvalget klagede over en formodet politisk registrering, ikke fik andet svar, end at klagen var blevet forelagt kontroludvalget. Justitsministeren afviste at underkaste kontroludvalget et nærmere parlamentarisk ansvar, ligesom han også afviste, at der kunne gives oplysninger om, hvorvidt enkeltpersoner var registreret i PET's registre. Men han benyttede lejligheden til at fremkomme med de supplerende oplysninger, at kontroludvalget havde talt med nogle af politimestrene, og at udvalget snart ville aflægge besøg i politikredsene. Skræppenborg-Nielsen ønskede at vide, om justitsministeren kun var indstillet på at orientere Folketinget, når der blev stillet ham spørgsmål. Det knappe svar lød, at ministeren ville orientere Folketinget, når der var ”anledning dertil” og ellers, når der blev stillet ham spørgsmål.⁸⁷⁰

---

868 Ibid.

869 RSU: Referat af møde den 26. april 1965.

870 Folketingstidende 1964-65, III, sp. 6048-6049 (J. Skræppenborg-Nielsen), sp. 6049-6051 (K. Axel Nielsen), sp. 6051-6052 (J. Skræppenborg-Nielsen), sp. 6052-6053 (K. Axel Nielsen).

11. KONTROLLEN MED PET'S REGISTRERINGER

Effekt

Kontroludvalgets to første leveår markerede en betydelig udvikling med hensyn til bestræbelsen på at underkaste den politiske overvågning en vis kontrol og visse begrænsninger. Det, at man havde indført en uafhængig kontrol med videregivelsen af personoplysninger fra PET, var et første skridt i denne retning. Indirekte synes eksistensen af kontroludvalget da også at have bidraget til en omfattende revision af PET's personoplysninger såvel som en stramning af procedurerne med hensyn til registrering og videregivelse af oplysninger. I behandlingen af de enkelte videregivelsessager, i den øgede inspektion og i drøftelserne med embedsmændene om retningslinjerne for de politiske registreringer havde udvalget i de første to år da også været i stand til at fastlægge visse indskrænkninger af PET's registreringer.

Tre dage efter udfærdigelsen af reglerne for kontroludvalget, den 11. juni 1964, tog Justitsministeriet skridt til at lade Grønland ligestille med det øvrige Danmark med hensyn til videregivelse af oplysninger. I en skrivelse til Ministeriet for Grønland oplyste man, at dette fremover hos PET kun ville kunne indhente oplysninger på personer, som enten skulle have direkte adgang til forsvarsområder i Grønland, eller som skulle beskæftiges i Grønlands administration og have adgang til klassificerede oplysninger.⁸⁷¹

På et møde den 24. juni 1964 mellem kommitteret Svane fra Ministeriet for Grønland og PET enedes man om den fremtidige praksis. Det blev besluttet at lade alt akademisk personale til departementets ekspeditionskontor samt til landshøvdingembedet undersøge i registrene, idet man gik ud fra, at de før eller siden alle ville komme til at behandle klassificeret materiale. På det pågæl-

---

871 JM, P.O.-sag: Hans Hækkerup til Ministeriet for Grønland, 11. juni 1964.

dende møde fastlagde man videre en præcis geografisk afgrænsning af, hvilke områder i Grønland der krævede en sikkerhedsgodkendelse. Svane havde her allerede i forvejen konsulteret amerikanske myndigheder om afgrænsningen af de pågældende kategorier. Tilsyneladende tog såvel Svane som PET amerikanernes ønsker til efterretning. Det betød, at hele Nordgrønland fremdeles ville blive opfattet som et forsvarsområde, og at alle, som skulle have adgang hertil, måtte sikkerhedsscreenes. Adgang til Søndre Strømfjord, som dengang var hjemsted for en amerikansk militær flyvebase, men som også var en central civil lufthavn, krævede derimod ikke sikkerhedsgodkendelse. Men alle, som skulle beskæftiges på Søndre Strømfjord, måtte altså sikkerhedsgodkendes. Det samme gjaldt enkelte afsondret beliggende stationer.⁸⁷²

Et andet område, hvor videregivelsen af oplysninger blev begrænset, omfattede oplysninger fra rigsregistraturen. Efter en forhandling mellem PET og FE enedes man således i august om at ophøre med at foretage søgninger i rigsregistraturen for overtrædelser af straffelovstillægget (dvs. fra besættelsestiden). Efter overgivelsen af Centralkartoteket til Rigsarkivet havde praksis været, at man i rigsregistraturen søgte på fortrinsvis civilt personel i militæret, som var født før 1929, med henblik på at konstatere, om de der var kendt i forbindelse med overtrædelser af straffelovstillægget. Den 31. august meddeltes det på PET's parole, at disse søgninger omgående skulle ophøre.⁸⁷³

Et tredje spørgsmål, som blev rejst af Wamberg-udvalget, angik de tilfælde, hvor man videregav oplysninger til Forsvaret, som vedrørte pårørende til værnepligtige. Det gjaldt i mange tilfælde især unge, hvis forældre eller søskende havde forbindelse til de danske kommunister.⁸⁷⁴ Her var regeringens embedsmænd imidlertid lidet indstillede på at give køb,⁸⁷⁵ men da dagspressen og SF rejste sagen,⁸⁷⁶ erklærede forsvarsminister Victor Gram, ”at forældres politiske tilhørsforhold ikke kan begrunde værnepligtiges udelukkelse fra betroet tjeneste, og med baggrund i den foreliggende sag vil dette synspunkt på ny blive meddelt vedkommende myndigheder.”⁸⁷⁷ Det blev efterfølgende besluttet i Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg, at PET ikke fremover ville kunne fremkomme

872 PET, emnesag: Notits, 24. juni 1964. Personale i sekretariatet for Grønlandsrådet skulle derimod ikke sikkerhedsgodkendes.

873 PET, emnesag: Vedr.: søgning i RR i FST-E personforespørgselsager, 31. august 1964.

874 WU: Referat af møde den 22. juni 1964, internt referat v. H.J. Agger.

875 ESU: Referat af møde den 19. august 1964.

876 ”Sladder om fars ’synd’ arves af kartotekerne”, *Information*, 20. august 1964.

877 Folketingstidende 1964/65, III, sp. 6123 (V. Gram).

med oplysninger om værnepligtiges forældre.⁸⁷⁸ Denne beslutning blev meddelt FE af PET.⁸⁷⁹ Der kunne dog fortsat videregives oplysninger om forældre, hvis der var tale om sikkerhedsgodkendelse til klassifikationsgraden Hemmeligt eller derover.⁸⁸⁰

Endelig lagde kontroludvalget pres på PET og Justitsministeriet for at få udarbejdet en plan for tilintetgørelse af efterretningstjenestens arkiv i tilfælde af en fjendtlig besættelse. Udvalget rejste spørgsmålet på et møde med justitsministeren i december 1964,⁸⁸¹ og på det følgende møde kunne ministeren oplyse, at personregisternøglen (dvs. oplysningerne på tromlerne) kunne destrueres på en time, mens det ville tage op til 24 timer at destruere alle aktmapper i PET's arkiv. Efter forespørgsel lovede ministeren at undersøge, hvordan det stillede sig med tjenestens arbejdskartoteker.⁸⁸² Ministeren orienterede Folketinget om, at der ville blive udsendt en forholdsordre om destruktion af arkivmaterialet i tilfælde af en katastrofesituation.⁸⁸³ Wamberg-udvalget godkendte i november 1965 justitsministerens udkast til en forholdsordre,⁸⁸⁴ ligesom udvalget interesserede sig for politikredsens destruktionsplaner.⁸⁸⁵

I det følgende vil fire spørgsmål, som især gav anledning til drøftelser mellem Wamberg-udvalget på den ene side og styrelserne og PET på den anden side, blive behandlet: Det drejede sig om udvalgets kompetence, den brede politiske registrering, østkontakter og videregivelsen af oplysninger til udlandet.

---

878 PET, emnesag: Notits, 17. september 1964, samt tilføjelse af 21. september 1964. Referatet fra embedsmændenes sikkerhedsudvalgs møde den 8. september rummer imidlertid ingen henvisninger til en sådan beslutning. Her hedder det blot, at Langseth refererede forsvarsministerens svar i Folketinget. ESU: Referat af møde den 8. september 1964.

879 PET, emnesag: Tilføjelse af 21. september 1964.

880 Ibid.: Notits, 17. september 1964, samt tilføjelse af 21. september 1964.

881 WU: Referat af møde den 11. december 1964.

882 WU: Referat af møde den 15. januar 1965.

883 Folketingstidende 1964-65, II, sp. 1911 (K. Axel Nielsen).

884 WU: Referat af møde den 2. november 1965. Retningslinjerne for destruktion af politiets efterretningsarkiver findes i: JM, P.O.-sag: Justitsministeriet, Cirkulæreskrivelse til politimestrene om destruktion af arkivmateriale vedrørende politiets efterretningsvirksomhed, 2. november 1965.

885 WU: Besøg i politikredsene, 16. august 1966.

Udvalgets kompetence

Wamberg-udvalgets kompetence byggede på den kortfattede formulering i punkt 2 i dets kommissorium: "Udvalget har til opgave at føre tilsyn med politiets efterretningstjenestes registrering og videregivelse af oplysninger."⁸⁸⁶ Dertil kom, at udvalget skulle holdes underrettet om retningslinjerne for registrering, og at tjenesten skulle forelægge alle personoplysninger, der skulle videregives til en styrelse.⁸⁸⁷ Der viste sig hurtigt at opstå uenighed om tolkningen af ordet "tilsyn". På udvalgsrådet den 21. august 1964 rejste amtmand Wamberg spørgsmålet om udvalgets kompetence og gav udtryk for den opfattelse, at "udvalgets kommissorium må forstås uden begrænsning, og at dets bestemmelse om tilsyn med registrering af oplysninger må have en selvstændig mening."⁸⁸⁸ Det betød efter de stemmeberettigede medlemmers mening, at udvalget måtte have indseende med PET's arbejdsmetoder, og med hvordan oplysningerne, der lå til grund for registreringerne, blev indhentet. Det var også opfattelsen blandt medlemmerne, at man måtte have adgang til stikprøvevis kontrol af PET's akter vedrørende bestemte personer. Wamberg henviste til, at udvalgets medlemmer stod som garant for offentligheden, og til at der i offentligheden herskede en opfattelse af, at udvalgets kompetence var ubegrænset.⁸⁸⁹

Departementschef Boas imødegik denne opfattelse ved at understrege, at udvalget ikke havde til opgave at beskæftige sig med andet end retningslinjerne for registrering og videregivelsen af personoplysninger: "Udvalget skal ikke føre noget overtilsyn med politiets efterretningstjeneste, hvis arbejdsmetoder og virksomhed i øvrigt, for eksempel med hensyn til udlændinge og kontraspionage, må falde uden for udvalgets kompetence."⁸⁹⁰ Efter yderligere overvejelser understregede Wamberg på det følgende møde, at udvalget næppe kunne løse sin opgave på tilfredsstillende måde uden adgang til PET's akter. Da dette igen blev imødegået af Justitsministeriet, blev spørgsmålet forelagt justitsministeren.⁸⁹¹

Som reaktion på udvalgets krav udarbejdede Justitsministeriet et notat, hvor man søgte at begrænse udvalgets kompetence til, hvad der ifølge ministeriet

---

886 JM: Justitsministeriets skrivelse af 8. juni 1964.

887 Ibid.

888 WU: Referat af møde den 21. august 1964.

889 Ibid.

890 Ibid.

891 WU: Referat af møde den 8. oktober 1964.

havde været den oprindelige hensigt. Det blev her fastslået, at udvalgets opgaver kun omfattede ”den egentlige efterretningsmæssige (”politiske”) registrering og videregivelse af disse oplysninger”, at det ikke havde været hensigten, at udvalget skulle foretage selvstændige kontrolforanstaltninger, og at registreringsarbejdet kun udgjorde en lille del af PET’s virksomhed. Det blev understreget, at hvis det havde været meningen, at udvalget skulle udføre egne kontrolforanstaltninger, ville det have fremgået af kommissoriet, og det fulgte derfor, at ”en videregående kompetence kan ikke indtolkes i reglernes punkt 2 ...”.⁸⁹²

Det lykkedes at finde et kompromis i sagen på to møder mellem udvalget og justitsministeren i vinteren 1964-65. Den 11. december 1964 gjorde Wamberg ministeren opmærksom på, at udvalget følte sig bremset i sit tilsyn af Justitsministeriet. Man kunne ikke på tilfredsstillende vis udføre sit tilsyn, når man kun modtog oplysningerne fra efterretningstjenestens egne tjenestemænd. Der blev også givet udtryk for, at man følte, at man stod som garanter for noget, som man ikke kunne garantere. Udvalget ønskede derfor at få fastlagt sin kompetence. Ministeren gav i første omgang udvalget beføjelse til en begrænset stikprøvekontrol, dvs. muligheden for at foretage kontrol på grundlag af de forelagte sager. PET og Justitsministeriet måtte dog forbeholde sig ret til at nedlægge veto i de tilfælde, hvor der var tale om løbende efterforskningsager.⁸⁹³ På det efterfølgende møde den 15. januar 1965 accepterede ministeren nu, at udvalget fik udvidet adgang til at foretage stikprøver, dvs. kontrol af bestemte navne. Ministerens betingelser var, at antallet af stikprøver var begrænset, og at der var rimelig tid til at overveje benyttelsen af veto. Udvalget var enig i antallet af stikprøver, men ønskede af principielle årsager at opgive de ønskede navne umiddelbart før mødet, således at der blev tale om et egentligt ”kasseeftersyn”. Da ministeren udtrykte betænkelighed ved en sådan praksis, enedes man om, at udvalget ville sætte stikprøven i bero, hvis man stødte på en sag, der skønnedes at kunne danne grundlag for et veto.⁸⁹⁴ Efter drøftelser med udvalget benyttede justitsministeren en række folketingsspørgsmål til at redegøre for udvalgets virksomhed. Her understregede han begrænsningerne i udvalgets kompetence, men nævnte muligheden for stikprø-

892 JM, P.O.-sag: Notat om de udvalget vedrørende tilsyn med politiets efterretningstjenestes registrering og videregivelse af oplysninger tillagte opgaver. Påtegnet ”9/10-64 FP”, hvilket formentlig angiver Frank Poulsen som forfatter.

893 WU: Referat af møde den 11. december 1964.

894 WU: Referat af møde den 15. januar 1965.

vekontrol.⁸⁹⁵ Kort tid efter besøgte udvalget PET's arkiv, hvor det havde mulighed for at kontrollere sagerne på et antal udvalgte personer. Der blev ikke nedlagt veto.⁸⁹⁶ Som det vil fremgå af det følgende beretningsbind om perioden 1968 til 1989, gav denne stikprøvekontrol anledning til, at PET forholdt Wamberg-udvalget et antal personsager, ligesom der blev givet urigtige oplysninger til udvalget.

Anledningen til indførelsen af det anførte system for stikprøvekontrol kan have været, at Wamberg-udvalgets første stikprøver i 1965 havde den konsekvens, at udvalget satte spørgsmålstegn ved, om ministeren havde informeret Folketinget korrekt. Harald Engberg-Pedersen hævdede således på mødet den 4. februar 1966 med henvisning til resultatet af de på det foregående møde foretagne stikprøver, at der registreredes i videre omfang end oplyst af justitsminister Hans Hækkerup i Folketinget den 21. maj 1964. Han mente således at have konstateret, at flere var registreret for udtalelser, som afveg fra flertallets, selv om Hækkerup havde udtalt, at yderligtgående udtalelser ikke var tilstrækkeligt til at blive registreret. Det gav Arne Nielsen anledning til at bemærke, at de pågældende kunne være registreret for andet, f. eks. rejser til østlande eller Kina.⁸⁹⁷

Debatten videreførtes på det efterfølgende møde, da Arne Nielsen havde redegjort for de stikprøvesager, som Engberg-Pedersen havde henvist til. Politinspektøren gjorde her gældende, at de pågældende sager ikke var udtryk for, at man blev registreret blot for udtalelser, som ikke var konforme med flertallets. Han fandt det endvidere nødvendigt at forklare, at personregisternøglen (formentlig tromlerne) tillige var journal for efterforskningsarbejdet og for dettes arkivering. Rapporter fra efterforskningen ville indgå i sagsakterne for allerede registrerede personer, uden at dette betød, at man blev registreret alene for sådanne forhold. Flere af de pågældende personsager drejede sig om folk, som

---

895 Folketingstidende, 1964-65, II, sp. 1909-1912 (K. Axel Nielsen).

896 JM, departementschefens pengeskab: "Sikkerhedsudvalgets møde 26/4 1965 i Justitsministeriet", håndskrevet notat i kuvert adresseret til K. Axel Nielsen.

897 WU: Referat af møde den 4. februar 1966. Kontroludvalget havde på sit møde den 15. december 1965 påbegyndt den nye praksis med at fremsætte ønsker om udtagning af stikprøver på basis af navne, som på stedet blev fremlagt af de stemmeberettigede udvalgsmedlemmer. WU: Referat af møde den 15. december 1965 (udtagelsen af stikprøver under udvalgets besøg i politikredsene allerede i slutningen af juni samme år var åbenbart begrænset til netop sager under personundersøgelse). Listerne udformedes af de enkelte stemmeberettigede medlemmer før hvert møde. Man spurgte mest til folk, som var kendte fra medierne, bl.a. Danmarks Radio og Politiken. Derimod spurgte man tilsyneladende ikke på personer, som ikke var så kendte, f. eks. lokalpolitikere eller fagforeningsfolk. RB: Harald Engberg-Pedersen, 31. august 2000.

havde haft forbindelse til frontorganisationer eller til personer under mistanke for spionage. Departementschef Boas fulgte Arne Niensens fremstilling op med en henstilling til udvalget om, at man ikke kom ind på efterforskningsager i forbindelse med spionage. Oplysninger fra efterforskningsagerne måtte simpelt hen arkiveres på de personer, som havde været berørt af undersøgelserne. Det betød ikke nødvendigvis, at de pågældende oplysninger ville blive videregivet, understregede Boas.⁸⁹⁸

Heroverfor indvendte Harald Engberg-Pedersen, at de foretagne registreringer var i modstrid med de udtalelser, som var blevet fremsat i Folketinget. Man kunne ikke betvivle de pågældendes loyalitet mod den danske stat, sagde han, med udtrykkelig henvisning til Hans Hækkerups udtalelser i Folketinget i 1964.⁸⁹⁹ Her åbnede sig en længere og kompliceret diskussion, som greb ind over spørgsmålet om registrering af østrejser og forbindelser til østambassader, og som hang sammen med spørgsmålet om, hvorvidt kontroludvalget havde hjemmel til at føre tilsyn med efterforskningsager. Paul Fischers indlæg viste, at hele registreringen og det ganske omfang af registre var til debat. Han pointerede, at kontroludvalgets centrale arbejdsområde var videregivelse og understregede vigtigheden af efterforskningsarbejdet. Det sidste blev da også tiltrådt af amtmand Wamberg og rigsarkivar Hvidtfeldt. Højesteretssagfører Buhl indtog en formidlende holdning:

“Buhl bemærkede, at den stadig tilbagevendende konflikt mellem efterretnings-tjenestens fornuftige og nødvendige administration og udvalgets virksomhed var meget kompliceret, men at justitsministerens udtalelser i folketinget lover mere, end der holdes med hensyn til begrænsning af registreringerne, idet der stadig findes en registrering, som ikke dækkes af udtalelserne.”⁹⁰⁰

Her stilnede diskussionen af. Boas henviste til den reduktion, som de nye retningslinjer havde medført, og til den nedgang i forespørgslerne, som havde fundet sted. Han understregede endelig, at det i Folketinget var blevet forklaret, at den øvrige virksomhed i PET faldt uden for udvalgets kompetence.⁹⁰¹

---

898 WU: Referat af møde den 21. marts 1966.

899 Ibid.

900 Ibid.

901 Ibid.

Som nævnt var en af betingelserne for, at udvalget fik mulighed for at foretage stikprøvekontrol, at Justitsministeriet og PET forbeholdt sig ret til at nedlægge veto, hvis der var tale om en efterforsknings sag. Det rejste så det spørgsmål, hvilke slags sager, denne kategori omfattede. I 1967 udtrykte udvalget ønske om at se personsager, hvor registreringsgrunden var østkontakter, dvs. kontakter til østlige ambassader og rejser til lande i østblokken. I den forbindelse udarbejdede PET et notat, som opdelte registreringssagerne i tre grupper. Den første omfattede registreringer på grundlag af politisk tilhørsforhold, den anden omfattede efterforsknings sager og den tredje personsikkerhedsundersøgelser. Efterforsknings sager blev defineret som sager i forbindelse med overtrædelse af straffelovens kapitel 12 og 13 eller handlinger, f.eks. ambassadebesøg eller østrejser, som "har eller kan have" efterforskningsmæssig interesse. Ifølge PET var det kun den første kategori, der faldt ind under Wamberg-udvalgets kompetence.⁹⁰² Dette blev imødegået af udvalget, der argumenterede for, at efterforskningshensyn ikke skulle kunne udelukke udvalget fra at beskæftige sig med en sag. Det genåbnede spørgsmålet om udvalgets kompetence, hvor Boas holdt fast ved, at det kun var politiske registreringer, der hørte under udvalgets kompetence, mens Wamberg fremførte, at det burde være alle former for registreringer, der hørte under udvalgets kompetence. Denne debat endte med, at Boas meddelte, at han ville overbringe sagen for Regeringens Sikkerhedsudvalg.⁹⁰³

Den brede politiske registrering

Kontroludvalgets stilling var helt fra begyndelsen, at man helst så, at ingen blev registreret for lovlig politisk virksomhed. Her havde man allerede ved udvalgets nedsættelse mødt modstand fra PET og styrelsescheferne, som forfægtede det standpunkt, at man ikke kunne give afkald på den politiske overvågning af kommunisterne. Allerede på udvalgets første møde i juni 1964 bekræftede Mogens Jensen, at alle kommunister og SF'ere blev registreret, og at sådanne oplysninger blev videregivet i de tilfælde, hvor den pågældende skulle have adgang til klassificerede oplysninger.⁹⁰⁴ Meddelelsen om den brede politiske registrering førte til drøftelser i udvalget om, hvorledes PET vurderede de to partier, og efter nogen

902 JM, P.O.-sag: Notat om PET's personregistrering, 22. juni 1967.

903 WU: Referat af møde den 30. oktober 1967.

904 WU: Referat af møde 12. juni 1964, internt referat v. Arne Nielsen.

diskussion fik de stemmeberettigede medlemmer mulighed for at læse efterretningstjenestens overordnede analyser af DKP og SF.⁹⁰⁵

Udvalgets interesse faldt i første omgang på de personkredse, der måtte antages at have en løsere tilknytning til de to partier. På udvalgets femte møde udtrykte Wamberg sine betænkeligheder over det store antal politiske registreringer og konsekvenserne af en eventuel fremtidig skærpet kurs over for ”kommunistisk orienterede befolkningsgrupper”. Udvalget rejste derfor spørgsmålet om registreringen af anmeldere og stillere til de to partier samt abonnenter på de to partiers aviser. Styrelsescheferne imødegik imidlertid, at man skulle høre op med at foretage sådanne registreringer med henvisning til effektiviteten af sikkerhedsundersøgelserne, forholdet til udenlandske tjenester og forpligtigelserne over for NATO.⁹⁰⁶ Imidlertid ønskede statsminister Krag som tidligere nævnt at begrænse de politiske registreringer på grund af den fortsatte kartoteksdebat.⁹⁰⁷ Det førte til, at justitsministeren på mødet med udvalget den 11. december 1964 meddelte, at regeringen havde besluttet at ophøre med registreringen af anmeldere, stillere og medlemmer af SF og abonnenter på de to partiers aviser. (Der vil nedenfor blive gjort rede for, hvordan spørgsmålet om registrering af SF'ere blev løst). Ministeren lovede også, at man ville intensivere arbejdet med at udrense PET's arkiv og politikredsens materiale.⁹⁰⁸ Den 13. januar 1965 udsendte Centralafdelingen en rundskrivelse, der meddelte, at der ikke længere skulle indsendes oplysninger om abonnenter på politiske aviser, da disse ikke mere kunne anvendes som grundlag for registrering.⁹⁰⁹

På et møde i januar 1965, hvor udvalget drøftede justitsministerens kommentarede besvarelse af folketingsspørgsmål om udvalgets virke, erklærede formanden, at det var udvalgets opfattelse, ”...at ingen overhovedet burde registreres alene på grund af politisk overbevisning, og at skridtet burde tages fuldt ud, efter at den almindelige registrering af medlemmer af SF var ophørt.”⁹¹⁰ Ministeren gentog, at den almindelige registrering af kommunister ikke kunne bringes til ophør af hensyn til forpligtigelserne over for NATO og de nødvendige sikkerhedsundersøgelser af de ansatte på de amerikanske baser i Grønland og i våbenproduk-

905 WU: Referat af møder den 22. juni og 21. august 1964.

906 WU: Referat af møde den 8. oktober 1964.

907 ESU: Referat af møde den 18. november 1964.

908 WU: Referat af møde den 11. december 1964.

909 PET, administrativ sag: Rundskrivelse nr. 22/1965, Vedrørende ændring i rundskrivelse nr. 14/1953 af 11. december 1953, 13. januar 1965.

910 WU: Referat af møde den 15. januar 1965.

tionen. Ministeren begrundede også sit afslag med sine indtryk fra en række efterretningssager.⁹¹¹

På udvalgets møde den 4. marts 1965 gentog Wamberg, at det måtte være målet, at registreringen af kommunister blev bragt til ophør, "...således at justitsministeren kunne oplyse, at ingen overhovedet registreres alene på grund af sin politiske overbevisning."⁹¹² Der fulgte ikke ifølge referatet nogen egentlig debat om denne oplysning, som da næppe heller kan have overrasket embedsmændene. Men i tilslutning til Wambergs programmatisk indlæg fremførte Harald Engberg-Pedersen den betragtning, at registrering af anmeldere af politiske partier måtte anses for en anstødssten i strid med valgsystemets forudsætninger.⁹¹³

Den samme betænkelighed rejste Krag og udenrigsminister Per Hækkerup, da Regeringens Sikkerhedsudvalg den 26. april 1965 drøftede kontroludvalgets ønsker. Anmeldere kunne i modsætning til stillere ikke nødvendigvis ligestilles med folk, som ville stemme på det pågældende parti. Ofte var der tale om folk, som blot mente, at "...der i et demokratisk land burde gives også kommunisterne mulighed for at blive repræsenteret i Folketinget." Arne Nielsen gjorde her gældende, at en isoleret oplysning om, at en person var anmelder, blot ville blive brugt som et faresignal og ikke blive opfattet som en belastende oplysning, som skulle videregives. Justitsministeren var på et mere generelt plan ængstelig for, at hvis man her gav efter for udvalget, så ville der blot følge nye krav. Han ønskede at fastholde praksis og fik da også sikkerhedsudvalgets tilslutning dertil.⁹¹⁴ Det fremgik i øvrigt af denne drøftelse, at man ikke betragtede de enkelte spørgsmål som f. eks. problemet med anmeldere som isolerede spørgsmål, men som en del af det problemkompleks, som drejede sig om registreringen og overvågningen af kommunister. Justitsministeren opfattede således spørgsmålet om registreringen af anmeldere som en del af kontroludvalgets kritik af, at man registrerede kommunister "...alene på grund af deres politiske opfattelse". K. Axel Nielsen fandt, at sonderingerne til partilederne vedrørende en eventuel udvidelse af kontroludvalget med parlamentarikere havde vist, at man havde partiledernes støtte til at nægte at besvare forespørgsler om dette punkt i Folketinget. Han tilføjede, at da partiformændene ikke havde haft bemærkninger til kommunistregistreringen,

---

⁹¹¹ Ibid.

⁹¹² WU: Referat af møde den 4. marts 1965.

⁹¹³ Ibid.

⁹¹⁴ RSU: Referat af møde den 26. april 1965.

ville han over for Wamberg-udvalget fastholde den nuværende praksis med henvisning til NATO-forpligtigelserne.⁹¹⁵

Den 17. november 1965 besvarede indenrigsminister Hans Hækkerup i Folketinget et spørgsmål fra Skræppenborg-Nielsen om registrering af anmeldere af politiske partier. Skræppenborg-Nielsen ønskede bekræftet, at efterretningstjenesten ikke modtog oplysninger fra Indenrigsministeriet om anmeldere af politiske partier. Hans Hækkerup gav denne bekræftelse med sin forsikring om, at ingen og ej heller efterretningstjenesten havde adgang til Indenrigsministeriets materiale.⁹¹⁶ Arne Nielsen føjede over for kontroludvalget til, at PET allerede for nogen tid siden havde standset indsamlingen af oplysninger om anmeldere.⁹¹⁷

Udvalgets bestræbelser på at inddæmme registreringen fortsatte i det følgende. På det efterfølgende møde rejste Engberg-Pedersen spørgsmålet om, hvorvidt tidligere registrerede anmeldere af DKP var blevet slettet i registrene på samme måde, som det var sket med anmeldere af SF. Det var de ikke, forklarede Arne Nielsen. Han mente, at det kun var en meget lille del af de folk, som var registreret som anmeldere af DKP, som ikke var registreret på grundlag af andre oplysninger. Desuden var retningslinjerne med hensyn til registrering af anmeldere af DKP først blevet ændret, efter at man havde påbegyndt revisionen. Ikke desto mindre anførte Buhl, at sådanne anmeldere nu måtte slettes, hvis man skulle efterkomme justitsministerens udtalelser i Folketinget den 16. februar 1966 om, at alle registreringer, som ikke var i overensstemmelse med de nugældende retningslinjer for registrering, ville blive slettet. Referatet anfører intet om embedsmændenes svar, men det må formodes, at Arne Nielsen har gjort nogle bemærkninger om det talmæssige omfang af oplysninger om anmeldere "alene". I hvert fald enedes man om at lave en lille pilotundersøgelse af 100 registreringer af anmeldere af DKP.⁹¹⁸

Undersøgelsen viste, at i to jyske politikredse var omkring 20 % af de registrerede anmeldere af DKP kun kendt som anmeldere. I København var af de 6.250 anmeldere af DKP i 1963 de 38 % kun kendt som anmeldere.⁹¹⁹ Arne Nielsen foreslog, at man gennemgik alle de pågældende registreringer med henblik på

---

915 Ibid..

916 Folketingstidende 1965-66, I, sp. 1338 (J. Skræppenborg-Nielsen), sp. 1339 (Hans Hækkerup, J. Skræppenborg-Nielsen).

917 WU: Referat af møde den 19. november 1965.

918 WU: Referat af møde den 25. april 1966.

919 WU: Referat af møde den 2. juni 1966. Undersøgelsen i de to jyske kredse byggede på 100 og 117 anmeldere af DKP. De præcise tal var 23 og 19,66 %. Ibid.

at konstatere, om registreringen burde opretholdes af andre grunde end det, at de pågældende havde stået som anmeldere af DKP. Reelt ville et sådant skridt betyde, at PET iværksatte en særlig undersøgelse af alle, som kun var kendt for at have været anmeldere af DKP. De stemmeberettigede medlemmer af kontroludvalget indvendte, at PET i stedet straks burde skride til en generel sletning af alle, som kun var kendt som anmeldere af DKP. Højesteretssagfører Buhl satte sagen hårdt op med henvisning til indenrigsministerens udtalelser i Folketinget den 17. november 1965 og understregede, at udvalget var garant for, at der var reelt indhold i sådanne udtalelser. På dette punkt synes holdningerne at have stået ret stejlt over for hinanden. I referatet hedder det blot, at Arne Nielsen "...bekræftede, at politiets efterretningstjeneste ikke længere interesserer sig for anmeldere". Departementschef Boas støttede PET-chefens synspunkt – dvs. bekymringen for at slette de eksisterende registreringer af DKP-anmeldere – med den bemærkning, at indenrigsministeren jo ikke havde sagt, at man ikke registrerede anmeldere. Regeringen havde, nævnte han, ikke taget stilling til dette spørgsmål. Han fremsatte dog det tilbud, at undersøgelsen af anmelderne kunne danne grundlag for en forhandling med justitsministeren.⁹²⁰

Da kontroludvalget trådte sammen til sit 23. møde den 30. september 1966 meddelte formanden, at de stemmeberettigede medlemmer af udvalget nu havde nået den opfattelse, at alle anmeldere af DKP burde slettes uden særlige undersøgelser. Arne Nielsen kunne imidlertid meddele, at man allerede havde gennemført visse undersøgelser ved rejser til politikredsene. Man havde allerede besøgt otte sjællandske politikredse. I disse otte kredse var der 522 kendte anmeldere af DKP. Heraf var de 81 kun kendt som anmeldere. Da man generelt slettede alle, som var født før 1900, blev tallet bragt ned til 55. Vilhelm Boas udtrykte betænkelighed ved en generel slettelse. Udvalget fastholdt sit standpunkt og udtrykte sit ønske om at få en forhandling med justitsministeren. Udvalget ønskede også, at Arne Nielsen stillede undersøgelsen af de københavnske anmeldere i bero.⁹²¹

Mødet med justitsministeren blev udskudt. Da statsministeren udskrev folketingsvalg til afholdelse den 22. november, kom det ikke til nogen afklaring af de udestående spørgsmål på kontroludvalgets møde den 9. november 1966. Udvalget varslede, at man ønskede at drøfte en række forhold med ministeren.

920 Ibid., citat s. 2. Man skal næppe tolke Boas' udtalelse således, at man fortsat registrerede anmeldere, men derimod sådan, at man ikke opfattede indenrigsministerens udtalelse som en hindring for at fastholde en del af de eksisterende registreringer af anmeldere.

921 WU: Referat af møde den 30. september 1966.

Det gjaldt kriterierne for registrering af SF'ere, og det gjaldt også spørgsmålet om en generel sletning af anmeldere af DKP. Også spørgsmålet om kriterierne for registrering af østrejser blev på ny bragt frem af udvalget.⁹²²

Efter folketingsvalget den 22. november 1966 blev SF støtteparti for den socialdemokratiske mindretalsregering (det såkaldte "røde kabinet"), hvilket ikke gjorde regeringens følsomhed over for kritik af overvågningen mindre; ikke kun fordi man havde et samarbejde med SF, men også på grund af, at de radikale, som nu var i skred i retning af et samarbejde med V og KF, til enhver tid kunne mobilisere kritiske SF'ere bag en kritik af PET's politiske registreringer.

Allerede i maj 1967 blev regeringen i Folketinget mødt af flere kritiske spørgsmål fra SF'ere og radikale vedrørende efterretningstjenesten.⁹²³ Den radikale Jens Bilgrav-Nielsen ønskede således en orientering om Wamberg-udvalgets arbejde og en vurdering af, om udvalget kunne gives stærkere kompetencer. Han benyttede anledningen til at drage berettigelsen af PET's eksistens i tvivl og til at fremmane skadevirkningerne for borgernes deltagelse i den åbne meningsudveksling om inden- og udenrigspolitiske spørgsmål. Ministeren tog udgangspunkt i en kort redegørelse af Wamberg-udvalgets arbejde, og understregede den betydelige reduktion i antallet af registrerede som følge af dette arbejde.⁹²⁴ K. Axel Nielsen brugte dette som udtryk for, at udvalget havde kompetence til effektivt at kontrollere efterretningstjenestens arbejde, og erklærede, at:

"Jeg har ikke grund til at tro, at udvalget selv har en anden opfattelse heraf; i hvert fald har jeg intet hørt herom ved de møder, jeg har haft med udvalget, det seneste for nogle måneder siden."⁹²⁵

Efter disse bemærkninger tilbageviste justitsministeren Bilgrav-Nielsens kritik af efterretningstjenestens mulige skadevirkninger.⁹²⁶

Wamberg erklærede på det følgende udvalgmøde igen, at udvalget ønskede en drøftelse med justitsministeren, og at man over for ham ville fremføre ønsket om, at man helt skulle ophøre med registrering af personer, der alene var

922 WU: Referat af møde den 9. november 1966.

923 Folketingstidende 1966-67, 2. samling, II, sp. 3978-3979 (J. Skræppenborg-Nielsen, K. Axel Nielsen).

924 Folketingstidende 1966-67, 2. samling, II, sp. 4279-4282 (J. Bilgrav-Nielsen, K. Axel Nielsen).

925 Ibid., sp. 4281 (K. Axel Nielsen).

926 Ibid., sp. 4281-4282 (K. Axel Nielsen).

kendt som stillere eller kandidater ved offentlige valg for SF. Det var også muligt, oplyste han, at man ville foreslå, at registrering af SF's tillidsmænd og lokalformænd helt skulle ophøre. Han forklarede også, at udvalget mente, at SF'ere, der "markant" var gået fra DKP til SF og havde været det i nogle år, burde udgå af registraturen. Arne Nielsen kommenterede blot, at man var nået frem til 1958 med udskillelsen af forældet materiale. Boas, Langseth og Fischer forbeholdt sig alle deres stilling til dette spørgsmål med henvisning til, at regeringen måtte tage stilling til sagen.⁹²⁷

I forlængelse af dette spørgsmål vendte man på ny tilbage til problemet med anmeldere for DKP. Arne Nielsen oplyste, at undersøgelsen af anmeldere for DKP havde vist, at der uden for København var 8.750 kendte anmeldere. Blandt dem var 18 % kun kendt som anmeldere af DKP. Det svarede til 1.575 personer. Disse navne var sendt til forespørgsel i politikredsene. Indtil videre havde man modtaget svar fra 14 kredse (svarende til ca. en tredjedel af de berørte personer), og disse svar forøgede antallet af belastede med fire % (formentlig procentpoint). I København havde man imidlertid i overensstemmelse med udvalgets henstilling ikke foranstaltet nogen undersøgelse. Udvalget kommenterede åbenbart ikke disse oplysninger, men formanden oplyste, at også dette problem ville blive taget op på mødet med justitsministeren.⁹²⁸

Efter mødet udarbejdede PET en oversigt over reglerne for revisionsarbejdet, der viste, at registreringer, hvorom der ikke forelå nye belastende oplysninger siden folketingsvalget i 1957, blev slettet; at abonnenter ikke mere blev registreret, og at registreringer alene på dette grundlag blev slettet; samt at registreringen af SF'ere var begrænset til tidligere kommunister og ledende partimedlemmer. Der var desuden blevet makuleret et antal organisationssager under revisionsarbejdet.⁹²⁹ Således var registreringen af SF'ere nu begrænset til "ledende" folkesocialister.

Dette blev meddelt Wamberg-udvalget på dets møde den 16. februar 1967 med justitsminister K. Axel Nielsen. På regeringens vegne gav denne tilsagn om, at man nu ville begrænse registreringen af SF'ere således, at den fremtidig kun ville omfatte landsledelsen, folketingsgruppen, kommunalbestyrelsesmedlemmer, lokale partiformænd og tillidsmænd på arbejdspladserne. K. Axel Nielsen mente, at det ville begrænse antallet af registrerede SF'ere til en 4-500 personer.

927 WU: Referat af møde den 12. januar 1967.

928 Ibid.

929 PET, ujournaliseret: Vedr.: Revisionen, 26. januar 1967.

Han tog dog det forbehold, at PET fortsat ville registrere oplysninger om tilhørsforhold til SF for personer, om hvem der forelå andre registreringsværdige grunde. Han afviste også at lade ældre registreringer af kommunister slette, blot fordi der forelå senere indkomne oplysninger om tilknytning til SF. Han advarede også om, at det af mandskabsmæssige årsager kunne tage nogen tid, før allerede registrerede oplysninger, som nu faldt uden for det registreringsværdige område, ville blive makuleret. Endelig oplyste han, at regeringen havde besluttet, at anmeldere af DKP nu skulle slettes.⁹³⁰

Wamberg takkede for imødekommelsen af udvalgets ønsker, men kunne oplyse, at de stemmeberettigede medlemmer på formødet var blevet enige om, at registreringerne burde begrænses endnu mere end hidtil foreslået af udvalget.⁹³¹ Man mente nu, at registrering af SF'ere helt skulle ophøre, idet partiet nu var et stort parti, der indgik i det parlamentariske arbejde.⁹³² Formanden rejste også det forslag, at man helt ophørte med at registrere kommunister, som ikke var kendt for nogen egentlig politisk aktivitet.⁹³³ Ministeren afviste dog på egne og på regeringens vegne at ophøre helt med at registrere SF'ere: Så ville der jo ikke være forskel på SF og andre partier, og man måtte jo erindre, at den altovervejende del af SF-ledelsen havde en politisk fortid som kommunister. Desuden var netop ledende SF'ere blevet genstand for indgående interesse fra de østeuropæiske repræsentationers side. Derfor måtte i hvert fald landsledelse mv. registreres. K. Axel Nielsen kunne – for at imødekomme udvalget – gå med til, at registrering af lokale partiformænd ophørte. Arne Nielsen afviste på sin side, at man skulle kunne undlade at registrere passive kommunister. I alle NATO-lande blev organisationens bestemmelser tolket således, at kommunister generelt skulle registreres; det var i øvrigt også praksis i neutrale lande som Sverige og Finland. Denne opfattelse blev støttet af ministeren, som dog lovede at ville overveje spørgsmålet.⁹³⁴

Den 2. marts gentog Arne Nielsen over for det revisionshold af medarbejdere, der var blevet nedsat for at udføre de vedtagne sletninger af registreringer og makuleringer af sagsakter, regeringens beslutning om, at kun SF'ere med en kommunistisk fortid, eller som indtog ledende poster (medlemmer af hovedbe-

---

930 WU: Referat af møde den 16. februar 1967.

931 Ibid.

932 Ibid.

933 Ibid.

934 Ibid.

styrelsen, folketingsgruppen eller kommunalbestyrelse samt faglige tillidsfolk) og SUF'ere, fortsat kunne registreres. De øvrige registrerede SF'eres personsager ville blive makuleret, efterhånden som deres sager blev trukket i arkivet. Anmeldere af DKP ville ikke fremover blive registreret, og deres sager ville blive slettet. Arne Nielsen meddelte også, at stillerlister fortsat skulle indsendes "som arbejdsgrundlag for hovedregistraturen."⁹³⁵ Det sidste indebar formentlig, at der ikke blev foretaget registreringer alene på grundlag af oplysninger om stillere, men at sådanne oplysninger blev inddækket på allerede registrerede personsager. Det er dog også tænkeligt, at stillerlisterne blev arkiveret på emnesagerne.

På de efterfølgende møder i marts og maj 1967 pressede kontroludvalget nu på for at opnå yderligere indrømmelser. Wamberg anmeldte allerede på det første møde efter mødet med justitsministeren, at udvalget ønskede et nyt møde med K. Axel Nielsen, og at man stadig ikke fandt, at SF'ere overhovedet burde registreres. Boas indvendte på sin side, at de stemmeberettigede medlemmer af udvalget på mødet med justitsministeren havde båret sig uheldigt ad. Dels havde man fremført forslag, som gik ud over, hvad der havde været drøftet i det samlede udvalg, og dels havde man bragt ministeren i en vanskelig situation derved, at han ikke på forhånd kunne konsultere sikkerhedsudvalget. Dette medgav formanden, men ønsket om en videre samtale med ministeren blev fastholdt.⁹³⁶ På det efterfølgende møde bad man om at få lov til at mødes med ministeren, før han havde haft lejlighed til at forelægge udvalgets forslag for sikkerhedsudvalget.⁹³⁷

På den anden side søgte Arne Nielsen og departementschef Boas at dæmme op for kontroludvalgets ønsker. Arne Nielsen gav den 31. marts 1967 en redegørelse om frontorganisationerne og om deres forbindelser til Sovjetunionen. Han luftede også betænkeligheder ved at føre den forældelsesfrist, som man havde benyttet ved udrensningen af forældet materiale op til 1959, videre for tiden efter 1960. Problemet var, sagde politiinspektøren, at blot fordi der ikke var registreret noget i de sidste fem år, var det ikke nødvendigvis udtryk for, at der ikke havde været en aktivitet. Det kunne også skyldes, at PET simpelthen ikke havde erfaret

935 Ibid.: ad registrering, dateret [2. marts 1967]. Disse forholdsordrer blev videregivet til politikredsen. Ibid.: Til rejseholdene m.v., Direktiv for registrering, 3. marts 1967.

936 WU: Referat af møde den 31. marts 1967.

937 WU: Referat af møde den 2. maj 1967. Frank Poulsen beskriver situationen således, at der ikke var tvivl om, at Krag og K. Axel Nielsen var tilfredse med registreringerne, men at de begge samtidig blev presset hårdt af SF og Wamberg-udvalget. RB: Frank Poulsen, 25. januar 2001.

de relevante forhold. Han luftede den mulighed, at man måtte iværksætte nærmere undersøgelser af, hvad grunden til den manglende aktivitet kunne være.⁹³⁸ Spørgsmålet forblev på bordet på det følgende møde. Det var klart, at problemet med forældelsesfristen var et symptom på, at PET's ledelse var bekymret for de løbende udrensninger i PET's registre. Arne Nielsen hævdede også, at bl.a. debatten om kartotekerne havde været årsag til et fald i nyregistreringer og i tilgangen af supplerende oplysninger. Han var derfor bekymret for, at en forældelsesregel på fem år ville være for kort til, at man opfangede eventuelle oplysninger af betydning. Han oplyste, at der var slettet 78.252 personer fra registrene (og af dem var højst 4-5.000 udlændinge). Tilbage var ca. 40.000, som var registreret af andre grunde end sikkerhedsgodkendelse. Og det omfattede både folk, som var registreret for deres politiske tilhørsforhold, og folk som var registreret af efterforskningsgrunde (dvs. kontraspionage). Dette udløste en debat om, hvorvidt PET i stedet skulle ty til en mere omfattende brug af baggrundsundersøgelser. Det var de stemmeberettigede medlemmer i udvalget betænkelige ved. Det kan vel ikke afvises, at dette også var hensigten.⁹³⁹ I hvert fald kunne man enes om at bede Arne Nielsen om at fremkomme med et forslag til forældelsesregler, som både tog hensyn til efterretningstjenestens interesser og ønsket om destruktion af forældet materiale.⁹⁴⁰

Umiddelbart før mødet med justitsministeren den 20. juni 1967 havde kontroludvalget søgt at forstærke sit synspunkt. Udvalget foreslog, at man ikke skulle registrere for tilhørsforhold til SF og, at man skulle slette de af de såkaldte konvertitter, som for mere end fem år siden havde forladt DKP til fordel for SF. Ydermere oplyste man nu, at man gik ind for en generel femårs forældelsesregel, hvor der ikke var kommet nye oplysninger til. Men man var rede til at lytte til eventuelle forslag fra PET.⁹⁴¹ Der udspandt sig nu en længere debat. Arne Nielsen gav som sin foreløbige opfattelse af forældelsesproblematikken udtryk for, at man i stedet for en generel femårsregel tog udgangspunkt i en bestemt dato. Han mente således, at man kunne tage udgangspunkt i den 1. januar 1961, og generelt slette registreringer før denne dato – med mindre der forelå særlige grunde til at bevare sådanne. Det kunne f. eks. være et særligt kvalificeret tilhørsforhold til DKP. Fordelen herved ville være, at man ville konstatere, at der ikke havde været

---

938 WU: Referat af møde den 31. marts 1967.

939 WU: Referat af møde den 2. maj 1967.

940 Ibid.

941 WU: Referat af møde den 20. juni 1967.

aktivitet mellem to folketingsvalg. Arne Nielsen var indforstået med, at man ved en sådan ordning fra tid til anden måtte rykke datoen frem.⁹⁴²

Da kontroludvalget i tilslutning til dette møde samledes hos justitsministeren umiddelbart efter, var de centrale temaer stadig et ophør af registreringer af SF'ere og en forældelsesfrist for de indsamlede oplysninger. De to ting hang naturligvis sammen, da en femårig forældelsesfrist jo ville rydde PET's registre for mange af de folk, som havde forladt DKP og i stedet tilsluttet sig SF. Wamberg meddelte på ny justitsministerens udvalgets faste ønske om, at man helt og aldeles skulle ophøre med at registrere SF'ere. Det var altså ikke nok, at man begrænsede interessen til partiets nationale og lokale ledelseskerne.⁹⁴³ Wamberg begrundede bl.a. ønsket med SF's stilling i dansk indenrigspolitik, og med at man ikke fandt, at en registrering var dækket ind af Hans Hækkerups udtalelser i folketinget i 1964 om, at kun personer, "der har manifesteret et tilhørsforhold til ideologier, der er vor samfundsopfattelse fremmed, ja, måske fjendtligt indstillet over for dem, og som fremtræder med en sådan styrke, at det bringer sine tilhængeres loyalitet over for den danske stat i fare", blev registreret.⁹⁴⁴

Heri var justitsministeren uenig, men han erklærede sig villig til at overveje udvalgets opfordring. Han fortsatte med at give udtryk for sine betænkeligheder. Han argumenterede bl.a. for, at de vedvarende indskrænkninger i PET's registreringer forringede værdien af sikkerhedsundersøgelserne, og han undlod heller ikke ligesom embedsmændene at anslå muligheden for en mere udbredt brug af baggrundsundersøgelser.⁹⁴⁵ Formandens forslag om en generel femårsforældelse med udgangspunkt i den 1. januar 1962, og hans understregning af, at også "konvertitterne" (dvs. tidligere kommunister, der var gået over til SF) skulle omfattes af en sådan forældelse, gav ikke anledning til bemærkninger fra ministerens side. Forklaringen var sandsynligvis, at Arne Nielsen allerede havde fået til opgave at fremlægge et forslag til forældelsesregler. Endnu en gang søgte Wamberg at inddrage østrejser og ambassadebesøg under forældelsesregler mv., men mødte som tidligere modstand på dette punkt. Ministeren mindede igen om, at efterforskningssager lå uden for udvalgets kompetence. Han appellerede til, at man skulle tilstræbe at skaffe PET arbejdsro, så man ikke til stadighed skulle underkastes nye ændringer. Han forsøgte sig hermed med en opfordring til, at udvalget øn-

---

942 Ibid.

943 Ibid.

944 Ibid.

945 Ibid.

sker måtte være udtryk for udvalgets endelige standpunkt til registreringernes omfang.⁹⁴⁶ Formanden bad efterfølgende indføjet en replik i referatet i tilknytning til ministerens bemærkning om ”det endelige standpunkt”:

”Formanden bemærkede hertil, at der stadig kommer nye oplysninger frem for udvalget om synspunkterne og den nærmere fremgangsmåde vedrørende registreringen. Endvidere vil både den indenrigs- og udenrigspolitiske udvikling kunne influere på udvalgets syn på registreringer. Udvalget ville derfor forbeholde sig eventuelt at kunne fremkomme med nye forslag, navnlig når nye oplysninger eller ændrede politiske forhold måtte gøre det ønskeligt”.⁹⁴⁷

Selv om kontroludvalget havde benyttet SF's parlamentariske placering efter folketingsvalget i november 1966 som et argument for et ophør af registreringer af SF'ere, betød Wamberg's ord nok næppe, at man igen ville tillade en udvidelse af registreringerne, hvis Krag mistede den parlamentariske støtte fra Aksel Larsens parti. De skulle nok nærmere tydes således, at embedsmændene og ministeren kunne belave sig på nye krav om begrænsninger – ikke mindst med hensyn til registreringer af de danske kommunister.

Østrejser og ambassadekontakter

Registreringen af personer, der havde kontakt til en østlig ambassade, eller som rejste til et land i østblokken, var i begyndelsen ikke et kontroversielt emne for Wamberg-udvalget. På et af de første møder blev udvalget orienteret om, at rejser til Sovjetunionen og Kina og delegationsbesøg i østblokken blev registreret, hvilket ikke gav anledning til nogen kommentarer.⁹⁴⁸

I december 1964 udløste PET's registrering af østrejsende imidlertid en mediestorm. Elleve grafiske arbejdere fra dagbladet *Information* havde på en faglig studietur til DDR erfaret, at deres pas blev affotograferet i paskontrollen i Gedser.⁹⁴⁹ Sagen vakte en betydelig presseopmærksomhed – for en stor dels ved-

---

946 Ibid.

947 WU: Referat af møde den 20. juni 1967, bilag: P. Kistrup til Arne Nielsen, 5. september 1967.

948 WU: Referat af møde den 22. juni 1964.

949 ”Svar udbedes hr. justitsminister”, *Information*, 14. december 1964. Om PET's praksis med affotografering af pas se Kommissionens beretning bind 4 om PET's virkemidler.

kommende af meget kritisk art. Justitsminister K. Axel Nielsen henviste i første omgang til, at paspolitiet ved rejser til østlande skulle notere den rejsendes navn og øvrige data, men at man i Gedser havde valgt at fotografere.⁹⁵⁰ Dagen efter indrømmede han i et interview til *Politiken*, at man kun affotograferede passene hos folk, som rejste til østlande, og at det var til brug for efterretningstjenesten.⁹⁵¹ Justitsministerens indrømmelse udløste spørgsmål i Folketinget om, hvilken hjemmel der var til denne praksis, og landsretssagfører Carl Madsen anbefalede folk ikke at aflevere deres pas til paspolitiet.⁹⁵² Pressens behandling af sagen var kritisk.⁹⁵³ Aktuelt kunne den 18. december oplyse, at justitsministeren overvejede at ændre praksis i Gedser.⁹⁵⁴ Efter en drøftelse med Krag meddelte justitsministeren samme dag departementschef Boas, at pasfotograferingen i Gedser og Kastrup skulle indstilles med øjeblikkelig virkning. Installationerne skulle dog forblive intakte indtil videre.⁹⁵⁵ K. Axel Nielsen informerede efterfølgende Folketinget om beslutningen. Hertil føjede han, at selv om pasfotograferingen var ophørt, så indebar det ikke, at "der ikke nu og i fremtiden af hensyn til landets sikkerhed vil blive ført kontrol med rejsende."⁹⁵⁶

Få måneder efter mediestormen viste Wamberg-udvalget sin interesse for østkontakterne. Engberg-Pedersen rejste spørgsmålet, om alle der henvendte sig til en østambassade, blev registreret, hvilket blev besvaret med, at det var langtfra alle, og at antallet var begrænset. PET's interesse for sådanne oplysninger hang sammen med tjenestens efterforskning af spionagesager og lignende.⁹⁵⁷

Det tog et års tid, før kontroludvalget tog spørgsmålet om registrering af rejser til østlandene op i sit arbejde. En første markering af, at østrejserne eller ambassadekontakterne ud over at indgå i de registrerede oplysninger kunne være et kriterium for registrering i sig selv, kom på kontroludvalgets møde den

950 Nan (interview m. K. Axel Nielsen), "Det er politiets hemmelighed hvorfor passene fotograferes", *Information*, 15. december 1964.

951 "Pasoplysninger til de hemmelige kartoteker", *Politiken*, 16. december 1964.

952 "Skarpe udfald mod justitsministeren", *Politiken*, 17. december 1964; leder: "Pasfotografering", *Information*, 17. december 1964.

953 Leder: "Pasfotografering", *Information*, 17. december 1964; leder: "Smil til fotografen", *Politiken*, 17. december 1964; leder: "Politiets fange", *Land og Folk*, 18. december 1964.

954 "Fotokontrol med pas skal måske afskaffes", *Aktuelt*, 18. december 1964.

955 PET, ujournaliseret: Arne Nielsen, *Notits*, 8. januar 1965.

956 Folketingstidende 1964-65, sp. 1919-1920 (K. Axel Nielsen). Som hjemmel for indhentningen af pasoplysninger henviste ministeren til paslovens § 4 og fremmedlovens § 11. *Ibid.*

957 WU: Referat af møde en 17. maj 1965.

2. februar 1966. Da Engberg-Pedersen beklagede omfanget af folk, som var registreret blandt de udtagne stikprøver, gav Arne Nielsen den oplysning, at disse ikke nødvendigvis var registreret for deres mere eller mindre yderligtgående udtalelser. De kunne også, meddelte han, være blevet registreret for f. eks. rejser til østlande eller Kina. Dette vakte udvalgets interesse ⁹⁵⁸

På det efterfølgende møde tog man denne diskussion op. Engberg-Pedersen fastholdt som tidligere refereret, at registreringerne var for omfattende i forhold til, hvad der var blevet oplyst Folketinget. Der kunne efter hans opfattelse ikke rejses tvivl om de pågældendes loyalitet mod den danske stat, og – understregede Engberg-Pedersen – forbindelser med repræsentanter for østlandene var et led i den officielle danske udenrigspolitik.⁹⁵⁹ Arne Nielsen henviste til, at der var en stor forskel mellem registreringer og videregivelse, og han understregede, at de forbindelser til østlande, som de pågældende var registreret for, var til personer fra disse lande under mistanke for spionage. Boas føjede her til, at det i særlig grad var vigtigt at registrere rejser til østlandene, da der i mange tilfælde fandt hvervningsforsøg sted under sådanne rejser. Fischer tog det afgørende spørgsmål op, som var, hvor grænsen for kontroludvalgets kommissorium gik, og om kontraspionagen faldt indenfor eller udenfor. Han mente ikke, at det ville være forsvarligt at kassere ældre sager og efterforskning. Hermed sagde han reelt, at kontraspionagen og personsager, der relaterede dertil var undtaget fra udvalgets kontrol. Argumentet var ikke uden en vis virkning på amtmand Wamberg og rigsarkivar Hvidtfeldt, som var rede til at vise dette hensyn til PET's efterforskning på dette område.⁹⁶⁰

Først senere på året kom kriterierne for registrering af østrejser på ny op til debat. På opfordring af kontroludvalget gav Arne Nielsen en redegørelse for PET's praksis på dette punkt. Det fremgik heraf, at man generelt registrerede rejser til Sovjetunionen og Kina, mens rejser til andre østbloklande kun blev registreret, hvis der var særlig anledning dertil. Deltagelse i Østersøugen i DDR og i festivaler betragtedes som en sådan særlig anledning, men ellers var det til en vis grad tilfældigheder, som henledte PET's opmærksomhed på, at en rejse kunne være registreringsværdig.⁹⁶¹

---

958 WU: Referat af møde den 4. februar 1966.

959 WU: Referat af møde den 21. marts 1966.

960 Ibid.

961 WU: Referat af møde den 9. november 1966.

På kontroludvalgets møde i maj samme år blev det oplyst, at rejser i østlande eller forbindelse til østambassader ikke i sig selv ansås for politisk belastende, men at registreringerne heraf var begrundet i efterforskningsmæssige hensyn. Det vil sige, at man opfattede disse oplysninger som væsentlige for kontraspionagen. Af samme grund mente man heller ikke, at spørgsmålet faldt ind under kontroludvalgets kommissorium, og man havde da heller ikke slettet sådanne oplysninger i udrensningen af forældet stof.⁹⁶² Hermed var man vendt tilbage til udgangspunktet fra 1966.

Måneden efter, da det var lykkedes at få et møde i stand med justitsministeren, fortsatte debatten i kontroludvalget. Formanden opfordrede til, at man under forældelsesreglen burde inddrage registreringer af ambassadebesøg mv. Man var – sagde amtmand Wamberg – klar over, at disse registreringer blev begrundet med efterforskningshensyn, men mente ikke desto mindre, at det ville være ønskeligt at underkaste dem en forældelsesprocedure. Her markerede ministeren stærkere end før, at registreringer på politisk grundlag og efterforskningsbegrundede registreringer vanskeligt kunne underkastes samme synspunkt med hensyn til forældelse. Han mindede også om, at efterforskningsager lå uden for udvalgets kompetence. Han appellerede til, at man skulle tilstræbe at skaffe PET arbejdsro.⁹⁶³ Når kontroludvalget her stødte på så stærk modstand, må det forklares med, at østrejserne og ambassadekontakterne spillede en rolle i PET's kontraspionage og bestræbelser på at modgå eller opdage hvervningsforsøg fra østeuropæiske efterretningstjenesters side.

Kommunistregistreringen var uden tvivl det bagved liggende tema i den stigende interesse i kontroludvalget for registreringerne af ambassadebesøg og østrejser. Når K. Axel Nielsen hævdede, at registreringer på politisk grundlag og efterforskningsbaserede registreringer ikke kunne sammenlignes, så var det en sandhed med modifikationer, for så vidt angik den del af de efterforskningsbaserede registreringer, som beroede på netop ambassadebesøg og østrejser. Man må gå ud fra, at der har været et markant sammenfald for så vidt angår personkredsen blandt dem, som var registreret for medlemskab af DKP og tilknyttede organisationer, og dem som registreredes for østrejser og besøg på Warszawa-pagtlandenes ambassader i København.

PET modsatte sig, at efterforskningsagerne og østkontakterne kom ind under Wamberg-udvalgets regi. Som tidligere nævnt argumenterede tjenesten for,

962 WU: Referat af møde den 2. maj 1967.

963 WU: Referat af møde den 20. juni 1967.

at østkontakter faldt ind under efterforskningsager, som ikke var omfattet af udvalgets kompetence. Implikationen var i øvrigt, at oplysninger om østrejser og besøg på østambassader dermed heller ikke skulle falde ind under en forældelsesregel.⁹⁶⁴

På Wamberg-udvalgets møder i september og oktober var dette spørgsmål da også et gennemgående tema. Den 13. september rejste Wamberg spørgsmålet med ny styrke, mens Arne Nielsen henviste til det efterforskningsmæssige hensyn. Wamberg fandt det urimeligt, at sådanne oplysninger ikke blev forældet, mens Arne Nielsen argumenterede for, at efterforskningshensynet tilsagde, at de ikke måtte forældes og slettes. Også Buhl og Boas gik ind på hver sin side i denne diskussion. Boas argumenterede bl.a. med, at man havde brug for sådanne oplysninger ved eventuelle spionagesager. Desuden var det ikke reelt en politisk personregistrering, men en registrering, som tog sigte på den pågældende ambassade eller det pågældende land, lød argumentet.⁹⁶⁵

På det efterfølgende møde gav dette spørgsmål på ny anledning til en længere debat. I det hele taget udfordrede de stemmeberettigede medlemmer af udvalget nu den opfattelse, at efterforskningshensyn skulle kunne udelukke udvalget fra at beskæftige sig med en sag. Wamberg markerede, at man ikke havde ladet sig overbevise af det argument, at efterforskningshensyn tilsagde, at oplysninger om østrejser og ambassadebesøg kunne opbevares uden tidsbegrænsning. Det rejste endnu en gang spørgsmålet om udvalgets kompetence. Her præciserede Boas som så ofte før den opfattelse, at det kun var politiske registreringer, som faldt under udvalgets kompetence. Wamberg på sine side udlagde teksten således, at det burde være alle registreringer, der faldt under udvalgets kompetence. Her strandede sagen indtil videre.⁹⁶⁶

---

964 JM, P.O.-sag: Notat om PET's personregistrering, 22. juni 1967, u. forfatter. Notatet minder stilistisk om Arne Niensens skriftlige arbejder og kan kun være udformet og i hvert fald godkendt på højeste niveau. Oplægget til hvem, der kunne registreres under pkt. a, findes i dokumentets del II.

965 WU: Referat af møde den 13. september 1967.

966 WU: 31. møde, 30. oktober 1967.

Udenlandske myndigheder

Der skete også en vigtig udvidelse af Wamberg-udvalgets kompetence hvad angik kontrollen med videregivelse af personoplysninger til udenlandske myndigheder. Ifølge udvalgets kommissorium omfattede udvalgets tilsyn med videregivelse af oplysninger kun styrelserne, dvs. den danske forvaltning. Spørgsmålet blev rejst flere gange på udvalgets første møder, men blev afvist med den begrundelse, at det faldt uden for udvalgets kompetence.⁹⁶⁷ Imidlertid erklærede justitsminister K. Axel Nielsen den 20. januar 1965 i Folketinget i et svar til den radikale Else-Merete Ross, at udvalget i fremtiden ville få forelagt oplysninger, der skulle videregives til udenlandske myndigheder i forbindelse med visumforespørgsler.⁹⁶⁸ Denne udvidelse af udvalgets tilsynspligt førte til, at Arne Nielsen på det efterfølgende udvalgsmøde gav en redegørelse for PET's samarbejde med udenlandske tjenester og videregivelsen af personoplysninger om danske statsborgere.⁹⁶⁹ Det skal bemærkes, at tilsynspligten ikke omfattede det større antal forespørgsler fra udenlandske tjeneste om danske statsborgere i forbindelse med efterforskningssager (fortrinsvis spionagesager) og sikkerhedsundersøgelser i udlandet.

Privatlivets fred

I anden halvdel af 1967 kompliceredes det parlamentariske billede med hensyn til PET's politiske overvågning, hvilket hang sammen med den tiltagende spænding internt i SF om samarbejdet med den socialdemokratiske regering, og med at Det Radikale Venstre i den nye folketingssamling fremlagde et lovforslag om beskyttelse af privatlivets fred.

Allerede i Folketingets åbningsdebat vendte PET tilbage i det politiske søgelys, da Aksel Larsen den 5. oktober 1967 rejste spørgsmålet om aflytning af politiske partiers telefoner. På grund af verserende rygter om, at man havde ladet DsU's telefoner aflytte, erklærede justitsministeren til Aktuelt, at det ville han være orienteret om.⁹⁷⁰ Aksel Larsen tog med henvisning til justitsministerens ud-

967 WU: Referat af møder den 12. juni og 6. november 1964.

968 Folketingstidende, 1964-65, II, sp. 1912 (Else-Merete Ross, K. Axel Nielsen).

969 WU: Referat af møde den 4. marts 1965.

970 Se Kommissionens beretning bind 4 om virkemidler.

talelser til Aktuelt sagen op i sit indlæg i Folketingets åbningsdebat. Han spurgte, om dette kun gjaldt ved aflytning af socialdemokratiske organisationer, eller om ministeren ville være orienteret i alle tilfælde af aflytning af politiske partiers telefoner.⁹⁷¹ Justitsministeren svarede kort, at telefonaflytning for det første fandt sted, hvis der var tale om mistanke om strafbare handlinger – jf. retsplejelovens § 750a om forbrydelser mod statens selvstændighed og sikkerhed. Han forsikrede, at der efter dette ikke fandt aflytning sted af politiske partiers telefoner. For det andet, understregede han, forudsatte det en retskendelse at aflytte.⁹⁷²

Den 31. oktober 1967 præsenterede den radikale Svend Haugaard sit partis forslag til folketingsbeslutning om sikring af privatlivets fred og den enkelte borgers demokratiske rettigheder. Forslaget sigtede dels på at beskytte borgerne mod beluring ved de mange nye overvågningsmuligheder på arbejdspladsen og i privatlivet, dels mod den politiske registrering og overvågning udført af PET. Som det lød i Svend Haugaards begrundelse for fremsættelsen af forslaget:

“Til trods for det oprettede kontrolorgan kan de hemmelige politiske kartoteker udgøre en fare for fri meningsdannelse og for en del borgeres ansættelsesmuligheder.

Uroen om formodet telefonaflytning af efterretningsmæssige grunde gør det ønskeligt, at spørgsmålet tages op til ny undersøgelse, og at der tages forholdsregler, så borgerne kan føle sig sikre på, at der ikke sker aflytning af politiske eller andre ikke-kriminelle grunde.

I forbindelse med kartotekernes indsamling af oplysninger er det naturligt at nævne den kontrol, der fra efterretningstjenestens side har været ført med danske borgers rejser til Østeuropa. En sådan kontrol bør i et demokratisk land ikke kunne finde sted over for borgere, der ikke har begået noget kriminelt.”⁹⁷³

I det hele taget fandt Haugaard, at de danske myndigheder på en del områder havde fortolket grundlovens frihedsrettigheder på en sådan måde, at det ”kan føles truende for den personlige frihed og de demokratiske rettigheder.”⁹⁷⁴

Justitsministeren valgte i sit indlæg i 1. behandlingen af beslutningsforslaget den 15. november 1967 at svare imødekommende. Han anerkendte interessen for

971 Folketingstidende 1967-68, 1. samling, I, sp. 157-158 (A. Larsen); se også: Aksel Larsen, ”Ministerens og telefonaflytning”, *Politiken*, 30. september 1967.

972 Folketingstidende 1967-68, 1. samling, I, sp. 210 (K. Axel Nielsen).

973 Folketingstidende, 1967-68, 1. samling, sp. 793.

974 Ibid.

at beskytte borgernes politiske og personlige frihed. Han mindede dog om, at Det Radikale Venstre under folketingsdebatten i 1964 om de politiske kartoteker havde anerkendt, at PET ikke kunne udøve sin virksomhed uden en registrering af oplysninger af sikkerhedsmæssig betydning. K. Axel Nielsen henviste til kontroludvalgets virke, som siden dets oprettelse havde ført til en halvering af antallet af registreringer. Ministeren præciserede, at kontroludvalgets opgaver var koncentreret om efterretningstjenestens tilvejebringelse af oplysninger og videregivelse deraf, og at udvalget ikke havde noget med efterretningstjenestens efterforskning eller virksomhed i øvrigt at gøre. K. Axel Nielsen modsatte sig gennemførelsen af forslaget, da det ville betyde så godt som fuldstændig afskaffelse af PET's registreringsarbejde.⁹⁷⁵ Han var enig i, at dette arbejde var ømtåleligt, og at man bestandig måtte være opmærksom derpå med henblik på at sikre, at virksomheden blev begrænset til, "...hvad der er absolut nødvendigt under hensyn til landets sikkerhed og vore forpligtigelser som medlem af NATO."⁹⁷⁶ Ministeren ønskede også at opretholde registreringen af østrejser, eftersom den var af betydning for opretholdelsen af landets sikkerhed. Desuden afviste han, at den var udtryk for en systematisk kontrol med danske statsborgeres rejser til østlandene.⁹⁷⁷ Svend Haugaard vendte i sit indlæg tilbage til, at de hemmelige politiske kartoteker udgjorde en trussel mod ytringsfriheden og den enkelte borgers ret til fri meningsdannelse,⁹⁷⁸ og han tilføjede, at det var hensigten med forslaget at bringe alle former for registrering af "...al ifølge grundloven ikke ulovlig politisk virksomhed" til ophør.⁹⁷⁹ Haugaard mente, at forpligtelserne over for NATO var givet letsindigt, og at de kunne revideres i forbindelse med en revision af Danmarks forhold til Atlantpagtens traktat i 1969. Han argumenterede også for, at registreringen af østrejserne virkede direkte mod regeringens initiativ med hensyn til at fremme kontakten mellem Øst- og Vesteuropa.⁹⁸⁰

Trods sympati for de erklærede hensigter kunne de tre øvrige gamle partier ikke støtte de dele af de radikales forslag, som drejede sig om PET's politiske overvågningsvirksomhed. Under 1. behandlingen af det radikale forslag til folketingsbeslutning blev det uden afstemning henvist til et folketingsudvalg på 17

975 Ibid., sp. 1277-1279 (K. Axel Nielsen).

976 Ibid., sp. 1279 (K. Axel Nielsen).

977 Ibid.

978 Ibid., sp. 1284-1285 (S. Haugaard).

979 Ibid., sp. 1285 (S. Haugaard).

980 Ibid., sp. 1285-1286 (S. Haugaard). Atlantpagten indeholdt en bestemmelse om, at medlemslandenes forhold til pagten kunne tages op til revision efter 20 år, dvs. i 1969.

medlemmer før andenbehandling.⁹⁸¹ Spørgsmålet blev imidlertid straks taget op i forbindelse med Det Radikale Venstre, Det Konservative Folkeparti og Venstres regeringsforhandlinger efter folketingsvalget i januar 1968.

Den 17. november forlød det, at Russell-tribunalets kontor i København blev aflyttet, og at samtalerne blev afbrudt en 15-16 gange om dagen.⁹⁸² Det gav anledning til, at spørgsmålet om overvågning igen kom i Folketingets søgelys. Den 23. november ønskede SF's Morten Lange løseligt oplyst, hvor mange retskendelser der i 1967 var givet om tilladelse til telefonaflytninger udført af PET. Han ville også gerne vide, hvad løbetiden for sådanne kendelser var, og om man kunne få retskendelse til aflytning af et folketingsmedlems telefon. Ministeren fremkom med nogle generelle oplysninger om reglerne for telefonaflytninger (jf. retsplejelovens § 750 a). Han ville dog ikke oplyse antallet af kendelser, men meddelte alligevel, at tallet ikke var trecifret. Om løbetiden af retskendelserne udtrykte han den formodning, at de måtte være ret kortvarige og knyttet til opklaringen af bestemte sager.⁹⁸³ Det kan bemærkes, at ministeren ikke havde overdrevet. PET's egne undersøgelser i anledning af spørgsmålet viste, at det reelle tal hos PET (muligvis kun i København) ikke oversteg 50. Den normale gyldighedsperiode for retskendelserne var tre måneder.⁹⁸⁴

På en række områder synes PET's overvågningsarbejde på det politiske område således i 1967 at være i en kritisk fase. Spørgsmålet om østrejser og østkontakter var begyndt at presse sig på. Den voksende styrke på venstrefløjens, de radikales vending mod en mere kritisk linje over for de med NATO-medlemskabet forbundne overvågningsforpligtelser og i det hele taget den kritiske, politisk radikale bevægelse blandt ungdommen og mange intellektuelle i 1960'ernes sidste halvdel udgjorde et stigende politisk pres på PET's aktiviteter.

981 Ibid., sp. 1316.

982 "Telefoner til vort tribunal-kontor aflyttes", *Dagbladet, Østsjællands Folkeblad*, 17. november 1967.

983 Folketingstidende 1967-68, 1. samling, I, sp. 1531-1534 (Morten Lange, K. Axel Nielsen).

984 PET, ujournaliseret: Politiets Efterretningstjeneste, Notat, 15. november 1967. Jf. påtegning pr. 16. november 1967 af A.N. på forsiden givet Frank Poulsen til brug for ministeren. Om PET's anvendelse af telefonaflytninger og anmodninger om retskendelser i øvrigt, se Kommissionens beretning bind 4 om PET's virkemidler.

Sammenfatning

Wamberg-udvalget blev nedsat i 1964 for at føre tilsyn med PET's registreringer og videregivelse af oplysninger. Etableringen af udvalget skal ses i sammenhæng med den debat om efterretningstjenestens kartoteker og politiske registreringer, der prægede pressen og det politiske liv i vinteren og foråret 1964. De politiske partier havde forskellige holdninger til et kontroludvalg: De tre Atlantpagtpartier (S, KF og til dels V) så et udvalg som et middel til at skabe ro om PET og dermed bevare en effektiv efterretningstjeneste, der kunne forsvare demokratiet. Det Radikale Venstre synes at have været delt mellem en fløj, der forfægtede principielle standpunkter og således ønskede at afskaffe kartotekerne, og en mere pragmatisk orienteret fløj, der accepterede behovet for en efterretningstjeneste, mens SF var imod et kontroludvalg og stræbte efter helt at afskaffe den politiske registrering. Debatten om registreringerne fortsatte imidlertid trods nedsættelsen af Wamberg-udvalget, hvorfor den socialdemokratiske regering i vinteren 1965 overvejede at inddrage repræsentanter for pressen eller Folketingets partier i kontrollen for derved at bringe kritikken til ophør. Det mislykkedes imidlertid at finde støtte til en sådan reform, hvorfor udvalget fortsatte uændret.

Det grundlæggende formål med udvalget var at beskytte efterretningstjenesten og samtidig at etablere en form for kontrol med den. I Justitsministeriets og PET's ledelse synes det fra starten at have været opfattelsen, at Wamberg-udvalgets indsigt i tjenestens virksomhed skulle begrænses til det mest nødvendige. Udvalgets medlemmer havde en opfattelse af, at de i de første år blev mødt med skepsis fra PET's og styrelseschefernes side, og at embedsmændene holdt sig til en snæver tolkning af udvalgets kommissorium. Dette betød, at udvalgets stemmeberettigede medlemmer kun fik mulighed for at se de oplysninger, der skulle videregives, og at udvalget havde begrænsede muligheder for at udøve et selvstændigt tilsyn. Udvalget havde således ikke mulighed for at få indsigt i efterforskningssager, som bl.a. omfattede personer, der var mistænkt for at overtræde straffelovens kapitel 12 og 13, og personer, der havde kontakt med en østlig ambassade eller som havde besøgt et land i østblokken.

Det kan imidlertid konstateres, at allerede i løbet af det første halvandet år havde kontroludvalgets arbejde en betydelig effekt på PET's rutiner med hensyn til registreringer og videregivelse af personoplysninger. Udvalget pressede løbende på for at få udvidet sin kompetence, og det fik bl.a. mulighed for at inspicere efterretningsvirksomheden i politikredsene, foretage stikprøver og godkende videregivelse af oplysninger til udlandet. Udvalget lagde også et betydeligt pres på embedsværket for at reducere og bringe den politiske registrering

af DKP'ere og SF'ere til ophør. Effekten af Wamberg-udvalgets virke kan ses af faldet i antallet af videregivelser af oplysninger. Antallet af videregivelsessager, der blev forelagt udvalget, faldt støt fra 166 i 1964 til 45 i 1967. I samme periode faldt udvalgets afslag på videregivelse af oplysninger fra 16 til nul. Flere forhold tyder på, at udvalgets eksistens og begrænsningerne af personundersøgelserne medførte et fald i antallet af forespørgsler fra styrelserne. Alene fra perioden juni 1963 - maj 1964 til juni 1964 - maj 1965 faldt antallet af forespørgsler fra 29.800 til 24.841 personer. Faldet skyldtes først og fremmest, at Forsvaret begrænsede brugen af værnepligtige til arbejde med klassificerede oplysninger, og at Ministeriet for Grønland lempede den restriktive adgang til visse stillinger og visse områder i Grønland.⁹⁸⁵

Wamberg-udvalgets virke kan også måles på faldet i antallet af registreringer i PET. Som nævnt fik udvalget mellem 1964 og 1967 afskaffet registreringen af visse kategorier af DKP'ere og SF'ere. Samtidig iværksatte PET en revision af arkivet, der betød, at sager, der ifølge de nye retningslinjer ikke mere var registrerbare, blev slettet. Det vides ikke med sikkerhed, hvor mange der var registreret i 1964, men PET's chef Mogens Jensen skønnede tallet til at være 250-300.000 personer.⁹⁸⁶ Det vides heller ikke, hvor mange af disse, der var politiske registreringer, men PET's arbejdskartoteker, der fungerede som registernøgle til sagsakterne, indeholdt på dette tidspunkt kort på 40.000 DKP'ere og SF'ere, 100 trotskister og 200 nazister.⁹⁸⁷ I 1966 oplyste Arne Nielsen over for udvalget, at der var blevet slettet omkring 68.000 navne.⁹⁸⁸ Det samlede antal registrerede danske statsborgere omfattede nu skønsmæssigt 100.000, hvoraf halvdelen var registreret på grund af sikkerhedsundersøgelser og den anden halvdel af andre grunde. Dertil kom omkring 83.000 registrerede udenlandske statsborgere.⁹⁸⁹ Det følgende år kunne PET-chefen meddele, at der nu var slettet 78.252 personer fra registeret, og at der nu var 40.000 personer, der var registreret af andre årsager end sikkerhedsundersøgelser. Inkluderet i dette tal var personer, der var registreret på grund af en efterforskning (altså ofte østkontakter), og personer,

985 WU: Referat af møde den 19. november 1965.

986 PET, ujournaliseret: Mogens Jensen, Notat, 13. januar 1964.

987 Ibid.: Arne Nielsen, Notat, 26. januar 1964.

988 WU: Referat af møde den 21. marts 1966.

989 WU: Referat af møde den 25. april 1966.

der var registreret på grund af deres politiske tilhørsforhold, dvs. først og fremmest kommunister og folkesocialister.⁹⁹⁰

Det kan således konstateres, at Wamberg-udvalget fra 1964 til udgangen af 1967 synes at have haft en betydelig effekt på antallet af registreringer og videregivelser af personoplysninger.

---

⁹⁹⁰ WU: Referat af møde den 2. maj 1967. Se også den statistiske analyse af revisionen af PET's arkiv fra 1964 i Kommissionens beretning bind 3 om Politiets Efterretningstjeneste 1968-1989.

KONKLUSION

Politiets Efterretningstjenestes historie fra oprettelsen af Rigspolitichefens Efterretningsafdeling (REA) i maj 1945 til fremsættelsen af lovforslaget om privatlivets fred i slutningen af 1967 kan opdeles i flere perioder. Frem til 1948 havde REA få ressourcer og var afhængig af politikredsene og Københavns Politis indberetninger, og afdelingen var fortrinsvis optaget af retsopgøret. Fra maj 1948 til 1951 (hvor REA blev afløst af PET) begyndte REA at registrere kommunister på grund af frygten for, at de ville optræde som en femtekolonne i tilfælde af en krig med Sovjetunionen. For at kunne løse opgaven blev kontakten til udenlandske tjenester og private organisationer styrket. Tilslutningen til Atlantpagten medførte, at der mellem 1950 og 1953 etableredes det ”sikkerhedssystem”, der udgjorde rammen for PET’s virksomhed: Reorganisering, femtekolonne lov, instruks og NATO’s sikkerhedssystem. Fra 1953 til 1958 opbyggede PET den rutinemæssige overvågning og registrering af kommunisterne, og Brix strammede ledelsens kontrol og effektiviserede visse dele af tjenestens funktioner. Imidlertid førte den interne splittelse til Brix’ afgang, ligesom ineffektive sikkerhedsprocedurer bidrog til Blechingberg-sagen, den første store spionsag. Fra 1958 blev tjenesten effektiviseret, centraliseret og afpolitiseret, og i 1966 blev politiets samlede efterretningsvirksomhed endegyldigt underlagt PET. Fra 1964 var PET imidlertid præget af den løbende debat om de politiske registreringer, der førte til nedsættelsen af Wamberg-udvalget og den gradvise begrænsning af registreringerne, der ledte frem til regeringserklæringen af 30. september 1968.

PET’s indsats var i perioden fra 1945 til 1968 i særlig grad karakteriseret af to forhold, der i høj grad satte rammerne for den politiske overvågning og registrering. For det første var der gennem hele perioden en udbredt mistænksomhed i dele af befolkningen og blandt meningsdannere over for efterretningstjenestens aktiviteter. Denne kritiske holdning kom især til udtryk i pressekampagner og i gentagne folketingsdebatter (1947, 1952, 1954 og 1964). Den skepsis over for PET, der var udbredt i store dele af samfundet, kan bidrage til at forklare flere forhold ved tjenesten. En væsentlig faktor, der havde indflydelse på politiets efterretningsvirksomhed, var, at Atlantpagtpartierne kun i ringe grad åbent gav

tilslutning til PET's virke. De gentagne debatter gjorde det politisk vanskeligt at bede om større bevillinger til en udvidelse af tjenestens kapacitet. Det forklarer også, hvorfor justitsministeren i 1947 følte sig tvunget til at erklære, at ingen blev registreret alene på grund af politisk tilhørsforhold, og hvorfor Justitsministeriet ikke ønskede skriftligt at ændre cirkulæret fra 1947, da kommunistregistreringen blev iværksat den 4. maj 1948. Det forklarer endvidere, hvorfor regeringen nedsatte Wamberg-udvalget i et forsøg på at skærme PET mod den fortsatte kritik.

Spørgsmålet er, hvorfor omgivelserne var så skeptiske over for PET. En grundlæggende årsag var utvivlsomt erfaringerne fra besættelsen, hvor politiet mentes at have benyttet sine registreringer af kommunisterne i forbindelse med interneringerne af dem den 22. juni 1941. Måske indebar den politiske kultur og mentalitet, ifølge hvilke Danmark var en mønsternation, der isolerede sig fra den truende omverden, en opfattelse af, at overvågning og registrering kun var noget, der foregik i andre lande. Modsat Sverige og Norge, hvor efterretningstjenesterne var betydeligt større, opnåede det danske Socialdemokrati aldrig absolut flertal. I Danmark var de socialdemokratiske og borgerlige regeringer afhængige af støtte fra Det Radikale Venstre, der var modstander af NATO og udtrykte kritik af de politiske registreringer. Endelig betød den interne magtkamp i PET, "mau-mau'ernes" magtkamp mod "brix'erne", at der blev lækket oplysninger om forhold i tjenesten, hvilket yderligere styrkede mistilliden til PET's virksomhed.

Det andet forhold, der karakteriserede PET i denne periode, var, at tjenesten blev professionaliseret, effektiviseret og afpolitiseret. De uformelle netværk fra besættelsestiden, der spillede en væsentlig rolle for tjenesten i 1940'erne og 1950'erne, blev gradvist afviklet fra slutningen af 1950'erne. Den ledende socialdemokratiske kriminalassistent, Christian Madsen, forlod PET i 1951, og hans vigtigste kontakter blev udrenset efter Brix-sagen. H.C. Hansen, der havde mange kontakter i de officielle og uofficielle efterretningsmiljøer, mistede i slutningen af 1950'erne sine vigtigste kontakter til personalet. Firmaets vigtigste operation, aflytningen af Alfred Jensen, der også havde tråde til FE, PET, AIC og udenlandske tjenester, blev standset i 1959, hvorved Firmaets hemmelige virksomhed reelt ophørte. AIC var efter en kort opblomstring i begyndelsen af 1960'erne en hendøende organisation i midten af årtiet. I stedet for de personlige og uformelle kontakter blev efterretningsarbejdet i højere grad indrettet efter formelle og officielle kanaler og kommandoveje.

Den stigende professionalisering kom også til udtryk i styrkelsen af det internationale efterretningssamarbejde. Efter krigen byggede det ofte på uformelle kontakter, såsom Christian Madsens tætte kontakt til den amerikanske tjeneste. Under Brix blev forbindelserne til udlandet samlet hos juristerne, og personalet

fik forbud mod at videregive oplysninger uden tilladelse. Det udenlandske samarbejde byggede på bilaterale kontakter (først og fremmest med de amerikanske, britiske og hollandske tjenester), regionalt samarbejde (det nordiske med fortrinsvis de svenske og norske tjenester) og NATO-samarbejdet (først og fremmest i Security Committee og Special Committee). Det internationale samarbejde betød, at PET til gengæld for oplysninger og operativt samarbejde modtog oplysninger om fremmede efterretningstjenester samt teknisk bistand og uddannelse af personalet. PET fik adgang til udlandets erfaringer og fik inspiration til at forbedre den hjemlige indsats.

PET's sagsbehandling blev forbedret og gjort mere objektiv og ”videnskabelig” under Brix, der gjorde det til et krav, at videregivelse af oplysninger skulle bygge på de primære kilder (de indhentede oplysninger i akterne) i stedet for de sekundære kilder (resuméerne på kartotekskortene). Dermed steg kvaliteten og troværdigheden af PET's oplysninger. Politiets efterretningsvirksomhed blev rationaliseret ved at samle alle efterretningsopgaver i PET. I første halvdel af 1960'erne overtog PET således opgaverne i Nordre og Søndre Birk og på Frederiksberg, og Københavns Politis Afdeling E blev lagt sammen med PET. Samtidig søgte Centralafdelingen at forbedre kommunikationen med politikredsene og få udpeget de bedste kriminalfolk som kontaktmænd. Formålet var at højne standarden af arbejdet i politikredsene. Endelig effektiviseredes den politiske kontrol med PET med etableringen af Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg i 1958 og Regeringens Sikkerhedsudvalg 1964, således at kommunikationen med embedsmændene og ministrene blev lagt i faste rammer og procedurer. Hertil kom i 1964 etableringen af kontroludvalget.

Ved indgangen til 1968 var der således tale om en lille, men dog kompetent efterretningstjeneste, der imidlertid var genstand for en udbredt mistænksomhed og kontinuerlig kritik. Justitsministeriets og PET's opfattelse af, at det af hensyn til den indre sikkerhed og til de internationale forpligtigelser var nødvendigt at registrere personer alene på grundlag af politisk tilhørsforhold, var ikke populær, og efterretningstjenesten måtte optræde forsigtigt for at undgå nye politiske sager og debatter.

KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE

1. Upublicerede kilder

Ministerier:

Statsministeriet:

Regeringens Sikkerhedsudvalg [RSU]

Forsvarsministeriet [FM]

Justitsministeriet [JM]:

P.O.-sager

Ujournaliserede sager

”Brix-sagen”

Departementschefens pengeskab

Udenrigsministeriet [UM]

Embedsmændenes Sikkerhedsudvalg [ESU]

PET’s arkiv, PET:

Emnesager

Personsager

Operationssager

Administrative sager

Aftalemapper

Rigspolitiet

Ældre materiale vedrørende PET

Københavns politi

Ældre materiale vedrørende PET

Statslige arkiver og andre institutioner:

Rigsarkivet [RA]:

Bertel Dahlgaards privatarkiv

FE's arkiv:

P.A. Mørchs Embedspapirer

Forsvarets Arkiv:

P.A. Mørchs privatarkiv

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv [ABA]:

AIC's arkiv

Socialdemokratiets arkiv

Jens Otto Krags privatarkiv

Kommissionens arkiv:

Retsbøger [RB]

2. Publicerede kilder

Officielle publikationer:

Beretning til Folketinget afgivet af den af tinget under 8. januar 1948 nedsatte kommission i henhold til grundlovens § 45. Justitsministeriet og retshåndhævelsen under besættelsen. Aktstykker. Bind 1-3, København 1949-50 (PK)

Folketingstidende [FT]

Rigsdagstidende

Aviser:

Aktuelt

Berlingske Aftenavis

Berlingske Tidende

B.T.

Dagbladet, Østsjællands Folkeblad

Ekstra Bladet

Information

Land og Folk

Nationaltidende
 Politiken
 Socialdemokraten

Litteratur

A

Andersen, Jakob og Oleg Gordievsky, *De røde spioner. KGB's operationer i Danmark – fra Stalin til Jeltsin, fra Stauning til Nyrup* (Høst & Søn, 2002)

B

Bergh, Trond og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen. Overvågning i Norge 1914-1997* (Oslo, 1998)

Bertolt, Oluf, Ernst Christiansen og Poul Hansen, *En bygning vi rejser. Den politiske arbejderbevægelses historie i Danmark*, III (Fremad, 1955)

”Betænkning afgivet af grundlovskommissionen af 1937” (København, 1938)

Bjerg, Hans Christian: *Ligaen. Den danske militære efterretningstjeneste 1940-1945. En studie i efterretningsfunktionen som del af det europæiske modstandsbegreb under 2. verdenskrig* (Gyldendal, 1985)

Bjørn, Claus, *H.C. Hansen. En biografi* (Fremad, 2005)

Björnsson, Iben, *Arbejderbevægelsens Informations-Central. Socialdemokratiske anti-kommunisme under den kolde krig 1944-73*, konferensafhandling (Københavns Universitet, 2008)

C

Christensen, Jacob, *K.K. Steincke. Mennesket og politikerens* (København, 1998)

Christmas-Møller, Wilhelm, *Obersten og kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-55* (Gyldendal, 1995)

D

Danmark under den kolde krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991 (Dansk Institut for Internationale Studier, 2005)

Dau, Mary, *Danmark og Sovjetunionen 1944-49* (København, 1969)

E

Eigaard, Søren, *Idealer og politik: historien om grundloven af 1953* (Odense, 1993)

F

Frisch, H.: Den politiske historie fra 29. august 1943 til Danmarks befrielse, i: Frisch, H. (red.): *Danmark besat og befriet*, bind III (Fremad, 1948)

G

Grelle, Henning, "AIC – propaganda- eller efterretningsorganisation", *ABAs Årsskrift 1998*

H

Hansen, Peer Henrik og Jakob Sørensen, *Påskekrisen 1948. Dansk dobbeltspil på randen af den kolde krig* (Høst & Søn, 2000)

Hansen, Peer Henrik, *Da Yankee'erne kom til Danmark. Fra verdenskrig til kold krig. Den amerikanske efterretningstjeneste og Danmark 1943-46* (Lindhardt & Ringhof, 2008)

Hendriksen, C. Næsh, "Under besættelsen", i: V. Kampmann & J. Bomholt (red.): *Bogen om H.C. Hansen* (Fremad, 1961)

"Hvem har adgang til kartotekerne", *Politisk Revy*, nr. 12, 1. årg., 7. februar 1964

J

Jakobsen, E. Thune, *Paa en Uriaspost* (København, 1946)

Jano, Torben, "På sporet af kommunisterne. Politiets overvågning af DKP 1932-1941", *Arbejderhistorie*, 1, 1996

K

Kihlberg, Leif, *Den ryske agenturen i Sverige* (Nordstedts, Stockholm, 1950)

Koch, Henning, *Demokrati - slå til! Statslig nødret, ordenspoliti og frihedsrettigheder 1932-1945* (Gyldendal, 1994)

"Kontrol med udrejse til u-landet Grønland", *Politisk Revy*, nr. 12, 1. årg., 7. februar 1964

Kaarsted, Tage, *De danske ministerier 1929-1953. Et hundrede politisk-historiske biografier* (København, 1977)

Kaarsted, Tage, *De danske ministerier 1953-1972* (Odense Universitetsforlag, 1992)

L

Lidegaard, Bo, *I kongens navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-1958* (København, 1996)

M

Mariager, Rasmus, "Den brede enigheds ophør. Om baggrunden for det sikkerhedspolitiske opbrud i begyndelsen af 1980'erne – og noget om socialdemokratisk exceptionalisme i dansk samtidshistorie", *Historisk Tidsskrift*, 2, 2005

Mariager, Rasmus og Klaus Petersen, "Socialdemokratiet og forholdet til DKP under den kolde krig", *Arbejderhistorie*, nr. 4, 2004

O

Olesen, Thorsten Barring og Poul Villaume, *I blokopdelingens tegn. Dansk udenrigspolitikshistorie*, bind 5 (Danmarks Nationalleksikon, 2005)

P

Petersen, Klaus og Regin Schmidt, "Gemensam nordisk front. De nordiske socialdemokratiske arbejderbevægelser og deres anti-kommunistiske samarbejde under den kolde krig", *Arbetarhistoria*, nr. 4, 2001

Petersen, Nikolaj, "Påskekrisen 1948" i: Bertel Heurlin og Christian Thune (red.), *Danmark og det internationale system. Festskrift til Ole Krarup Pedersen* (Politiske Studier, 1989)

"Politiet registrerer nu også de homoseksuelle", *Politisk Revy*, nr. 13, 1. årg., 21. februar 1964

Politiets Efterretningstjeneste, *Årsberetning 2006-2007* (Politiets Efterretningstjeneste, 2008)

R

"Revision af kartotekerne", *Politisk Revy*, nr. 12, 1. årg., 9. februar 1964

Ross, Alf, *Grundlovrevision. Hvorfor - Hvorledes?* (Fremad, 1998)

S

Steincke, K.K., *Påen igen*, (Fremad, 1954)

Stevnsborg, Henrik, *Politiet 1938-47. Bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed* (G.E.C. Gads Forlag, 1992)

Styrk, Mads Nissen, "Hemmelige kartoteker 3", *Politisk Revy*, nr. 11, 1. årg., 24. januar 1964

Styrk, Mads Nissen, ”Hemmelige kartoteker 4”, *Politisk Revy*, nr. 14, 1. årg., 14.marts 1964

Styrk, Mads Nissen, ”Hemmelige politiske kartoteker i Danmark”, *Politisk Revy*, nr. 9, 1. årg., 27.december 1963

Styrk, Mads Nissen, *De hemmelige kartoteker. Pest over Danmark* (Forlaget Aros, 1964)

Styrk, Mads Nissen, *De mange kartoteker* (Forlaget Aros, 1967)

Styrk, Mads Nissen, ”Hemmelige politiske kartoteker II”, *Politisk Revy*, nr. 10, 1. årg., 10. januar 1964

T

Thing, Morten, ”Da politiet var lige ved at få et efterretningsvæsen”, i: Ning de Coninck-Smith, Mogens Rüdiger og Morten Thing, (red.), *Historiens kultur. Fortælling, kritik, metode* (Museum Tusulanums Forlag, 1997)

Tjørnehøj, Henning (red.), *Fremad og atter fremad - LOs historie 1871-1960* (København, 1998)

V

von Essen, Sarah, ”NATO sikrer freden. Atlantsammenslutningens oprettelse og tidlige virke”, *Arbejderhistorie* nr. 1, 2004

von Essen, Sarah, ”NATO sikrer freden”. *Atlantsammenslutningen 1950-1960, speciale* (Københavns Universitet: Institut for Historie, 2003)

SPØRGSMÅL TIL JUSTITSMINISTEREN

Som ministeren har undladt at besvare under henvisning til PET-kommissionens arbejde, og som er besvaret helt eller delvist i nærværende bind.

Spørgsmål nr. 199:

Hvor mange danske borgere var registreret for politisk virksomhed op til oprettelsen af Wamberg-udvalget i 1964.

Spørgsmål nr. 417:

Kan ministeren bekræfte, at PET generelt bruger hemmelig overvågning af møder, hvor diskussion af PET's arbejde eller dele heraf må anses for at være en mulighed?

BERETNING AFGIVET AF PET-KOMMISSIONEN:

Leif Aamand (formand), landsdommer,
Østre Landsret.

Johnny Laursen, lektor, ph.d.,
Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.

Regin Schmidt, adjunkt, ph.d.,
Afdeling for Historie, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet.

Ditlev Tamm, professor, dr.jur. et phil., dr.h.c.,
Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet.

Jens Vedsted-Hansen, professor, dr.jur.,
Juridisk Institut, Aarhus Universitet.

Forsideillustration:

Arkitekttegning over Politiets Efterretningstjenestes ledelsesgang i 1954. PET's Centralafdeling havde lokaler på 3. sal på Politigården i København. På tegningen er angivet vicepolitichef Ernst Brix og juristernes kontorer (*Justitsministeriets arkiv*).

Resumé:

Dette bind beskriver de politiske, retlige og organisatoriske rammer for PET's overvågning og registrering på det politiske område. Rigspolicehens Efterretningsafdeling (REA), der blev oprettet i 1945, var central for modtagelse og bearbejdning af oplysninger, der blev indsendt fra politikredsene. Politisk registrering var et ømtåleligt emne efter besættelsen, og i 1947 lovede justitsminister Aage Elmquist, at politiet ikke registrerede danske statsborgere alene på grund af deres politiske tilhørsforhold. Imidlertid betød den kolde krigs udvikling, at REA i 1948 i fortrolighed fik til opgave af Justitsministeriet at overvåge og registrere danske kommunister. Ved årsskiftet 1950-51 blev efterretningstjenesterne reorganiseret, og REA blev omdøbt til Politiets Efterretningstjeneste (PET). I samme periode blev det retlige grundlag for PET's virksomhed fastlagt med femtekolonne-loven, ligesom PET blev integreret i det internationale efterretningssamarbejde i NATO. Efter den såkaldte Brix-sag, hvor tjenestens chef måtte afgang, blev PET effektiviseret og professionaliseret, og systemet med sikkerhedsundersøgelser blev strammet op. I 1964 førte debatten om de politiske kartoteker til nedsættelsen af Wamberg-udvalget, der skulle føre kontrol med tjenestens registreringer og videregivelse af oplysninger.